

Danila Zuljan Kumar

SKLADNJA
NADIŠKEGA
IN BRIŠKEGA
NAREČJA

Danila Zuljan Kumar je raziskovalka v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. Posveča se slovenski dialektologiji, še posebej proučevanju zahodnih slovenskih narečij. Znotraj tega jo posebej zanima problematika kontaktnega jezikoslovja. V zadnjem času pozornost namenja tudi sociolingvističnim vprašanjem, kot je razmerje med identiteto/-ami in jezikom/-i v večjezičnih družbah. Sodeluje s slovenskimi inštitucijami v Italiji, predvsem v Beneški Sloveniji, in si prizadeva za razvoj kulture in kulturnega turizma v Brdih.

Zbirka **Linguistica & philologica 42**
Urednica zbirke Andreja Legan Ravnikar

Danila Zuljan Kumar
Skladnja nadiškega in briškega narečja

Uredila Andreja Legan Ravnikar
Recenzentki Vera Smole, Suzana Todorović

Prevod povzetka Danila Zuljan Kumar, Nives Kokeza (angleščina),
Giorgio Cadorini (italijanščina)

Jezikovni pregled Andreja Blažič Klemenc
Avtorja fotografij Janja Košuta Špegel, Hijacint Iussa

Oblikovanje in prelom Brane Vidmar

Izdajatelj ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Založnik Založba ZRC
Zanju Oto Luthar, Kozma Ahačič
Glavni urednik založbe Aleš Pogačnik

Tisk Cicero Begunje, d. o. o.
Naklada 300 izvodov
Prva izdaja, prvi natis.
Ljubljana 2022

Knjiga je nastala v okviru raziskovalnega programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

Prva e-izdaja je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 4.0 CC BY NC-ND, ki ob navajanju in priznavanju avtorstva dopušča reproduciranje in distribuiranje, ne dovoljuje pa dajanja v najem, priobčevanja v javnosti za komercialni namen in nobene predelave: <https://doi.org/10.3986/9789610506195>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'282:811.163.6'367

ZULJAN Kumar, Danila

Skladnja nadiškega in briškega narečja / Danila Zuljan Kumar ; [prevod povzetka Danila Zuljan Kumar, Nives Kokeza (angleščina), Giorgio Cadorini (italijanščina) ; avtorja fotografij Janja Košuta Špegel, Hijacint Iussa]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2022. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 42)

ISBN 978-961-05-0618-8
COBISS.SI-ID 96806147

ISBN 978-961-05-0619-5 (PDF)
COBISS.SI-ID 96733443

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Danila Zuljan Kumar

**SKLADNJA NADIŠKEGA
IN BRIŠKEGA NAREČJA**

LJUBLJANA 2022

KAZALO

PREGOVOR	9
1 UVOD	
1.1 Cilji raziskave	13
1.2 Predstavitev problematike in metodologija dela	13
1.3 Geografska predstavitev raziskovanega območja	14
1.3.1 Geografska predstavitev Beneške Slovenije	14
1.3.2 Geografska predstavitev Brd	15
1.4 Zgodovinska predstavitev raziskovanega območja	17
1.4.1 Zgodovina Beneške Slovenije	17
1.4.2 Zgodovina Brd	19
1.5 Umestitev nadiškega in briškega narečja na slovenski narečni zemljevid	22
1.6 Skladenske značilnosti obravnavanih narečij	24
1.6.1 Definicija jezikovne interference	25
1.6.2 Zaviralni in spodbujevalni dejavniki jezikovnega prevzemanja	27
1.7 Razlike med nadiškim in briškim narečjem v vplivu stičnih romanskih jezikov	30
2 BESEDNI RED	33
2.1 Skladenske funkcije besednega reda	35
2.2 Vprašanje besednega reda v zgodovini slovenskega jezikoslovja	36
2.2.1 Matija Murko o enklitakah	36
2.2.2 Anton Breznik, začetnik besedilne gradnje pri Slovencih	37
2.2.3 Odziv Stanislava Škrabca na Breznikovo razpravo	39
2.2.4 Besedni red v <i>Slovenski slovnici</i> (1956)	40
2.2.5 Besedni red v <i>Slovenski slovnici</i> (2000)	40
2.3 Besedni red v nadiških in briških narečnih besedilih	42
2.3.1 Stava ujemalnega pridevniškega prilastka v slovenskem knjižnem jeziku	42
2.3.1.1 Stava ujemalnega pridevniškega prilastka v nadiškem in briškem narečju	43
2.3.2 Stava ujemalnega pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi v italijanščini	45
2.3.3 Stava ujemalnega pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi v furlanščini	46
2.3.4 Vrstnost	51
2.3.5 Svojilnost	52
2.3.6 Mesto prostih naslonk	53

2.3.6.1	Izhodiščni položaj naslonk oziroma naslonskega niza	54
2.3.6.2	Stava povratnega osebnega zaimka	56
2.3.7	Mesto naslonk v naslonskem nizu	57
2.3.7.1	Posebnosti v stavi zaimenskih naslonk	58
2.3.8	Druge besednoredne posebnosti	61
2.3.8.1	Prislovno določilo v izhodišču	61
2.3.8.2	Členek v izhodišču	62
2.3.8.3	Besedni red v večstavčni povedi z odvisnikom	62
2.3.8.4	Izpostavljeni stavčni člen	63
2.3.8.5	Stava naklonskih in poudarnih členkov	64
2.4	Sklep	66
3	ČLENITEV PO AKTUALNOSTI	69
3.1	Strukturalistični in funkcijski pogled na jezik	71
3.2	Besedni red in členitev po aktualnosti v češki funkcijski šoli	73
3.2.1	Besedni red	73
3.2.1.1	Dejavniki besednega reda	74
3.2.2	Členitev po aktualnosti – definicija pojma	75
3.2.2.1	Tema in rema	76
3.2.2.2	Načini členitve po aktualnosti	80
3.2.2.3	Členitev izrekov glede na prvine členitve po aktualnosti	80
3.2.2.4	Tematsko zapovrstje (tematska progresija)	81
3.3	Besedni red in členitev po aktualnosti v angleški funkcijski šoli	83
3.3.1	Poved kot sporočilo	83
3.3.2	Tematska struktura izreka	84
3.3.2.1	Vrste teme	85
3.3.3	Informacijska enota	89
3.3.3.1	Odnos med novim in danim ter temo in remo	89
3.4	Besedni red in členitev po aktualnosti v nizozemski funkcijski šoli	91
3.4.1	Topik, komentar, fokus in njihove njihove funkcije v diskurzu	91
3.4.2	Kognitivna osnova informacijskega procesa	
v sporočanjškem kontekstu		92
3.4.2.1	Eksplicitna in implicitna predhodna informacija	93
3.5	O členitvi po aktualnosti na Slovenskem	94
3.5.1	O členitvi po aktualnosti v <i>Slovenski slovnici</i> (2000)	94
3.5.2	Členitev po aktualnosti v <i>Sodobni slovenski skladnji: diskurzivni in slovnčni vidik</i> (2020)	95
3.6	Členitev po aktualnosti v narečnem jeziku	97
3.6.1	Narečno besedilo	97
3.6.2	Aktualnostnočlenitvena analiza narečnega besedila	99
3.6.2.1	Pogostost pojavljanja posameznih stavčnih členov v temi	106
3.6.3	Pogostost posameznih tipov tematskega zapovrstja	
v pripovednih narečnih besedilih		108
3.6.3.1	Tip 2	108

3.6.3.2 Tip 5	109
3.6.3.3 Tip tematskega zapovrstja z razvijanjem razčlenjene teme	110
3.7 Sklep	111
4 BESEDILNA GRADNJA	113
4.1 Besedilna gradnja v nadiškem in briškem narečju	115
4.2 Priredno medstavčno razmerje	115
4.2.1 Vezalno priredje	116
4.2.1.1 Implicitna vezalna koneksija	117
4.2.2 Ločno priredje	118
4.2.3 Protivno priredje	118
4.2.4 Vzročno priredje	120
4.2.4.1 Implicitna vzročna koneksija	121
4.2.5 Sklepalno ali posledično priredje	121
4.2.6 Pojasnjevalno priredje	121
4.2.6.1 Implicitna pojasnjevalna koneksija	122
4.3 Podredno medstavčno razmerje	123
4.3.1 Osebkov odvisnik	123
4.3.2 Predmetni odvisnik	123
4.3.2.1 Nedoločniški polstavek v vlogi predmetnega odvisnika	124
4.3.2.2 Soslednje časov (consecutio temporum) v predmetnem odvisniku	125
4.3.3 Prilastkov odvisnik	125
4.3.3.1 Elipsa anaforičnega zaimka	126
4.3.4 Prislovni odvisniki	127
4.3.4.1 Prostorski odvisnik	127
4.3.4.2 Časovni odvisnik	128
4.3.5 Lastnostni odvisniki	129
4.3.5.1 Načinovni odvisnik	129
4.3.5.2 Primerjalni odvisnik	130
4.3.5.3 Posledični odvisnik	130
4.3.6 Vzročnostni odvisniki	131
4.3.6.1 Vzročni odvisnik	131
4.3.6.2 Namerni odvisnik	133
4.3.6.3 Dopustni odvisnik	133
4.3.6.4 Pogojni odvisnik	135
4.3.7 Večpomenskost veznika <i>ki/kā</i>	136
4.4 Besedilna gradnja z navezovalnimi členki	137
4.4.1 Navezovalni členek <i>pole</i>	138
4.4.2 Navezovalni členek <i>ben</i>	139
4.4.3 Navezovalni členek <i>alora</i>	139
4.4.4 Navezovalni členek <i>ma</i>	139
4.4.5 Navezovalni členek <i>tudi/br. tut</i>	140
4.4.6 Frazeologizirana členkovna zveza <i>takuo de/br. tākua dā</i>	140

4.5 Brezosebkove povedi	140
4.6 Zanikanje	"141
4.6.1 Posebnosti zanikanja v nadiškem in briškem narečju	142
4.7 Sklep	144
5 POMENSKO-SKLADENJSKI PRENOSI	147
5.1 Definicija termina pomensko-skladenjski prenos	147
5.2 Tipi pomensko-skladenjskih prenosov	
na primeru nadiškega in briškega narečja	150
5.2.1 Pomenski prenosi	150
5.2.1.1 Pomenski prenosi, ki so nastali znotraj	
jezikovnega sistema slovenskega jezika	150
5.2.1.2 Pomenski prenosi kot vrsta jezikovne interference	
iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov	151
5.2.2 Skladenjski prenosi	153
5.2.2.1 Skladenjski prenosi, ki so nastali znotraj	
diasistema slovenskega jezika	153
5.2.2.2 Skladenjski prenos kot vrsta jezikovne interference	
iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov	154
5.3 Sklep	159
6 POVZETKI	161
6.1 Skladnja nadiškega in briškega narečja	163
6.2 The Syntax of the Natisone Valley and the Brda Dialects	169
6.3 La sintassi dei dialetti del Natisone e del Collio	175
7 SEZNAM KRATIC IN KRAJŠAV	181
8 VIRI IN LITERATURA	182
8.1 Viri	182
8.2 Literatura	182
9 KAZALO SLIK	191
10 KAZALO TABEL	192
11 STVARNO KAZALO	193
12 IMENSKO KAZALO	200

PREDGOVOR

Ko sem se začela ukvarjati s slovensko dialektologijo, sem opazila, da je narečna skladnja še precej neraziskano področje slovenskega jezika. Hkrati sem opažala, da je skladnja zahodnih slovenskih narečij drugačna kot skladnja slovenskega knjižnega jezika. Razlike niso samo na ravni narečja, opazne so tudi v knjižnem jeziku, kar boste lahko sami hitro opazili, če vzamete v roke tržaški *Primorski dnevnik* ali osrednjeslovensko *Delo*. Zato sem se odločila znanstveno pristopiti k svojim opažanjem, se poglobiti v študij relevantne literature in iskanje razlik med skladijskim sistemom dveh obrobni slovenskih narečij, nadiškega in briškega, ter slovenskega knjižnega jezika.

Obravnani narečji sta mi dragi, eno je moj materni jezik, drugo mi je blizu od takrat, ko sem kot zvedav deklíč prvič slišala preplet posebnega zvoka beneške harmonike s peto beneško pesmijo.

* * *

Za pomoč pri nastajanju pričujočega dela se moram zahvaliti več kolegom in prijateljem. Naj začnem z dr. Hanom Steenwijkom in prof. Polono Liberšar, ki sta me gostoljubno sprejela na Fakulteti za jezikovne in literarne študije Univerze v Padovi, kjer sem študijsko bivala štiri mesece, naprej marca 2019, potem pa od konca oktobra 2019 do konca januarja 2020. Ob pisanju tega dela v majhnem stanovanju v starem delu Padove, ko sem se res lahko posvetila le študiju, in ob sprehodih po padovanskih ulicah z obveznim postankom v mogočni baziliki svetega Antona Padovanskega sem resnično uživala! Hvala tudi dr. Rosanni Benacchio, ki me je založila z nekaj za pričujočo raziskavo res pomembnimi deli.

Lepo bi se zahvalila recenzentkama, dr. Veri Smole in dr. Suzani Todorović, ki sta mi svetovali koristne izboljšave dela, sodelavkama, dr. Nevi Makuc in dr. Karmen Kenda-Jež, na kateri sem se obračala, ko sem bila polna dvomov. Hvala dr. Alessandru Carrozzu, ki mi je priskočil na pomoč pri poznavanju furlanske skladnje, hvala tudi prijatelju, mag. Davidu Bizjaku, s katerim sva si v poletju 2021 dopisovala glede furlanskih skladijskih pravil. Zahvala velja prijateljici, prof. Andreji Blažič Klemenc, za jezikovni pregled dela in urednici zbirke *Linguistica et philologica*, dr. Andreji Legan Ravnika, za prijazne odzive in koristne uredniške napotke. Hvala Hijacintu Iussi za poslane fotografije.

Rada bi se zahvalila Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ki je delo financiral, in njegovemu predstojniku dr. Kozmi Ahačiču.

Posebej pa bi se rada zahvalila dvema prijateljema, najprej prof. Janji Košuta Špegel, s katero sva se v poletnih sobotnih popoldnevih leta 2021 potepali po Brdih in Benečiji, iščoč

lepe razglede in poglede tudi za najine druge skupne naloge, potem dr. Giorgiu Cadoriniju, odličnemu poznavalcu furlanščine, beneške italijanščine in slovenščine (poleg italijanščine, češčine, romunščine in drugih jezikov). Neizmerni so mi bili trenutki, ko sva po nevihti v hladnem poletnem večeru v eni od videmskih starih gostiln najprej razpravljala o skladenjskih temah, potem pa o smislu našega dela. Hvala, Giorgio, za vse furlanske primere, za branje monografije in predlagane izboljšave, za vse pogovore v živo in po Zoomu.

Na koncu pa, hvala, dragi Brici in Benečani, za to, da me vedno lepo sprejmete v svoje domove in da me skozi svoj jezik učite, kako biti moder.

Danila Zuljan Kumar
V Medani, septembra 2021

1

UVOD

1.1 CILJI RAZISKAVE

Osnovni cilj pričujoče monografije je na primeru nadiškega in briškega narečja predstaviti izbrana poglavja iz skladenjske problematike slovenskih narečij.¹ Za analizo sta bili izbrani dve obrobni slovenski narečji, ki sta zanimivi tudi zato, ker izhajata iz iste narečne osnove in danes pripadata isti narečni skupini, ozemlji, na katerih se govorita, pa sta bili velik del zgodovine v različnih politično-upravnih okvirih. Zato je namen monografije poleg kontrastivne primerjave izbranih skladenjskih vprašanj obravnavanih narečij s slovenskim knjižnim jezikom tudi kontrastivna primerjava med narečjema samima.

V izhodišču raziskave je bila postavljena predpostavka, da se skladenjska sistema nadiškega in briškega narečja razlikujeta od skladenjskega sistema slovenskega knjižnega jezika predvsem zaradi vpliva stičnih romanskih jezikov, zato je bil prvotni cilj monografije predstaviti odstopanja od slovenskega knjižnega jezika v obravnavanih narečjih na skladenjski ravnini, ki so posledica romanskega jezikovnega vpliva. V procesu raziskovanja pa se je izkazalo, da nekatere domnevno romanske interference (npr. stava pomožnega glagola na začetek stavka, ki je v knjižni italijanščini normirana) pravzaprav izhajajo iz govorjenega slovenskega jezika, bodisi so značilne za govorjeni slovenski (narečni) jezik na splošno, za zahodna slovenska narečja ali pa samo eno od proučevanih narečij. Zato se je raziskava razširila na predstavitev posebnosti v skladnji nadiškega in briškega narečja, ki to razlikujejo od normativne skladnje slovenskega knjižnega jezika in ki niso nujno posledica jezikovnega stika. Druga predpostavka, ki sem si jo postavila v izhodišču, je, da se skladenjska sistema obravnavanih narečij razlikujeta zaradi večjega vpliva stičnih romanskih jezikov na nadiško narečje ter na drugi strani vpliva slovenskega knjižnega jezika na briško narečje.

Primerjave sem se lotila tako, da sem ponavljajoče se narečne skladenjske posebnosti začela razvrščati v posamezne skupine. Tako sta se izkristalizirali dve področji skladenjskega opisa: besedni red in gradnja povedi. Ob snemanju govorcev je moja pozornost pritegnila drugačna členitev po aktualnosti v govorjenem narečnem diskurzu od členitve po aktualnosti v knjižnem pisnem diskurzu. Zaradi iskanja morebitnih interferenčnih pojavov in tudi zato, ker raziskava členitve po aktualnosti narečnega besedila z upoštevanjem novejših tujih dognanj na Slovenskem še ni bila narejena, sem se lotila tudi te tematike. Študij pomembnejše tuje literature s tega področja je postavil temelje moje aktualnostnočlenitvene analize narečnega besedila. Zadnja stvar, ki je pritegnila mojo pozornost, so bili pomeni nekaterih besed, ki jih v knjižnem jezikovnem sistemu te besede nimajo, ter skladenjske strukture, ki jih slovenski knjižni jezik ne pozna (ali so v rabi redke), v obravnavanih narečjih pa pogoste.

1.2 PREDSTAVITEV PROBLEMATIKE IN METODOLOGIJA DELA

Skladenjska jezikovna ravnina je v slovenski dialektologiji raziskovalno polje, ki še čaka na temeljito obravnavo. Že tradicionalno so v ospredju predvsem raziskave na področju gla-

¹ Besedilo je zapisano v vnašalnem sistemu ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil dr. Peter Weiss.

soslovja in oblikoslovja (v zadnjih letih tudi geolingvistike), kar je razumljivo, saj je glasoslovna in oblikoslovna raznolikost posameznih narečij in govorov znotraj njih tolikšna, da zahteva veliko pozornosti dialektologov. Bi se pa bilo potrebno v prihodnje vseeno usmeriti tudi v raziskave skladenjskih vprašanj slovenskih narečnih govorov, saj se skladenjski sistemi sploh obrobni slovenskih narečij precej razlikujejo od skladenjskih sistemov osrednjih slovenskih narečij in na njih temelječem skladenjskem sistemu slovenskega knjižnega jezika. Skladno s tem je potrebno razširiti tudi metodologijo dela, in sicer se od specializiranih vprašalnic za glasoslovna in oblikoslovna vprašanja usmeriti na snemanje in zapisovanje spontanega narečnega diskurza,² s pomočjo katerega je mogoče ugotoviti zakonitosti na področju (obliko)skladnje (npr. glagolske vezljivosti) kot tudi rabe glagolskih časov, besednega reda, načinov tvorbe posameznih odvisnih stavkov, rabe konektorskih sredstev ipd.

Kot rečeno, sem se sama usmerila v obravnavo štirih izbranih področij skladenjskega opisa, in sicer v besedni red, členitev po aktualnosti, gradnjo večstavčnih povedi ter pomensko-skladenjske prenose, za kar je bilo potrebno najprej pregledati obsežnejši korpus besedil. Za nadiško narečje sem izbrala časopis *Novi Matajur*, glasilo Slovencev Videmske pokrajine, in sicer letnike 1997, 1998, 2019 in 2020, *Trinkov koledar*, letnike 1997, 1998, 2019 in 2020, otroško knjigo *Sonce sieje s podnaslovom Parve bukve za te male* (Salamant, Pocovaz 1996) ter zbirko slovenskih narečnih besedil z naslovom *Vartac* (Stanonik, Potočnik 2020). Za briško narečje sem uporabila svoje lastne zapise posameznih govorov (Zuljan Kumar 1999, 2007 ter rokopisno gradivo). Tu se seveda postavi vprašanje smiselnosti primerjanja zapisanega in govorjenega besedila. Vendar v obravnavanem primeru tega nasprotja pravzaprav ni. Iz *Novega Matajurja*, v katerem so objavljena besedila zapisana v knjižni slovenščini, knjižni italijanščini ter v nadiškem narečju, sem izbirala izključno med slednjimi. Med temi sem postavila še dodaten kriterij: izbirala sem le besedila, ki jih niso zapisali novinarji oziroma slovenskega knjižnega jezika večji ljudje. Sem spadajo besedila, ki govorijo o preteklosti, pisma bralcev in podobno. S tem sem (kolikor se ta meja pač da razmejiti) zagotovila narečnost besedil proti nadnarečnemu nadiškemu jeziku, ki je v časopisu prav tako prisoten.

1.3 GEOGRAFSKA PREDSTAVITEV RAZISKOVANEGA OBMOČJA

1.3.1 Geografska predstavitev Beneške Slovenije

Beneška Slovenija je pokrajina v severovzhodnem delu Italije in zavzema del predalpskega gričevja in hribovja. Simbolna gora Benečije, kot je drugo ime za pokrajino med srednjo dolino Soče in Furlansko nižino, je 1642 m visoki Matajur. V geografskem pogledu pokrajino sestavljajo trije nizi. Južni, tudi najširši, predstavljajo terciarna gričevja in hribovja, ki potekajo od Furlanske nižine do grebena Kolovrata (najvišji vrh Kuk 1243 m) in Matajurja. Drugi niz se začne na slovenski strani državne meje s strmim grebenom Stola (1673 m) in se nadaljuje proti zahodu, kjer je najvišji vrh Čampon (1706 m). Tretji niz je odmaknjeni

² Kar se sicer deloma že dela, npr. Weiss (1990), Kenda-Jež (2005), Zuljan Kumar (2007, 2009b, 2014a, 2014c, 2015, 2016a, 2016c), Šumenjak (2012), Šumenjak in Vičič (2012), Šumenjak (2013), Kenda-Jež, Grošelj, Smole (2016), Grošelj (2016), Rožac (2013, 2016), Škofic (2019).

greben Mužcev (1869 m), ki razmejujejo doline Beneške Slovenije od Rezije. Na zahodu Mužci vrh dosežejo z Lopičem (Monte Plauris, 1958 m) in se nato strmo spustijo v široko dolino zgornjega Tilmenta. Ožje območje Beneške Slovenije sestavljajo Terske in Nadiške doline in meri 577 km². Terske doline obsegajo osem občin (Bardo, Tipana, Čenta, Ahten, Neme, Gorjani, Fojda in Tavorjana) z okrog 21.000 prebivalci, Nadiške doline pa devet (Podbonesec, Sovodnje, Grmek, Dreka, Sv. Lenart, Srednje, Praprotno, Špeter in Čedad) z 20.000 prebivalci (vključujoč Čedad). Poselitev območja je neenakomerna, gostejša ob stiku ravnine in hribovja in redkejša v hribovitem svetu. Območje je na prelomu iz 19. v 20. stoletje zajelo močno sezonsko in trajno izseljevanje, ki se je nadaljevalo v drugo polovico 20. stoletja. Leta 1951 je imela Beneška Slovenija okrog 64.000 prebivalcev, leta 1981 okrog 40.000, danes okrog 38.000. Izseljevanje se je še pospešilo po potresu leta 1976, ki je te kraje močno prizadel in sprožil intenzivno socialno preobrazbo iz kmečkih v nekmečke poklice. Ob hitri modernizaciji osrednje Furlanije z Vidmom je postajala razlika v standardu med ravnino in hribovjem še očitnejša (povzeto po Zupančič 2021: 72–76).

Slika 1: Beneška vas Topolovo (foto: Janja Košuta Špegel)

1.3.2 Geografska predstavitev Brd

Brda spadajo med kulturne pokrajine sredozemskih gričevij. Na severu jih omejuje hrib Korada (812 m), na severovzhodu Sabotin (609 m), proti jugu pa se spuščajo v Furlansko nižino in proti morju. Sestavljajo jih tri glavna slemena, od katerih se odcepljajo številna manjša. Tako je celotna pokrajina preprejena s slemeni, ločenimi z vmesnimi dolinami. Višina slemen šele v srednjem delu preseže nadmorsko višino 300 m, povprečna nadmorska višina Brd je 232,9 m. Osnovna kamnina je fliš, ki je mehka kamnina, nagnjena k plazo-

Slika 2: Briška vas Šmartno z Julijci v ozadju (foto: Hijacint Iussa)

vitosti in vododržna ter zato erozijsko neodporna. Najučinkovitejši poseg proti eroziji je uvajanje kulturnih teras, ki se oblikujejo v sožitju z danostmi posameznega zemljišča (vodni tokovi, kamnite žile). Brda so od srednjega veka naprej obdelana gričevnata pokrajina, usmerjena v vinogradništvo in sadjarstvo. Na njihov pospešeni razvoj je po eni strani vplival zlasti prehod v okvir habsburških dednih dežel v 16. stoletju. Z odpravo carin in mitnin se je namreč vinu in z uvedbo železnice tudi sadju odprl srednjeevropski trg habsburških dežel, zlasti Koroške. Po drugi strani pa so bili geološka podlaga, vpliv sredozemskega podnebja ter mejnost območja odločilni dejavniki, ki so bistveno prispevali k razvoju briške pokrajine, njenega gospodarstva in načina življenja. Mejna lega, stalni stiki z mestnimi trgi v Gorici, Trstu, Krminu in Vidmu, kjer so se srečevali Slovenci, Italijani, Furlani in Nemci, so oblikovali odprt značaj pokrajine in njenih prebivalcev. V preteklosti je bila tako kot danes tipična mešana kultura vinogradov, sadnega drevja in sejalnih površin tako v terasah kot na njivskih površinah. Najpomembnejši pridelek, namenjen trgovini, je bilo vino, ki je svoje kupce imelo predvsem na Koroškem in na Kranjskem. Poleg vina se je v Brdih razvijala živahna trgovina s sadjem in zelenjavo, ki je s porastom prebivalstva in s tem bližnjih mest dobila vedno večji obseg (povzeto po Gomiršek 2020: 1393–1394).

Posebno vrednost Brd predstavljajo različni tipi naselbin, utrjenih naselij in gradov, obdanih z zemljiškimi posestvi, ruralnimi naselji, farnimi in taborskimi cerkvami, kapelami, ter nekdanje plemiške rezidence, ki so bile tesno povezane s kmetijsko proizvodnjo, hrambo in distribucijo kmetijskih in vinogradniških pridelkov.

Skoraj vsa današnja večja briška jedra in središča so bila oblikovana v 14. stoletju in se navadno nahajajo na vrhovih gričev v sredinskem delu Brd. Gradnja na teh mestih, kjer

kmetijska izraba zemljišč ni bila mogoča, je bila primerna tako iz obrambnih kot iz bivalnih razlogov. Več naselij je tako obdanih z obrambnimi zidovi, ki v svoji notranjosti hranijo prvobitno utrjeno poselitev. Naselbinska jedra in središča so praviloma starejšega izvora od naselitve v okolici. Pozneje se je naseljevanje širilo izven obrambnih zidov oziroma na okoliška ozemlja in prisojna pobočja.

Danes so Brda razdeljena med Republiko Slovenijo in Italijo, sklenjeno območje na obeh straneh državne meje obsega dobrih 149 km². Območje na slovenski strani meje je vključeno v občino Brda (z nekoliko manj kot 6000 prebivalci), na italijanski strani pa v občine Števerjan (danes okoli 800 prebivalcev, pretežno Slovencev), Gorica, Dolenje in Krmin. V občinah Gorica, Dolenje in Krmin je slovensko prebivalstvo manjšinsko.

1.4 ZGODOVINSKA PREDSTAVITEV RAZISKOVANEGA OBMOČJA

Območje na desnem bregu reke Soče, ki je pomemben prehod med Furlansko in Panonsko nižino, so Slovani poselili v začetku 8. stoletja³ in bili skupaj s svojimi sosedi Langobardi ob koncu istega stoletja priključeni frankovskemu kraljestvu (Furlanska krajina), ki je uvažalo fevdalni družbeni sistem in pokristjanjevanje. Slovani so poselili gričevje in visoke doline, nižino pa prepustili romaniziranim Langobardom in že veliko prej poromanjenim Galcem, bodočim Furlanom (Skubic 1997: 11).⁴ To obdobje zgodovine Brd in Beneške Slovenije predstavlja ustvaritev in ustalitev slovensko-romanske jezikovne meje. Germanski Langobardi so si na območju današnje Italije ustvarili državo, ki je svoje vzhodne meje z avarsko državo utrdila z t. i. langobardskim limesom, tj. obrambnim sistemom, ki je vključeval niz obrambnih utrdb proti ljudstvom z vzhoda. Potekal je po obrobju Brd in Beneške Slovenije ter kasneje pripomogel k nastanku slovanske jezikovne meje ob robu Furlanske nižine. Langobardom je sledilo obdobje frankovske države. Po letu 1000 sta pokrajini Brd in Beneške Slovenije postali območje administrativne razmejitve med posestjo fevdalnih gospodov, predvsem oglejskega patriarhata in goriških grofov. Brda so pripadla slednjim, Beneška Slovenija pa oglejskemu patriarhatu.

Razvoj obeh sicer geografsko stičnih območij je v zgodovini večkrat potekal ločeno, tj. v različnih političnopravnih sistemih, zato njun nadaljnji zgodovinski pregled navajam ločeno.

1.4.1 Zgodovina Beneške Slovenije⁵

Najverjetneje med letoma 1034 in 1077 je bilo območje Nadiških dolin priključeno oglejskemu patriarhatu. V tem času se je ozemlje Furlanije glede na administrativno in sodno ureditev delilo na dva dela, in sicer ozemlje, ki je bilo neposredno podložno patriarhu, in ti-

³ V času naseljevanja Slovanov na to območje je znana bitka med Langobardi in Slovani leta 720 pri Lavarianu južno od Vidma, v kateri je zmagala langobardska vojska, kar je Slované dokončno omejilo na hribovite predele, Langobarde pa na ravnino (Beguš 2015: 21).

⁴ Ta meja se je skozi stoletja ohranila. V Brdih npr. Slovenci živijo po vseh gričih, ki gravitirajo na Krmin in Čedad. Ob vznožju gričev pa so že furlanske domačije.

⁵ Tu se osredotočam predvsem na Nadiške doline in ne na celotno območje Beneške Slovenije.

sto, ki je bilo podložno zemljiškim gospodom. Nadiške doline so spadale pod prvo in tvorile t. i. landarsko gastaldijo,⁶ znotraj katere sta bila dva okraja, imenovana Landar in Mersa, katerih prebivalci so razvili tudi svojevrstne upravne in sodne organe. Stopnja samostojnosti Nadiških dolin je bila tolikšna, da so Beneški Slovenci živeli popolnoma ločeno od Čedad in preostale Furlanije ter udeležali svojo samoupravo, katere temelj so bile vasi (soseske), ki jih je bilo v nadiški (landarski), sovodenjski (merski) ter rečanski dolini skupaj 36.

V srednjem veku so bile Nadiške doline pomembno trgovsko območje, saj je skozi potekala trgovina med Srednjo Evropo in severnoitalijansko nižino. Čedad sta z nemškimi deželami povezovali dve cesti, prva je potekala od Furlanske nižine proti Tablji, druga pa čez Bovec in Predel do Trbiža ter naprej v Beljak. Za čedajsko gospodarstvo je bila ključna bovška cesta, zato je Čedad oglejskega patriarha zaprosil za odkup tolminske gastaldije, s čimer bi dobil kontrolo nad bovško cesto kot tudi nad cesto iz Tolmina proti Kranjski preko Škofje Loke. Tolminska gastaldija je ostala v čedajskih rokah do prve avstrijsko-beneške vojne leta 1509.

V letih 1419–1420 si je območje Nadiških dolin podredila Beneška republika, vendar so prebivalci dolin Landar in Mersa ohranili sodno in upravno ureditev, kot so jo poznali v času oglejskega patriarhata, Beneška republika pa jim je podelila še dodatne privilegije. Ti so se nanašali na nerodovitnost hribovskih območij in z njo povezano revščino prebivalcev dolin ter varovanje prelazov proti Gornjemu Posočju. Situacija se je temeljito spremenila po prvi avstrijsko-beneški vojni, ko so morale Benetke Habsburžanom predati večji del čedajskega ozemlja, in sicer tolminsko gastaldijo do Idrije ter bovško. S tem je Čedad izgubil nadzor nad cestnimi povezavami s Koroško in Kranjsko, v zameno za izgubljena območja pa si je po letu 1521 čedajska gastaldija priključila landarsko. Hkrati je Čedad z Nadiškimi dolinami postal samostojna administrativna enota znotraj Beneške republike, podrejena neposredno Benetkam. Tako so Nadiške doline ostale brez povezave s Koroško in Kranjsko, izgubile so samostojno gastaldijo, skupaj s Čedadom so bile izvzete iz furlanske dežele in podrejene centralni oblasti v Benetkah, hkrati pa so postale obmejno območje med habsburškimi deželami in Benetkami (Beguš 2015: 21–25, Benacchio 2003: 413–416, Zupančič 2021: 77–80).

Samouprava v Nadiških dolinah je ostala do padca Beneške republike 1797, ko je Avstrija, novi gospodar, v prvem obdobju svojega vladanja (1797–1805) Beneškim Slovincem naprej priznala in potrdila starodavne avtonomne upravne in sodne ustanove ter privilegije in oprostitve, po padcu Napoleonove kraljevine (1805–1814) in vnovičnem prevzemu oblasti pa odpravila 36 sosedenj (vaških skupščin) ter mirovno razsodišče v Špetru Slovenov in vse njegove pristojnosti strnila v čedajski sodniji.⁷ Kljub temu pa so se družinski poglavarji še vedno zbirali, da bi vodili skupno premoženje, kar ga je še bilo,

⁶ Beseda gastaldija je verjetno langobardskega izvora in pomeni podeželsko ali mestno teritorialno enoto, ki je predstavljala patriarha in bila pristojna za urejanje sodnih in gospodarskih zadev. Vodil jo je gastald, ki je imel različne pristojnosti, kot so težji primeri v sodstvu, pobiranje davkov, glob in rent od zakupnin gastaldije ipd., lahko pa je tudi predsedoval mestnemu svetu ali zboru (Beguš 2015: 22).

⁷ »Pred tem sodiščem je lahko Slovan obravnaval tožbe katerekoli vrste in od tam, ne da bi se moral premakniti, je lahko vlagal prizive v Benetke in revizije na Dunaj ali v Verono« (Podrecca po Banchigu 2021: 96–97).

zlasti tisto, ki je bilo v lasti cerkve (Banchig 2021: 96–97). Prav neupoštevanje želja in zahtev Slovencev pri avstrijskih oblasteh je bilo morda eden od vzrokov za plebiscitarno odločitev Beneških Slovencev leta 1866, da za svoj dom izberejo Kraljevino Italijo.⁸ Pred plebiscitom so namreč italijanske oblasti Slovincem obljubljale povrnitev pravic in privilegijev, ki so jih uživali v preteklosti, ter celo slovenske šole (Banchig 2021: 104). Toda (domnevno) zaupanje Slovencev v italijansko državo se je porušilo takoj, ko so italijanske oblasti sprožile intenzivno asimilacijsko politiko, katere cilj je bila hitra in sistematična italijanizacija s Slovenci poseljenega ozemlja. Še istega leta so slovenski jezik odpravili iz nekaterih slovenskih cerkva in s tem nadaljevali do leta 1933, ko je videmski prefekt v cerkvi slovenščino popolnoma prepovedal. Leta 1867 so Špeter Slovenov preimenovali v Špeter ob Nadiži, ustanavljajoče se šole so bile izključno italijanske, poleg tega so leta 1868 v Špetru ustanovili učiteljsiše z namenom vzgajati učitelje, ki bi »tujerodno prebivalstvo« pomagali spreminjati v prave Italijane (Marušič 1987: 234).

Glavno raznarodovalno delo je bilo tako v Beneški Sloveniji opravljeno do nastopa monarhofašističnega režima leta 1922, ki je to delo samo še dokončal. Ko se je po pariški mirovni pogodbi leta 1947 tod začrtala nova meja, je Beneška Slovenija kljub uradnim protestom Beneških Slovencev ostala v okviru italijanske države (Marušič 1987: 234) in začelo se je obdobje, ki ga je zaznamovalo nadaljnje izseljevanje iz hribovskih vasi in čas svetovne blokovske delitve. Ta se je v teh krajih med drugim izražala skozi delovanje Gladia, tajne italijanske organizacije, katere naloga je bila ustrahovanje in nadziranje zavednih Slovencev, ki so se zavzemali za svoje jezikovne pravice (Zupančič 2021: 80).

Po drugi svetovni vojni so z londonskim memorandumom leta 1954 Slovenci v Goriški in Tržaški pokrajini dobili pravice t. i. zgodovinske jezikovne manjšine. Slovenci v Videmski pokrajini so te pravice dobili šele z Zaščitnim zakonom za slovensko manjšino v Italiji leta 2001 (Zakon 2001/38).⁹ Sprejetje tega zakona pomeni končno pravno priznanje obstoja slovenske skupnosti v Videmski pokrajini. Zakon med drugim določa pravico do slovenskih imen in priimkov, ki je bila zlasti kršena v fašističnem obdobju, rabo slovenščine v javni upravi, napisih, toponimih in v šolstvu ter zagotavlja možnosti obstoja kulturnih in političnih institucij ter finančnih sredstev za manjšino. V dvajsetih letih po sprejetju zakona pa se njegova določila še vedno ne upoštevajo v celoti. Problemi izhajajo iz projektnega in ne stalnega financiranja storitev, ki bi morale biti po zakonu manjšinam zagotovljene, kot je npr. delovanje jezikovnega okenca. Zaradi takega financiranja ustanove sodelavcev za tovrstno delo ne morejo redno zaposliti, kar vpliva na kakovost storitev. Problem predstavlja tudi dostopnost prevodov uradnih dokumentov na spletu ali v pisni obliki. Tretje vrste problem pa izhaja iz uporabnikov, ki se bodo morali na pravico do rabe svojega maternega jezika v formalnem govornem položaju še navaditi (Vidau 2012: 163–165).

1.4.2 Zgodovina Brd

Po propadu goriških grofov leta 1500 so Brda skupaj s Posočjem postala meddržavno mejno območje med habsburško državo in Beneško republiko. Nova meja je bila zaradi ne-

⁸ Več o beneškem plebiscitu glej v Banchig (2021: 92–109).

⁹ Zakon temelji na dve leti pred tem sprejetem Zakonu o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin št. 482/1999.

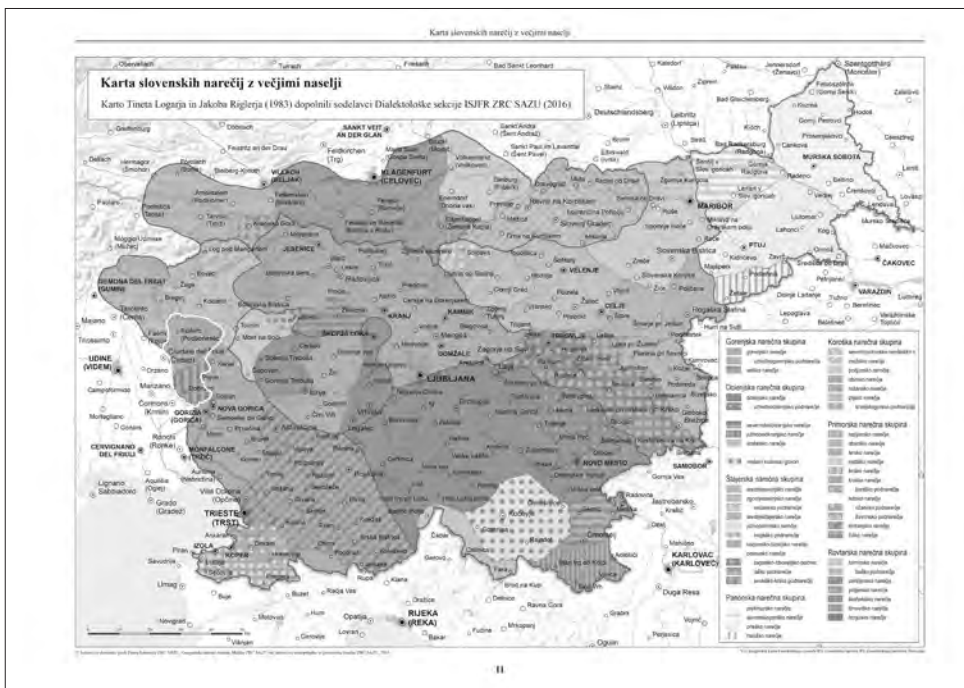
natančno določenega poteka zelo nemirna, še posebej zaradi številnih habsburških enklav na beneškem ozemlju. Posegala je tudi v zemljiško posest, saj so imeli zlasti furlanski gospodje svoja zemljišča na ozemlju habsburške monarhije. Sredi 18. stoletja sta se Avstrija in Italija po številnih nesoglasjih in vojnah zaradi meje dogovorili za ureditev te problematike, kajti moderna država je narekovala tudi urejene meje državnega ozemlja. Najprej sta v sodelovanju s Svetim sedežem rešili vprašanje oglejskega patriarhata, ki je bil s papeško bulo *Injuncta Nobis* ukinjen leta 1751 in razdeljen na videmsko in goriško nadškofijo. Brda so pripadla goriški, Beneška Slovenija videmski nadškofiji. Sledilo je nekajletno delovanje meddržavne avstrijsko-beneške komisije za določanje državne meje. Ta je oktobra 1751 v Krminu sklenila sporazum o mejah glavarstev Kanal, Tolmin in Bovec z Beneško Slovenijo. Kot mejna črta glavarstev se je določila reka Idrija.¹⁰ Po propadu Beneške republike leta 1797 je ozemlje Beneške Slovenije prišlo v roke Francozom, toda ti so ga že naslednjega leta (1798) na podlagi določil Campoformijske pogodbe prepustili Avstrijcem. Brda niso bila več mejna krajina, saj je državna meja avstrijskega cesarstva z Napoleonovo Cisalpinsko republiko potekala deloma po reki Pad, ob Gardskem jezeru in po južnem Tirolskem. Upravne razmere, ki jih je določila Campoformijska mirovna pogodba, pa niso trajale dolgo. Leta 1805 so v Posočje in v Furlanijo znova prišle francoske čete. Slednje je Napoleon skupaj z Beneško Slovenijo vključil v svoje Italijansko kraljestvo. Meja z Avstrijo je potekala po nekdanji avstrijsko-beneški mejni črti, po reki Idriji.¹¹ Leta 1807 se je meja premaknila na Sočo in Brda so pripadla Italijanskemu kraljestvu. Po padcu Napoleona so se avstrijske čete leta 1813 vrnile v Posočje in zasedle tudi Furlanijo. Po sklepih mirovnega sporazuma v Parizu leta 1814 je Avstrija poleg Ilirskih provinc dobila tudi Benečijo in Lombardijo. Od leta 1815 sta združeni deželi tvorili Lombardsko-beneško kraljestvo. Brda so znova postala mejno območje po vojni med kraljevo Italijo in avstrijskim cesarstvom leta 1866. Mirovna pogodba na Dunaju je določila, da Avstrija izgubi Beneško Slovenijo in ta postane del kraljevine Italije. Tako je ostalo do začetka vojne Italije z Avstro-Ogrsko leta 1915, ko se je zaradi italijanskega vojaškega prodiranja na avstrijsko ozemlje državna meja spremenila v mejo okupacijskega ozemlja, to pa se je spreminjalo hkrati z vojaškimi uspehi ene ali druge izmed bojujočih se sil. Območji Brd in Benečije sta bili do konca oktobra 1917, ko je Avstro-Ogrska z uspešno dvanajsto soško ofenzivo potisnila italijansko vojsko z zasedenih ozemelj, v italijanski okupacijski coni (Marušič 1999: 116–131; Marušič 2013: 107–128). Po Rapalski pogodbi leta 1920, ki je določila državno mejo med Kraljevino Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, se je državna meja oddaljila od Brd proti vzhodu (do Postojne, Planine, Idrije, Tolmina).¹² Meja na reki Idriji je vnovič padla.

Brici in Beneški Slovenci so se znova združili v eni državi. Po 2. svetovni vojni, natančneje po letu 1947, je Beneška Slovenija po Pariškem mirovnem sporazumu pripadla

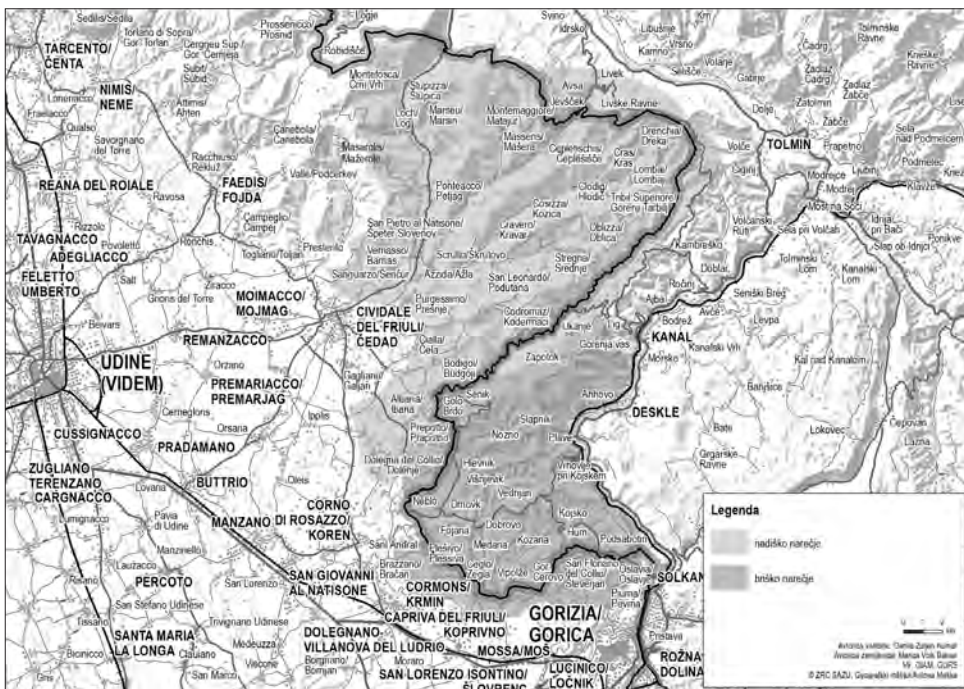
¹⁰ Reka Idrija predstavlja naravno geografsko oviro med Brdi in Nadiškimi dolinami.

¹¹ V cerkvenem arhivu vasi Gradno v Brdih hranijo zapise o vojakih, obmejnih stražarjih, ki so se tu poročali in krščevali svoje otroke. Leta 1815 je npr. eden od obmejnih stražarjev skupaj s svojo družino prestopil iz luteranske vere v katoliško in se dal krstiti (Zuljan Kumar 1997: 38).

¹² Več o političnih in socialnih razmerah v zahodnih Brdih, ki so bila najbolj izpostavljena narodni in jezikovni asimilaciji, glej v Marušič (2013: 107–128).

Slika 3: Nadško in briško narečje na Karti slovenskih narečij (Vir: www.fran.si)

Slika 4: Nadško in briško narečje

Italiji, večina ozemlja Brd pa Jugoslaviji.¹³ Reka Idrija je kot že tolikokrat prej spet prevzela vlogo meddržavne meje.¹⁴

1.5 UMESTITEV NADIŠKEGA IN BRIŠKEGA NAREČJA NA SLOVENSKI NAREČNI ZEMLJEVID

Glede na starejše jezikovne spremembe, tj. smer diftongizacije issln. **ě*/**ō*, denazalizacijo issln. **e*/**o*, vokalizacijo issln. **ǎ*/**ǎ*- ter daljšanje ali nedaljšanje issln. kratkih akutiranih nezadnjih besednih zlogov, spadata nadiško in briško narečje v severozahodno narečno osnovo, natančneje v t. i. beneško-kraško narečno ploskev (poleg terskega in kraškega narečja z banjskim podnarečjem), glede na mlajše jezikovne pojave, tj. predvsem nadaljnji razvoj narečnih sistemov dolgih in kratkih samoglasnikov, razvoj issln. soglasnikov in narečne spremembe naglasa, pa ju prištevamo k narečjem primorske narečne skupine.

¹³ Reka Idrija je v letih 1945–1947 pomenila tudi mejo med ozemljem cone A, ki je bilo v zavezniški upravi, in Videmsko pokrajino, ki ni spadala med sestavne dele z vojaškima conama porazdeljene Julijske krajine. 16. septembra 1947 je sledila priključitev dela briškega ozemlja k Jugoslaviji. Beneška Slovenija je ostala v Italiji. Reka Idrija je tokrat postala mejna reka med državama Italijo in Jugoslavijo. Brici, navdušeni nad dejstvom, da so se rešili italijanske represije, si sprva niso mogli predstavljati, da bo mejni režim tako oster. Starejši so se še spominjali meje med Avstrijo in Italijo in predvidevali, da bo situacija podobna. Toda novembra meseca se je meja popolnoma zaprla. To je za Brice pomenilo popoln gospodarski polom. Območje, ki je geografsko (od preostalega slovenskega ozemlja ga ločita hriba Sabotin in Korada ter reka Soča) in do tedaj tudi gospodarsko gravitiralo na Furlanijo, je nenadoma ostalo odrezano od tržnih središč. Mesta kot Videm, Čedad, Krmin, Palmanova in Gorica so mu skozi zgodovino predstavljala dovolj veliko tržišče in omogočala dostojno življenje. Objektivni pogoji (rodovitna zemlja in ugodne podnebne razmere) so nudili široko izbiro pridelkov in velik hektarski donos. Veliko družin je bilo dobro stoječih in najemale so dninarje iz ravnine, največ Furlane. Z zaprtjem meje so Brda pravzaprav ostala odrezana od sveta. Dovolilnice za prehod meje so dobili le dvolastniki, tj. tisti kmetje, katerih vinogradi so ostali v Italiji. Prebivalci skrajnega zahodnega dela Brd se spominjo, kako je kostanj prvo leto ostal na drevesih, neobran, ker ga niso imeli kam prodati. To je botrovalo množičnemu izseljevanju s tega območja. Danes so vasi na skrajnem zahodu Brd (napol) prazne. Golo Brdo npr. razen ozke steze proti centru Brd sploh ni imelo ceste. Do novonastajajočega mesta Nove Gorice jih je poleg tega ločilo skorajda petdeset kilometrov, do Čedada pa je na drugi strani vodilo le devet kilometrov ravninske ceste. Šele v šestdesetih letih se je meja toliko odprla, da se je spet lahko začelo trgovati v Italiji, vendar zanemarljivo malo v primerjavi s predhodnimi leti. Brda so še danes navezana na Furlanijo. Veliko Bricev hodi na delo na kmetije in v lesne tovarne ter družinska podjetja na Manzanu, v Kornu in v okolici Vidma. Šele v 80. letih 20. stoletja, po izgraditvi t. i. osimske ceste, ki poteka čez italijanski del Sabotina in je upravno središče Brdom približala na dvajset kilometrov, se je dnevna migracija obrnila v to smer. Prej je bila edina povezava z Novo Gorico stara ozka vojaška cesta skozi Plave v Soški dolini.

¹⁴ Med briške vasi, ki so ostale v Italiji, spadajo: Števerjan in Oslavje v celoti ter del Ceglega in del Plešivega. To so bile vasi z v celoti ali pretežno slovenskim prebivalstvom. Vasi Ibana, Mirnik, Dolenje in Škrlevo, ki so tudi ostale pod Italijo, so bile že prej narodnostno mešane. Zanimiv je primer vasi Breg pri Golem Brdu. Ta naj bi leta 1947 pripadla Italiji. Ker vanjo, po pripovedovanju vaščanov, še nekaj dni potem, ko se je izvedelo, kje bo potekala meja, italijanskih predstavnikov oblasti ni bilo, je slovenska oblast izobesila jugoslovansko zastavo. Ko so jo Italijani videli, niso hoteli tvegati upora, zato so vas prepustili Jugoslaviji (Zuljan Kumar 1999: 45).

Nadiško narečje se govori ob reki Nadiži in njenih pritokih Aborni (it. Alberone), Kozici (it. Cosizza) in Arbeču (it. Erbezzo) v vzhodni Benečiji v Italiji, na Livku v Sloveniji ter v vaseh na levem bregu reke Idrije (na območju današnje občine Kanal ob Soči), briško narečje pa na območju od Liga v Idrijski dolini na severu, Sabotina in reke Soče na severovzhodu oziroma vzhodu do Mirnika in Golega Brda na zahodu, kjer meji na nadiško narečje. Na jugu se stika s furlanskimi govori Krmina (it. Cormons), Bračana (it. Brazzano), Moše (it. Mossa) in Koprivnega (it. Capriva del Friuli).

Narečji imata podoben razvoj sistema issln. dolgih naglašanih samoglasnikov. V nadiškem je ta naslednji: issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\sim} - > *ie* (*mliéko*, *mìesac*, *brìex*; *koliéno*, *striéxa*), issln. * \bar{o} > *uo* (*bùox*, *mùost*, *kakùoš*), issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\sim} - in * \bar{e}/\bar{e}^{\sim} - > *e*: (*jesè:n*, *mè:t*, *žè:mba*; *nè:su*, *imè:*, *pé:ta*, *judjè:*, *dé:teja*, *jé:tra*), issln. * \bar{o} - in * \bar{o}/\bar{o}^{\sim} - > *o*: (*xó:đin*, *mó:lin*, *pró:sin*, *kó:ža*, *ó:san*; *ğò:bac*, *mó:ka*, *pó:t*, *ğó:ba*), v briškem pa: issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\sim} - > *i* (*ielia* (*m'liéko*, *m'liako*; *'ciésta*, *'ciasta*), issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\sim} - > *e*: (*mè:t* 'med'; *'zè:je* 'zelje'), issln. * \bar{e}/\bar{e}^{\sim} - > *a*: (*p'la:sat* 'plesati'; *'da:nta* 'detelja'), issln. * \bar{o} > *uo/ua* (*'buox*, *'buax*, *'muoç*, *'muäç*), issln. * \bar{o} - > *o:/uo/ua* (*'vɔ:ja* 'volja', *'nuosən*, *'nuəsən*), issln. * \bar{o}/\bar{o}^{\sim} - > *o*: (*k'lɔ:p*; *'ğɔ:ba*). Prav tako je podoben razvoj issln. soglasnikov, nad.: issln. * \bar{n} > *n* (*o'hiñ*), issln. * \bar{l} > *j* (*zè:je*, *kjú:ç*), issln. * \bar{t} > *č* (*múoç*, *bo'zič*),¹⁵ issln. * \bar{g} > γ -x (*ğlodá:t*, *sniex*), medtem ko se v novejših izposojenkah iz italijanščine rabi *g* (*ğjà:ndole*), issln. * \bar{m} > *-n* (*re'çen*, *s ko'han*); br.: issln. * \bar{n} > *n/jn* (*ko:stiñ*, *b'ja:jnski* 'biljanski'), issln. * \bar{l} > *j* (*k'ju:ç*, *p'ju:çè*, *k'raj*, *'zè:mja*), issln. * \bar{m} > *-m/-n* (*'ğra:m*, *'ğra:n*), issln. * \bar{g} > γ -x (*'ğla:dən*, *'buax*) (Smole 2001: 35–36, Zuljan Kumar 2015: 188–189).

Narečji pa se razlikujeta v naglasnih značilnostih. V nadiškem narečju so na dolgih naglašanih zlogih ohranjena fonološka tonemska nasprotja, na zadnjih ali edinih naglašanih zlogih pa fonološka kvantitetna nasprotja. Tonemska in kolikostna nasprotja so tako fonološko relevantna oziroma imajo pomenskospreminevalno vlogo, npr. nad. *kosti*: (Red.) : *kostí*: (Rmn.), nad. *ko'se* (Red.) : *kosè*: (Imn.), nad. *mah'le* (Red.) : *mahlè*: (Imn.). Prav tako je fonološko relevantno mesto naglasa, npr. nad. *ərmé:na* (Red. 'jermena') : *ərmé'na* ('rumena').¹⁶ Večzložne besede, ki so bile v psl. naglašene na koncu, v prednaglasnem zlogu pa so imele **e*, **o* ali **b*/**b*, so ohranile končniški naglas, npr. nad. *če'lo*, *reb'ro*, *lo'nac*, *os'la*, *dob'ra*, *may'la* (Smole 2001: 35–36, Šekli 2008: 19, Zuljan Kumar 2018: 111). Briško narečje je fonološka tonemska in kvantitetna nasprotja odpravilo, kratki naglašeni samoglasniki so se podaljšali. V večini briških govorov je prišlo do umika naglasa s končnega kratkega odprtega zloga na prednaglasna *e* in *o*, ki sta danes široka (*'zè:na*, *'ko:za*), ter do umika naglasa na polglasnik (*s'tə:za*). Posebnost govorov zgornjih Brd je redukcija končnih nenaglašanih samoglasnikov, zaradi katere je pri samostalniki moškega spola prišlo do glasovne izenačitve oblike Ied. z D in Med. ter z I in Tmn. (Logar 1996b: 154), kar je povzročilo kolikostno-tonemsko premeno (metatonijo), po kateri je novi tonem na zdaj končnih naglašanih dolgih samoglasnikih daljši in ima drugačen tonski potek kot stari dinamični dolgi samoglasnik, npr. br. Ied. *kjú:ç* : br. D, Med., I, Tmn. *kjú::ç*. Pomensko razlikovanje med reduciranimi in nereduciranimi oblikami ohranja tudi odsotnost onezvenečenja

¹⁵ V briškem narečju \bar{c} > $\bar{ç}$ (*'muäç*, *'nuäç*).

¹⁶ Primeri so iz Logar (1996a: 148) ter zadnji iz Šekli (2008: 19). Zgleda, ki jih v monografiji navajam iz literature, pišem citatno, torej tako, kot so zapisani v izvorniku.

Slika 5: Samostan na Stari Gori nad dolino reke Idrije, mejne reke med Brdi in Benečijo (foto: Janja Košuta Špegel)

zvenečih izglasnih nezvočnikov pri oblikah z redukcijo nenaglašanih samoglasnikov, npr. br. Ied. *x'ri:[p]* : br. Tmn. *xri::[b]*.

1.6 SKLADENJSKE ZNAČILNOSTI OBRAVNAVANIH NAREČIJ

Kot že navedeno, so bile prvotno temeljna usmeritev raziskave skladenjske posebnosti v nadiškem in briškem narečju, ki so nastale kot posledica stika z romanskima sosedoma. Pri razvrščanju značilnosti v posamezne skupine pa se je pokazalo, da nekatere domnevno romanske jezikovne prvine pravzaprav izhajajo bodisi iz govorenega slovenskega (narečnega) jezika na splošno ali pa so geografsko bolj ali manj omejene na zahodni slovenski narečni prostor. Zato sem skladenjske značilnosti obravnavanih narečij razdelila v dve osnovni skupini:

1. značilnosti, ki izhajajo iz izhodiščno skupnega jezikovnega sistema; te nadalje delim na:
 - a) značilnosti, ki izhajajo iz razlik v socialni zvrsti, tj. razlik med slovenskim knjižnim in narečnim jezikom;
 - b) značilnosti, ki izhajajo iz razlik v prenosniški zvrsti, tj. razlik med govorenim in pisnim jezikom;

Slika 6: Samostan Stara Gora pri Čedadu (foto: Hijacint Iussa)

2. značilnosti, ki izhajajo iz izhodiščno različnega jezikovnega sistema; mednje spadajo skladenjske interference iz italijanščine in furlanščine.

Pod 1.a) prištevam avtohtone narečne pojave, pod 1.b) značilnosti, ki niso samo lokalno omejene, saj jih najdemo tudi v drugih narečnih prostorih in izhajajo iz zakonitosti govornega jezika nasproti pisnemu, pod 2. pa prištevam jezikovne interference, ki se pojavljajo pri govorcih v jezikovnem stiku in so nastale kot rezultat jezikovnega vplivanja.

1.6.1 Definicija jezikovne interference

Jezikovna interferenca pomeni sprejem jezikovne prvine iz jezikovnega sistema B v jezikovni sistem A.¹⁷ Gre za krovni pojem, ki pokriva vpliv jezika B na jezik A na različnih jezikovnih ravneh. Glede na te ločimo naslednje tipe interferenc:

- a) leksikalna (prevzem leksemov)
- b) pomenska (prevzem pomena leksema zaradi njegove identifikacije s pomenom leksema v jeziku B)

¹⁷ To je osnovna definicija jezikovne interference. Lahko pa jo razumemo tudi širše, in sicer kot jezikovno prehajanje med posameznimi socialnimi zvrstmi (prim. Zuljan Kumar 2003b: 108). Nekateri raziskovalci ločijo interferenco od transference. Clyne, denimo, interferenco razume kot nezavedno prevzemanje za razliko od transference, ki jo opredeljuje kot zavestno prevzemanje (Clyne 1987: 484).

c) morfološka (prevzem vezanih morfemov)

Kot primer interference na morfološki ravni naj navedem prevzeto besedotvorno priponsko obrazilo *-on*, ki se je z iz furlanščine prevzetih leksemov (npr. br. *bandon* 'kovinsko vedro', *lomaron* 'večja omara', *tendon* 'večje zavese') razširil na slovenske osnove (npr. br. *sovon*, *mačkon*, *kačon*).

č) fonološka (prevzem fonemov)

Sem recimo spada prevzem glasu *ž* v besedi *želiemo* v nadiškem narečju ali izgovor leksema *herpes* brez glasu *h*, kot to velja v italijanščini. Govorcu, ki je odraščal v Italiji in se je po poroki preselil v Slovenijo, je čudno, da se mu prijatelji v Sloveniji vedno smejejo ob izgovoru besede (*erpes*) (več o tem gl. v Zuljan Kumar 2009: 62–78).

d) prozodična (prevzem naglasa ali intonacije)

Učitelj glasbe, ki se je iz Trsta preselil v Brda, je pri svojih sodelavcih izzval smeh, ko je leksem *piknik* naglašal kot v italijanščini (*piknik*).

e) skladenjska (prevzem skladenjskih pravil)

f) ortografska (prevzem grafemov)

g) pragmatična (prevzem drugačnih pragmatičnih vzorcev) (Clyne 1987: 484; Grosjean 2001: 11; Thomason 2001: 11–12; Heine, Kuteva: 2008: 59).

Sem spada npr. neustrezna raba besede v določeni sporočanjski situaciji, do katere pride zaradi prenosa iz drugega jezika. Primer: nemški leksem *bitte* poleg pomena angleške besede *please* vključuje tudi pomen angleške besede *thank you*. Nemški gostitelj ob tem, ko gostu ponudi pijačo, reče *bitte*. Ko se gost zahvali, je v nemščini ustrezen odgovor spet *bitte*, v angleščini pa *you are welcome*, ne pa *please* (Romaine 2004: 50).

Intenzivnejši in dolgotrajnejši kot je jezikovni stik, globlje v jezikovni sistem prodre vpliv stičnega jezika, zato je vrsta jezikovnega vplivanja odvisna od tesnosti in dolžine trajanja jezikovnega stika. Glede na ta kriterij Thomason in Kaufman ločujeta več stopenj jezikovnega vplivanja. Na prvi stopnji se prevzema besedišče, največkrat osnovni leksemi, na drugi osnovne funkcijske besede (npr. vezniki), na tretji stopnji tudi predlogi ter pred- in pripone. Šele na četrti in peti stopnji pride do prenosa skladenjskih oblik (Thomason, Kaufman 1988: 72–74).

Interference lahko glede na njihovo večjo ali manjšo razvidnost na izrazni ravni delimo na vidne in skrite. V prvo skupino spadajo interference na leksikalni ravni (tj. izposojenke), izposojeni besedotvorni morfemi, grafemi, fonemi, naglas in intonacija, v drugo skupino pa interference na pomenski (semantični), skladenjski in pragmatični ravni.

Glede na obliko interference druge skupine delimo na strukturne in pomenske (prim. Matras 2009: 234–237; Heine, Kuteva 2008: 59). Med strukturne interference prištevamo skladenjske prenose.¹⁸ Ti pomenijo prenos skladenjske strukture iz jezika B v jezik A (skladenjsko kalkiranje), med pomenske interference pa prištevamo pomenske prenose, do katerih prihaja zaradi jezikovnega stika. Pomenski prenos v tem smislu pomeni širitev ali zožitev pomenskega polja leksema zaradi enačenja njegovega pomena s pomenom tujega leksema. Eden od vzrokov, ki privedejo do prenosov obeh vrst, je medjezikovna

¹⁸ Sama sem po Skubicu (1997: 114–118) v svojem prispevku (Zuljan Kumar 2002b) prevzela termin skladenjski in pomenski premik, vendar se mi danes zaradi uveljavljenosti termina pomenski prenos zdi bolj uporabiti ta izraz.

identifikacija (Weinreich 1979: 7). Weinreich kot zgled pomenske medjezikovne identifikacije podaja primer angleških leksemov *foot* 'stopalo' in *leg* 'noga'. Ruščina enakopomenske delitve teh leksemov ne pozna, ampak približno enako vsebino deli med tri lekseme: *nožka* 'noga pri pohištvu', *nogá* 'cela živalska noga' in *fut* 'čevelj kot merska enota'. Leksemi so tako v vsakem od obeh jezikov definirani drugače. Toda pomenska podobnost med njimi lahko v jezikovnem stiku govorca napelje k medjezikovni identifikaciji, recimo, ruskega leksema *nogá* z angleškim *foot*. Pomenska identifikacija teh dveh leksemov ga lahko napelje k izreku kot *I have long feet* 'imam dolga stopala' (Weinreich 1979: 7–8). Kot primer strukturne medjezikovne identifikacije pa avtor podaja poistovetenje zakonitosti besednega reda v angleščini in ruščini. Enačenje stavčnočlenskih vzorcev lahko dvojezičnega govorca napelje h kršenju angleških besednorednih pravil s tvorbo izrekov tipa S–O–V, npr. *I him see* '(jaz) njega/ga vidim', ki sicer v ruščini ali slovenščini predstavlja eno od možnih besednorednih uresničitev, v angleščini pa krši besednoredno paradigmo.

V procesu jezikovnega prevzemanja ločimo dve stopnji:

1. neustaljene interference
2. ustaljene intereference.¹⁹

Weinreich prve primerja s peskom, ki ga nosi morski tok, druge pa s peskom, nanesenim na jezersko dno (Weinreich 1979: 11). Neustaljene interference se pojavljajo v govoru posamičnih dvojezičnih govorcev kot rezultat njihovega znanja drugega jezika, ustaljene interference pa so vezane na pogostnost njihove rabe v govoru dvojezičnih govorcev. Ko njihova raba ni več vezana samo na dvojezične govorce, ampak ustaljena tudi pri enojezičnih govoricah, ne govorimo več o tuji prvini, ampak ta postane sestavni del jezikovnega sistema. Na prvi stopnji so za proučevanje zanimivi dejavniki, ki spodbujajo prevzemanje, in tisti, ki prevzemanje zavirajo, na drugi pa načini integracije prevzetih prvin v jezikovni sistem.

Tu je potrebno poudariti, da pri prevzemu tuje jezikovne prvine ali prenosu strukture ne gre preprosto za njeno dodajanje v jezikovni sistem, ampak to za seboj neizogibno potegne preureditev ustaljenih slovničnih vzorcev v jeziku in njihovih razločevalnih lastnosti (Heine, Kuteva 2008: 58), kajti »vsaka obogatitev ali osiromašitev sistema pogojuje ponovno določitev vseh njegovih razločevalnih lastnosti« (Weinreich 1979: 1). Poleg integracije prevzetih prvin v jezikovni sistem nas torej zanima tudi njihov vpliv na ustaljene slovnične vzorce, kar bo v delu prikazano na primeru besednorednih značilnosti, značilnosti v gradnji podrednih in prirednih stavčnih struktur ter pomenskih in skladenjskih prenosov.

1.6.2 Zaviralni in spodbujevalni dejavniki jezikovnega prevzemanja

Proces jezikovnega prevzemanja kot produkt stalnega jezikovnega stika in interference kot rezultat tega procesa lahko razumemo le z upoštevanjem širših psiholoških in socio-kulturnih dejavnikov. To vključuje podatke, ki jih jezikovni opisi ne navajajo, in zahteva uporabo sociolingvističnega pristopa opazovanja. Oblike jezikovnih interferenc sicer lahko ugotovljamo v okviru deskriptivne lingvistike. Če, denimo, primerjamo glasoslovne ali obliko-

¹⁹ Interference dveh stopenj so v literaturi poimenovane različno, Weinreich jih, denimo, imenuje interference v govoru in interference v jeziku (Weinreich 1979: 11), Grosjean pa dinamične in statične interference (Grosjean 2001: 11).

slovne zakonitosti posameznih jezikovnih sistemov v stiku in opišemo njihove razločevalne lastnosti, dobimo listo (potencialnih) interferenčnih oblik. Prav tako lahko prevzete lekseme razložimo z ugotavljanjem, na katerem tematskem področju ima eden od jezikovnih sistemov v stiku premalo razvito besedišče. Toda vse potencialne interferenčne oblike se dejansko ne materializirajo. Vzrok za to so nejezikovni zaviralni dejavniki, med katere (med drugim) spadajo:

1. različna vera

Razlika v veri velikokrat sovпада z delitvijo na matere jezike. V nekaterih ukrajinskih mestih je npr. delitev jezikovnih skupnosti sovpadla z delitvijo na katoliško in židovsko vero ter na uniate. Tudi za nemške narodnostne enklave v vzhodni Evropi sta bila materni jezik in luteranstvo eno in isto. Podoben primer velja za švicarsko mesto Murten. V njegovi okolici sta v času Weinreichovega raziskovanja živeli francoska in nemška skupnost, ki imata sicer enake ali podobne kulturne značilnosti, vendar različno vero. Nemška je luteranska, francoska pa katoliška. Kljub življenju v stiku je bilo jezikovnega vplivanja v 40. letih 20. stoletja med njima zanemarljivo malo. Avtor navaja še primer švicarske vasi Courtman. Tam je proučeval presenetljivo veliko število enojezičnih ljudi. Vas je v času njegovega raziskovanja naseljevalo 265 ljudi. Od tega je bilo 51 % francosko, preostali pa nemško govoreči. 41 % nemško in 79 % francosko govorečih je obvladalo samo svoj jezik. Vrtec so obiskovali oboji otroci skupaj, šola je bila ločena. V družinah se je govorilo izključno en jezik. Pogovori med obema skupnostma so bili omejeni na posamezna področja. Jezikovnih interferenc je bilo malo. Delitev šol glede na jezikovno-versko pripadnost je še dodatno poudarjala učenje samo maternega jezika, kar je delovalo kot intenzivni zaviralni dejavnik jezikovnega prehajanja (Weinreich 1979: 92–93).

2. različna rasa

V Braziliji so rasne razlike v preteklosti veliko bolj zavirale poroke med Brazilci in Japonci kot pa med Brazilci in Nemci (Weinreich 1979: 93).

3. spol

V Makedoniji so raziskovalci ugotovili, da so Albanke izključno enojezične, njihovi možje pa dvo- in večjezični (Weinreich 1979: 93). Enako velja tudi v Sloveniji, kjer so ob ženskh, npr. pri nakupu telefona, prisotni njihovi možje ali odrasli otroci.

4. zvestoba jeziku (Weinreich 1979: 89–97).

Ljudje, ki živijo v jezikovnem stiku, se veliko bolj zavedajo posebnosti svojega jezika kot tisti, ki živijo v enojezičnem okolju. Francoski raziskovalec Pousland je raziskoval zvestobo francoskemu jeziku v Franciji, Kanadi in Francoski Gvajani ter ugotovil bistveno večjo zvestobo in skrb za jezik drugod kot pa v Franciji (Weinreich 1979: 99–102).

Poleg upoštevanja nejezikovnih dejavnikov je pri opazovanju in raziskovanju procesa jezikovnega prevzemanja potrebno upoštevati še medsebojno vplivanje jezikovnih in nejezikovnih dejavnikov, ki pospešuje ali zavira jezikovni vpliv.

Dejavnikov, ki vplivajo na diskurzivne prakse dvojezičnih govorcev v jezikovne stiku, je več vrst. Osnovna delitev je na dejavnike, ki zadevajo predvsem posameznikovo dvojezičnost, in na tiste, ki zadevajo predvsem skupino v stiku. Med prve lahko prištevamo naslednje:

1. posameznikova sposobnost verbalnega izražanja
2. njegovo relativno poznavanje obeh jezikov v stiku

V raziskavi, ki sem jo opravila v Beneški Sloveniji, se je pokazalo, da so v posameznih družinah v rabi različne diskurzivne prakse, in sicer zato, ker se vsak posamični govorec najbolje počuti le v enem jeziku. Tako npr. v eni od družin mož govori s svojo ženo slovensko narečje, ona pa mu odgovarja samo v italijanščini, čeprav narečje obvlada. Vendar so v njeni primarni družini govorili le italijansko (oče je imel državno službo in da bi jo obdržal, je s svojo družino govoril italijansko) pa tudi izobrazila se je za učiteljico v italijanščini in uči na italijanski šoli. V drugi družini sestri obvladata slovensko narečje in do določene mere tudi slovenski knjižni jezik (Zuljan Kumar 2016b: 12), vendar le ena od njiju uporablja slovenščino, druga pa se je izogiba, ker se boji delati napake (Zuljan Kumar, neobjavljeno transkribirano gradivo).

3. njegov odnos do posameznega jezikovnega sistema v stiku (Weinreich 1979: 4).

Eden od intervjuvancev v raziskavi, ki sem jo opravila leta 2009, se je v Brda preselil iz Trsta predvsem zato, ker se je prenasitil govoriti samo italijansko. V primarni družini je z mamo (po narodnosti sicer Slovenko, ki pa v otroštvu ni bila deležna vzgoje v slovenskem jeziku) govoril italijansko, z očetom slovensko. Žena Italijanka se je slovenščine naučila zelo hitro in v družini uporabljajo oba jezika enakovredno (Zuljan Kumar 2009: 64).

Med drugimi pa so v našem primeru najvplivnejši naslednji dejavniki:

1. odnos posameznikov in skupnosti do obeh (vseh) (dia)sistemov v stiku (stereotipen ali poseben)²⁰
2. velikost dvojezične skupine in njena socio-kulturna homogenost ali različnost

V Goriški in Tržaški pokrajini je zaradi uradnega priznanja avtohtone slovenske manjšine od leta 1954 slovenska skupnost večja in bolj homogena kot v Videmski pokrajini (kamor spadajo Beneška Slovenija in briške vasi Mirnik, Škrljevo, Dolenje in Ibana), kjer je bil obstoj slovenske manjšine priznan z zaščitim zakonom šele leta 2001. To potrjuje tudi raziskava tržaških dijakov in študentov, opravljena v vaseh Škrljevo in Mirnik. Glede poizvedovanja o zgodovini slovenske šole v vaseh poročajo:

»Pri vsem tem smo naleteli na nekaj težav, ki so nam preprečile, da bi naše delo izpeljali, kakor smo si prvotno zamislili: ali nismo našli ljudi doma ali pa so nas zavrnil. /.../ Opazili smo, da so naši informatorji neradi govorili o teh stvareh (o ukinitvi slovenske šole – op. D. Z. K.), posebno v zvezi s slovenskim narodom. Stalno so pogovor obračali na razvoj gospodarstva v teh krajih. Posredovali so nam tudi nekaj informacij, ki so si nasprotovale, marsikateri pomemben podatek pa so zamolčali. Morda se čutijo krive, da so zanemarili svoj materin jezik« (Rupel 1988: 78).

3. demografski podatki

Sem lahko štejem primere porok slovenskih fantov iz italijanskega dela Brd s Furlankami. V preteklosti so vsi otroci s Plešivega govorili slovensko, četudi je bila mati Furlanka, ki se jezika svojega moža ni naučila, toda družina se je vseeno šela za slovensko. Drugačen podatek velja za Golo Brdo, kjer so se, po pripovedovanju informatorja, celo slovenski otroci z otroki iz mešanih družin pogovarjali furlansko, kar pomeni, da so se mešane družine hitro pofurlanile. Upoštevati je sicer potrebno drugačno demografsko danost Golega Brda. Tam je bilo zaradi geografskih ovir (hribovje) med vasjo in preostalim slovenskim ozemljem in zaradi odprtosti proti Furlaniji veliko več porok slovenskih fantov s Furlankami. Ta tradicija v vaseh Golo Brdo in Breg pri Golem Brdu ostaja še danes, vendar v nasprotni smeri. Zaradi boljših življenjskih pogojev se slovenska dekleta poročajo v Furlanijo. Večina med njimi svoje otroke nauči slovensko.

²⁰ V tem razdelku se osredotočam na sociolingvistično situacijo v Brdih. Več o tej problematiki v Beneški Sloveniji gl. Zuljan Kumar (2016, 2018b, 2020).

4. odnos do kulture in kulturne dediščine posameznega jezika v stiku

Stiki med slovenskimi in italijanskimi oziroma furlanskimi društvi so bili v Brdih vedno zgledni. Občini Brda in Krmin sodelujeta na kulturnem, športnem in šolskem področju. Vsakoletni stiki med predstavniki lokalnih oblasti ob koncu leta na mejnih prehodih so se začeli le nekaj let po vnovičnem odprtju meje. Mladi nogometaši s slovenskega dela Brd trenirajo tudi v Krminu ali Sovodnjah. Konzorcij italijanskih občin, ki vključujejo območje Brd, ter Občina Brda pripravljata skupno kandidaturo za vpis pokrajine Brda/Collio/Cuei na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine.

5. toleranca ali netoleranca do mešanja jezikov

Večina staršev se danes (v nasprotju s preteklostjo, ko je bilo uradno stališče italijanskih oblasti, tudi šolskih, naj otrok govori le italijansko, da ne bi mešal jezikov) zaveda potencialnih možnosti dvojezičnosti. Obstajajo pa tudi slovenske družine v italijanskem delu Brd, ki želijo svojega otroka »zavarovati pred mešanjem jezikov«. To naj bi mu po njihovem mnenju škodilo pri nadaljnjem šolanju v italijanskem jeziku (iz italijanskega dela Brd, ki so izrazito kmetijsko usmerjena, se veliko otrok šola na italijanski čedadjski kmetijski šoli), vendar so taki starši navadno izključeni iz slovenske skupnosti. Take družine tudi ne obiskujejo slovenske maše pri Subidi, ampak italijansko v Krminu. Na drugi strani mi je poznanih več primerov italijanskih oziroma furlanskih staršev, ki pošiljajo svoje otroke v vrtec ali šolo s slovenskim učnim jezikom v Bračanu pri Krminu (Osnovna šola Ludvika Zorzuta). Pred leti sem sama na jezikovni šoli Wall Street v Gorici poučevala dve deklici. Prva, Anna, je bila v času najinega srečevanja stara pet let in pol. Tretje leto je obiskovala slovenski vrtec. Govorila je že dokaj tekočo slovenščino, čeprav njena starša, Furlana, nista znala niti besede slovensko, vendar se jima je zdelo pomembno, da njun otrok zna jezik okolice. Druga, Annalisa, ki je bila v času najinega srečevanja stara dvanajst let, je sicer hodila v italijansko šolo, na Wall Streetu pa se je že več let učila slovensko. Babica po materini strani je bila Slovenka, z njo se je slovensko tudi pogovarjala, v družini pa so govorili le italijansko. Starša sta želela, da se deklica nauči slovensko predvsem zaradi morebitnega širjenja družinskega podjetja na vzhod. Oče je takrat že navezoval stike z Rusi, svojo dejavnost je v prihodnosti želel razširiti v Slovenijo.

6. odnos enojezične skupnosti do manjšinske jezikovne skupnosti v stiku.

Glede na raziskavo, ki sem jo opravila v Beneški Sloveniji, se odnos večinskega naroda do manjšinskega spreminja na bolje. Mladi Slovenci sicer navajajo, da so tudi sami doživeli ponižanja zaradi izražanja slovenske identitete, toda ne toliko kot generacije pred njimi, hkrati pa je izražanje slovenske identitete postalo normalno. Več tem glej v Zuljan Kumar (2016b, 2018b in 2020).

1.7 RAZLIKE MED NADIŠKIM IN BRIŠKIM NAREČJEM V VPLIVU STIČNIH ROMANSKIH JEZIKOV

Kot že povedano, so bili Beneški Slovenci in Brici v zgodovini izpostavljeni različnim družbenim in političnim okoliščinam. Dolgo vladanje Beneške republike, sistematična italijanizacija Beneške Slovenije po plebiscitu leta 1866 in to, da so tu živeči Slovenci leta 1947 dokončno ostali državljani Italije – brez priznanih pravic narodnostne manjšine, so vzrok prepletenosti tako idiolekta posameznega prebivalca Beneške Slovenije kot jezika celotne skupnosti z interferencami iz italijanščine. V Brdih je bila situacija drugačna. Izpo-

Slika 7: Beneška vas Srednje v objemu gozdov (foto: Hijacint Iussa)

Slika 8: O kako daleč, daleč si, Medana, ti moja tiha, mila rojstna vas! (Alojz Gradnik, V tujini) (foto: Janja Košuta Špegel)

stavljenost italijanizaciji je bila kratkotrajnejša,²¹ poleg tega se je tu slovenski jezik od leta 1947 poleg narečne različice razvijal v vseh svojih funkcijskih zvrsteh, medtem ko so se v Nadiških dolinah formalni pogoji za učenje slovenskega knjižnega jezika vzpostavili šele z odprtjem dvojezičnega vrtca v Špetru leta 1984 in dve leti kasneje šole.²²

Glede na različne družbene pogoje lahko torej pri nadiškem in briškem narečju pričakujemo razlike v obsegu vpliva stičnih romanskih jezikov, predvsem italijanščine in ne toliko furlanščine, saj so bila Brda zaradi stoletij dolgega tvornega sobivanja s Furlani enako kot Beneška Slovenija odprta tudi (ali pa predvsem) furlanskemu jezikovnemu stiku. Romanski vpliv je najbolj viden pri leksikalnih interferencah. Medtem ko Brici v upravni terminologiji dosledno uporabljajo slovenske knjižne izraze kot *volitve*, *udeležba*, *stranke*, se Benečani poslužujejo izposojenk *votacjon*, *participacjon*, *partit*. Navedimo še nekaj razlik v besedišču: nad. *gita* : br. *izlet*, nad. *kondoljance* : br. *sožalje*, nad. *an diženjin* : br. *na slikca* 'risbica', nad. *disperan* : br. *obupən* 'obupan', nad. *pari* : briško *zylede* 'izgleda', nad. *publikat* : br. *objaft* 'objaviti', nad. *na giornalu* : br. *u časniku*, nad. *par nogah* : br. *hodit* 'peš'.

Razlike med narečjema na skladenjski ravnini pa bodo natančneje predstavljene v naslednjih poglavjih.

²¹ Toda posledice italijanizacije so vidne še danes. Moj oče, Rudolf Zuljan, ki se je rodil v Medani leta 1938 v okviru italijanske države in bil krščen kot Rodolfo Zuliani, je še v začetku 21. stoletja od italijanske davčne uprave za plačilo davka za svoj vinograd na italijanskem delu Plešivega dobival pošto na ime Rodolfo Zuliani.

²² Šola je postala državna v 90. letih 20. stoletja, uradno priznana pa leta 2001. Danes se imenuje Državna večstopenjska šola s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom Pavel Petričič.

BESEDNI RED

2.1 SKLADENJSKE FUNKCIJE BESEDNEGA REDA

V jezikih z nediferenciranim sklonskim sistemom, kot je npr. angleščina, je skladenjska vloga besed in besednih zvez določena z njihovo besednoredno razvrstitvijo v povedi, kar pomeni, da zanje velja t. i. stalni besedni red (Downing 1995: 9). Drugače je v jezikih z razvitim sklonskim sistemom, kot je slovenščina, saj je v njih skladenjska vloga besed in besednih zvez večinoma določena z oblikoslovnimi sredstvi, zato zanje velja t. i. prosti besedni red. V jezikih s stalnim besednim redom predstavlja tako odsotnost diferenciranega sklonskega sistema stroge omejitve v besednem redu skladenjskih delov stavka, medtem ko v jezikih s prostim besednim redom te omejitve ni, kar posledično pomeni, da lahko v takih jezikih zaradi bogatega sklonskega sistema besedni red zvesteje sledi členitvi po aktualnosti in »pri tem izrazi razlike v informativnosti, ki jih v germanskih in romanskih jezikih izraža nasprotje med določnim in nedoločnim členom« (Beaugrande, Dressler 1992: 61).

Izbira ustrezne besednoredne različice je v slovenščini odvisna od tega, kaj želi sporočevalec postaviti v temo in kaj v remo sporočila, ter od njegove želje, da sporočilo posreduje »na način, ki v največji meri ustreza sprejemnikovim kognitivnim sposobnostim« (Downing, 1995: 9).²³ V slovenščini so tako možne štiri besednoredne različice.

Primer:

Ana pomaga Urši. (S–V–O)

Urši pomaga Ana. (O–V–S)

Ana Urši pomaga. (S–O–V)

Urši Ana pomaga. (O–S–V)

Besedni red v slovenščini torej praviloma ne odloča o skladenjski vrednosti delov stavka, ampak z njim v okviru členitve po aktualnosti oblikujemo sporočilno perspektivo izreka. To seveda velja za prosto stavo, ki jo glede na sporočevalčev namen določa vsakokratni pomen stavka. Stavov besed v besedni zvezi ter naslonskih besed (tj. naslonskih oblik zaimkov, glagolskih naslonk, predlogov, veznikov, členkov ipd.) pa tudi tu urejajo pravila stalnega besednega reda, ki so ena od prvin slovničnega sistema.

Namen tega poglavja je predstaviti izbrane besednoredne značilnosti nadiškega in briškega narečnega jezika, pri katerih veljajo pravila stalne stave – členitev po aktualnosti pa bo predstavljena v naslednjem poglavju –, toda pred tem se ozrimo v zgodovino raziskav besednega reda na Slovenskem. Uvod v poglavje tako predstavlja kronološki pregled obravnave besednega reda v zgodovini slovenskega jezikoslovja, v katerem je dolgo veljalo, da je to v slovnici slabo obdelano področje. Na to dejstvo je prvi opozoril Anton Breznik v svoji razpravi *Besedni red v govoru* leta 1908 (Breznik 1982: 233). Breznik pa ni bil prvi med slovenskimi jezikoslovci, ki se je podrobneje posvetil tej problematiki. Pred njim velja omeniti še Matijo Murka z razpravama o enklitikah v slovenščini.

²³ V določenih okoliščinah veljajo tudi za slovenščino besednoredne omejitve, in sicer v primerih z dvema homonimnima sklonoma v stavku, tj. z imenovalnikom in tožilnikom, npr. *Srne opazujejo dekllice, Protestnice so izzivale množice*, ter v stavkih s povedkovim določilom oziroma v t. i. biti stavkih (Žele, Krajnc Ivič 2020: 186), npr. *Ana je kemičarka, Lisica je zver*. Če je tak izrek že sporočilo, velja pravilo, da mora biti besedni red tipa osebek – povedek – predmet (S–V–O).

2.2 VPRAŠANJE BESEDNEGA REDA V ZGODOVINI SLOVENSKEGA JEZIKOSLOVJA

2.2.1 Matija Murko o enklitikah

Čeprav imamo za začetnika razprave o besednem redu na Slovenskem Antona Breznika, ne gre pozabiti na obsežno razpravo v dveh delih Enklitike v slovenščini, s podnaslovoma Oblikoslovje in skladnja, ter II. del: Skladnja, ki ju je v *Letopisu Matice slovenske* objavil jezikoslovec in literarni zgodovinar, univerzitetni profesor za slovansko filologijo Matija Murko že v letih 1891–1892. V uvodu v razpravo omenja, da je nauk o klitikah v tesni zvezi z naglasom. »Krivo pa je, če se misli samo o besednem naglasu. /.../ Sicer nam dela tudi ta že mnogo težav. /.../ še manj pa vemo o naglasu v stavkih, ki je duša izraževanju misli« (Murko 1891: 5). S tem Murko pravzaprav že nakaže pojav členitve po aktualnosti, kot je razporejanje prvin glede na aktualnostno vlogo, ki jo v stavku ali njegovem delu opravljajo, dobrih štirideset let kasneje poimenoval češki jezikoslovec Vilem Mathesius,²⁴ ali pravilo proste stave, kot ga je v svoji razpravi *Besedni red* v govoru poimenoval Anton Breznik skoraj dvajset let za Murkom. O primeru, ki ga navaja,²⁵ pravi, da se »razdelitev taktov lahko v vsakem trenutku z namenom in svojevoljno izpreminja, kakor pomen zahteva« (Murko 1892: 6). S tem pa nakaže to, kar danes po Hallidayu imenujemo razmerje med tematsko in informacijsko strukturo izreka (Halliday 1994: 296, 298):²⁶ govorec lahko intonacijsko žarišče postavi tudi v temo, če tako zahteva sporočilni namen besedila (v zgornjem primeru npr. *ón ma té knjige*, ne nekdo drug).

V zadnjem razdelku druge razprave z naslovom O porazstavi enklitiških besed se Murko podrobneje posveti stavi posameznih enklitik v stavku. Z zvezi z enklitikami v izhodišču stavka meni, da se je »individualnosti slovenskega jezika« delala krivica (Murko 1892: 72). Klitike na začetku stavka »nahajajo se v velikem številu pri pisateljih 16. stoletja in pri narodnih pisateljih naše dobe, v narodnih govorih je takih primerov vedno menj proti vzhodu« (Murko 1892: 84). Vendar so tako stavo slovničarji kot Levstik, Podgorski in Cigale, za katere Murko meni, da »nikakor ne skrivajo, da so v nasprotju z narodnim jezikom« (Murko 1892: 72), odpravljali. Celó Stritar, »kateremu je narodni jezik vendar velike vrednosti«, je svetoval, »da ni dobro začenjati z breznaglasnimi besedami« (Murko 1892: 72). »In vendar,« nadaljuje Murko, »nam pričajo skoro vsaka narodna pesem /.../, pesniki

²⁴ V. Mathesius (1939). Sicer pa je načelo členitve po aktualnosti deloma prepoznal že Henry Weil leta 1844, in sicer v svoji razpravi *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, v kateri je ob primerjanju besednega reda v starih in modernih jezikih ugotovil, da na besedni red v stavkih vplivajo medsebojni odnosi med mislimi (Beaugrande, Dressler 1992: 24).

²⁵ »Sieversov primer 'er hat das Buch' glasi se lahko v mojem narečju tako: on / má te knjige, / ón ma / té / knjige, on / má / té / knjige« (Murko 1892: 6).

²⁶ Tematska struktura je sestavljena iz izhodišča (teme) in jedra (reme), informacijska pa iz dane in nove informacije. Med obema strukturama obstaja tesna pomenska zveza; govorec bo izbral temo iz dane informacije in postavil novo informacijo v remo. Toda to ne velja vedno. Govorec bo lahko novo informacijo postavil tudi v temo, če to ustreza njegovemu sporočanjškemu namenu. Več o tem gl. v poglavju o členitvi po aktualnosti.

kakor Prešeren, isto tako zahodni dialektiški teksti vsakemu človeku jasno, da slovenščina hodi tukaj svoja posebna pota« (Murko 1892: 72). V nadaljevanju graja slovničarje, ki so popravljali tako stavo enklitik, da jim ni mar za narodni jezik in za posebnost slovenskega jezika, ki je drugi Slovani ne poznajo (razen Bolgarov) (Murko 1892: 72).²⁷

Murko se je torej osredotočil na stavo klitik v stavku, ni pa posegel dlje. Njegovo delo je nadaljeval Breznik, ki je od analize besednega reda v stavku prešel na analizo besednega reda na ravni besedila. Vendar se bom h klitikam (naslonkam) v nadaljevanju še vrnila, in sicer v zvezi z njihovo stavo v narečnem jeziku.

2.2.2 Anton Breznik, začetnik besedilne gradnje pri Slovencih

Breznik se je z besednim redom začel ukvarjati, ko je ugotovil, da

nobeden del slovniškega znanstva ni tako slabo obdelan, nego nauk o besednem redu v govoru. Tu so slovničarji še tako malo preiskali, da bi po njih pravilih ljudje še do danes ne mogli govoriti, ako bi jim Bog ne bil že prej vdihnil znanja govora. In že podana pravila, ki se oznanjajo po slovnica, so tako plitva, da bi se ljudje naveličali govoriti, ako bi se ravnali po njih. K sreči se rezultati slovniškega preiskovanja niso preveč prenesli v življenje in niso tako nobenemu škodovali (Breznik, 1908: 222).

Avtor še ugotavlja, da je

besedni red najzadnje k slovnici prirastli ud in je zato tudi najbolj kilav: v starem in srednjem veku ga je obravnavalo govorništvo, slovnica ga je potegnila nase šele v novem veku; a ostal ji je še do danes tako tuj, da ga vlačijo kje zadaj kakor kak negoden člen za seboj (Breznik 1982: 223).

V slovenski prostor je Breznik prinesel dva termina, neprosta (danes zanjo uporabljamo termin stalna)²⁸ in prosta stava.²⁹

Neprosto imenujemo stavo, po kateri imajo besede vedno enako, stalno, nespremenljivo mesto v stavku. Sem štejemo enklitike ali naslonice, ki stoje v vseh indoevropskih jezikih skoro brez izjeme za prvo besedo v stavku; sem spada stava prilastka, prilastkovega rodivnika, partitivnega rodivnika, apozicije; sem devamo dalje stavo nemškega povednega glagola stranskega stavka, ki je stalno na koncu. Vsi ti stavčni členi imajo v jeziku že sami po sebi določeno, več ali manj nespremenljivo mesto, in jih ne more pisavec po mili volji postavljati. Prosto pa imenujemo stavo tedaj, kadar nimajo besede same po sebi nobene določene, stalne

²⁷ Še posebej graja Levstika, ki je odpravljaj izhodiščno stavo enklitik celo v Prešernovih verzih Junaka vabi boj: »ne bo Se trúdil on s perésom (Preš. 23): On trutil se bo (Levst.)« (Murko 1892: 85–86).

²⁸ Stalno stavo Toporišič definira kot »nespremenljiv položaj kake skladenjske enote v govorni verigi, npr. pridevniškega prilastka pred odnosnico (*živa voda, pet pedi*), prislovnega določila lastnosti pred določanim (v primerih kot: *zelo lep, čisto počasi, hudo mráz*), nepridevniškega prilastka za odnosnico (*človek zver, Ivan Cankar, tam zgoraj, včeraj zvečer*), naslonskega niza za prvim stavčnim udeleženijskim členom (*Oče me je imel zelo rad; za tisto vasjo se je pot izgubljala v barju*) oziroma za prvo imensko zvezo ali posebno vezjo v povedku (*Prišel se je poslovit; Hotel se je napiti vode; Čisto sam se je podal na to nevarno pot*). Stalno stavo imajo še predlogi (*ob zori*), vezniki (*oče in mati; Rekel je da gotovo pride*) in še to in ono« (Toporišič 1992: 305).

²⁹ Prosto stavo pa Toporišič definira kot »zaporedje stavčnih členov, ki ni zmeraj enako, ampak se, kar se tiče glavnih stavčnih členov (osebek, povedek, prislovno določilo, tudi povedkovo določilo deloma) ravnajo po členitvi po aktualnosti. Nasprotna od te je stalna stava, pri nas pri delih besedne zveze same po sebi: *ta lepa hiša, kovač mazač, delati greh, biti tiho, dati komu kaj* in podobno« (Toporišič 1992: 230).

stave, temveč jim jo določa vsakokratni pomen stavka. Ali nismo storili s to razdelitvijo hudega pogreška proti svobodni stavi, ki je sloveča prednost slovanskih jezikov? Svobodna ali prosta slovanska stava je goljufiva beseda. Ali moremo govoriti o prostosti tam, kjer imajo besede stalno mesto? In da je v gori naštetih primerih v vsakem slovanskem jeziku določena neka posebna stava, ne bo nihče tajil. In kako je s prostostjo tam, kjer določa stavo vsakokratni pomen stavka? Ali se smejo besede staviti 'samovoljno', brez pravil, brez 'reda'? Če je to res, ni treba govoriti o besednem redu; ako pa ni res, ne moremo govoriti o prostosti! Izraz prosta stava pomenja to, da besede še niso same po sebi razvrščene, temveč jih mora postavljati pisavec, in sicer tja, kjer jih zahteva pomen stavka. Kdo je torej prost? Prost je le jezik, a pisavec je bridko vezan (Breznik 1982: 234).

Breznik se v svoji razpravi posveča le prosti besedni stavi, ker »le-ta potrebuje občutne preustrojitve, medtem ko je neprosta stava po delih p. S. Škrabca in M. Murka in (enem delu) Berkenerja že obdelana in tudi v pisavi utrjena« (Breznik 1982: 235). Za stavo besed pravi, da se da le-ta določati le v samostojnem govornem odstavku, kot se da oblika besedam določati le v stavku in ne izven njega.

Kdor zna opazovati obliko besed, bo znal opazovati tudi stavo besed, njihov položaj v govornem odstavku ter s tem odvisnost stavkov med seboj in njihov organsko zvezo v samostojnem govornem odstavku, ker je šele ta popolna celota sama zase, imajoč vzroke besedne stave v sebi, in ne stavek, kakor se sedaj trdi v slovničnem znanstvu (Breznik 1982: 236).

Tudi Breznik je za primer analize besednorednih zakonitosti vzel umetnostno besedilo, odstavek iz pripovedi Janeza Trdine Rajska ptica. Kriterij besednega reda vidi v »stavčnem poudaru«. Tega nosi »ona beseda, katera podaja jedro stavkovnega pripovedovanja« (Breznik 1982: 242). Nadalje Breznik ločuje »pričakovani« in »nepričakovani« stavčni poudarek. Nepričakovani stavčni poudarek stoji na koncu stavka, pričakovani pa na začetku.

Ako v pripovedovanju prejšnje situacije še ni nič obsežen, tako da se iz nobene besede v nji ne more pričakovati, stoji le-ta (stavčni poudarek, op. D. Z. K.) na koncu stavka (imenujem ga nepričakovani stavčni poudarek). Ako pa je le-ta v pripovedovanju predstoječe situacije že obsežen, tako da se da iz nje že pričakovati, stoji v začetku stavka (imenujem ga pričakovani stavčni poudarek). To dvoje: pričakovani in nepričakovani stavčni poudarek je kriterij besednega reda (Breznik 1982: 245).

Po tem kriteriju Breznik nadalje razloži pravila proste stave ali členitve po aktualnosti. Kadar nosi kaka beseda v stavku pričakovani poudarek, stoji navadno na začetku stavka (ali natančneje in splošno rečeno: tam, kjer jo pripovedovanje prejšnjega stavka napove); kadar pa ima kaka beseda v stavku nepričakovani poudarek, stoji pri koncu stavka (ali natančneje in splošno rečeno: stoji tedaj, kadar jo pred njo stoječe besede v stavku toliko opišejo, da jo naredo razumljivo). Tako je s poudarjenimi besedami. Nepoudarjene besede pa se ravnaajo po teh dveh poudarjenih vrstah. Pri pričakovanem poudarku stoje nepoudarjene besede navadno vse za njim, in sicer po vrsti, kakor ga izpopolnjujejo; pri nepričakovanem pa stoje navadno vse spredaj pred njim, in sicer po vrsti, kakor ga pripravljajo³⁰ (Breznik 1982: 248).

³⁰ A. Vidovič Muha je pri primerjavi raziskav o besednem redu pri Brezniku in Mathesiusu ugotovila, da sta oba prišla do podobnih rezultatov neodvisno eden od drugega. »Breznik je podobno kot Mathesius ločil vprašanja besednega reda na jezikovnosistemsko in besedilno pojavnost – na t. i. stalno in prosto stavo. S poskusom zajetja zgledov, ki sodijo v stalno stavo – pridevniški prilastek, naslonke v naslonskem nizu pa tudi naslonski niz sam – je nekako omejil vprašanja besednega reda, ki jih lahko rešujemo v okviru jezikovnega sistema, se pravi stavčne strukture. T. i. prosto stavo je vezal na vsebino oziroma pomen stavka, na poved, in s tem odprl vprašanje besedilne členitve po aktualnosti – enega izmed pomembnih problemov V. Mathesiusa, ki ga je razvil zlasti v 30. letih, takrat že kot eden izmed ustanoviteljev in seveda članov Praškega lingvističnega

Z izpostavitvijo stavčnega poudarka kot ključnega kriterija, po katerem se razvrščajo besede v stavku, je Breznik v slovenskem jeziku definiral osnovno zakonitost proste stave besed v stavku. Hkrati je postavil jasno mejo med stalno stavo kot strukturno kategorijo in prosto stavo kot pragmatično kategorijo, odvisno predvsem od govorčevega sporočanj-skega namena. To pa je bilo v slovenskem jezikoslovju izrazito novo in moderno tudi v tedanjem evropskem okviru.

2.2.3 Odziv Stanislava Škrabca na Breznikovo razpravo

Na Breznikovo razpravo se je odzval pater Stanislav Škrabec v *Cvetju z vertov sv. Frančiška* (10. zvezek, 1908). Breznikovo delo pohvali, dvomi le, da se bosta strokovna izraza »pričakovani in nepričakovani stavčni povdarek« prijela, z njim pa se ne strinja v trditvi, da je »nepričakovan stavčni povdarek« vselej na koncu stavka (Škrabec 1995: 284). Svoje nestrinjanje podkrepi s svojim zgledom,³¹ v katerem podaja različne stavčne poudarke glede na različni situacijski kontekst, pri čemer zanemari besedilni kontekst (Toporišič 1995: 15, Vidovič Muha 2006: 133). Ne Breznik ne Škrabec se pravzaprav nista zavedala razlike med besednim redom v pisnem in govorjenem besedilu. Čeprav Breznik v naslovu svoje razprave poudari, da gre za besedni red v govoru, pa dejansko v veliki meri analizira zglede iz pisnih besedil.³² Tam pa, kjer predstavlja zgled iz govorjenega jezika, tega navaja brez upoštevanja sobesedila.³³ Škrabčev zgled o nevezanosti stavčnega poudarka na jedro (remo) pa dejansko velja za (spontani) govorjeni jezik, v katerem ima členitev po aktualnosti veliko manjšo vlogo kot v pisnem prav zaradi možnosti govorjenega jezika, da z intonacijo, to je s slišnostjo tona v posameznih delih govorne verige, oblikuje sporočilno perspektivo stavka oziroma nakaže manjšo ali večjo stopnjo informativnosti, kar je sicer v pisnem jeziku naloga členitve po aktualnosti.

V nasprotju z Breznikom, ki je prepoznal »nepričakovani« stavčni povdarek od »pričakovanega« in njuno razlikovanje na umetnostnem besedilu tudi utemeljil, Škrabec stilno zaznamovanega besednega reda, ki v umetnostnem besedilu kaže na avtorjev osebni stil, ne loči od stilno nevtralnega. Potrditev za to lahko najdemo v njegovi kritiki *Obnovljenega Vrta*, objavljeni v *Cvetju z vertov sv. Frančiška* (Škrabec 1995: 416–418), v kateri na željo Katoliške bukvarne v Ljubljani oceni »nove spise« (Škrabec 1995: 416), objavljene v

krožka. Dragocena je tudi Breznikova besedilna segmentacija – od (oblikoslovnega) morfema prek besede, stavka, govornega odstavka (van Dijkove besedilne sentence) do besedila, pri čemer mu je besedilo lahko tudi že stavek. Zanimivo je, da sta si tako Mathesius v 30-ih letih kot Breznik za zgled proste stave oziroma členitve po aktualnosti vzela zaključena, in to pravilna besedila« (Vidovič Muha 1996: 80–81).

³¹ V stavku »ta vert je lep ni stavčni povdarek vselej na poslednji besedi. Povdariti se da tudi prva, druga ali celo tretja. Ta vert je **lep** bom rekel, ako ga hočem pohvaliti med drugimi verti /.../; ta vert **je** lep, ako ga ravno tako hvalim mej raznimi drugimi rečmi; ta **vert** je lep, ako hočem oporekati komu, ki bi dvomil o lepoti verta. /.../ Po vsem tem se bo nauk o odvisnosti besednega reda od pričakovanega ali nepričakovanega stavčnega poudarka menda težko dal vzderžati« (Škrabec 1995: 286).

³² Npr. Bajke in povesti Janeza Trdine, pesmi Vuka Karadžiča, Zbrana dela Josipa Stritarja. Da je imel v mislih dejansko pisni jezik, izkazuje tudi večkrat ponovljena beseda *pisavec* (Škrabec 1995: 237, 242, 243, 245, 246, 249–251).

³³ Npr. zgled Jutro je od večera starije (1995: 234).

Obnovljenem Vrtnu. V besedilu Gozdarjev Maks Josipa Vandota graja besedni red, češ da to ni »natorni besedni red« (Škrabec 1995: 416), kar nam daje jasno vedeti, da stilno zaznamovanega oziroma subjektivnega besednega reda ne prepozna kot enega od stilotvornih sredstev umetnostnega jezika.

Nadalje Škrabec meni, da se je potrebno, kar zadeva besedni red, kar »neposredno mej ljudstvom« informirati, »ker je po knjigah in časnikih mnogo tujega, kar si ima jezikoslovje prizadevati, da se iztrebi« (Škrabec 1995: 286). Pograja stavo členkov po časopisju.

V nekem časniku se je bralo te dni n. pr.: '*nekaj vojaštva je pa hitelo v Šiško' /.../ 'pri K. so pa imeli dragonci pravo taborišče' ... 'razstreljeno apno mu je pa brizgnilo v oko' /.../ 'list, ki celo prinaša sliko krvavih bojov v Lj.'* Po domače in torej prav bi se moralo postaviti "pa" in "celo" neposredno pred besedo, ki ima stavčni povdarek: '*nekaj vojakov je hitelo pa v Šiško' ali 'je pa v Šiško hitelo' /.../ 'pri K. so imeli dragonci pa pravo taborišče /.../ 'razstreljeno apno mu je pa v oko brizgnilo ...' /.../* (Škrabec 1995: 286).

Na koncu se Škrabec zavzame za to, da bi se pravil besednega reda morali učiti od ljudske slovenščine.

Terdina začenja: 'Bil je imeniten grof.' Kolikor je meni znano, pa naše ljudstvo nigdar ne začenja svojih pravljic tako, temuč n. pr. 'Enkrat je bil en imeniten grof.' Takega nevjemanja mej knjižno in pravo ljudsko slovenščino bi se dalo nabrati na koše. In na ta način bi si želeli vso preiskavo o besednem redu v našem jeziku (Škrabec 1995: 286).

2.2.4 Besedni red v *Slovenski slovnici* (1956)

Slovenska slovnica avtorjev Antona Bajca, Rudolfa Kolariča, Mirka Rupla in Jakoba Šolarja posveča besednemu redu le zadnji dve strani knjige. V uvodu pravi, da je

stavek, bodisi prosti ali zloženi, le po obliki neka samostojna celota, po vsebini je zopet del nove večje celote, govornega odstavka. Stavki našega govora so med seboj v določenem razmerju ter se med seboj pojasnjujejo in dopolnjujejo. Vsak stavek se mora nanašati na prejšnjega (Bajec idr. 1956: 328).

Nadalje avtorji podajo primer.

Kako so stavki med seboj zvezani, se vidi iz tega, da bi bila zveza v govoru takoj pretrgana, če bi kak stavek drugače postavili, kakor ga zahteva celota. /.../ Drugačna sprememba bi dala še drugačen pomen. Ker so tako posamezni členi v stavku kakor posamezni stavki v govoru med seboj zvezani, se more približno določiti tudi red, po katerem se besede vrsté (Bajec idr. 1956: 328–329).

2.2.5 Besedni red v *Slovenski slovnici* (2000)

Breznikova spoznanja o besednem redu je nadgradil Jože Toporišič, prvič leta 1967 v svoji razpravi *Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku*,³⁴ kasneje v razpravi *Besedilna skladnja* (1995) in tudi v svoji *Slovenski slovnici*, najboljširneje v zadnji, četrti, prenovljeni in razširjeni izdaji, kjer členitev po aktualnosti in besedni ter stavčni red obravnava v dveh ločenih poglavjih. V poglavju o členitvi po aktualnosti obravnava osnovne pojme, ki zadevajo ta jezikovni pojav; nadalje navaja osnovne zakonitosti členitve po aktualnosti ter njeno analizo na besedilnem zgledu, tudi tokrat iz umetnostnega besedila, istega, kot ga je analiziral Breznik, Trdinove Rajske ptice. Ob tem upošteva spoznanja češke funkcijske šole, še po-

³⁴ Razprava je bila kasneje objavljena v njegovi *Novi slovenski skladnji* (1982: 161–183).

sebej Františka Daneša, kot jih je predstavil v češki slovnici *Mluvnice češtiny 3. Skladba* leta 1987. Podobno kot Daneš Toporišič členitev po aktualnosti definira kot besednemu redu podrejeni pojem oziroma le enega od dejavnikov, ki ga določa.³⁵ V poglavju o besednem in stavčnem redu poimenuje četvero pravil, po katerih se besednoredne zakonitosti ravnaajo, tj. 1. aktualnočlenitvena, 2. besednozvezna, 3. mesto prostih naslonk, 4. zaporedje prostih naslonk, če jih je v stavku več (Toporišič 2000: 667), ter loči stilno nezaznamovani ali objektivni besedni red od stilno zaznamovanega ali subjektivnega. V razdelku o stilno nezaznamovanem besednem redu obravnava zaporedje delov členitve po aktualnosti, stavo prilastkov in naslonk, zaporedje sestavin stavčnih členov oziroma besednih zvez, zaporedje naslonk v naslonskem nizu, zaporedje delov podredja in priredja v povedi ter zaporedje stavkov v besedilu. Podrobneje se posveča mestu naslonk v stavku, in sicer mestu predloga in nikalnice, veznika, členska in prostega naslonskega niza, ko ta stoji za osebkom, predmetom, prislovnim določilom ali prvo naglašeno besedo povedka, vrivkom ter na začetku povedi ali stavka. Obravnava še veznike pred prostimi naslonkami ter povezavo med besednim redom in stavčnimi členi. Na koncu obravnava stilno zaznamovani ali subjektivni besedni red.

Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku Toporišič natančneje razloži tudi v *Enciklopediji slovenskega jezika*, in sicer kot:

I. navadni besedni red:

1. Zaporedje besed v besedni zvezi, na primer pridevniški prilastek pred odnosnico, nepridevniški za njo (*lepa hiša – hiša našega očeta; človek, ki je izgubil prepričanje, tam zgoraj, včeraj zvečer*), dopolnila za povedkovnikom (*sit življenja, vseč bogu in ljudem*), lastnostnega prislova pred jedrom (*lepo pečen, zelo počasi*).
2. Zaporedje izhodišča, prehoda in jedra v prosti (enostavčni) ali podredno zloženi (torej večstavčni) povedi: *Janez odhaja domov; Kam odhaja Janez?; Rekel je, da pride*.
3. Zaporedje naslonk v naslonskem nizu: *privoščiti si ga*.
4. Mesto naslonskega niza v enostavčni (prosti) oziroma podredno zloženi povedi (t. i. stavčju) oziroma v posameznem stavku zložene povedi: *Tone se ti še ne bo opravičil – Se ti Tone ne bo opravičil?* (na začetku vprašalne povedi) – *Tone, trmast kot je, se ti še ne bo opravičil* (za prvim udeleženskim stavčnim členom v pripovednih povedih).
5. Zaporedje nepodredno zloženih sestavin: *O mati* (medmet pred zvalnikom); *pika poka, bim bam* (svetlo pred temnim ali strnjanim) – *oče in mati* (jedro pred spremljevalnim delom) vezniške zveze (Toporišič 1992: 7).

II. zaznamovano zaporedje, ki ga definira kot »kakrašnokoli drugačno kakor v točkah od 1 do 5« (Toporišič 1992: 7).

O besednem redu v knjižnem jeziku sta pisali še Vidovič-Muha (1993) in Jug-Kranjec (1981), v narečnem jeziku pa Zorko (1994, 1995, 1998) ter Skubic, ki je v svoji knjigi o romanskih prvinah v zahodnih slovenskih narečjih (1997) navedel tudi nekaj besednorednih posebnosti nadiškega narečja.

Danes imamo razprav o besednem redu v slovenskem jeziku že precej, tudi takih, ki se posvečajo temu problemu v govorjenem jeziku. Simona Kranjc piše o besednem redu v otroškem govoru (Kranjc 2004), Mira Krajnc v mariborskem pokrajinskem pogovornem

³⁵ Daneš besedni red definira kot jezikovno funkcijo, členitev po aktualnosti pa kot izraz te funkcije, pri čemer sta obe jezikovni prvini odvisni ena od druge (Daneš idr. 1987: 611).

jeziku (Krajnc 2005) in Zuljan Kumar v narečnem jeziku (2002a, 2003a, 2008, 2014a,c, 2016a, 2019a). Besedni red in členitev po aktualnosti obravnavajo diplomska, magistrska in doktorska dela (npr. Škapin 2014, Bajc 2020 in Lovec 2018).

2.3 BESEDNI RED V NADIŠKIH IN BRIŠKIH BESEDILIH

Ob primerjanju besednega reda v govorjenih narečnih nadiških in briških ter pisnih besedilih slovenskega knjižnega jezika je najprej potrebno imeti pred očmi dejstvo o dveh različnih prenosnikih: medtem ko ima pisec za oblikovanje besedila na voljo daljši načrtovalni čas, govorec svoje besedilo proizvaja »v živo«. To je eden od potencialnih razlogov za besednoredne razlike, drugi je vpliv geografsko stičnega jezika ali jezikov, ki pozna/-jo drugačne besednoredne zakonitosti. Vsa besednoredna pravila v nadiškem in briškem narečnem diskurzu ne odstopajo od pisnega knjižnega jezika. K tem spadajo pravila stalne stave predloga in veznika. Odstopanja pa najdemo v stavi levega pridevniškega in desnega samostalniškega prilastka, mestu naslonk v stavku, zaporedju naslonk v naslonskem nizu ter stavi glagola ali njegovega dela v zloženi glagolski obliki. Posebnosti so še v besednem redu stavka, ki ga uvede prislovno določilo ali členek, ter v izpostavljenem stavčnem členu. Sem lahko uvrstimo tudi stavo poudarnega in naklonskega členka, čeprav bi ga zaradi njegovega nestalnega mesta pojavitve in sposobnosti modificiranja različnih delov stavka lahko obravnavali tudi v poglavju o členitvi po aktualnosti.³⁶ Ob analizi odstopanj obravnavanih narečnih besednorednih zakonitosti od knjižnojezikovne norme slovenskega jezika nas bo zanimalo dvojje: 1. je analizirana besednoredna značilnost poznana tudi v govorjenem slovenskem diskurzu na splošno in 2. ali gre za t. i. skrito skladijsko interferenco, tj. stavo, na katero je vplivalo sosedstvo s furlanskim in italijanskim jezikom.

2.3.1 Stava ujemalnega pridevniškega prilastka v slovenskem knjižnem jeziku

V stilno nevtralni stavi stoji ujemalni pridevniški prilastek v slovenskem knjižnem jeziku pred svojo odnosnico. Neposredno pred njim lahko stojijo njegova kolikostna določila (*popolnoma, preveč, bolj kot kdajkoli, nikjer, močno, zelo, preveč* idr.). Če je v podredno zloženem prilastku več pridevniških besed, si sledijo takole: nedoločni zaimek, števnik, kazalni zaimek, svojilni zaimek ali pridevnik, kakovostni pridevnik, vrstni ali določni pridevnik (*prvi dve njegovi uspešni literarni deli, vsi ti naši navihani otroci*). Če je v podredno zloženem prilastku več pridevnikov, stoji kakovostni pred vrstnim (*dobro obiskana pustna prireditve, sočen gozdni sadež, pomembno gospodarsko sodelovanje*) (Toporišič 1982: 172–173).

³⁶ Beseda, besedna zveza ali del stavka, pred katerim se členek pojavi, nosi stavčni poudarek, je v intonacijskem žarišču in zato v jedru (remi). Členek potemtakem vpliva na členitev po aktualnosti izreka in bi ga s tega vidika lahko prištevali k pravilom, veljavnim za prosto stavo. Res pa je, da poudarni členek praviloma stoji pred delom stavka, ki ga izpostavlja, in ga iz tega vzroka uvrščamo k pravilom stalne stave. Čeprav to spet velja samo za slovenski knjižni jezik, v govorjenem diskurzu pa je navadno poudarek tisti, ki osredotoča pomen modalnosti, ne lega členka. V primeru členka bi bilo zato na mestu globlje tehtanje argumentov glede vrste stave, po kateri se ta ravna.

Pred odnosnico se lahko nahaja tudi svojilni roditelj osebne zaimke (*njega oče* 'njegov oče'), vendar gre za stilno zaznamovano ali narečno rabo. Ker je to samostalniški zaimek, bi se po pravilih slovenskega knjižnega jezika pravzaprav moral nahajati desno od odnosnice kot npr. *sestra župana Zege, hči polkovnika Bratine* (Toporišič 1982: 173).

Stilno zaznamovano se levi ujemalni pridevniški prilastek lahko nahaja tudi desno od odnosnice, in sicer v vzklikih (*strela gromska, bog nebeški, prijatelj moj dragi*) ali kot pesniška figura (*Vida lepa se zajoka huje*) (Toporišič 1982: 55). Ob tem je potrebno ločevati še med besednima zvezama tipa *vsega dobrega siti otroci in otroci, siti vsega dobrega*. V prvi je pridevniški prilastek levi ujemalni, v drugi pa desni polstavčni (Toporišič 2000: 677).

Jedro stavčnega člena lahko zelo razvijemo z levimi prilastki, vendar se potem pojavi vprašanje razumljivosti in preglednosti besedne zveze. Zato stilistika navadno priporoča postaviti ali del takega prilastka ali pa tudi celega za odnosnico (Toporišič, 1982: 173). Npr. namesto */.../ so odprli vrata za Primorsko nadvse pomembnim kulturnim krogom* bi bilo bolj pregledno */.../ so odprli vrata kulturnim krogom, ki so za Primorsko nadvse pomembni*.

2.3.1.1 Stava ujemalnega pridevniškega prilastka v nadiškem in briškem narečju

Ujemalni pridevniški prilastek se v nasprotju s slovenskim knjižnim jezikom v briškem in nadiškem narečju lahko postavi tudi za svojo samostalniško odnosnico. Pregled nabora primerov obeh stav ujemalnega pridevniškega prilastka v sobesedilnem kontekstu kaže naslednje ugotovitve:

1. Leva stava ujemalnega pridevniškega prilastka je predvsem nevtralna stava. Intonacijsko žarišče izreka je na samostalniku, ki je v jedru (remi).

/.../ an blizu je bila na liepa krajica. [nad.]

An lesica je šla damu an je skuhalo velike an lepé pepelnove štrukje. [nad.]

Ki dieš ti, al bi teu prit stat dol v muoj džardin, iman nega majhanega otroka, ki bo veseu an te bo meu puno rad. [nad.]

Se muore ušafat hišo prazno nega zlo majhanega puža /.../ [nad.]

Je natoču freško vodo tu kjanto an jo je nesu senosiekam. [nad.]

Žart, tuə je an močan kauc. [br.]

U vasi je živiəla adna stara žena /.../ [br.]

Obliačeni sa bli takuə buj mižerjesto, čarno duyo krilo, ponavadi umazan fiərtoh pret sebe [br.]

2. V določenih primerih je funkcija desne stave ujemalnega pridevniškega prilastka pritegniti pozornost na lastnost, ki jedro opiše. V tem primeru je intonacijsko žarišče na pridevniku. Potrditev, da je levi ujemalni prilastek za odnosnico v funkciji pritegnitve pozornosti, lahko vidimo v primerih, ko se obe stavi pojavita v istem izreku, in sicer najprej desna, potem pa leva, tj. nevtralna, saj je namen – izpostaviti pomen, ki ga izraža prilastek – že dosežen.

/.../ je deu srajco bielo, golarinu 'ovratnica' an nove bargeške fuštanjove 'hlače iz barhanta'. Žuan je pogledu te nove fuštanjove bargeške /.../ [nad.]

Učasih pozim al pa jāseni jə šə dala ocviərke, požɣala an ložla notər an pole na oɣnjišču jə s tistəm səžuələm 'grebljica' spravla proč popeu u oɣin an dala perje vəržotəvo spodi. An dala to paɣaču təm na oɣnjišču an na vərɣ dala nazaj vəržotəvo perje. Tuə s pərɣafcu jə pokrila. [br.]

Tudi v naslednjem primeru, ki govori o pridobivanju oljčnega olja, je intonacijsko žarišče na pridevniku *vrela*, saj je to ključna informacija izreka (pod mrzlo vodo se olje iz oljk ne bi izločilo).

Fin do devet uədi uriəjenih s-je kladlo, də se je tista riəč zoniəɣəla 'da se je izločilo olje'. [br.]

3. Tako leva kot desna stava ujemalnega pridevniškega prilastka sta nevtralni. To lahko vidimo na primeru izreka, v katerem sta prisotni obe stavi, pri čemer prilastek v položaju za odnosnico ni izgovorjen bolj poudarjeno ali po kratkem premoru, kar je velikokrat značilnost izpostavljene (tj. desne) stave ujemalnega pridevniškega prilastka.

Sə tut zmisləm, də kər sə zəčəlo z ɣasilstvəm tle na Dobrəvəm, səviədə ni blo ɣasilskəɣa doma, sə ložli kamjončin ɣasilski. [br.]

Kə smo hodil u šuəlu, smo miəl təvəršone čərne an biəu ɣolar. Ma smo ɣa štikəli sami tist ɣolarč. [br.]

4. Desna stava ujemalnega pridevniškega prilastka je nevtralna, vendar preferenčna. Takih primerov je največ. Zdi se, da je desna stava ujemalnega pridevniškega prilastka v obravnavanih narečjih enostavno preferenčna, tako pri kakovostnem kot vrstnem pridevniku.

Je odriezala kruh v flete debele an jih je zmočila tu mlieko an tu jajca strepetane. [nad.]

/.../ te dan tolo palčico an tel kjučac zlat. [nad.]

V harbat golobicam nona je ložli ice ofarbano. [nad.]

Za božič ta z adne hiše do druge smo šli vsi kupe s kandelco paržgano. [nad.]

Go s salarja 'podstrešja' so vargli dol kostanj, orehe, /.../, čiešpe suhe. [nad.]

Se gre po stazi v host an gor so štenge kamanove. [nad.]

Nona, de jih je mogla očedit, jih je vargla tu ožed 'kis', takuo se niso puzgal 'niso polzeli', oprala jih je lepuo, posušila an vargla tu moko ušenično. [nad.]

Vsako jutro smo pojedli an kotu župe mliečne /.../ v jesenskin cajtu smo vičkrat tudi kostanj pečen /.../. [nad.]

Kar je bluo gorkuo ognjišče, so spekli pinco sirkuovo. [nad.]

Pole polito numalo vina čərɣa ɣor, pole pa uəje domače ɣor. [br.]

Usak dan sə jədlo župu vəržotəvu 'zeljna juha'. [br.]

To u naš štal jə padla adna ɣrənata austriska s Səptina səm. [br.]

Kə čiakə šlo ki počeres, sə pošjal nu dəržinu təljangsku. [br.]

Sə tut u Mədani sta miəl nu taku dəržinu təljangsku. [br.]

5. Leva ali desna stava ujemalnega pridevniškega prilastka je edina možna. Pri stalnih besednih zvezah je leva ali desna stava ujemalnega pridevniškega prilastka edina možna.³⁷

Kar je miela za prit huda ura, /.../ [nad.]

Ankrət smo jədli puhno župu požyanu. [br.]

Osnovna značilnost ujemalnega pridevniškega prilastka v nadiškem in briškem narečju je torej ta, da ni omejen na položaj pred svojo samostalniško odnosnico. Ker je v italijanščini in furlanščini zapostavljanje pridevniškega prilastka poznano, lahko predvidevamo romanski vplet. Zato si v nadaljevanju pogledjmo, kakšna pravila veljajo za stavo pridevniškega prilastka v teh dveh jezikih.

2.3.2 Stava pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi v italijanščini

Podroben opis te problematike najdemo v dveh slovnica, in sicer v *La nuova grammatica della lingua italiana* Dardana in Trifoneja (2001) ter *A Reference Grammar of Modern Italian* Maidna in Robustellija (2000).³⁸

Pridevniki v italijanščini lahko stojijo pred ali za samostalnikom, ki ga modificirajo, vendar je njuna funkcija različna.

1. Pridevniški prilastki, ki stojijo pred svojo samostalniško odnosnico, so nevtralni. Pridevniški prilastki, ki sledijo samostalniku, imajo določujočo funkcijo, kar pomeni, da je njihova naloga pritegniti pozornost na neko značilnost, ki zaznamuje samostalnik, npr. knj. it. *Una lunga strada portava al castello* 'do gradu je vodila dolga pot': *Arrivai stanco al castello dopo aver percorso una strada lunga* 'po dolgi poti sem na grad prišel utrujen'.

Razlika med izrekoma je, da je v drugem pridevnik *lunga* v centru reme, medtem ko je v prvem izreku v temi. V drugem izreku je torej pomen, ki ga nosi pridevnik, ključna informacija izreka.³⁹

2. Pridevniški prilastki *bello, brutto, buono, cattivo, piccolo*, ki običajno zaznamujejo osnovne značilnosti, stojijo pred samostalnikom, npr. knj. it. *È una bella ragazza* 'lepo dekle je', *Ho scoperto un piccolo problema* 'odkril sem majhen problem', *C'è un cattivo odore qui dentro* 'tu notri je slab vonj'.
3. Poleg tega se pridevniški prilastek v italijanščini zapostavlja še:⁴⁰

³⁷ Drugačna stava, tj. **ura huda* in **požyana župa*, ni možna.

³⁸ Dodatno mi je nekaj primerov posredoval dr. Giorgio Cadorini.

³⁹ Več o tem gl. v poglavju Členitev po aktualnosti.

⁴⁰ V nekaterih stalnih besednih zvezah stoji pridevniški prilastek pred svojo odnosnico, npr. knj. it. *la sacra sindone* 'sveti (torinski) prt'.

- a) v stalnih besednih zvezah, npr. knj. it. *Filippo il Bello* 'Filip Lepi', it. *la città eterna* 'večno mesto';
- b) kadar zaznamuje obliko, barvo in podobno, kar služi razlikovanju različnih oblik iste vrste, npr. knj. it. *il vino rosso* 'rdeče vino', *la tavola rotonda*;
- c) kadar pridevnik izhaja iz zemljepisnega imena, npr. knj. it. *i marinai véneti* 'beneški mornarji', *lingua italiana* 'italijanski jezik';
- č) kadar spremljajo pridevnik dopolnila, npr. knj. it. *un giardino ricco di fiori*, 'vrt, poln rož'.

Nekateri pridevniki se v italijanščini razlikujejo po pomenu glede na to, ali stojijo pred ali za odnosnico, ki jo modificirajo. Primeri:

knj. it. *Ha trovato dei libri nuovi* 'nove knjige' : *Ha trovato dei nuovi libri* 'druge knjige'.

knj. it. *Io sono un falegname semplice* 'preprost mizar' : *Io sono un semplice falegname* 'samo mizar, nič več kot mizar'.

knj. it. *C'è una valigia leggera* 'lahek kovček' : *C'è una leggera differenza* 'majhna razlika'.

knj. it. *Ci vivono numerose famiglie* 'veliko družin' : *Ci vivono famiglie numerose* 'velike družine'.

knj. it. *Sono figlia unica* 'edini otrok' : *Sono l'unica figlia della signora Tozzi* 'sem edina hči v družini z več sinovi'.

knj. it. *Si tratta di una proposta unica* 'edinstven predlog' : *Si tratta di una unica proposta* 'samo predlog'.

knj. it. *La mia povera sorella ha perso marito e figlia nel giro di sei mesi* 'uboga sestra' : knj. it. *È inutile chiedere soldi alla mia sorella povera; andiamo da mio fratello, che lui è ricco* 'revna sestra' (Maiden, Robustelli 2000: 48–57; Dardano, Trifone 2001: 202, 450–453).

2.3.3 Stava pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi v furlanščini

Med furlanskimi slovnici stavi pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi pozornost namenja le Nazzi-Matalonova slovnica z naslovom *Marilenghe. Gramatiche furlane* iz leta 1977. V nadaljevanju so navedeni njeni glavni poudarki v zvezi z obravnavanim problemom.

V določenih besednih zvezah je leva ali desna stava pridevniškega prilastka ustaljena.

a) leva stava: furl. *un puar omp*⁴¹ 'ubožček', *un puar crist* 'ubožček, kdor nima sreče';⁴²

b) desna stava: furl. *un conseîr comunâl* 'občinski svetovalec', *il diretôr spirituâl* 'duhovni vodja', *l'amôr propri* 'samospoštovanje', *ore presint* 'zdajšnji čas'.

⁴¹ Furlanski primeri so zapisani citatno.

⁴² Nekatero take zveze so postale zloženke, npr. *a buinore* 'zgodaj zjutraj', *un bonparon* 'premožnej'.

Pridevniški prilastek stoji pred svojim jedrom v naslednjih primerih:

1. v zvezi enozložnega pridevnika in večzložnega samostalnika, npr. furl. *un biel apartament* 'lepo stanovanje';
2. v stalni besedni zvezi, npr. furl. *la biele stele* 'zvezda danica, večernica, jutranjica, Venera';
3. v zvezi vrstilnega števnik in samostalnika, npr. furl. *la prime sinfonie di Beethoven* 'prva Beethovnova simfonija oziroma Simfonija št. 1', *la cuinte colone* 'peta kolona';
4. nekateri pridevniki v zvezi s samostalnikom izgubijo svoj prvotni in pridobijo preneseni pomen, npr. furl. *une scuele grande* 'velika šola' : *une grande scuele* 'pomembna šola, priznana šola'.

Pridevniški prilastek stoji za svojim samostalniškim jedrom v naslednjih primerih:

1. v zvezi večzložnega pridevnika in enozložnega samostalnika, npr. furl. *un frut salvadi* 'nevzgojen otrok';
2. v veliko primerih zveze pridevnika in samostalnika, ko ne gre za stalno besedno zvezo, ampak pridevnik izraža neko splošno lastnost, npr. furl. *un ûf crût* 'surovo jajce', *une vore interessante* 'zanimivo (umetniško) delo';
3. ko označuje obliko ali barvo, npr. furl. *une scjatule taronde* 'okrogla škatla', *un vistît neri* 'črna obleka';
4. ko je pridevnik izpeljan iz samostalnika in poimenuje neko versko, socialno, tehnično, zgodovinsko ali geografsko kategorijo, npr. furl. *il popul furlan* 'furlansko ljudstvo', *l'electricitât statiche* 'statična elektrika', *il principi monarchic* 'načelo monarhije', *lis climis fredis* 'mrzla podnebja';
5. pretekli deležniki, ki so prevzeli vlogo pridevnika, ter izglagolski pridevniki, ki se končajo na *-ant* in *-int*, npr. furl. *un contadin benestant* 'dobrostoječ kmet', *une femine savinte* 'modra ženska', *il ream cunfinant* 'sosednje kraljestvo';
6. ko za pridevnikom stoji neko določilo, npr. furl. *un žardin grant come une man* 'vrt, park, velik kot roka' (Nazzi Matalon 1977: 45–46).

Za primerjavo med pravili, napisanimi v Nazzi-Matalonovi slovnici, in današnjo rabo sem preverila gesli **gnûf** 'nov' in **onest** 'pošten' v ARLEF-ovem *Grant Dizionari Bilengâl Talian Furlan* (2000).

V geslu z iztočnico *gnûf* so navedeni naslednji pomeni s primeri (poleg so tudi zgledi v italijanščini):

a) fat di pôc timp 'narejen pred kratkim'

knj. it. *la nuova ferrovia* : furl. *la ferade gnove* 'nova železnica'

b) sucedût di pôc timp 'ki se je zgodil pred kratkim'

knj. it. *un fatto nuovo* : furl. *un fat gnûf* 'novo dejstvo'

c) nassût di pôc timp 'ki se je rodil/bil ustanovljen pred kratkim'

knj. it. *un nuovo giornale* : furl. *un gjornâl gnûf* 'nov časopis'

č) comprât di pôc timp ‘kupljen pred kratkim’

knj. it. *ti piace il mio cappotto nuovo?* : furl. *ti plasial il gno capot gnûf?* ‘nov plašč’

d) di un prodot agricul, de ultime produzion ‘proizveden pred kratkim’

knj. it. *vino nuovo* : furl. *vin gnûf* ‘novo vino’.

Dodanih je še nekaj primerov:

- knj. it. *è cominciato il nuovo secolo* : furl. *al è tacât il secul gnûf* ‘začelo seje novo stoletje’
- knj. it. *la nuova gestione della ditta* : furl. *la direzion gnove de dite* ‘novo vodstvo podjetja’
- knj. it. *col mese nuovo ci saranno dei cambiamenti di orario* : furl. *cul mêš gnûf a saran mudaments di orari* ‘z naslednjim mesecem bo nekaj sprememb v voznem redu’
- knj. it. *è uscito il nuovo numero di quella rivista?* : furl. *isal vignût fûr il gnûf numar di chê riviste?* ‘je izšla nova številka te revije?’
- knj. it. *c'è un nuovo problema da considerare* : furl. *al è un probleme gnûf di calcolâ* ‘potrebno je razmisliti o novem problemu’
- knj. it. *farsi una nuova vita* : furl. *fâsi une vite gnove* ‘ustvariti si novo življenje’
- knj. it. *la sua nuova pettinatura* : furl. *la sô petenadure gnove* ‘njena nova frizura
- knj. it. *il nuovo segretario comincia a lavorare lunedì prossimo* : furl. *il segretari gnûf al tache sot lunis che al ven* ‘nov tajnik začne delati naslednji ponedeljek’.

V geslu z iztočnico *onest* so navedeni naslednji pomeni s primeri:

a) che si puarte cun justizie, lealtât, misure ‘ki se obnaša v skladu s pravičnostjo, poštenostjo, normami’

knj. it. *un uomo onesto* : furl. *un om onest* ‘pošten človek’

knj. it. *è una persona onesta* : furl. *e je une persone oneste* ‘je pošten človek’

b) di femine o fantate, che e à une condote sessuâl costumade ‘ženska ali dekle, ki ima urejen partnerski odnos’

knj. it. *una donna onesta* : furl. *une femine oneste* ‘poštena ženska’

c) che si contente di vuadagnâ il just ‘ki se zadovolji s poštenim zaslužkom’

knj. it. *un artigiano onesto* : furl. *un artesan onest* ‘pošten obrtnik’

č) une persone scrupolose intal so lavôr ‘človek, ki je vesten pri svojem delu’

knj. it. *quello è un onesto insegnante* : furl. *chel al è un insegnant onest* ‘to je pošten učitelj’

d) daûr dai principis morâi tignûts par bogns ‘ki stoji za moralnimi načeli za dosego dobrega’

knj. it. *aveva intenzioni oneste* : furl. *al veve intenzions onestis* 'imel je poštene namene'

e) daûr des normis, permetût 'ki je znotraj dopustnih, dovoljenih pravil'

knj. it. *un guadagno onesto* : furl. *un vuadagn onest* 'pošten zaslužek'

knj. it. *fare un prezzo onesto* : furl. *fâ un presit just* 'poštena cena'

knj. it. *la sua era una domanda onesta* : furl. *la sô e jere une domande oneste* 'njegov vprašanje je bilo na mestu'

f) sclet, imparziâl 'jasen, nepristranski'

knj. it. *ha fatto un discorso onesto, apprezzato da tutti* : furl. *al à fat un discors franc, preseât di ducj* 'imel je iskren govor, ki so ga cenili vsi'.

Primerjava med italijanskimi in furlanskimi zgledi pri dveh geslih pokaže, da je v furlanščini desna stava pridevnika še pogostejša kot v italijanščini:

- knj. it. *la nuova ferrovia* : furl. *la ferade gnove* 'nova železnica'
- knj. it. *un nuovo giornale* : furl. *un gjornâl gnûf* 'nov časopis'
- knj. it. *è cominciato il nuovo secolo* : furl. *al è tacât il secul gnûf* 'začelo se je novo stoletje'
- knj. it. *la nuova gestione della ditta* : furl. *la direzion gnove de dite* 'novo vodstvo podjetja'
- knj. it. *quello è un onesto insegnante* : furl. *chel al è un insegnant onest*
- knj. it. *c'è un nuovo problema da considerare* : furl. *al è un probleme gnûf di calcolâ* 'potrebno je razmisliti o novem problemu'
- knj. it. *farsi una nuova vita* : furl. *fâsi une vite gnove* 'ustvariti si novo življenje'
- knj. it. *la sua nuova pettinatura* : furl. *la sô petenadure gnove* 'njena nova frizura'
- knj. it. *il nuovo segretario comincia a lavorare lunedì prossimo* : furl. *il segretari gnûf al tache sot lunis che al ven* 'novi tajnik začne delati naslednji ponedeljek'.

Da je desna stava kakovostnega pridevnika v vlogi pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi v furlanščini dejansko pogostejša kot v italijanščini, potrjuje tudi prispevek z naslovom Notis sintaticis Alessandra Carrozza. V njem avtor navaja, da je običajna stava kakovostnih pridevnikov v furlanščini desno od samostalniškega jedra. Npr. *un gjat neri* 'črn maček' je edina ustrezna možnost, medtem ko **un neri gjat* ni ustrezno. Pod vplivom knjižne italijanščine, predvsem njene publicistične zvrsti, pa se v furlanščini pojavlja tudi leva stava, npr. *une impuartante cuistion*, čeprav je bolj naravno reči *une cuistion impuartante* 'pomembno vprašanje'. Ta izbira v furlanščini ni priporočljiva, je pa del človekove osebne stilske svobode. Tudi za italijanščino, vsaj njeno različico, ki se govori v Furlaniji, je besednovrstno zaporedje *un'importante questione* manj naravno kot zaporedje *una questione importante*.

Izjema so kakovostni pridevniki kot *bon*, *biel*, *grant*, ki so v rabi zelo pogosti in katerih naravni položaj je levo od odnosnice. Pri nekaterih med njimi med obema stavama obstaja pomenska razlika, npr. furl. *un grant om* pomeni 'pomemben, moralen mož', medtem ko *un*

om grant pomeni ‘velik človek (v smislu telesne velikosti)’, *une vecje amie* ‘dolgoletna prijateljica’ *une amie vecje* ‘stara prijateljica (v smislu let)’. Toda ta razlika ni vedno zaznavna, npr. *un biel frut in un frut biel* pomenita isto, tj. ‘lep otrok’ (Carrozzo, rokopis).⁴³

Če povzamem: tako v italijanščini kot furlanščini imajo vrstni pridevniki, tj. npr. tisti, ki izhajajo iz zemljepisnih imen, ter taki, ki zaznamujejo barvo in obliko v smislu razlikovanja vrst (knj. it. *il vino rosso*, furl. *il vin neri* ‘rdeče vino’), stalno stavo za svojo odnosnico. Za odnosnico pa lahko stojijo tudi kakovostni pridevniki. V furlanščini je taka stava bolj naravna in je v primerjavi z italijanskimi zgledi uporabljana pogosteje. V določenih primerih obstaja med levo in desno stavo kakovostnih pridevnikov v vlogi pridevniških prilastkov v samostalniški besedni zvezi v obeh jezikih pomenska razlika. Take razlike v pregledanih nadiških in briških besedilih ni zaslediti, ima pa pogostost desne stave pridevniškega prilastka v samostalniški besedni zvezi v obravnavanih jezikih gotovo velik vpliv na enako stavo v stičnih slovenskih narečjih.

Hkrati je znano, da stava levega ujemalnega pridevniškega prilastka za odnosnico ni značilna samo za zahodne slovenske govore, ampak se pojavlja v besedilih vseh narečnih skupin (Zuljan Kumar 2019a: 55–56), kar pomeni, da gre za značilnost govornega slovenskega jezika na splošno.⁴⁴ Vendar je med primeri iz briškega in nadiškega narečja ter primeri iz drugih narečnih skupin bistvena razlika. V nadiškem in briškem narečju je desna stava levega ujemalnega pridevniškega prilastka veliko pogostejša, v nekaterih primerih vrstnih in kakovostnih pridevnikov preferenčna (npr. *kuhnja sierkova*), pri nekaterih stalnih besednih zvezah pa edina možna (*župa požyana*), medtem ko je v drugih z romanskima jezikoma nestičnih narečjih le sporadična in tako verjetno ali posledica kratkega načrtovalnega časa govorca, zaradi katerega ta uporabi načelo dodajanja,⁴⁵ ali pa v funkciji pritegnitve pozornosti na lastnost, ki jedro opiše, kar poznamo tudi v nadiškem in briškem narečju.

Stavo levega ujemalnega prilastka za odnosnico v obravnavanih narečjih lahko torej razumemo kot inherentno značilnost govornega slovenskega jezika, ki pa je spodbujena v stiku z romanskima jezikoma, kjer je taka stava ali normirana (v primeru vrstnih pridevnikov) ali bolj naravna (razen pri izjemah ter ko gre za pomensko razliko). Od tod tudi izvira pogostost desne stave v obravnavanih narečjih v primerjavi z drugimi slovenskimi narečnimi govori.

⁴³ Alessandru Carrozzu se prav lepo zahvaljujem za posredovane podatke in vsa e-pisma, ki sva si jih izmenjala o pričujoči problematiki.

⁴⁴ Za žetalski govor, ki spada med vzhodne haloške govore, navaja Zorko npr. naslednja primera: *Molo purče muora miati zmirn jāce kūxane. /.../ puotle pa štrukl presni /.../*. Za severovzhodna slovenska narečja pa navaja še: *Tistikrat še niso meli f kamnci oniga auteja gasilskiga, so le toto bajto meli gasilsko, Nax mamō prekadi to mesou notra f tisti dimnici naši domači* (Zorko 1998: 228). Desno stavo je najti tudi v drugih narečjih:

a) dol. *Je pāršu kje, na Drenk, pār strici tuojme /.../* (Smole 2007: 381). */.../ je bla pa taka baru hrastova* (Smole 2007: 383)

b) gor. *Ma, tut svedra ceārmanska so klele delal in tako naprei, ne* (Škofic 2007: 218).

⁴⁵ V govornem diskurzu je govorec pod pritiskom dveh dejavnikov: omejenega načrtovalnega časa in potrebe po nepretrganosti govora, ki do določene mere lahko vplivata na strukture izrekov, ki jih govorec posreduje. Načelo dodajanja govorec uporabi takrat, ko mu zaradi kratkega načrtovalnega časa ni uspelo izoblikovati izreka, ki je – po njegovem mnenju – za poslušalca dovolj informativen (Zuljan Kumar 2007: 29).

2.3.4 Vrstnost

Vrstnost se v obravnavanih narečjih poleg s pridevnikom izraža tudi s predložno zvezo, tj. z desnim neujemalnim predložnim prilastkom, medtem ko se svojilnost izraža skoraj izključno na tak način. Najpogostejše tovrstne zveze so naslednje:

2.3.4.1 *Za* + glagolnik ali *za* + nedoločnik

Marija sveta, dost diela mənǰ je blo, ki je pəršū uən stroj za žat pəšənicu. [br.]

Moja nona, kər jə bla mlada, ki jə diəlla u fabriki, jə kupila nu modernu makinju za šivənje (makinju za šivət). [br.]

Dua viədu tekərt za tifone ‘strojni razpršilnik za škropljenje trt’, tekərt smo miəl makinju za metat vədərju, ku sə reklo. [br.]

2.3.4.2 *Z/s* + samostalnik

Žene pečejo gubanco z oriehi. [nad.]

Gor u briegu u jesen vidimo vse puno drievi s sadjam. [nad.]

Potlè vsi kupe smo nardil moža s sniegam. [nad.]

Ben to pər nəs jə puhno dəržala γor kuhnja z jəšprəna al pa s fažuəla ‘ješprenova, fižolova mineštra’; podobno tudi kuhnja s siərka ‘koruzna mineštra’. [br.]

Puhno jə dəržala γor tut pulenta s siərka an numalo toča s čebule ‘jed iz čebule in paradižnika’. [br.]

2.3.4.3 *Od* + samostalnik

Pastieje smo miel narete uon s paludja od sierka ‘koruzno ličkanje’. [nad.]

Za lovit ticje korijo ‘potrebujemo’ palčice od driena. [nad.]

Za malo cajta bojo cvedlè rože od čiešpe, brieskve, cimberja. [nad.]

Sə ložlo tut škubuje od siərka ‘koruzno ličkanje’ γor, də sə se ləsa ənmalčce zivil. [br.]

Smo šli u bošk po veje ot kostanja. [br.]

2.3.4.4 *Na* + samostalnik

Nona je paržgala luč na petroljo. [nad.]

Med dvieama kambrama je bla tudi kuzina na letrik za skuhat jedilo /.../. [nad.]

V gradivu je najti tudi primere samostalniške besedne zveze z desnim brezpredložnim samostalniškim določilom, npr. *Təm je blo notərka več ku trideset driəvu uəlk.* [br.]

Lastnost ali vrsta je v nadiškem narečju lahko izražena tudi s kazalnim zaimkom v vlogi določnega člena in s pridevnikom, ki se postavita desno od odnosnice.⁴⁶ Primeri:

⁴⁶ Po mnenju dr. Giorgia Cadorinija se v strukturi samostalnik + kazalni zaimek *ta* v vlogi določnega člena + pridevnik zrcali enaka furlanska struktura s pridevniškim členom *chel*, npr. furl. *gno*

Miel so koše te male an te velike. Koše te velike so nugal za travo nosit damu. [nad.]

V jami par starim so živiele žvince te duje, ku medvedi. [nad.]

Par adnim kraju so ble maškare ta garde, obliečene s starimi obliekami, par te drugim kraju pa te liepe, vse namalane an oflokane. [nad.]

Potlè pridejo von še zvončiči ti pisani. [nad.]

Samostalniška besedna zveza z desnim predložnim neujemalnim prilastkom je za izražanje vrstnosti sicer znana tudi v slovenskem knjižnem jeziku (Toporišič 2000: 315–316), npr. *žrtve v vojni, mojster za zdrahe, spor med brati*,⁴⁷ vendar se razlika med knjižnim jezikom in nadiškim ter briškim narečjem po našem mnenju kaže predvsem v njeni pogostosti pojavljanja. V nadiškem in briškem narečju se desni predložni neujemalni prilastek namreč uporablja tudi na mestih, kjer bi se v knjižnem jeziku uporabil vrstni pridevnik (nad. *rože od brieskve* : knj. sln. *breskovi cvetovi*, nad. *mož s sniegam* : knj. sln. *sneženi mož*). Take vrste zvez poznajo tudi severovzhodna slovenska narečja,⁴⁸ kar pomeni, da je tovrstna struktura za izražanje vrstnosti v slovenskem (govorjenem) jeziku poznana, vseeno pa njena razširjenost v obravnavanih narečjih kaže na vpliv enako grajene samostalniške besedne zveze za izražanje vrstnosti v italijanščini in furlanščini.⁴⁹

2.3.5 Svojlnost

Svojlnost se v slovenskem knjižnem jeziku izraža s svojilnim pridevnikom (in svojilnimi zaimki), v nadiškem in briškem narečju pa poleg s svojilnimi zaimki z desnim neujemalnim predložnim prilastkom, tj. s predložno zvezo *od* + samostalnik v rodilniku,⁵⁰ kar verjetno lahko pripišemo tudi vplivu stičnih romanskih jezikov, v katerih je tovrstna predložna zveza edini možni način izražanja svojlnosti (izvzeti so seveda svojilni zaimki).⁵¹

fradi chel grant (moj brat ta velik) ‘moj najstarejši brat’. Problematika je v furlanščini še precej neraziskana (Cadorini, e-pisma 8., 12., 14. junij 2021).

⁴⁷ Tak prilastek je v nekaterih primerih pretvorljiv v levi ujemalni pridevniški prilastek, npr. *žrtve v vojni* > *vojne žrtve*, *spor med brati* > *bratski spor* (Toporišič 2000: 316).

⁴⁸ Tu navajam primere za haloško, preleško in prekmursko narečje. Primeri za predložno zvezo *od* + samostalnik: hal. *ot pšenice jiva* ‘njiva, kjer raste pšenica’; prl. *brke ot klasa* ‘koruzni laski, veje od jabuke’ ‘jablanov les’, *šauje od ruone* ‘pesno perje’, *list od zelja* ‘zeljni listi’, *semen od zelja* ‘zeljno seme’; prekm. *lišst od mrkafca* ‘korenjevo perje’, *gərm ot krpuišnic* ‘rastlina, na kateri rastejo robidnice’. Primeri za predložno zvezo *za* + samostalnik: prl. *grax za fojtraje* ‘krmini grah’, *krma za živino*; prekm. *graba za repo* ‘repnica, repna jama’, *krma za polaganje* ‘hrana za živimo’, *mera za palinko* ‘naprava za merjenje moči alkohola v žganju’ (Kumin Horvat 2018: 111, 115 ter neobjavljeno gradivo za disertacijo). Sodelavki dr. Mojci Kumin Horvat se lepo zahvaljujem za posredovano gradivo.

⁴⁹ Primeri: knj. it. *macchina da cucire*, furl. *machine di cusì* ‘šivalni stroj’; knj. it. *minestra d’orzo*, furl. *mignestre di uardin* ‘ješprenovka’; knj. it. *il pupazzo di neve*, furl. *l’omp di nef* ‘sneženi mož’; knj. it. *il pane di frumento*, furl. *il pan di forment* ‘pšenični kruh’; knj. it. *il lume a petrolio*, furl. *il lum di petroli* ‘petrolejka’.

⁵⁰ Izražanje svojine s predložno zvezo *od* + samostalnik v rodilniku pozna npr. tudi češčina, kar bi lahko pripisali nemškemu vplivu. To velja tudi za starejša obdobja knjižne slovenščine, kjer so svojilni pridevniki na *-ov*, *-ev*, *-in* izpričani v manjši meri.

⁵¹ Primeri: knj. it. *La nonna ha messo un rametto di ulivo nel becco del colombo, il negozio di mia mamma, il fratello di Erica, il vino di mio zio*; furl. *Le none e à mitùt un froscut di ulif tal bec dal colomp; la buteghe di mê mari; il fradi di Erica; il vin di gno barbe*.

Nona v kjun od golobice je ložla še adnò perico ojke. [nad.]

Ki sa bli tiste proslave (smeh), je nərveč jəγrau Stanko od Vəka. [br.]

Mama, viəš čiə jə tist klabuk od Kekca? [br.]

So pa svojilni pridevniki v obeh narečjih poznani pri hišnih imenih,⁵² npr. nad. *Tinčerjov*, nad. *Čebudinov*, br. *Kozajncu*, br. *Bužniəlu*, in enako kot pri kakovostnih in vrstnih pridevniki njihova stava ni omejena na položaj pred samostalnikom, npr. nad. *Tinčerjova zemja/zemja Tinčerjova*, br. *Tončeva hiša/hiša Tončeva*, vendar pregled zbranih besedil kaže, da je preferenčna njihova desna stava.⁵³

So bli Tonca Bužniəlu, Ludvik od Vəka an Pauli s Kozane. [br.]

No vičer okuole desete, Bepino Studencju se je vraču damu /.../ Pozvonu je an se mu parkaže Adriana, žena od Maria /.../ [nad.]

2.3.6 Mesto prostih naslonk

V slovenskem knjižnem jeziku med naslonke prištevamo predloge,⁵⁴ veznike,⁵⁵ členke, glagolske oblike *sem, si, je; sva, sta, sta; smo, ste, so; bi*; glagolske naslonke s korenomo *bo*; roditeljske, dajaljske in tožiljske oblike osebnih zaimkov ednine ter povratnega zaimka: *me, mi, me; te, ti, te; ga, mu, ga* oziroma *je, ji, jo; naju, nama, naju; vaju, vama, vaju; ju/ jih, jima, ju/jih; nas, nam, nas; vas, vam, vas; jih, jim, jih; se, si, se*⁵⁶ (Toporišič 2000: 113).

Pri stavi predloga in veznika v nadiškem in briškem narečju ni posebnosti. Predlog enako kot v slovenskem knjižnem jeziku stoji pred besedo (besedno zvezo), na katero se nanaša, veznik pa na konektorskem mestu, tj. med deloma konektorske zveze, ki ju povezuje, ali med deloma znotraj besedne zveze. Razlike med obravnavanima narečjema in slovenskim knjižnim jezikom glede mesta naslonk so pri stavi prostih naslonk, mestu naslonk

⁵² Na nekdanji obstoj svojilnih pridevnikov kaže vrsta ledinskih imen v Brdih, ki so tvorjena iz lastnih imen ali priimkov lastnikov ali najemnikov (velikokrat kolonov) določenega zemljišča, npr. br. *Antoninovo* 'zemljišče v lasti ali posesti družine Antonini', *Baštjančičevo* 'zemljišče v lasti ali posesti družine Baštjančič', *Baštjanovo* 'zemljišče v lasti ali posesti Baštjana/Boštjana', *Čendonovo* 'zemljišče v lasti ali posesti Čendon/Čendonovih', *Matjelčevo* 'zemljišče v lasti ali posesti Matjelča, Matjela ali Matjelčevih' (Klemše 2015: 35–36, 42, 57).

⁵³ Samostalniške besedne zveze, sestavljene iz osebnega lastnega in hišnega imena, so stalne besedne zveze, v katerih zaporedje *Bužniəlu Tonca* in *Studencju Bepino* v nadiškem in briškem narečju ni verjetno.

⁵⁴ Nekateri predlogi so tudi naglašeni, npr. *zaradi, vzdolž*. Naglašeni so zlasti t. i. nepravi predlogi, enakoglasni prislovom, na primer *vrh, kraj* (Toporišič 2000: 112).

⁵⁵ Med vezniškimi besedami so lahko naglašeni dvozložni vezniki: *ampak, kajti, zakaj, niti, ako, dasi*. Samo naglašeni so: *toda, vendar, samo, temveč, torej, zato, tedaj* od prirednih in čeprav, *čeravno, akoprav* in *akotudi* od podrednih (Toporišič 2000: 112–113).

⁵⁶ Zaimenske dvojske in množinske oblike so naglašene: *naju, nama, naju; nas, nam, nas*; prav tako tudi tožiljske navezne oblike: *za mé, té, sé, njó* itd., le da navezne oblike navadno oddajajo naglasnost predhodnemu enozložnemu predlogu, npr. *na mé – náme* (Toporišič 2000: 113). V zvezi z nenaglašeni besedami, tj. s predslonkami (proklitike) in zaslonkami (enklitike), je potrebno dodati, da so te v ustreznem kontekstu lahko tudi poudarjene (ne naglašene): *Bo šel z nami? Mislim, da bo, Je lepo? Je. Postavi na mizo, ne pod njo, Bi šel z nami? Bi. Še dela? Ne./Ne več* (Toporišič 2000: 113).

v naslonskem nizu, stavi naslonk, ko se stavek začne s prislovnim določilom ali členkom, stavi naslonk v večstavčni povedi z odvisnikom, pri izpostavljenem osebku ali prislovnem določilu kraja/časa ter pri stavi naklonskih in poudarnih členkov.

2.3.6.1 Izhodiščni položaj naslonk oziroma naslonskega niza

V zgodnjih obdobjih razvoja indoevropskih jezikov je za položaj naslonk v stavku veljalo t. i. Wackernaglovo pravilo ali stava naslonk oziroma naslonskega niza na drugem mestu v stavku, tj. za prvim stavčnim členom ali njegovim prvim delom (Wackernagel 1892). Slovenščina je kot večina slovanskih jezikov, razen makedonščine, to pravilo podedovala prek praslovanščine (Šekli 2018: 71). V knjižni slovenščini je torej položaj naslonk v stavku za prvim stavčnim členom, ki je lahko gol, zložen ali stavčen. Če je povedek zložena glagolska oblika ali če je sestavljen iz pomožnega glagola in povedkovega določila, stojijo proste naslonke za deležnikom ali povedkovim določilom (Toporišič 2000: 675; prim. še Franks, King 2000: 219; Siewierska 1988: 31–32).⁵⁷

Knj. sln. *Prinesli mu bomo darilo.*

Knj. sln. *Moram ti prinesiti darilo.*

V izhodišču stavka lahko proste naslonke stojijo le v primeru izpusta vezniške ali naglašene besede ali besedne zveze, za katerimi sicer naslonke stojijo (Toporišič 2000: 676).

Knj. sln. *Boš prodal ta avto?* ('ali boš prodal ta avto')

Knj. sln. *Se vidimo.* ('jutri, prihodnjič se vidimo')

Knj. sln. *Le naj bo previden!* ('Tomaž naj le bo previden')

V nadaljevanju bodo predstavljene nekatere značilnosti stave naslonk v obravnavanih narečjih, ki so danes med slovanskimi jeziki poznane edino še v makedonščini, zato se najprej ustavimo ob stavi naslonk oziroma naslonskega niza v tem jeziku ter primerjalno z bolgarščino. Med makedonščino in bolgarščino namreč obstaja razlika, ki zadeva stopnjo spremembe stave naslonskega niza. Bolgarščina izkazuje starejše jezikovno stanje, in sicer ostanke delovanja Wackernaglovega pravila, medtem ko makedonščina izkazuje novejše stanje: naslonke oziroma naslonski niz se lahko postavi na prvo mesto v stavku. V obeh jezikih pa se naslonke postavijo v oblagolski položaj, in sicer kot pro- ali enklitike (Šekli 2018: 71). Jezikovno stanje, ki ga predstavljata bolgarščina in makedonščina, je še posebej zanimivo, ker kaže na razvojni trend, skupen tudi romanskim jezikom. Jezikovno stanje

⁵⁷ Poleg tega veljajo za proste naslonke oziroma naslonski niz še naslednja pravila:

1. Naslonka ali naslonski niz stoji za vrivkom: *Zunaj, mislim, da pred sosedovo hišo, je zacvilil pes.*
2. Če je v povedi več stavkov, povezanih z vezniki, stoji veznik pred prostimi naslonkami: *Zdelo se mu je, da ga pelje kot otroka, Sama je najbrž že večerjala, pa se ji ne mudi s kruhom.*
3. Če priredno zložena poved zaznamuje protistavo, veznik ne stoji med stavkoma: *Janez se dobro uči, Miha pa je bolj površen.*
4. Če je v povedi več stavkov, ki niso povezani z vezniki, pridejo proste naslonke za prvi stavčni člen vsakega teh stavkov: *Spočetka smo se smejali in razgovarjali, nato smo igrali domino, napolned smo se naveličali ... Strmeli smo z velikimi očmi, sapa nam je zastajala* (Toporišič 2000: 676).

v bolgarščini izkazuje razvojno stopnjo, ki se ujema s tisto, izpričano v starih romanskih jezikih,⁵⁸ in ki jo predstavlja Tobler-Mussafijevo pravilo.⁵⁹ Po tem zakonu je položaj naslonskega niza odvisen od položaja glagola. V bolgarščini se naslonke večinoma postavijo pred glagolom, za njim pa le v primeru, ko ta stavek uvede. Npr. knj. bolg. *Az mu go davam* 'jaz mu ga dam' in *Davam mu go* 'dam mu ga' (Benacchio 2003a: 99). V makedonskem jeziku se naslonke oziroma naslonski niz lahko pojavlja na prvem mestu v stavku, npr. knj. mak. *Go gledam* 'ga gledam', *Ti gi davam* 'ti jih dam', *Sam došol* 'sem prišel' (Benacchio 2003a: 100),⁶⁰ kar je podobno stavi naslonskega niza v sodobnih romanskih jezikih, tudi italijanščini in furlanščini (npr. knj. it. *Lo guardo* 'gledam ga', *Te li do* 'dam ti jih', *Ti ho scritto* 'pisal sem ti', *Glielo dirò* 'rekel mu bom', *Non gliel'ho detto* 'nisem mu povedal', furl. *Mi pâr che /.../ 'zdi se mi, da'*).

Enako kot v makedonščini in stičnih romanskih jezikih tudi v nadiškem in briškem narečju Wackernaglovo pravilo, da se naslonke postavijo za prvi stavčni člen v izreku, ne velja. Izrek tako lahko uvede:

2.3.6.1.1 Pomožni glagol

Je blo šele tamavo, kar je paršu ho na Štupco. [nad.]

Bota imiel parložnost pregledat puno liepih kraju Provence. [nad.]

So si skriæyli na mærtvo. [br.]

2.3.6.1.2 Naslonska oblika zaimka

Dohtar, mi muorete pomagat. [nad.]

Jih je jala njega žena Delfina an takuo mu je želiela uoščit za njega 76. rojstni dan.
[nad.]

Ju bon nucu. [br.]

Ti bon poviædu. [br.]

Jæh jæ spravu na kænt lih on. [br.]

2.3.6.1.3 Povratni osebni zaimek

Se niso vendikali. [nad.]

⁵⁸ Bolgarščina je v stiku z romunščino, morda vpliv od tod.

⁵⁹ Adolfo Mussafia (1835–1905) je proučeval razne romanske jezike, njegov glavni poudarek pa je bil na razvoju italijanskega jezika in na italijanski dialektologiji. Ob študiju starih italijanskih besedil je vzporedno s švicarskim romanistom Adolfom Toblerjem (1835–1910), ki je proučeval besedila v stari francoščini, odkril zakonitost stave naslonk v stari italijanščini. Njun zakon postulira, da se v stari francoščini in stari italijanščini stavčna enota ni mogla začeti z nepoudarjenim zlogom. Tobler-Mussafijevo pravilo je vzporedno Wackernaglovemu pravilu: obe slonita na odkritju o obvezni nezačetni stavi nepoudarjenih elementov v proučevanih jezikih (Ožbot 2019: 114). Nekaj primerov iz stare italijanščine: *parmi* 'zdi se mi', *vidilo* 'videl/-a sem ga', *piacciati* 'naj ti bo všeč' (Šekli po Renziju 2018: 72).

⁶⁰ Enako še: knj. mak. *Go vide li?* 'ga je videl-a', knj. bolg. *Vidja li go?*; knj. mak. *Si mu gi dal li parite?* 'si mu dal denar', knj. bolg. *Dal li si mu (gi) parite?* (Rudin idr. 1999: 543).

Sə ufundau u luži ‘se je ukopal’. [br.]

Lahko bi domnevali, da gre pri izhodiščni stavi naslonskega niza v obravnavanih narečjih za vpliv enako grajene italijanske in furlanske stavčne strukture,⁶¹ kar zagovarjata npr. Skubic (1997: 103) in Benacchio (2003a: 100, 2003b: 425). Vendar pa je neupoštevanje Wackernaglovega pravila značilno za vsa slovenska narečja (Zuljan Kumar 2019a: 59). Potrditev za to najdemo že pri Murku, ki se sprašuje, od kod izhodiščna stava enklitik v slovenščini, saj v drugih slovanskih jezikih ta pojav najdemo le redko. Po njegovem mnenju naj nanjo ne bi vplival sosednji germanski jezik, ampak se je »naš jezik v tej reči jednako samostalno razvijal kakor ruski, ki je zašel v drugo skrajnost, ker je izgubil tudi one enklitiške oblike, ki so bile praslovanske, kakega *go* ali *mu* pa sploh ni razvil« (Murko 1892: 85). Verjetno lahko pritrdimo Murku, da gre za inovacijo, ki je vzniknila v jeziku samem.⁶² Vpliv stičnih jezikov na obravnavani narečji pa lahko vidimo pri stavi modalnega glagola (ki sicer ni naslonka) v izhodišču, kar v osrednjih slovenskih narečjih ni poznano oziroma taka stava ni preferenčna, tako kot je to v nadiškem in briškem narečju (Zuljan Kumar 2003a: 69–70).⁶³

Moreta vprašat novice tudi tistim ženam, ki skarbijo za te potrebnne ljudi doma.

[nad.]

Muəraš si pomayət sam an pole ti bo pomayu tut Buəh. [br.]

Čəj zazidət po soje, alora ni diələj. [br.]

2.3.6.2 Stava povratnega osebnega zaimka

Glede na knjižno normo je pri stavi povratnega osebnega zaimka v nadiškem in briškem narečju opaziti tri razlike:

2.3.6.2.1 Izhodiščna stava

Povratni osebni zaimek lahko uvede stavek. O tem je bil govor pri prostih naslonkah (2.3.6.1.3).

2.3.6.2.2 Stava znotraj zložene glagolske oblike

Če gre za zloženo glagolsko obliko, tj. zvezo pomožnega glagola in deležnika na *-l/-n/-t*, zvezo modalnega (naklonskega) glagola in nedoločnika ali glagola premikanja in namenilnika, se povratni osebni zaimek postavi med pomožni ali modalni glagol in nedoločnik oziroma med glagol premikanja in namenilnik. Vprašanje je, ali je to avtohtoni narečni

⁶¹ Primeri: knj. it. *Ha trovato la sua vecchia zia, Ci piace l'idea di andare in montagna domani mattina, Mi ha detto, Ti ho detto, Si è persa, Mi sono comprata un vestito nuovo; furl. Al à cjatât la sô vecje agne, Nus plâs l'idee di lâ in montagne doman di matine, Mi à dit, Ti à dit, Si è piardude.*

⁶² Izhodiščna stava naslonk je značilna tudi za moližansko hrvaščino, kar Benacchio pripisuje vplivu italijanščine, s katerim je ta v absolutnem stiku (Benacchio 2007: 39). V tem primeru se zdi italijanski vpliv verjetnejši, čeprav ne gre izključiti možnosti, da je pojav vzniknil v jeziku samem in se zaradi stika z jezikom, ki tak model gradnje pozna, v rabi razširil.

⁶³ V italijanščini in furlanščini je stava modalni glagol + nedoločnik v izhodišču stavka normirana. Primer: knj. it. *Potete chiedere notizie alle donne che curano gli anziani a casa; furl. O podêš domandâur notiiziis a lis feminis che a curin i vecjos a cjase.*

pojav. V slovenskem knjižnem pogovornem jeziku se taka raba ne zdi običajna, ampak zaznamovana.

Tenčas sam šu se lamentat gor za nieko hišo. [nad.]

Učeri smo tial si pejat. [br.]

Skubic (1990: 104) v taki stavi povratnega osebnega zaimka vidi romanski jezikovni vpliv, vendar se v italijanščini in furlanščini *se* postavi za nedoločnik, ne pa pred njega kot v nadiškem in briškem narečju. Primer: knj. it. *Sono andata a lamentarmi dall'avvocato*, furl. *O soi lade a lamentâmi dal avocat*. Zato se zdi taka domneva vprašljiva. Sicer pa povratni osebni zaimek *se* v obravnavanih govorih najdemo tudi za nedoločnikom. V tem primeru pa lahko upravičeno predpostavljamo vpliv romanske stave (2.3.6.2.3).

2.3.6.2.3 Stava za nedoločnikom oziroma namenilnikom

Povratni osebni zaimek se lahko postavi tudi neposredno za nedoločniško oziroma namenilniško obliko glagola.

Na muoreš kær nãrdit, muørãš pãrvo diãlo prašãt si, če je tuã dobro za tebe an toju famijlu. [br.]

Nimmo ki lementat si. [br.]

Posebnosti stave povratnega osebnega zaimka v naslonskem nizu bodo obravnavane v naslednjem razdelku.

2.3.7 Mesto naslonk v naslonskem nizu

Zaporedje naslonk v naslonskem nizu je v slovenskem knjižnem jeziku naslednje: 1. vezniška beseda, če gre za odvisnik; 2. naklonski členek *naj*; 3. glagolske naslonke pomožnika *biti*, če se začenjajo s *s-* (npr. *sem*, *si*) oziroma *bi*; 4. povratne oblike *se*, *si*, *se*; 5. nepovratne zaimenske dajalniške oblike: *mi*, *ti*, *mulji*, *nam*, *nama*, ...; 6. zaimenske tožilniške oblike: *me*, *te*, *galjo*, *nas*, *naju*, ...; 7. zaimenske roditeljske oblike: iste kot pri 6., le *z je* namesto *jo*; 8. glagolske naslonke s korenomo *bo*: *bom*, *boš*, *bo*, ... ter naslonka *je*; 9. nikalni ali kak drug členek.⁶⁴ Naslonski niz ni vedno v celoti realiziran, toda zaporedje sestavin ostaja zmeraj nespremenjeno (posebnosti so samo v primerih *z ne bó*, *nê bi*, *ní*) (Toporišič 2000: 671; Franks, King 2000: 45). Primer:

Knj. sln. *Prosi, da naj bi se jim ne približevali.*

Sicer je naslonski niz lahko enklitičen (zaslonski), npr. *Smilil se nam je*, ali pa proklitičen (predslonski), npr. *Se vam je smilil?*. Oba niza si lahko tudi sledita (Toporišič 2000: 671), npr. *Priznali so nam, da se jim je smilil*.

Posebnosti v stavi naslonk v naslonskem nizu v nadiškem in briškem narečju so pri povratnem osebnem zaimku, zaimenskih naslonskih oblikah, naslonski obliki glagola *biti* v pogojnem naklonu (*bi*) in nikalnem členu.

⁶⁴ V nasprotju s Toporišičem Orešnik dokazuje, da nikalnica *ne* ne spada v skupino naslonk, za katere velja Wackernaglovo pravilo o obveznem drugem skladijskem mestu v stavku, saj lahko nenaglašena stoji ločena od naslonskega niza na prvem mestu v stavku. Za primer navaja zgled: *Ne kupuj si ga* (Orešnik 1985–86: 213).

2.3.7.1. Posebnosti v stavi zaimenskih naslonk

2.3.7.1.1 Stava dajalniške naslonske oblike pred povratnim osebnim zaimkom *se*

V slovenskem knjižnem jeziku stoji nenaglašena sklonska oblika osebnega zaimka za povratnim osebnim zaimkom *se*, v nadiškem in briškem narečju pa lahko tudi pred njim, kar je ustaljena stava v italijanščini in furlanščini⁶⁵ in od tod najbrž tudi vpliv.

knj. sln. *Smilila se mi je /.../*

*Ma subit je ču no štimo tanko an mu se je parielo, de je arjula /.../ [nad.]*⁶⁶

Mə sə smilla, ki ni miəla ubednəya, tatu sa ji ubujli Niəmci məd vojsku, mama ji pa umərla hitro pole. [br.]

Mi si zdi numalo čudən, sə na viən zəki, ma na viən. [br.]

2.3.7.1.2 Stava dajalniške naslonske oblike za predmetom v tožilniku

V nadiškem in briškem narečju se dajalniška zaimenska naslonska oblika lahko postavi za premi predmet. Taka struktura v italijanščini in furlanščini ni znana, jo pa navaja Zorko za slovenska koroška narečja,⁶⁷ kar pomeni, da gre verjetno za besednoredno različico, ki je poznana v nekaterih slovenskih narečjih, vendar taka stava glede na število primerov ni niti ustaljena niti preferenčna.

/.../ pole sə nərdilo tist triəbuh ju [kopi sena], təkuə də uəda ni šla notə. [br.]

Siviəda usak jə miəu strah, də na poreči škərtoc mu. [br.]

2.3.7.1.3 Stava zaimenskih naslonskih oblik ob glagolu

Pri stavi zaimenskih naslonskih oblik ob glagolu so v nadiškem in briškem narečju opazna naslednja odstopanja od normativne stave:

2.3.7.1.3.1 Zaimenska naslonska oblika za glagolom

Zaimenska naslonska oblika osebnega zaimka se lahko postavi za glagol.

Samo sən rekla mu, də če lohno γram u stranišče. [br.]

O taki stavi poroča tudi Zorko (1995: 143).⁶⁸ Primerov pa niti v besedilih obravnavanih narečij niti v besedilih drugih narečnih skupin ni bilo veliko (Zuljan Kumar 2019a: 63), kar pomeni, da je taka stava sicer možna, toda ne pogosta in zato tudi ne ustaljena.

⁶⁵ Knj. it. *mi è parso solo qualche minuto*; furl. *mi è semeât dome cualchi minût* (Skubic 1997: 104).

⁶⁶ Nekaj primerov za nadiško narečje navaja tudi Skubic: *mu se je parbližala tista stara, hiše su mu se pariele prerunjene, mi se je zdelo* (Skubic 1997: 104).

⁶⁷ Zorko za koroški govor Ojstrice navaja, da se naslonska oblika osebnega zaimka lahko postavi za poudarjeno besedo v stavku (Zorko 1995: 143).

⁶⁸ Pri posebnostih besednega reda v govoru Ojstrice navaja, da se naslonska oblika osebnega zaimka pogosto postavi za glagol, na konec stavka ali za poudarjeno besedo v stavku: *Tantr je bol žłext šlo mi, Je pa powiədwa mi, kejko jaic marm uzet* (Zorko 1995: 143).

2.3.7.1.3.2 Zaimenska naslonska oblika med pomožnim glagolom in nedoločnikom

Zaimenska naslonska oblika se v nadiškem in briškem narečju lahko postavi med pomožni glagol in nedoločnik.

/.../ pa se vide, de nie rivu ga veplacjat an so mu ga vzel nazaj /.../. [nad.]

/.../ an oni so muorli ga buogat. [nad.]

Od njeja otroci sa moyli ju ylast, ji pomayət, ki od nje jəh ni blo zdravən. [br.]

Tudi takih primerov v analiziranih besedilih ni bilo veliko, kar pomeni enako kot v 2.3.7.1.3.1, tj. da je taka stava sicer možna, toda ne pogosta in zato tudi ne ustaljena.

2.3.7.1.3.3 Zaimenska dajalniška naslonska oblika za naslonko glagola *biti*

V slovenskem knjižnem jeziku stoji zaimenska dajalniška naslonska oblika za naslonko glagola *biti*. V nadiškem in briškem narečju se lahko postavi pred njo.

Dan u je jim blizu. [nad.]

Ma sə Sonja jə jən poviədla, də nimi ki hodit če, ki nimi jəh potriəbu šə njəh, ki samo oni si še majnki tən an pole bo. [br.]

Enako stavo lahko najdemo pri Murku (1892: 77), ki navaja primere iz koroških, štajerskih in rovtarskih govorov (kor. *de je mu dal*, rovt. *se j mu že wadtorja glawa prwč*) ter v besedilih drugih narečnih skupin,⁶⁹ kar pomeni, da gre za značilnost govorjenega slovenskega (narečnega) jezika na splošno (Zuljan Kumar 2019a: 62).

2.3.7.1.3.4 Zaimenske naslonske oblike za naslonsko obliko *bi* v nikalni povedi

V slovenskem knjižnem jeziku se zaimenske naslonske rodilniške, dajalniške in tožilniške oblike postavijo pred *bi*, če je poved nikalna.

Knj. sln. *Kdo je ne bi poznal.*

Knj. sln. *Za nič na svetu mu ne bi povedal.*

Knj. sln. *Za noben denar ga ne bi prodal.*

To pravilo v nadiškem in briškem narečju ne velja, zaimenske naslonske oblike se postavijo za *bi* in glede na pogostost tovrstnih primerov v gradivu se zdi zaporedje *bi* + naslonska oblika zaimka + členek *ne* ustaljeno. V besedilih drugih narečnih skupin takega zaporedja nismo našli (Zuljan Kumar 2019a: 63–64), kar ne pomeni, da so morebitni primeri le sporadični in ne predstavljajo besednorednega pravila.

Za noben sud bi ga na prodal. [nad.]

Duə bi je na poznu, ki jə bla zmerən okuəle. [br.]

Nubedən bi jən na moyu pomayət. [br.]

⁶⁹ Dol. *Je muoglə neikej bet, zatu ke vaš oče je vam pərpoudvau /.../* (Smole 2007: 383), kor. *Pa i pəršla Śusawa Marije, de beizwa nad jazuca, ka bo nam šou wos sirk* (Logar 1993: 47).

2.3.7.1.4 Posebnosti v stavi nikalnega členka *ne*

2.3.7.1.4.1 Naslonska oblika *bi* pred *ne*

V slovenskem knjižnem jeziku stoji členek *ne* pred *bi*, v obravnavanih narečjih pa se naslonka *bi* postavi pred *ne*, kar je razvidno že tudi iz zgornjih primerov.

Takuo jest na njih prestoru bi ne ušafala tisto muoč za tako življenje, ki so one imiele tenčas. [nad.]

/.../ de tala misel bi šla napri do 1996. lieta an de bi se na ustavla v tistem lietu.
[nad.]

Če bi na jəs tekərt pomayu jən, oni bi na moyli si pomayət nəč. [br.]

O taki stavi poročata tudi Zorko za vzhodna slovenska narečja (Zorko 1998: 230) in Murko, ki pravi, »da se *bi* na zahodu že popolnoma deli od nikalnice in da *ga* tudi na vzhodu prva naglašena beseda vedno bolj k sebi vleče« (Murko 1892: 73). V tem primeru lahko torej predpostavljamo, da gre za besednoredno različico, ki jo pozna več (obrobnih) slovenskih narečij.

2.3.7.1.4.2 *Ne* ni neposredno pred osebno glagolsko obliko

V slovenskem knjižnem jeziku stoji nikalni členek *ne* neposredno pred osebno glagolsko obliko, s katero zanika glagolsko dejanje.

Knj. sln. *Kdo je še ne pozna?*

V obravnavanih govorih pa se med njiju lahko vrine še kakšna beseda.

Duə je na še pozna? [br.]

Ki jən na še pade na pamet? [br.]

An na vas obedan se na še zmisle, /.../. [nad.]

Kar ga je poknu, je močnuo ustrielu, de se je človek ustrašu, an še nevarno je bluo, de na kiek zagori. [nad.]

Kər sa kladli meju to pər nəš, tuə blo sedənaštiərdeseto, mi smo miəl strah, də nən na ki pofufnjaj. [br.]

Ne vse vedo, ke srieste dan funeral, to nose srečo, /.../. [nad.]

Z mlado luno, ale tude parve kvart, ne se rado razvijajo an rasto plante (za stenje).
[nad.]

Ti na nubedən poviə, kakuə nərdit. [br.]

Taka stava v italijanščini in furlanščini ni možna (knj. it. **Chi lo non ancora conosce?*, furl. **Cui lu no ancjemò cognossial?*). Tudi v pregledanem gradivu za druga slovenska narečja podobnih primerov nismo našli (Zuljan Kumar 2019a: 64), jih je bilo pa v gradivu za obravnavani narečji več, kar pomeni, da obe dopuščata stavo kakšne besede med nikalnico in osebno glagolsko obliko, ne nujno ene same.⁷⁰

⁷⁰ V tem primeru, ki je sicer iz notranskega narečja primorske narečne skupine (Logar 1993: 56), je vrinjenih besed več: *Ženitve pa me nei ut tizbuot nekul vieč umeinla.*

Če povzamem, zaimenske naslonske oblike se v nasprotju s slovenskim knjižnim jezikom, kjer stojijo pred glagolom, v nadiškem in briškem narečju lahko postavijo za njim kot tudi za samostalnikom v funkciji predmeta v tožilniku, kar se sklada z ugotovitvijo Zinke Zorko, ki za koroške govore navaja, da se naslonska oblika osebnega zaimka pogosto postavi za glagol, na konec stavka ali za poudarjeno besedo v stavku (Zorko 1995: 143). Gre torej za značilnost, ki ni splošno znana v slovenskih narečjih, ampak jo poznajo le nekateri narečni govori.

2.3.8 Druge besednoredne posebnosti

2.3.8.1 Prislovno določilo v izhodišču

V slovenskem knjižnem jeziku velja pravilo, po katerem se besedni red v stavku,⁷¹ ki upoveduje zaključeno ali nameravano dejanje, tj. dejanje v preteklem oziroma prihodnjem času, spremeni, če ga uvede prislovno določilo. Stavčna struktura osebek + povedek + predmet + prislovno določilo se spremeni v prislovno določilo + vez ali kopula + osebek + deležnik + predmet.⁷² Gre pravzaprav za upoštevanje Wackernaglovega pravila o stavi naslonk na drugo mesto v stavku.

Knj. sln. *Moški so se po maši ustavili v gostilni : Po maši so se moški ustavili v gostilni.*

To pravilo velja tudi, če je glagol v sedanjem času.

Knj. sln. *Moški se po maši ustavijo v gostilni : Po maši se moški ustavijo v gostilni.*

V nadiškem in briškem narečju stava prislovnega določila v izhodiščni položaj stavka ne vpliva na besedni red, ampak ta ostane enak, kot če bi izrek uvedel osebek.⁷³

Po maši moški sa si ustavi u gostilni. [br.]

Po maši moški si ustavej u gostilni. [br.]

Naslonke se premaknejo v obglagolski položaj, pri čemer se torej upošteva Tobler-Mussafigejevo pravilo. Tak vzorec gradnje, kalkiran po italijanskem in furlanskem modelu,⁷⁴ v obravnavanih narečjih predstavlja ustaljeno rabo, ki je poznana v narečjih primorske narečne skupine, predvsem v tistih v neposrednem stiku z romanskima jezikoma, npr. tudi v terskem in rezijanskem narečju, v drugih slovenskih narečjih pa je sporadična (Zuljan Kumar 2019a: 68). Še nekaj primerov:

Vsako vičer miesca maja judje so pustil dielo če po njivah an so šli molit svet rožar /.../. [nad.]

⁷¹ Da ne bi prišlo do terminoloških zagat, naj tu pojasnim razliko med stavkom in povedjo ter izrekom. Prvo dvoje sta sistemski enoti in zato izolirani od konteksta, izrek pa pa stavek oziroma poved v besedilu (torej v kontekstu).

⁷² O tem gl. tudi Ožbot (2009: 29–31).

⁷³ O tem gl. tudi v Benacchio (2003a: 101).

⁷⁴ Primeri: knj. it. *Stamattina Gianni è arrivato da Milano, Quest'anno i miei genitori sono già andati al mare, Così i bambini hanno trovato il loro piccolo gattino*; furl. *Vuê a buinore Zuan al è rivât di Milan, Chest an i miei gjenitôrs a son za lâts al mâr, Cussi i fruts a an cjatât il lôr gjatut.*

Za svet Duh moja mama an nje parjatelce so šle gor na Kombrieže brat kolience an suzice. [nad.]

Vsak dan moja mama me je lepuo učila, že kar san hodu u ažilo /.../ [nad.]

Pole mi smo začal obnaujat tist kos za vinohrad. [br.]

Poliati ženske so moyli hodi prat u Lehnercu, ki pāči so bli prazni. [br.]

2.3.8.2 Členek v izhodišču

Enako pravilo kot za knjižni izrek s prislovnim določilom v izhodišču velja tudi za izrek s členkom v izhodišču.

Knj. sln. Vsak si je pomagal po svoje : Seveda si je vsak pomagal po svoje.

Jā blo močno, močno mižerjasto. Seviada usak sã pomaγu po soje. [br.]

Pa v malen cajtu je ratalo poznano po cietin sviete. Sevie tala je bla propaganda od fašistu. [nad.]

2.3.8.3 Besedni red v večstavčni povedi z odvisnikom

Ko v slovenskem knjižnem jeziku stoji odvisni stavek pred glavnim, se besedni red v glavnem stavku spremeni. Osebek se postavi za osebno glagolsko obliko oziroma za vez. Tudi tu velja Wackernaglovo pravilo, da se naslonka oziroma naslonski niz postavi na drugo mesto v stavku, na prvem mestu je v tem primeru odvisnik.

Knj. sln. Ko sta se vrnila, sta imela babica in dedek dovolj koruze, da bo babica kuhala polento celo zimo.

V nadiškem in briškem narečju ostane struktura v glavnem stavku nespremenjena; osebek ostane na prvem mestu, naslonka pa se postavi v obglagolski položaj.

Kar sta se varnila, nona an nono sta imiela zadost sierka an nona bo kuhala polento celò zimò. [nad.]

Kar san bla majhana, moj tata vsako večer me je pravu pravice /.../ [nad.]

Kār je miāu za prit svet Miklauš, mama nās je lovila spat zγuāda. [br.]

Enako se osebek v obravnavanih narečjih postavi takoj za veznik in pred vez tudi v odvisnem stavku.

Knj. sln. Ko je košara polna, si jo oče oprta na hrbet in nese v klet.

Kar koša je puna, tata jo zadene an jo nesè v klet. [nad.]

Kadar sonce je že zahajalo za brieg, Giovanin je zašumeu pred hišo z novim ardečim avtam /.../. [nad.]

Kāt tiste čišpe so bli spenčane, smo jāh ložli u take velike kasone. [br.]

To pravilo velja tudi, če je glagol v sedanjem času.

Knj. sln. Ko je lepo vreme, se jaz in Nina igrava z njimi cel dan.

Kar je liepa ura, jest an Nina se igramo z njimi cieu dan. [nad.]

Kār je pār hiši puhno saudu, otrokən si jān neče diələt. [br.]

V slovenskem knjižnem jeziku takega modela gradnje zložene povedi ne poznamo. Kot rečeno, gre za strukturo, ki je kalkirana po italijanski in furlanski. Poznajo jo vsa slovenska narečja v geografskem stiku z romanskim jezikovnim okoljem.⁷⁵

2.3.8.4 Izpostavljeni stavčni člen

2.3.8.4.1 Izpostavljeni osebek

V slovenskem knjižnem jeziku predstavlja izpostavljeni stavčni člen eno od oblik stavka z okrnjeno zgradbo. Možen je le v primerih, ko je »tisto, kar se že enkrat imenuje, v stavku povedano še s kazalnim zaimkom (izjemoma osebnim zaimkom): *Jurij, ta pa zna, V gore, tja gre moja pot, Učiti se, tega je dovolj med letom, Noč in dan se učiti, to je pa tudi pretirano, Izlet v planine, to je pa seveda druga stvar, Lepo nam je bilo tam, na morju*« (Toporišič 2000: 634). V nadiškem in briškem narečju pa gre pri izpostavljenem osebkcu za drugačno strukturo, in sicer se osebek glavnega stavka od tega loči in postavi pred odvisni stavek, ki mu glavni stavek sledi.

Don Petricig, ko je zagledu taljansko koriero, je paršu pruot za nas pozdravit. [nad.]

Niešan Floreancig taz Hostnega, kar je šu za sudata, nie znu nič guorit po talijansko, ku narvič part naših beneških ljudi. [nad.]

Mi, za se rešit take štrafinge, muormo parvu spoznat človeika, ki je v nas. [nad.]

Tiste čiašpe, kədər sa bli končane, sa si klicli prunele. [br.]

Tudi v tem primeru gre za skladijski kalk po italijanski oziroma furlanski predlogi (prim. tudi Skubic 1997: 112).⁷⁶

2.3.8.4.2 Izpostavljeno prislovno določilo kraja/časa

Enako kot osebek se pred odvisnik lahko postavi prislovno določilo kraja ali časa glavnega stavka.

Donašnji dan, kar se tiče premoženja, se nie puno spremenilo, /.../. [nad.]

To pər nəs, kər si tiče sadja, smo γa miəl puhno, smo γa pərdajli təkua, na tərħ u Kərmin al pa smo γa tut lupli an pole pərdajli suho. [br.]

Tudi v tem primeru gre za kalkirano strukturo iz italijanščine in furlanščine.⁷⁷

⁷⁵ Knj. it. *Quando sono ritornati, la nonna e il nonno hanno portato abbastanza granturco da poter preparare la polenta per tutto l'inverno*; furl. *Cuant che a son tornâts, i nonos a àn quartât tante blave di fâ la polente par dut l'invier*; knj. it. *Quando il cesto è pieno, mio padre se lo mette sulle spalle e lo porta giù in cantina*; furl. *Cuant che il zeì al è plen, gno pari si lu met su lis spalìs e lu puarte in cantine*; knj. it. *Quando il tempo è bello, io e Nina giochiamo con loro tutto il giorno*; furl. *Cuant che il timp al è biel, jo e Nina o zuin cun lôr dut il dì.*

⁷⁶ Knj. it. *Don Petricig, quando ha visto la corriera italiana, è venuto vicino per salutarci*; furl. *Don Petricig, cuant che al à viodût la coriere taliane, al è vignût dongje par saludânus.*

⁷⁷ Knj. it. *Oggi, per quanto riguarda la proprietà, non è cambiato molto*; furl. *Vuê, par la proprietât, nol è cambiât masse.*

2.3.8.5 Stava naklonskih in poudarnih členkov

Omenili smo že, da je govornjeni jezik svobodnejši medij od pisnega, saj govorcu v procesu sporočanja prvine členitve po aktualnosti pomaga razvrščati intonacija, v pisnem nezaznamovanem diskurzu pa velja, da informativnost narašča od leve proti desni, torej od začetka izreka proti koncu, pri čemer je zadnja polnopomenska (predmetnopomenska) beseda v izreku (praviloma) nosilka intonacijskega žarišča izreka. Hkrati pa velja, da govorci pri sporočanju nima časa besede in zveze tehtati in krojiti glede na to, kar želi izraziti, in se zato v trenutku navadno odloči za že pripravljene stavčne vzorce, torej v njegovi zavesti že avtomatizirane zveze. To velja tudi za stavo členka. Čeprav je njegova stava nevezana, tudi v govornem jeziku obstajajo določene členkovne stavne preference. V nadaljevanju se osredotočam predvsem na odstopanja od teh v obravnavanih narečjih, in sicer zaradi ugotavljanja morebitnega vpliva stičnih romanskih jezikov na njegovo stavo. Jezikovna interferenca v zvezi s členkovno stavo v našem primeru pomeni odklon od običajne stave členka v slovenskem knjižnem jeziku, do katerega je prišlo zaradi jezikovnega stika obravnavanih narečij z italijanskim in furlanskim jezikom. Za zglede stave naklonskih členkov v nadaljevanju navajam primere s pritrjevalnim členkom *sevie*/br. *siviada* ter členkoma domneve *migu*/br. *miyu* in *magar*/br. *mayar*.

2.3.8.5.1 Stava naklonskih členkov

2.3.8.5.1.1 Stava naklonskega členka *sevede*, br. *siviade*

V pregledanih nadiških in briških besedilih se členek *seveda* postavi največkrat:

a) na začetek izreka

Uənde sa miəl notər, ki ankrət takih ambulənt ni blo. An dol sa nəš poyladli. Siviade usak je miəu strah, də na poreči škərtoc mu, də bi biu škərtoc, ki škərtoc pomiəne, də pole nəč na vjaš. [br.]

b) na začetek glavnega stavka, če ta sledi odvisniku

An pole, kər smo pəršli damu, siviade smo šli nazaj ot hiše do hiše an usak puəp, ki bi ot tiste hiše, ložu notər an par flašk. [br.]

c) takoj za prvo besedo v izreku, pred naslonski niz (če ga izrek vsebuje).

/.../ Pa no nuoč, ki niesan stala dobro, san pru muorla vstat an iti tu gabinet. Pa ka me nie ušafala. Pošjala me je nazaj spat, an sevieda pastieja je bla drug dan mokra! [nad.]

Nevieste sevede počaso so zadobile glavno besiedo tu hiši. [nad.]

Členek v izhodišču je možen tudi v knjižnem jeziku, vendar se besedni red potem spremeni: naslonka oziroma naslonski niz se postavi za njim (Wackernaglov položaj) in ne kot v analiziranih narečjih, kjer se postavi v obglagolski položaj (prim. 2.3.8.2).

Knj. sln. *Seveda se je vsak bal, /.../*

Sevieda usak je miəu strah /.../. [br.]

V slovenskem knjižnem jeziku se členek ne postavi na začetek glavnega stavka, ki sledi odvisniku, ampak za glagolsko obliko ali njen del.

Knj. sln. *Ko smo prišli domov, smo seveda šli spet od hiše do hiše*

in ne: *Ko smo prišli domov, seveda smo šli spet od hiše do hiše.*

Prav tako se členek v slovenskem knjižnem jeziku ne postavi takoj za prvo besedo v stavku in pred naslonski niz, ampak praviloma za njim.

Knj. sln. *Snahe so seveda počasi dobile glavno besedo*

in ne: *Snahe seveda počasi so dobile glavno besedo.*

Tudi v teh primerih lahko vidimo vpliv romanske stave, pri kateri se naslonke postavijo v obglagolski položaj.

2.3.8.5.1.2 Stava naklonskega členka *migu*/br. *miyu* 'menda'

Navadno se členek *menda* v vlogi okrepiteve zanikanega povedka v slovenskem knjižnem jeziku postavi pred zanikano obliko pomožnega glagola (Toporišič 1984: 739),⁷⁸ v nadiškem in briškem narečju pa se postavi med zanikani pomožni glagol in njegovo določilo oziroma med pomožni glagol in deležnik, če gre za zloženo glagolsko obliko.

Knj. sln. *Saj menda nisem cel dan brez jesti.*

*Sa nisan migu cieu dan brez jiest.*⁷⁹ [nad.]

2.3.8.5.1.3 Stava naklonskega členka *magar*/br. *maγar* 'mogoče'

Za razliko od slovenskega knjižnega jezika se členek *magar* 'mogoče' enako kot členek *seveda* lahko postavi tudi takoj za prvo besedo v izreku in pred naslonski niz.

Mladi magar se ti bojo smejali. [nad.]

Seveda je zaradi položajne svobode členka ta stava možna tudi v govornem slovenskem knjižnem diskuzu, vendar so njegove stavne preference drugačne in odvisne predvsem od tega, kateri stavčni člen se izpostavlja. Na primer: *Mladi se ti bodo mogoče smejali* ali *Mogoče se ti bodo mladi smejali* ali *Smejali se ti bodo mogoče mladi*, nikakor pa *Mladi mogoče se ti bodo smejali*.

Tudi v tem primeru velja t. i. načelo medjezikovne identifikacije (gl. 1.6.1), po katerem se je slovenski stavčni vzorec poenačil s furlanskim oziroma italijanskim.

2.3.8.5.2 Stava poudarnih členkov

Vloga poudarnih členkov je skladijsko okrepiti poved, kar pomeni, da so s skladijskega vidika lahko del kateregakoli stavčnega člena in zato razvrstitveno niso vezani. Lahko stojijo ob vseh predmetnopomenskih besednih vrstah. Stavčni člen, na katerega se

⁷⁸ Knj. sln. *Nocoj se menda še ne vrnejo, Med seboj se menda ne gledajo najlepše, To menda ni bilo njegovo maslo.*

⁷⁹ Beseda *migu* je romanska izposojenka, izrek je dobesedni prevod (kalk) iz italijanščine ali furlanščine. Knj. it. *Non sto mica tutto il giorno senza mangiare*; furl. *No stoi mighe dut il dì cence mangjá.*

nanašajo, izpostavljajo in mu dajejo določen pomenski odtenek. Na naglašenem zlogu za poudarnim členkom je intonacijsko žarišče izreka, npr. *Odprto bo samo še danes*.

Osnovna lastnost poudarnih členkov v nadiškem in briškem narečju je, da njihova stava ni nujno omejena na mesto pred besedo, besedno zvezo ali delom stavka, ki ga modificirajo, ampak se radi postavijo tudi za njim.⁸⁰

Telo pismo nam je paršlo iz kozce, kjer živi tel frišan puobič /.../ Ki dološt še? So takuo lepuo napisal, de nie pru nič za doluošt, samuo naše uoščila, /.../. [nad.]

Učeri samo so ya nesli [br.]

So mi prašli, ma jutre že lahko pārneseš? [br.]

Take primere najdemo tudi v besedilih drugih narečnih skupin, zato predpostavljam, da je to splošna značilnost govorenega slovenskega jezika (Zuljan Kumar 2019a: 69).⁸¹

2.4 SKLEP

Iz nabora obravnavanih narečnih besedil je bilo razmeroma enostavno odbrati pogostejše ponavljajoče se besednoredne posebnosti, zahtevnejša je bila naloga ugotoviti, ali gre za tipološke lastnosti jezika samega ali so te interferenčne narave. Za nekatere domnevno kalkirane romanske strukture v obravnavanih narečjih se je izkazalo, da obstajajo ali so vsaj poznane tudi v govornem slovenskem (nadmarečnem) jeziku ali v drugih slovenskih narečnih prostorih (npr. desna stava levega ujemalnega pridevniškega prilastka). To je prva osnovna ugotovitev raziskave o besednem redu. Druga zadeva razlike, ki izhajajo iz pravil govorenega jezika nasproti pisnemu. Govorjeni jezik dopušča večjo svobodo v zaporedju naslonk v naslonskem nizu, stavi ujemalnega pridevniškega prilastka ter poudarnih in naklonskih členkov.

Pri samostalniški besedni zvezi se v obravnavanih narečjih od knjižnega pisnega jezika razlikuje stava ujemalnega pridevniškega prilastka. Ta lahko stoji za svojo odnosnico, kar sicer najdemo v besedilih drugih narečnih skupin in pri zaznamovanem besednem redu tudi v slovenskem knjižnem (pisnem) jeziku, vendar prav pogostost te stave v briških in nadiških besedilih kaže na vpliv stičnih romanskih jezikov, v katerih je zapostavljanje vrstnih pridevnikov v samostalniški besedni zvezi za odnosnico normirano, pri kakovostnih pridevnikih pa je (sploh v furlanščini) bolj naravno, tj. preferenčno. Vrstnost in svojilnost se v obravnavanih narečjih ubesedujeta z desnim neujemalnim predložnim prilastkom (nad. *Goru briegu u jesen vidimo vse puno drievi s sadjam*, br. *Ki sa bli tiste proslave (smeh), je narveč jayrau Stanko od Vāka*), kar deloma lahko pripišemo vplivu italijanščine in furlanščine.

Slovenski knjižni jezik pri stavi naslonk ali naslonskega niza sledi Wackernaglovemu pravilu, po katerem ta ne more stati v izhodišču izreka, ampak za stavčnim členom ali njegovim prvim delom. V nadiškem in briškem narečju to pravilo ne velja. V izhodišču lahko stojijo tako glagolske (nad. *Bota imiel parložnost pregledat puno liepih kraju Provence*)

⁸⁰ Več o tem gl. v Zuljan Kumar (2002a: 98–107).

⁸¹ Štaj. *V jutro smo začeli ob trex mlotiti že* (Zorko 1998: 232), dol. *K-je at celga sveta vedu, menda* (Smole 2007: 382).

kot zaimenske naslonske oblike (br. *Jəh jə spravu na kənt lih on*), poleg njih pa tudi naglasne oblike osebnih zaimkov (nad. *Njim želmo, de bi živiela še puno liet zdravi an veseli an de Lino bi bugu ženu*) ter modalni glagoli (br. *Muəraš dialət z ɣlavu, ne z noɣami*). V naslonskem nizu so odstopanja od knjižnojezikovne stave v položaju zaimenskih naslonk ob glagolu (npr. nad. */.../ an oni so muorli ga buogat*), v zamenjavi stalnega mesta posameznih zaimenskih naslonk (npr. nad. *Ma subit je ču no štimo tanko an mu se je parielo, de je arjula*) ter v stavi nikalnega členka *ne* (nad. *Takuo jest na njih prestoru bi ne ušafala tisto muoč za tako življenje, ki so one imiele tenčas*).

V stavku, ki se začne s prislovnim določilom ali členkom, se naslonka ali naslonski niz ne postavi na drugo mesto, ampak v oblagolski položaj (nad. *Vsako vičer miesca maja judje so pustil dielo če po njivah an so šli molit svet rožar*, br. *Seviada usak sə pomayu po soje*). Enak položaj naslonk je značilen tudi za oba dela večstavčne povedi z odvisnikom, ko ta stoji pred glavnim stavkom (nad. *Kadar sonce je že zahajalo za brieg, Giovanin je zašumeu pred hišo z novim ardečim avtam*). V teh primerih gre za upoštevanje Tobler-Musafijevega in ne Wackernaglovega zakona o stavi naslonk ali naslonskega niza.

Osebek in prislovno določilo glavnega stavka se lahko od tega oddvojita in postavita pred odvisni stavek (nad. *Mi, za se rešit take štrafinge, muormo parvu spoznat človeika, ki je v nas*, br. *To pər nəs, kər si tiče sadja, smo ɣa miəl puhno, smo ɣa pərdajli takuə, na tərħ u Kərmin al pa smo ɣa tut lupli an pole pərdajli suho*). Gre za izpostavljeni stavčni člen, vendar na drugačen način kot v slovenskem knjižnem jeziku, kjer se ta v stavku ponovi.

Kar se stave naklonskega členka v stavku tiče, je v obravnavanih narečjih svobodnejša kot v slovenskem knjižnem jeziku, v katerem obstajajo njegove stavne preference. Poudarni členek pa se za razliko od knjižnega jezika postavi tudi za besedo, ki jo modificira.

Glede na razširjenost rabe lahko besednoredne značilnosti nadiškega in briškega narečja v primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom razdelimo v tri skupine:

1. besednoredne značilnosti, ki veljajo za govorjeni slovenski (narečni) jezik na splošno ali za nekatera narečja;
2. besednoredne značilnosti, ki jih sicer lahko najdemo v različnih slovenskih narečjih, vendar le sporadično, njihova pogosta raba v obravnavanih narečjih pa kaže na vpliv stika s sosednjima romanskima jezikoma;
3. besednoredne značilnosti, ki so kalkirane iz italijanščine in/ali furlanščine.

V prvo skupino štejemo značilnosti, kot so izhodiščna stava naslonk, stava zaimenske dajalniške naslonske oblike za naslonko glagola *biti*, stava naslonske oblike *bi* pred nikalni členek *ne* ter stava poudarnih in naklonskih členkov. V drugo skupino lahko štejemo stavo ujemalnega pridevniškega prilastka za svojo odnosnico, kar sicer najdemo tudi v besedilih drugih narečnih skupin in v zaznamovanem besednem redu tudi v slovenskem knjižnem jeziku, vendar pogosta raba te stave v obravnavanih narečjih kaže na vpliv stičnih romanskih jezikov, v katerih je taka stava pri vrstnih pridevnikih normirana, pri kakovostni pridevnikih pa je (sploh v furlanščini) preferenčna. Vplivu italijanščine in furlanščine lahko pripišemo tudi stavo modalnega glagola v izhodišču in pred svojim določilom. V tretjo skupino spadajo besednoredno zaporedje v odvisniku, ko ta stoji pred glavnim stavkom, ter v glavnem stavku iste povedi, besednoredno zaporedje v stavku, ko se ta začne s prislovnim določilom ali členkom, ter izpostavljeni stavčni člen glavnega stavka pred odvisnikom.

Glede na ustaljenost besednorednih različic v obravnavanih narečjih te lahko delimo na:

1. ustaljene, tj. tiste, ki tvorijo besednoredno pravilo;
2. neustaljene, tj. tiste, ki pomenijo le eno od možnih besednorednih različic.

Pod prvo lahko prištevamo izhodiščni položaj naslonk, besednoredno zaporedje v stavku, ki se začne s prislovnim določilom ali členkom, besednoredno zaporedje v odvisniku ter glavnem stavku, ki odvisniku sledi. Nadalje sem spada zaporedje *bi + ne*. Sem lahko štejemo tudi stavo ujemalnega pridevniškega prilastka za njegovo odnosnico. Druge besednoredne značilnosti predstavljajo le eno od dveh ali več besednorednih možnosti.

ČLENITEV PO AKTUALNOSTI

3.1 STRUKTURALISTIČNI IN FUNKCIJSKI POGLED NA JEZIK

Jezikoslovje 20. stoletja sta zaznamovali dve teoriji. Prva, ki jo predstavljajo de Saussure, Z. S. Harris, Chomsky in drugi, postavlja za osnovno prvino jezika njegovo obliko. Znotraj te je le omejeno področje proučevanja namenjeno funkcijskemu raziskovanju, npr. stilističnim transformacijam povedi. Druga teorija, ki jo predstavlja Praški lingvistični krog kot tudi Firth, Halliday in drugi, si je za osnovno prvino jezika postavila njegovo funkcijo. Znotraj te pa le omejeno področje proučevanja namenila zgolj slovničnim podatkom, kot je npr. kategorija spola, ki je povsem izgubila svojo kognitivno osnovo (Beaugrande 1994: 29).

Nekatere osnovne značilnosti obeh teorij so si diametralno nasprotni.

1. De Saussure je postavil tezo, da je potrebno jezik (langue) proučevati ločeno od jezikovne rabe (parole). Tak pristop postavlja v ospredje jezik kot sistem pravil in postavlja na obrobje funkcijske podatke, ki zadevajo jezikovno rabo. Funkcijski pristop je na drugi strani ubral popolnoma drugačno pot; postavil se je na stran jezikovne rabe (parole)⁸² ali pa je delitev na jezik kot sistem pravil (langue) in jezik kot jezikovno rabo (parole) popolnoma odpravil.⁸³
2. Druga značilnost, ki razlikuje oba pogleda na jezik, zadeva pojem jezikovne ravnine. V strukturalistični shemi so jezikovne ravnine definirane z jezikovnimi prvinami iz jezika kot sistema znakov (langue), torej s fonemi, morfemi, besedami (leksemi) in besednimi zvezami (frazе). Tu so fonemi tiste jezikovne prvine, s katerimi se raziskovalec sreča najprej. Funkcijsko shemo na drugi strani tvorijo: intonacija in prozodija, slovnica in diskurz. Pri tem pristopu sta intonacija in prozodija tista pojma, s katerima se raziskovalec najprej sreča. Predstavniki funkcijskega pristopa torej zagovarjajo prepričanje, da se jezikoslovec ne sooči najprej z nizom abstraktnih jezikovnih prvin (kot so npr. fonemi), ampak z »melodijo izgovorjenih glasov« (Beaugrande 1994: 31).
3. Funkcijska in strukturalistična slovnica se razlikujeta tudi v tem, da prva ne raziskuje npr. samo morfemov in strukture besednih zvez, ampak tudi »kognitivno vedenje o tem, kako so proces in njegovi udeleženci organizirani« (Beaugrande 1994: 31).
4. Četrta razločevalna lastnost zadeva diskurz kot eno od osnovnih prvin funkcijskega jezikovnega opisa. Po funkcijski definiciji diskurz zajema celoten komunikacijski dogodek, vključujoč tudi nejezikovno sporočanje, tj. kretnje, mimiko (izražanje občutij, misli ali čustev z izrazi na obrazu ali z gibi).

Različni smeri v jezikoslovju, ki predstavljata dva različna pristopa k jezikoslovnemu proučevanju in njegovim ciljem, vplivata tudi na definicijo pojma diskurz. Definicija, ki izhaja iz strukturalističnega pristopa k proučevanju jezika, vidi diskurz kot »stavke«. Definicija, ki izhaja iz funkcijskega pristopa, pa diskurz definira kot »jezikovno rabo«.

Diskurz je torej največkrat definiran na dva načina:

1. kot posebna enota jezika (nad stavkom);
2. kot osredotočenje na jezikovno rabo.

⁸² Temelje te smeri je postavil Skalička v prispevku *The Need for a Linguistics of 'la parole'* (1948).

⁸³ Kot sta to storila Trnka v svojem prispevku *On the Linguistic Sign and the Multi-Level Organization of Language* (1964) in Halliday v knjigi *Explorations in the Function of Language* (1973).

Schiffrin po Hymesu podaja značilnosti, ki po njenem razlikujejo strukturalistični (tj. formalistični) pristop k diskurzu od funkcijskega.

Strukturalistični pristop k proučevanju jezika	Funkcijski pristop k proučevanju jezika
Osnovni cilj proučevanja jezika je struktura sistema.	Osnovni cilj proučevanja jezika je struktura govora kot različnih sporočanjnih oblik.
Analiza sistema ima prednost pred analizo rabe.	Analiza rabe ima prednost pred analizo sistema.
Osnovni koncepti, kot so jezikovna skupnost, govorno dejanje, funkcije govora in jezika, so sami po sebi umevni.	K osnovnim konceptom je potrebno pristopiti problemsko in jih raziskovati.

Tabela 1: Strukturni in funkcijski pristop k proučevanju jezika (1) (Schiffrin 1994: 21)

Schiffrin po Leechu nakaže še druge razlike med strukturalizmom in funkcionalizmom, ki izhajajo iz različnih pogledov na naravo jezika.

Strukturalisti (npr. Chomsky) gledajo na jezik prvenstveno kot na umski pojav.	V funkcijskem pristopu (npr. Halliday) pa pomeni jezik prvenstveno socialni (družbeni) pojav.
Formalisti razlagajo otrokovo pridobivanje jezikovnega znanja kot podedovano sposobnost učenja jezika, sposobnost, ki je dana človeški vrsti.	V funkcijskem pristopu pa ga razlagajo kot razvoj otrokovih komunikacijskih potreb in sposobnosti v družbi.
Jezik proučujejo kot avtonomen, neodvisen sistem.	Jezik proučujejo v odnosu do njegove socialne vloge (funkcije) v družbi.

Tabela 2: Strukturni in funkcijski pristop k proučevanju jezika (2) (Schiffrin 1994: 21, 22)

- Posameznih jezikovnih ravnin predstavniki funkcijskega pristopa ne proučujejo izolirano drugo od druge, pač pa v medsebojnem vplivanju. Zato lahko rečemo, da gre pri funkcijskem pogledu na jezik za interaktivni model jezikovnega opisa, pri strukturalističnem pa za modularni (Beaugrande 1994: 31).
- Strukturalistična in funkcijska epistemologija torej spodbujata dva zelo različna pogleda na teoretično organizacijo jezika, pri čemer predstavlja funkcijski pristop boljše podlago za analizo dejanskih besedil in besedilnih zvrsti, medtem ko strukturalistični pristop teži k analizi »idealnega« besedila (Beaugrande 1994: 38).

Spodnja shema prikazuje pregled jezikovnih ravnin pri strukturalističnem in funkcijskem pristopu k jeziku.

Strukturalistična shema jezikovnih ravnin	Funkcijska shema jezikovnih ravnin
fonemi	intonacija – prozodija
morfemi	slovnica
besede (leksemi)	diskurz
besedne zveze (frazе)	

Tabela 3: Primerjava med strukturalistično in funkcijsko shemo jezikovnih ravnin (Beaugrande 1994: 30)

Za razliko od de Saussura (1916) in Benvenista (1964), ki sta za osnovno prvino jezikovne rabe (parole) postavila poved, je Čeh Mathesius poved izbral za osnovno prvino jezikovnega sistema, za osnovno prvino jezikovne rabe (parole) pa postavil izrek (Halliday 1994: 31–32). Funkcijsko jezikoslovje pa je naredilo velik korak naprej tudi v razumevanju besednega reda in členitve po aktualnosti. Predvsem se je začelo s praškim funkcijskim krogom z Danešem na čelu, ki so mu sledili Jan Firbas, Petr Sgall, Eva Hajičová, Jarmila Panerová, Eva Golková in drugi. V Veliki Britaniji so k funkcijskemu pogledu na jezik pristopili predvsem John Firth, Michael A. K. Halliday ter Randolph Quirk; v Združenih državah Robin Grossman, James San, Timothy Vance in Charles Li ter na Nizozemskem Teun van Dijk.

V nadaljevanju si bomo podrobneje pogledali, kako so k besednemu redu in členitvi po aktualnosti pristopile tri funkcijske šole, tj. češka, angleška in nizozemska. Predvsem se bom osredotočila na ugotovitve F. Daneša, P. Sgalla, M. A. K. Hallidaya, R. Quirka ter T. van Dijka.

3.2 BESEDNI RED IN ČLENITEV PO AKTUALNOSTI V ČEŠKI FUNKCIJSKI ŠOLI

Prvi, ki se je na Češkoslovaškem začel ukvarjati s členitvijo po aktualnosti, je bil soutemeljitelj Praškega lingvističnega krožka, germanist in romanist Vilém Mathesius. Med drugim se je ukvarjal z »umetnostjo pisanja odstavkov« (Vachek 1994: 67). Poudaril je, da pri pisanju pisec lahko izbira med dvema načinoma predstavljanja osnovne teme odstavka:

1. razgrinjanje teme
2. razvijanje teme.

Razliko med obema postopkoma je videl v tem, da se osnovna tema pri prvem razgrinjanju postopoma, korak za korakom, pri drugem pa se pokaže kot rezultat posameznih značilnosti, ki jih je pisec prej ilustriral s konkretnimi primeri (Vachek 1994: 69). S tem je Mathesius posegel v tematsko analizo izreka in diskurza, kar spada na področje jezikoslovja, ki ga je že sam poimenoval členitev po aktualnosti (Mathesius 1939: 171–174). Drug pomemben predstavnik Praškega lingvističnega krožka, ki se je posvetil besednemu redu in osnovnemu od dejavnikov, ki ga določa, členitvi po aktualnosti, je bil Frančišek Daneš. Podrobno se je z njima ukvarjal v Češki slovnici 3 (*Mluvnice češtiny 3*), in sicer v poglavjih Besedni red in Členitev po aktualnosti.⁸⁴ V nadaljevanju bodo predstavljene osnovne Daneševe ugotovitve, ki zadevajo obravnavano tematiko (Daneš idr. 1987: 549–621).

3.2.1 Besedni red

Daneš loči besedni red v ožjem in v širšem pomenu besede. V ožjem pomenu ga imenujejo *větosled* (povedni besedni red), v širšem pa *slovosled* (besedni red na splošno).

⁸⁴ Več o teoriji členitve po aktualnosti gl. tudi pri naslednjih čeških avtorjih: A. Svoboda (1989), Hrbáček (1994), Grepl in Karlík (1998), Loucká (2005), Sgall (2006) in Čermák (2007).

Osnovni besedni red je t. i. pomenski besedni red, vendar obstajajo tudi odstopanja. Sistemski odkloni so v češčini odvisni predvsem od tega, kje se nahaja glagol. V pomenskem besednem redu so prvine izreka razvrščene predvsem po dveh kriterijih:

1. po stopnji povedne dinamike
2. po svojih pomenskih vlogah (semantičnih funkcijah).

3.2.1.1 Dejavniki besednega reda

Dejavniki, ki vplivajo na besedni red, so naslednji:

1. členitev po aktualnosti
2. slovnična zgradba povedi
3. ritmična zgradba povedi
4. slog.

3.2.1.1.1 Členitev po aktualnosti

Bistvo členitve po aktualnosti je dejstvo, da se prvine v izreku razporejajo v linearnem redu predvsem glede na svojo aktualnostno vlogo, ki jo v izreku ali v njegovem delu opravljajo. Prvine z nižjo stopnjo povedne dinamike se nahajajo pred prvinami z višjo stopnjo. Povedna dinamika narašča od leve proti desni, v smeri od tematskega dela proti rematskemu. To velja za nezaznamovani besedni red. Pri zaznamovanem besednem redu gre za obraten proces, vendar ne nujno. Izrek z nezaznamovanim besednim redom lahko uvede katerakoli prvina, s katerikoli pomenom in katerokoli skladijsko vlogo. Enako velja tudi za izrek z zaznamovanim besednim redom. Možnost izbirljivosti (variantnosti) med različnimi besednorednimi različicami je odvisna od jezikovnega sistema posameznega jezika.

3.2.1.1.1.1 Odnos med besednim redom in členitvijo po aktualnosti

Odnos med tema dvema jezikovnima prvinama je odnos med funkcijo in njenim izrazom. Sprememba besednega reda privede do spremembe v členitvi po aktualnosti in posledično do spremembe v povedni dinamiki ter obratno. Tu veljajo naslednja pravila:

1. Sprememba besednega reda vpliva na spremembo stopnje povedne dinamike. Tipičen primer za to je položaj glagola. Ta lahko stoji:
 - a) na drugem mestu v izreku (običajni besedni red), npr. *Štiridesetletni slikar je vstopil tedaj v obdobje umetniške zrelosti.*
 - b) za vsemi tematskimi prvinami in tvori vez (prehod), npr. *Štiridesetletni slikar je tedaj vstopil v obdobje umetniške zrelosti.*
 - c) na absolutnem začetku izreka (v zaznamovanem besednem redu), npr. *Šel je stari kovač iz svoje kovačije domov.*
 - č) na začetku spremnega stavka v premem govoru, npr. *»Poslušajte, gospod Majhenič,« reče zamišljeno policijski uradnik dr. Ocvirk.*
2. Pri stalni stavi (npr. v ujemanem razmerju v samostalniški besedni zvezi) prvin ne moreš razvrščati poljubno.
3. Besedni red ima lahko pomenskorazločevalno funkcijo, npr. *Te mlade žene so neobičajno privlačne : Te privlačne žene so neobičajno mlade* (Daneš idr. 1987: 611–614).

3.2.1.1.2 Slovnična zgradba povedi

Slovnična zgradba povedi je drugi dejavnik besednoredne organiziranosti. Nanjo vplivajo skladske, oblikoslovne ter pomenske značilnosti povedi. Slovnične značilnosti besednoredne organiziranosti se najbolj kažejo pri samostalniški besedni zvezi, v kateri je vpliv slovnične zgradbe na besedni red najvidnejši. Besednoredno zaporedje je v tej vrsti besednih zvez odvisno od tega, ali gre za levi ali desni prilastek (*jasna barva, obraz vojne, slovenski skladatelj Rado Simoniti*), za prilastkov odvisnik (*ljudje, ki iščejo perspektivno zaposlitev, /.../*), za polstavek (*ljudje, iščoči perspektivno zaposlitev, /.../*) ali pristavek (*Rado Simoniti, slovenski skladatelj, /.../*).

Slovnična zgradba lahko vpliva na pogostnost besednorednih vzorcev, besednega reda pa praviloma ne določa popolnoma (ga ne fiksira) (Daneš idr. 1987: 603).

3.2.1.1.3 Ritmična zgradba stavka

Pri ritmični zgradbi povedi ima pomembno vlogo stava naslonk (breznaglasnic). Te vplivajo na besedni red zaradi svojih fonetičnih značilnosti: so brez naglasa. Ne razvrščajo se po načelu povedne dinamike, se pa v različnih jezikih razvrščajo različno. Glede na njihovo razvrstitev se spreminja ritmična zgradba povedi.

V češčini (in slovenščini, op. D. Z. K.) se vedno razvrščajo za prvo naglašeno enoto (besedo, besedno zvezo ali stavkom) v povedi. Na primer v povedi *Fronta toplega zraka na obrobju balkanskega anticiklona se približuje srednji Evropi* se naslonka *se* razvršča za prvo naglašeno enoto, ki je v tem primeru samostalniška besedna zveza (*fronta toplega zraka na obrobju balkanskega anticiklona*) (Daneš idr. 1987: 604).

3.2.1.1.4 Slog

Na besedni red vpliva tudi osebni slog sporočevalca. Predvsem je tu mišljen osebni slog v umetnostnih besedilih, torej v (potencialno) zaznamovanem besednem redu.

3.2.1.1.5 Druge značilnosti sodobnega besednega reda

Sem štejemo središčni položaj centra reme. V sodobnem jeziku je v pisnih besedilih z nezaznamovanim besednim redom center reme namreč na koncu izreka, čemur ustreza tudi intonacija. Vendar to ni več pravilo. Rema se lahko pojavi tudi na sredini, največkrat ko je v centru reme glagol. Na primer: *Ženske po tridesetem letu izbirajo zelo elegantne obleke, ki so praktične in izpolnjujejo zahteve sodobne mode. Za mesec april smo pripravili model, ki izpolnjuje te zahteve.*

Tak način srečamo v vseh funkcijskih zvrsteh jezika, največ pa v publicistiki. Pojav izhaja iz govorjenega jezika, kjer ima intonacija vlogo, ki jo v pisnih besedilih prevzema členitev po aktualnosti. Tendence kaže na zблиževanje govorjenega in pisnega jezika (Daneš idr. 1987: 616–618).

3.2.2 Členitev po aktualnosti – definicija pojma

Členitev po aktualnosti je značilnost jezikovnega sistema in kot taka velja za vse indoevropske in veliko neindoevropskih jezikov. V različnih jezikih se izraža z različnimi

sredstvi.⁸⁵ Teorija členitve po aktualnosti pa se pravzaprav ukvarja s sistematičnim popisom izrekov s stališča možnih načinov njihove umestitve v sporočanje ali s stališča vseh njihovih možnih uresničitev. Bistvo členitve po aktualnosti je namreč členitev izreka na posamezne prvine glede na njihovo specifično vlogo v sporočanjem procesu. Izrek se v sporočanje vključuje:

1. s svojim izhodiščem, pri čemer izhaja iz določenih sporočanj pogojev v jezikovnem kontekstu;
2. s svojim ciljem oziroma sporočanjem namenom (zakaj je bil sploh izrečen oziroma zapisan).

Sporočanje cilji izreka, ki so podani s sporočanjem namero avtorja,⁸⁶ morajo biti eksplicitno izraženi. Kajti če se namera spremeni, se to odrazi tudi v členitvi po aktualnosti.

3.2.2.1 Tema in rema

Osnova členitve po aktualnosti sta komplementarni prvini, tj. tema in rema, ter stopnja povedne dinamike. Tema je tisti del izreka, ki izraža to, o čemer se v njem govori. Drugi del izreka, ki izraža, kaj se o tem, o čemer se govori, trdi, je rema. Vse prvine izreka se uvrščajo med temo in remo, nobena prvina ne more imeti neke tretje sporočanje vloge. Temo lahko še natančneje razdelimo na središčno prvino teme ali fokus⁸⁷ in ostale prvine teme. Enako velja za remo.

3.2.2.1.1 Značilnosti dvojnosti tema – rema

1. Komplementarnost

Gre za dve komplementarni (dopolnjujoči) si funkciji, ki sta v odnosu. Ena brez druge ne moreta obstajati. Za vsako prvino izreka lahko rečemo, da spada k temi ali remi.

2. Sistemskost

Členitev po aktualnosti je značilnost jezikovnega sistema in kot taka ga soustvarja.

3. Univerzalnost

Členitev po aktualnosti velja, kot že navedeno, za vse indoevropske jezike in veliko neindoevropskih. V različnih jezikih se izraža z različnimi izraznimi sredstvi. Poleg slovnične zgradbe je prav členitev po aktualnosti tista razločevalna lastnost, po kateri se jeziki med seboj razlikujejo (Daneš idr. 1987: 550–551).

⁸⁵ Členitev po aktualnosti predstavlja interakcijo med skladnjo, informativnostjo in sporočanje situacijo. Umestitev prvin izreka v njegov začetni ali nadaljnji del nakazuje relativne prioritete in stopnje informativnosti njegove vsebine. Stopnja, do katere členitev po aktualnosti določa skladnjo, je odvisna tudi od drugih dejavnikov. V angleščini in francoščini npr. povzroča odsotnost diferenciranega sklonkega sistema na mnogih področjih stroge omejitve v besednem redu. V češčini in slovenščini na drugi strani pa lahko besedni red zaradi bogatega sklonkega sistema svobodneje sledi členitvi po aktualnosti.

⁸⁶ S sporočanje namero je mišljeno hotenje tvorca besedila, da sprejemniku ponudi koherentno in kohezivno jezikovno gradivo, ki bo služilo za uresničitev njegovega namena, npr. za posredovanje vedenja ali za doseg nekega cilja (Beaugrande, Dressler 1992: 15).

⁸⁷ V angleški in nizozemski funkcijski šoli je termin fokus sopomenka za remo.

3.2.2.1.2 Znana in neznana informacija

Razmerje med kontekstom, sporočanjiskim položajem in skupnim védenjem se v izreku odraža pri predvidevanju, da so nekatere prvine sprejemniku oziroma naslovníku znane in jih zato lahko izpustimo. Ostale prvine izreka so iz jezikovnega konteksta in sporočanjiskega položaja neznane in zato naslovníku nove. Prvine, ki so sprejemniku znane, so se lahko že pojavile v jezikovnem kontekstu ali v sporočanjiskem položaju, kar pomeni, da so bile bodisi že neposredno omenjene bodisi se jih da izpeljati iz konteksta ali iz govornega položaja. Lahko pa so tudi del t. i. skupnega védenja. Ostale prvine izreka, ki jih iz predhodnega konteksta ali sporočanjiskega položaja ne moremo izluščiti oziroma ne pripadajo skupnemu védenju o svetu, so za naslovníka nove, neznane.

Pojem znane informacije⁸⁸ se vedno nanaša na določen trenutek izgovora. Za vsakdanji pogovor velja, da so v večini izrekov vse prvine znane. Samo redko se tak pogovor dvigne nad raven skupnega védenja do te mere, da se naslovníkovo znanje obogati. Praviloma gre pri praktičnem sporočanju samo za to, da so znane prvine umeščene v nova razmerja. Ta del skupnega védenja udeležencev sporočanjiske situacije, o katerem lahko govorimo kot o znanem v času govora, Daneš imenuje referenčni horizont (Daneš idr. 1987: 551).

Poudariti je potrebno, da tema izreka ni vedno samo znana informacija, ampak tudi nova, ki je sprejemniku predstavljena kot znana, in obratno, v remi se lahko pojavlja tako nova informacija kot tudi informacija, ki je bila v predhodnem besedilu že omenjena (torej znana), če gre pri tem za določeno sporočanjisko nameró (Daneš idr. 1987: 551–552).

3.2.2.1.3 Kontekst⁸⁹

Daneš razlikuje več vrst konteksta:

1. Besedni ali jezikovni kontekst

Za členitev nekega izreka po aktualnosti so v jezikovnem kontekstu pomembni tisti izreki, ki stojijo pred njim, redko tisti, ki stojijo za njim. Bolj ko so izreki oddaljeni, bolj slabi njihov vpliv. V jezikovnem kontekstu je najvplivnejši neposredno predhodni izrek. Za tak kontekst velja, da ga lahko skladijsko razvijemo in s tem dodamo novo informacijo. Za temo jezikovnega konteksta pa velja, da se konča na meji odstavka. Točno tam, kjer se začne hipertema.

⁸⁸ Erteschik-Shir ločuje tudi med terminoma znana in stara informacija. Stara informacija ji pomeni, da je bil referent v diskurzu že omenjen, znana informacija pa, da je referent v jezikovnem ali nejezikovnem kontekstu prisoten, čeprav ni nujno, da je bil v diskurzu eksplicitno omenjen. Njegova prisotnost se veže na sporočevalčevó in sprejemnikovo skupno védenje (Erteschik-Shir 2007: 18).

⁸⁹ Toporišič kontekst imenuje sotvarje. Pomeni mu »položaj govornega dogodka v okoliščinah, kolikor jih zaznavajo čutila obeh udeležencev sporočanja. Te okoliščine soodločajo o izbiri besed, skladijskih vzorcev in njih besednih izrazitev (zaradi večje možnosti izpustov, odkazovanja na v govornem položaju prisotne stvari, potrebe po natančnejšem določanju povedijskih udeležencev. Sopomenka kontekst (stvarni, položajni)« (Toporišič 1992: 296). Halliday o tekstu in kontekstu govori kot o dveh vidikih istega procesa. Obstaja tekst 1 in poleg njega tekst 2, ki spremlja tekst 1. Zato se imenuje kontekst (ang. con-text). Ta tekst obsega več od tistega, kar je zapisano ali izgovorjeno. Obsega nejezikovno (izvenjezikovno) dogajanje, tj. celoten skup okoliščin, v katerih se tekst 1 razvija. Kontekst v tem smislu predstavlja most med tekstem in situacijo, v kateri se tekst dejansko pojavlja (Halliday 1989: 5).

2. Položajni (situacijski) kontekst

Ta vključuje dejstva, ki v jezikovnem kontekstu niso izražena, so pa naslovniku znana iz situacije, v kateri se odvija komunikacija. Položajni kontekst Daneš nadalje deli na tri tipe:

- a) neposredni položajni kontekst; ta skupaj z jezikovnim kontekstom tvori aktualni kontekst;
- b) širši položajni kontekst; ta se nanaša na širšo časovno in prostorsko umeščenost;
- c) izkušnjijski kontekst, pri katerem govorec/pisec predpostavlja, da imata z naslovnikom neka skupna védenja o svetu, ki jih zato v sporočilu lahko izpusti.

Vse tri vrste konteksta so v medsebojnem razmerju, pri čemer je jezikovni kontekst najožji. Omejen je na sporočanijski položaj. Ta pa je postavljen v izkušnjijski kontekst, ki predstavlja najširšo kontekstno sfero (Daneš idr. 1987: 552–553).

3.2.2.1.4 Odnos med znano informacijo in temo

Prvine izreka, ki se nanašajo na eno od treh kontekstnih sfer, tvorijo njegovo temo. Nekatere so znane iz aktualnega, torej iz jezikovnega in ožjega položajnega konteksta. Te so kontekstno vezane v ožjem smislu, druge so lahko nove (neznane),⁹⁰ toda predstavljene kot znane, zato dajejo vtis kontekstne vezanosti v določeni situaciji (gl. 3.2.2.1.5). To so tiste prvine teme, ki so širše kot aktualni kontekst in spadajo v sfero širšega položajnega in izkušnjijskega konteksta. Nasprotno pa lahko znane prvine, tj. tiste, ki se pojavijo že v predhodnem jezikovnem kontekstu, spadajo tudi k remi, če to ustreza sporočilnemu namenu sporočevalca. Na primer v izreku *Včeraj sem srečal tvojega prijatelja Janeza* je predmet, ki ga zastopa samostalniška besedna zveza *tvojega prijatelja Janeza*, v remi. S stališča naslovnika je to sicer znana informacija, vendar jo je sporočevalec uporabil v novi aktualni tematsko-rematski odvisnosti (Daneš idr. 1987: 553–556).

3.2.2.1.5 Kontekstno vezane in kontekstno nevezane prvine

S stališča odnosa do kontekstnih sfer lahko v izreku govorimo o kontekstno vezanih in kontekstno nevezanih prvinah. Kontekstno vezane prvine so dveh tipov:

1. ožje vezane; kontekstno vezane prvine se nanašajo samo na jezikovni in neposredni položajni kontekst,
2. širše vezane; kontekstno vezane prvine se nanašajo na vse tri vrste konteksta.

Termina kontekstno vezana in kontekstno nevezana prvina izreka uporablja tudi Sgall.⁹¹ Kontekstno vezana prvina mu pomeni staro informacijo, kontekstno nevezana prvina pa novo informacijo. Kontekstno vezana prvina je že aktivirana in tvori temo izreka. Neaktivirane prvine so kontekstno nevezane in se praviloma pojavijo znotraj reme izreka. Vendar to ne velja vedno. Nova informacija, ki je torej kontekstno nevezana, se lahko naveže tudi

⁹⁰ Novost neke informacije je relativna, kajti to, kar je z gledišča jezikovnega konteksta novo, je lahko iz širšega položajnega konteksta znano. Tisto pa, kar je iz položajnega konteksta lahko novo, je z gledišča izkušnjijskega konteksta že znano.

⁹¹ Gl. Sgall idr. (1986).

na staro informacijo, torej na že aktivirano prvino, ki je kontekstno vezana. Izrek *Tam sem videl dva mlada človeka* lahko med drugimi načini nadaljujemo z:

1. izrekom *On jo je poljubil*, pri čemer je v remi samo glagol, *dva mlada človeka* pa sta že znana, stara informacija; védenje o njunem obstajanju je bilo aktivirano v prejšnjem izreku in izbrano kot to, o čemer bo govor v naslednjem izreku,
2. izrekom *Prepoznal sem samo njega*, pri čemer govorec ne spreminja teme diskurza, ampak nadaljuje poročanje o svojem izkustvu; pri tem vključi osebni zaimek *njega* v remo, čeprav se ta beseda navezuje na že aktivirano prvino.

Zgornja dva načina nadaljevanja sporočila sta pravzaprav dva osnovna tipa tematske progresije oziroma tematskega zapovrstja, kot ga poznamo pri Danešu (o tem več v nadaljevanju). V prvem primeru *Tam sem videl dva mlada človeka. On jo je poljubil* gre za linearno tematsko zapovrstje, pri katerem se na mesto teme uvrščajo tiste prvine, ki so bile v predhodnem izreku na mestu reme. Daneš to imenuje navezovalna tematizacija reme. V drugem primeru *Tam sem videl dva mlada človeka. Prepoznal sem samo njega* gre za potek s stalno temo, kjer se na isto temo, ki je lahko ponovljena eksplicitno ali implicitno,⁹² tj. z isto besedo, zaobliko, podpomenko, parafrazo, vežejo različne reme. Če se na novo aktivirana prvina ne pojavi v naslednjem izreku, se njena aktivacija⁹³ postopoma zmanjšuje in verjetnost, da bo izbrana kot tema v naslednjih izrekih, je vedno manjša. Stopnja aktivacije je seveda odvisna tudi od drugih dejavnikov. Pri temah, ki se pojavijo v naslovih poglavij ali odstavkov, se stopnja aktivacije ne zmanjšuje tako hitro kot pri drugih temah (Sgall idr. 1986: 57–59).

Sgall, Hajičová and Panerová so pri raziskovanju vprašanj sinonimije jezikovnih pomenov ugotovili, da je položaj neke prvine znotraj teme/reme odločujoč za pomen izreka. Izreka, ki imata enako skladijsko strukturo in enako izbiro besedja, toda ne enake teme in reme, se razlikujeta v pomenu in smislu ter izhajata iz različnih pomenskih podstav.

Poglejmo zgled:

Ivan je pripovedoval Mariji o Marku.

Ivan je o Marku pripovedoval Mariji.

Izreka v bistvu izhajata iz različnih pomenskih podstav⁹⁴ (Sgall idr. 1986: 62–63). Hkrati so omenjeni raziskovalci ugotovili tudi, da besedni red v slovanskih jezikih nima pomembnejše razlikovalne pomenske vrednosti, če je intonacijsko žarišče na isti besedi. Izreka *Včeraj je deževalo* in *Deževalo je včeraj* sta popolnoma sinonimna, kar pomeni, da sta njuna pomena prekrivna kljub drugačni členitvi po aktualnosti (Sgall idr. 1986: 36).

3.2.2.1.6 Povedna dinamika⁹⁵

Povedna dinamika predstavlja, kot rečeno, poleg teme in reme osnovno prvino členitve po aktualnosti. Razumeti jo moramo kot stopnje povedne dinamike posameznih prvin

⁹² Gl. van Dijk (1992).

⁹³ Z uporabo termina aktivacija je mišljena uporaba takih površinskih izrazov, ki sprožijo ključne dražljaje za priklic določenega pojma iz uskladiščenega védenja v aktivno hrambo (Beaugrande, Dressler 1992: 72).

⁹⁴ Prva izhaja iz pomenske podstave *Povedal je (stvari) o Marku*, druga pa *Govoril je Mariji*.

⁹⁵ Češki termin *výpovední dynamičnost* Toporišič prevaja kot sporočanjaška dinamika, Dular povedna

izreka. V sporočanjškem procesu namreč vsaka prvina izreka prispeva k obogatitvi njegove vsebine različno, tj. ima različno stopnjo povedne dinamike. Stopnjo povedne dinamike tako lahko definiramo kot relativno mero, s katero posamezne jezikovne prvine prispevajo k obogatitvi vsebine izreka. Stopnje vseh prvin so razvrščene na način členitve po aktualnosti. Daneš ločuje tri načine členitve po aktualnosti.

3.2.2.2 Načini členitve po aktualnosti

1. Osnovni način

V tej razvrstitvi povedna dinamika narašča od leve proti desni (od teme proti remi), pri čemer ima vsaka nadaljnja prvina višjo stopnjo povedne dinamike od predhodne. To izhaja iz linearnega načina členitve po aktualnosti.

2. Kontekstni način

Poleg pomena, ki navadno zahteva linearni način členitve po aktualnosti, ima v tem tipu pomembno vlogo tudi kontekst.

3. Poudarjeni način

Tu je pomemben samo kontekst. Vse prvine so kontekstno umeščene, razen ene, ki je poudarjena kot nasprotna predhodnemu kontekstu.

Razlike med posameznimi načini členitve po aktualnosti lahko prikažemo na primeru naslednega izreka: *Pavel gre s plavalnim društvom na morje*.

Če se po njegovi vsebini vprašamo z vprašanjem *Kaj je novega (1)?*, potem gre za 1. način členitve po aktualnosti. Nobena od prvin izreka še ni prikazana v vprašanju kot poznana iz aktualnega konteksta. Nasproti temu vprašanju stojita vprašanji *Kaj dela Pavel (2)?* in *Kam gre Pavel (3)?*. Obe vprašalni povedi nedvomno predpostavljata, da prvina *Pavel* oziroma *Pavel gre s plavalnim društvom* spada k aktualnemu kontekstu. Odgovor na vprašanji *Pavel gre s plavalnim društvom na morje* v obeh primerih spada v kontekstni način členitve po aktualnosti. Razlika med odgovoroma na drugo in tretje vprašanje je le v meji med tematskim in rematskim delom izreka. Tematska prvina je v odgovoru seveda lahko tudi izpuščena.

Na primer:

Kaj dela Pavel? Gre s plavalnim društvom na morje. Kam gre Pavel? Na morje.

Izpustitev tematskega dela ne pride v poštev pri odgovoru na prvo vprašanje, *Kaj je novega?*, torej pri osnovnem načinu členitve po aktualnosti (Daneš idr. 1987: 556–558).

3.2.2.3 Členitev izrekov glede na prvine členitve po aktualnosti

Pri odgovoru na vprašalno poved *Kaj dela Eva? Eva piše domačo nalogo iz matematike* spada samostalnik *Eva* v temo, predikat *piše domačo nalogo iz matematike* pa v remo, pri čemer imamo glagol *piše* lahko za prehod. V večini primerov je tako. Toda poleg tega imamo lahko še dva tipa izrekov:

1. Izreki s samostojno uvrstitvijo teme oziroma reme

dinamika, Žele ter Krajnc Ivič pa kot sporočilna dinamičnost (2020: 81). Sama sem izbrala različico povedna dinamika (gl. Zuljan Kumar 2001, 2009a).

Včasih je tematski del tako skladenjsko kot intonacijsko samostojen, da presega okvire enega stavka. Na primer: *Poznaš Evo? Odpotovala je z gorniško odpravo na Kavkaz*. Tu je tema drugega izreka cel prvi izrek. Cel drugi izrek pa predstavlja remo. Podoben primer je naslednji, s to razliko, da je tema, ki je celotni prvi izrek, v drugem izreku zastopana s kazalnim zaimkom *ta*. *Eva? Ta je odpotovala z gorniško odpravo na Kavkaz*.

2. Izreki brez teme

Sem spadajo kontekstno nevezani izreki. Med temi je največ uvodnih izrekov pa tudi takih, ki so že sami po sebi sporočila. Na primer: *Nekoč je bil nek kralj, Postal je tiho, Začelo je deževati*. Ti izreki nimajo teme in reme, ampak samo remo, ker je vse novo (Daneš idr. 1987: 580–582).

3.2.2.4 Tematsko zapovrstje (tematska progresija)

Zgradbo izreka določa njegova slovnično-pomenska struktura, zgradbo koherentnega besedila pa ustvarja njegova tematska struktura. Ta je eden glavnih dejavnikov besedilne koherence. S stališča gradnje besedila je tako najpomembnejša prvina izreka tema, s stališča informativnosti pa je pomembnejša rema, kajti v njej je sporočanjejski smisel⁹⁶ izreka.

Tematska struktura besedila se pojavlja predvsem v različnih tipih pomenskih odvisnosti, kar imenujemo tematska zapovrstja. Poglejmo na primeru. Izrek *Narodni muzej stoji na Vaclavskem trgu* lahko nadaljujemo na več možnih načinov (Daneš idr. 1987: 686–694):

1.a) *Ta trg je eden najhrupnejših mest v Pragi.*

Za temo drugega izreka je bila izbrana rema prvega izreka. Ta tip Daneš imenuje navezovalna tematizacija reme.⁹⁷

$$\begin{aligned} T_{i+1} &= R_1 \\ T_2 &= R_1 \end{aligned}$$

1.b) *Zgornji del tega velikega prostranstva postaja tako njegova dominantna.*

Za temo drugega izreka je bila izbrana izpeljana rema prvega izreka. Izpeljava je pomenske narave in temelji na odnosu med delom in celoto. Hipertema je uvedena z naveznikom, in sicer s kazalnim zaimkom *tega*. Ta tip Daneš imenuje navezovalna izpeljevalna tematizacija reme.

$$T_{i+1} < R_1$$

2. *To dejstvo je znano skoraj vsakemu obiskovalcu Prage.*

⁹⁶ Beaugrande in Dressler sporočanjejski pomen in smisel definirata takole: smisel je »védenje, ki ga besedilni izrazi dejansko aktivirajo«, pomen pa je potencial jezikovnih izrazov (ali drugih znakov), da imajo pomen (Beaugrande, Dressler 1992: 15). Pomen torej pomeni »sposobnost ali potencial jezikovnega izraza (ali kakega drugega znaka), da predstavi in posreduje neko védenje (virtualni pomen)«, smisel pa označuje tisto védenje, ki ga dejansko posredujejo v besedilu nastopajoči izrazi (aktualni pomen). Veliko izrazov ima več možnih pomenov, vendar pa v besedilu – v normalnih okoliščinah – en sam smisel (Beaugrande, Dressler 1992: 65).

⁹⁷ V slovenski literaturi najdemo tudi termin navezovanje na jedro ali enostavna linearna postopnost (Žele, Krajnc Ivič 2020: 183).

Za temo je bila izbrana celotna vsebina predhodnega izreka. Ta je zdaj združena v temi, in sicer je izražena s samostalniško besedno zvezo *to dejstvo*. Ta tip Daneš imenuje navezovalna tematizacija izreka.

$$T_{i+1} = V_i \text{ (Tema novega izreka je enaka vsebini prejšnjega izreka.)}$$

3.a) *To je zelo znamenita zgradba.*

Za temo drugega izreka je bila izbrana tema prejšnjega izreka. Na to kaže naveznik, ki je izražen s kazalnim zaimkom *to*. Ta tip Daneš imenuje tematsko navezovanje s predhodno temo.⁹⁸

$$T_{i+1} = T_i$$

3.b) *Zbirke narodnega muzeja predstavljajo pomembno narodnokulturno dediščino.*

Za temo drugega izreka je bila izbrana enota, izpeljana iz teme prvega izreka. Ta tip se imenuje izpeljava prejšnje teme.

$$T_{i+1} < T_i$$

4. *Druga zelo znana praška zgradba, Narodno gledališče, stoji na Smetanovem nabrežju.*

Za temo drugega izreka je bila izbrana enota, izpeljana iz hiperteme (samostalniška besedna zveza *pomembne praške zgradbe*), ki sicer ni omenjena. Ta tip se imenuje izpeljava teme iz hiperteme.

$$T_{i+1} < HT$$

5. Ta tip se imenuje tip s povzermalno temo.

Podoben je tipu 2, s to razliko, da v tipu 2 drugi izrek povzame samo vsebino predhodnega izreka, ta tip pa povzame vsebino celega odstavka, odseka ali celega besedila. Eden od načinov povzemanja je denimo naslednji: *Tale pravkar navedena dejstva pričajo o tem, da /.../.*

$$T_{i+1} = V_{B, BO}$$

Uvedene tipe, z izjemo četrtega, povezuje dejstvo, da se navezujejo na prvino neposredno predhodnega izreka, kar pomeni, da gre za stično navezovanje. Nasproti tem stoji še tip navezovanja, pri katerem se izrek navezuje na prvino, ki ni neposredno predhodna, ampak bolj oddaljena. Tako navezovanje Daneš imenuje distančno oziroma nestično (Daneš idr. 1987: 688). Za tip 1 je značilno še, da povedna dinamika poteka vzporedno z dinamiko besedila, kar pomeni, da je besedilo iz izreka v izrek bolj informativno. V tipu 3 in 4 se informativnost celotnega besedila ne veča, ampak je njeno večanje omejeno na posamezne izreke. Tipa 3 in 4 se veliko uporabljata v poeziji (v umetnostnem besedilu). Pri pripovedovanju in opisu se rabi predvsem tip 3, pri razlaganju in opisu procesa pa tip 1.

Predstavljeni tipi so samo idealni modeli, ki se v besedilih pojavljajo nepopolni zaradi vrivkov, popravkov, prekinitev, ... Pri tipu 1a se npr. lahko izpusti en člen, in sicer tisti, ki

⁹⁸ V slovenski literaturi zasledimo tudi poimenovanje izpeljava izhodišča.

se ga da razbrati iz konteksta. To imenujemo tematsko razvijanje s tematskim preskokom (Daneš idr. 1987: 686–688).

3.2.2.4.1 Okvirni tipi tematskega zapovrstja (progresije)

Obstajajo tudi tipi tematskega zapovrstja višjega reda, t. i. okvirni tipi. Primer: *Na začetku 17. stoletja sta osnovo novega razvoja astronomije postavila dva velika moža. Jan Kepler je postavil temelje teoretične astronomije. Dokazal je, /.../ Galileo Galilei je postavil temelje mehanike. S svojimi poskusi /.../*

Tak tip Daneš imenuje tip z razvijanjem razčlenjene reme (Daneš idr. 1987: 690). Lahko ga prikazemo z naslednjo shemo:

$$\begin{array}{l} T_1 \leftrightarrow R_1 (=R'_1 + R_1'') \\ T'_1 (=R'_1) \leftarrow \\ T''_2 (=R''_1) \leftrightarrow R''_2 \leftarrow \end{array}$$

T_1 = dva velika moža (R'_1 = Jan Kepler, R_1'' = Galileo Galilei; R'_1 in R_1'' nista eksplicitno omenjeni, ampak izraženi z nadpomenko *dva velika moža*.)

T'_1 = Jan Kepler

T''_2 = Galileo Galilei

Če povzamem, lahko osnovne tipe tematskega zapovrstja opišemo glede na naslednje kriterije:

1. kaj se tematizira
2. katera pomenska prvina se tematizira
3. stičnost + – prvine, ki se tematizira.

Na tem mestu je pomembno poudariti še naslednje: razlikovanje med temo in remo ni vedno enostavno, kar še posebej velja za spontani govor, in je do neke mere vedno stvar interpretacije naslovnika.⁹⁹ To predstavlja dodatno težavo pri empiričnih raziskavah členitve po aktualnosti, kar ugotavljajo tudi drugi raziskovalci (prim. Sgall 2006: 279–282).

3.3 BESEDNI RED IN ČLENITEV PO AKTUALNOSTI V ANGLEŠKI FUNKCIJSKI ŠOLI

Kot je navedeno v prvem razdelku, si bomo podrobneje pogledali obravnavo členitve po aktualnosti v Hallidayevi funkcijski slovnici (1994) ter Quirkovi (idr.) angleški slovnici iz leta 2008.

3.3.1 Poved kot sporočilo¹⁰⁰

Halliday (1994: 33) poved definira kot enoto, ki združuje pomene treh različnih vrst: poved

⁹⁹ V tem primeru tudi raziskovalke.

¹⁰⁰ Pri zgradbi povedi kot sporočila nas zanimajo sredstva, s katerimi pripeljemo našega poslušalca/bralca do tega, da bo brez dvoma takoj prepoznal del sporočila, ki smo ga mi označili za

kot sporočilo, kot izmenjava in kot predstavitev. Pri tem uvede tri jezikovne pojme: tema, osebek in delovalnik. Tri različne strukture, od katerih vsaka izraža eno od oblik pomenske organizacije povedi, so med seboj prepletene in tvorijo skupno besedilo. Tema je del strukture povedi kot sporočila.¹⁰¹ Poved ima pomen sporočila, tj. neke količine informacij. Tema predstavlja začetek sporočila, je prvina, ki si jo sporočevalec izbere kot osnovo tega, kar ima namen sporočiti. Osebek deluje v strukturi povedi kot izmenjave. Poved ima pomen izmenjave, tj. transakcije med sporočevalcem in sprejemnikom. Osebek predstavlja element, ki je po sporočevalčevi izbiri odgovoren za veljavnost tistega, kar se v izreku sporoča. Delovalnik deluje v strukturi povedi kot predstavitev. Poved ima pomen predstavitve, deluje v procesu vedno novega in novega človekovega izkustva. Delovalnik ima vlogo aktivnega udeleženca v tem procesu. Je element, ki si ga je sporočevalec izbral, da izvršuje dejanja. Halliday za temo, osebek in delovalnik uporablja tudi naslednje izraze:

tema	psihološki osebek	tisti, ki ga sporočilo zadeva
osebek	slovnični osebek	tisti, o katerem se nekaj trdi (izjavlja)
delovalnik	logični osebek	povzročitelj dejanja, dogajanja

Tabela 4: Tema, osebek in delovalnik (1) (Halliday 1994: 32)

Ista beseda ima v povedi lahko vse tri vloge (tabela 5), vendar ne vedno (tabela 6).

<i>Vojvoda</i>	<i>je dal moji teti ta čajnik.</i>
psihološki osebek	
slovnični osebek	
logični osebek	

Tabela 5: Tema, osebek in delovalnik (2) (Halliday 1994: 32)

<i>Ta čajnik</i>	<i>(je bil) moji teti</i>	<i>dan</i>	<i>od vojvode.</i>
psihološki osebek	slovnični osebek		logični osebek

Tabela 6: Tema, osebek in delovalnik (3) (Halliday 1994: 33)

V prvi povedi so vloge teme, osebka in delovalnika združene v enem samem elementu, v samostalniki *vojvoda*. V drugi povedi so vloge ločene. To lahko še enkrat ponazorimo s termini tema, osebek in delovalnik.

<i>Ta čajnik</i>	<i>(je bil) moji teti</i>	<i>dan</i>	<i>od vojvode.</i>
tema	osebek		delovalnik

Tabela 7: Tema, osebek in delovalnik (4) (Halliday 1994: 33)

3.3.2 Tematska struktura izreka

Vsak izrek ima svojo sporočilno funkcijo, ki je lahko dosežena na različne načine. V mno-

najpomembnejšega, in hkrati pripravimo dovolj dodatnega gradiva, s katerim bomo zagotovili, da bo naše sporočilo zadostilo našemu sporočanjškemu namenu (Quirk idr. 2008: 1355).

¹⁰¹ Poved kot sporočilo je v bistvu izrek. Izrek je namreč udejanjena poved s sporočilno funkcijo kot enota besedila.

gih jezikih, tudi slovenščini, je poved kot sporočilo organizirana tako, da je enemu od njenih delov dodeljena vloga teme, ki skupaj s preostalim delom tvori sporočilo. Tema je nakazana s položajem v izreku, in sicer navadno stoji na začetku izreka.¹⁰² V nekaterih jezikih temo nakazuje poseben element, v japonsščini npr. členek *-wa*, ki označuje, da je vse, kar stoji pred njim, tema.

Temo torej definiramo kot element, ki smo si ga izbrali za izhodiščno točko sporočila. Je tisti element, o katerem sporočilo govori. Ostali del sporočila, del, v katerem se tema razvije, se imenuje rema. Poved kot sporočilna struktura je torej sestavljena iz teme, ki jo spremlja rema. Kaj je tema in kaj rema, nam v izreku pove besedni red oziroma načelo členitve po aktualnosti. Spodnja tabela nam prikazuje, kako se tematska struktura v izreku lahko spreminja glede na to, kaj si sporočevalec izbere za izhodiščno točko sporočila.

<i>Vojvoda</i>	<i>je dal moji teti ta čajnik.</i>
<i>Moji teti</i>	<i>je bil ta čajnik dan od vojvode.</i>
<i>Ta čajnik</i>	<i>je vojvoda dal moji teti.</i>
tema	rema

Tabela 8: Prvine teme (1) (Halliday 1994: 38)

Namesto terminov tema – rema nekateri jezikoslovci uporabljajo tudi termina topik – komentar. Halliday se tema terminoma izogiba, saj se topik po njegovem mnenju uporablja »kot nadpomenka za dva termina, temo in dano, ki se po funkciji razlikujeta« (Halliday 1994: 38). Poleg tega avtor izraz topik uporablja za del večdelne teme, ki ga imenuje topicalna tema (več o tem v nadaljevanju). V funkcijskem smislu je tema torej tisti element v posamezni strukturalni konfiguraciji izreka, ki »pride na prvo mesto in organizira poved kot sporočilo« (Halliday 1994: 38). Isti izrek z različnima temama je tako lahko pomensko različen.

Poglejmo primer:

Pol penija je najmanjši angleški kovanec in

Najmanjši angleški kovanec je pol penija.

V prvem izreku je tema *pol penija*, v drugem pa *najmanjši angleški kovanec*. Parafraza prvega izreka bi bila *Povedal vam bom o kovancu za pol penija*, drugega pa *Povedal vam bom o najmanjšem angleškem kovancu*. Razlika med izrekoma je torej v izbiri teme. S parafrazo ugotovimo, da gre pravzaprav za dve različni sporočili (Halliday 1994: 38).

3.3.2.1 Vrste teme

Tema je lahko:

- a) enodelna
- b) večdelna.

Poudariti velja, da v temi ni nujno samostalniška besedna zveza, čeprav je ta res najpogostejša. V isti vlogi se denimo lahko pojavi tudi prislovna ali predložna besedna zveza.

¹⁰² V govorjenem jeziku je tema nakazana še z intonacijo.

Nekoč	<i>so bili trije medvedje.</i>
<i>Zelo previdno</i>	<i>ga je položila nazaj na noge.</i>
<i>V hlipanju in joku</i>	<i>je izbral tiste največje.</i>
tema	rema

Tabela 9: Prvine teme (2) (Halliday 1994: 38)

3.3.2.1.1 Enodelna tema

Enodelna tema je sestavljena iz enega stavčnega člena, ki je lahko gol ali zložen. Zložen je lahko priredno ali podredno. Tema je lahko sestavljena tudi iz podrednega stavka v vlogi stavčnega člena.

<i>Tom, Tom, dudarjev sin,</i>	<i>je ukradel svinjo in pobegnil z njo.</i>
<i>Pred stopetdesetimi leti,</i> <i>15. septembra 1830,</i>	<i>so odprli prvo potniško železniško progo, od Liverpoola do Manchestra, dogodek, ki je obrnil stran civilizacije.</i>
<i>Kar je vojvoda dal moji teti,</i>	<i>je bil čajnik.</i>
tema	rema

Tabela 10: Primeri zložene in stavčne enodelne teme (Halliday 1994: 40–41)

Podobno navaja možne besednovrstne pojavitve v temi izreka tudi Quirk idr. (2008: 1362). Te možnosti veljajo seveda za angleščino. V temi izreka lahko stoji:

- osebek v trdilni povedi, npr. *On in jaz sva prebrala navodila;*
- osebek v velelni povedi, npr. *(Ti) preberi navodila!;*

V slovenščini velja v teh dveh primerih obvezen izpust osebk (če seveda ni poudarek na njem).

- pomožni glagol pri dopolnjevalnih vprašanjih, npr. *Je (ona) prebrala navodila?;*
- vprašalni zaimek v vprašalnih povedih, npr. *Kaj bere?;*
- glagol v velelnih povedih, npr. *Preberi navodila!;*
- prislov v trdilnih in velelnih povedih, npr. *Ponavadi ona prebere navodila, Zdaj preberi navodila!;*
- veznik, npr. *.../, čeprav je (ona) prebrala navodila.*

V remi vseh izrekov je predmet *navodila*, intonacijsko žarišče pa je na naglašenem zlogu v besedi *navodila*.

3.3.2.1.2 Večdelna tema

Večdelna tema je sestavljena iz več stavčnih členov. Zadnji element večdelne teme Halliday imenuje topikalna tema. Večdelna tema torej obsega elemente, razvrščene od začetka izreka do topikalne teme, ali drugače povedano, tema je sestavljena iz topikalne teme in vsega, kar stoji v izreku pred njo. Elemente, ki sestavljajo temo, lahko razdelimo v tri skupine (Halliday 1994: 52–54):

- besedilni elementi
- medosebni elementi
- izkustveni elementi.

1. Besedilne elemente lahko nadalje delimo na:
 - a) govorne signale
 - b) strukturne elemente, kamor prištevamo veznike in oziralne zaimke v vezniški funkciji
 - c) prislove v vezniški funkciji.
2. Medosebne elemente lahko delimo na:
 - a) zvalnike
 - b) prislove in členke
 - c) pomožne in modalne glagole
 - č) vprašalne zaimke.
3. Med izkustvene elemente prištevamo topikalne teme.

<i>Prosim, doktor, nikar mi ne dajte</i>	<i>več tistega nagnusnega zdravila.</i>
<i>Po drugi strani bi bilo med tednom mogoče</i>	<i>manj gneče.</i>
<i>Torej zakaj</i>	<i>skrbeti?</i>
<i>Če prihaja zima,</i>	<i>je pomlad lahko daleč zadaj?</i>
tema	rema

Tabela 11: Primeri večdelne teme (Halliday 1994: 56–57)

<i>Po drugi strani</i>	<i>bi bilo (mogoče)</i>	<i>med tednom</i>	<i>manj gneče.</i>
prislovna zveza v vezniški funkciji	pomožni oziroma modalni glagol	topikalna tema	
besedilni element	medosebni element	izkustveni element	
tema			rema

Tabela 12: Primer razvrstitve posameznih elementov znotraj teme (Halliday 1994: 56)

<i>Če</i>	<i>zima</i>	<i>prihaja,</i>	<i>je (lahko)</i>	<i>pomlad</i>	<i>daleč zadaj?</i>
tema₁			rema₁		
strukturni element	topikalni element	rema₂	pomožni glagol	topikalni element	rema₃
tema₂			tema₃		

Tabela 13: Tema v zloženem stavku (Halliday 1994: 57)

<i>Vprašal sem,</i>	<i>ali</i>	<i>imajo prašiči</i>	<i>krila.</i>
<i>Vedeli so,</i>	<i>da</i>	<i>se bo spomladi</i>	<i>sneg stopil.</i>
<i>Odšel je,</i>	<i>ker</i>	<i>je bilo njegovo delo</i>	<i>končano.</i>
	strukturni element	topikalni element	rema
	tema		

Tabela 14: Tema v odvisnih stavkih (Halliday 1994: 58)

Če odvisni stavek uvede vprašalni ali oziralni zaimek v vezniški funkciji, ta spada v temo odvisnega stavka.

Vprašal sem,	<i>zakaj</i>	<i>ni bilo nikogar v bližini.</i>
Vedeli so,	<i>katera stran kruha</i>	<i>je bila namazana z maslom.</i>
Cesar,	<i>čigar armada</i>	<i>ni nikoli izgubila nobene bitke, /.../.</i>
	topikalni element	rema
	tema	

Tabela 15: Vprašalni oziroma oziralni zaimki v temi odvisnega stavka (Halliday 1994: 59)

3.3.2.1.3 Tema v pastavkih in eliptičnih stavkih

Pastavki, tj. neglagolski stavki,¹⁰³ med katere štejemo pozdrave, vzklike, klice, npr. *Lahko noč!*, *Dobro opravljeno!*, nimajo tematske strukture.

Izpustni (eliptični) stavki so dveh vrst:

- a) anaforični
- b) kataforični.

3.3.2.1.3.1 Anaforični eliptični stavki

Anaforični eliptični stavek se navezuje na del predhodnega izreka (npr. odgovor na vprašanje). Nekateri anaforični eliptični stavki so enaki pastavkom, npr. *Ja*, *Ne*, *Prav*, *Seveda*. Ti nimajo tematske strukture, ker se navezujejo na celotni predhodni izrek. Drugi, ki se navezujejo le na del predhodnega izreka (oziroma le na del njegove vsebine), imajo svojo tematsko strukturo.

3.3.2.1.3.2 Kataforični eliptični stavki

Pri kataforičnih eliptičnih stavkih ne gre za navezovanje na vsebino predhodnega izreka. Sporočevalec preprosto predvideva, da sprejemnik izpuščeno razume iz konteksta ali iz splošnega vedenja. Na primer: *Žejen?* ('Ali si žejen?'), *Je bolje?* ('Ali se počutiš kaj bolje?'). Taki izreki imajo svojo tematsko strukturo, vendar ta sestoji samo iz reme. Tema je izpuščena (v elipsi). Na primer:

»*Ogenj, ogenj,*« *je kričal mestni izklicevalec* (nekdaj: kdor javno prebira navadno mestne, občinske uredbe). 'Nekje gori ogenj'.

»*Kje? Kje?*« *je spraševal Goody Blair*. 'Kje gori'?

»*Doli v mestu,*« *je rekel Goody Brown*. 'Gori doli v mestu'.

»*Jaz grem pogledat,*« *je rekel Goody Fleet*. (Ta stavek ni izpušten.)

»*Tudi jaz,*« *je rekel Goody Fry*. 'Tudi jaz ga grem pogledat' (Halliday 1994: 63).

Prvi izrek *Ogenj! Ogenj!* je kataforični eliptični stavek. Sporočevalec, mestni izklicevalec, je z njim sporočil, da *Nekje gori ogenj*. Izrek *Doli v mestu* je anaforični eliptični

¹⁰³ To so stavki, ki niso glagolskega, ampak posebnega besednovrstnega izvora. Ločimo členkove (*Da*.) ali medmetne (*Hej!*), v tem okviru tudi zvalniške (*Tone!*), eno- ali večbesedne (*Za vraga vendar*.). Pastavek nastopa kot samostojna poved ali del soledja: *Hej, oblaki preko polja, kam?; O bog moj, kaj sem storila!; Dober dan, kam pa tako zgodaj?* (Toporišič 1992: 175).

stavek, ki se navezuje na predhodni anaforični eliptični stavek *Kje? Kje?*. Tudi zadnji izrek *Tudi jaz* je anaforični eliptični stavek, ki se navezuje na predhodni izrek *Jaz ga grem pogledat*. V prvem izreku je tema *nekje gori* izpuščena, v njem je samo rema *Ogenj! Ogenj!*. Drugi izrek sestoji samo iz teme *Kje? Kje?*, rema *gori* je izpuščena. Tretji izrek sestoji samo iz reme *Doli v mestu*, tema *gori* je izpuščena. Zadnji izrek *Tudi jaz* je cel tema, rema *ga grem pogledat* je izpuščena.

3.3.3 Informacijska enota

Informacijsko enoto Halliday definira kot »enoto, ki nosi eno informacijo«. Informacija pri sporočanju mu pomeni »napetost (angl. tension) med tem, kar je že znano ali predvidljivo, in tistim, kar je novo ali nepredvidljivo« (Halliday 1994: 296). Informacijska enota mu torej pomeni strukturo, ki združuje dve funkciji, novo in dano. Vsaka informacijska enota naj bi bila sestavljena iz danega, že znanega elementa,¹⁰⁴ ki ga spremlja novi element, nova informacija, kar pa ne velja vedno iz dveh razlogov:

- a) v začetnem izreku diskurza že dane informacije ni, torej je informacijska enota sestavljena samo iz nove informacije (novega elementa),
- b) dano (že predhodno omenjena informacija) se velikokrat izraža z elipso (izpustom)¹⁰⁵ (Halliday 1994: 296).

Informacijsko enoto lahko torej definiramo kot strukturo, sestavljeno iz novega elementa, ki mora biti obvezen, in danega elementa, ki je neobvezen; lahko je prisoten, ni pa nujno. Nezaznamovani položaj novega je na koncu informacijske enote, vendar ne vedno.

Informacijska enota je velikokrat prekrivna z izrekom, ne pa vedno. Izrek je lahko razdeljen na dve informacijski enoti ali pa informacijska enota obsega dva izreka. Informacijska enota lahko obsega tudi en izrek in del naslednjega.

3.3.3.1 Odnos med novim in danim ter temo in remo

Tema in rema sta dela tematske, dano in novo pa informacijske strukture. Med informacijsko in tematsko strukturo obstaja tesna pomenska zveza. Govorec bo npr. izbral temo iz dane informacije in postavil fokus, tj. najpomembnejši, središčni del novega, v remo. Toda ne vedno. Zato terminološko dvojici dano – novo ter tema – rema nista povsem prekrivni. Tema je tisto, »kar si jaz, govorec, izberem za izhodiščno točko sporočila. Dano pa je tisto, kar ti, poslušalec, že poznaš ali ti je blizu« (Halliday 1994: 298). Dvojica tema – rema je usmerjena h govorniku, dano – novo pa k poslušalcu. Tema stoji navadno na začetku izreka. Prav tako to v informacijski strukturi velja za dano. Novo pa pride na konec in tvori remo ali njen del. Kar je novo, je v izreku vedno poudarjeno. Na primer: »*Kraljica je poslala mojemu stricu to stojalo za klobuke*« (Halliday 1994: 59). *To stojalo za klobuke* je poudarjeno, v informacijski strukturi je to novi element in v tematski strukturi spada v remo. V tem primeru sta pojma prekrivna. Toda poudarek lahko postavimo tudi na samostalnik *kraljica*. ***Kraljica*** je poslala mojemu stricu to stojalo za klobuke. V tem primeru

¹⁰⁴ Funkcija stare informacije v izreku je zgraditi koherenco za prihajajočo novo informacijo (Givon 1993: 177).

¹⁰⁵ Elipsa je slovnična oblika, pri kateri nekatere strukturne prvine niso realizirane (Halliday 1994: 296).

želimo poudariti, da je bila *kraljica* (in samo ona) tista, ki *je poslala stojalo za klobuke* (in ne kdo drug). Nova informacija je tako v temi.

Quirk (2008: 1362–1363) razlikuje dvojici terminov *dano – novo* ter *tema – fokus*. Termina *dano – novo* definira kot nejezikovni prvini, saj sta pogojeni s kontekstom. Termina *tema – fokus* sta jezikovni prvini, definirani s položajem v izreku in s prozodijo. Namesto *fokus* včasih uporablja tudi termin *rema*, vendar predvsem v njegovi pridevniški obliki, *rematski*, in sicer v povezavi s povedno dinamiko. Za osebek izreka, še posebno, če je zastopan z zaobljiko (v tem primeru z osebnim zaimkom), velja, da gre navadno za kontekstno že znano prvino, zato ima najnižjo stopnjo povedne dinamike. Odnos med fokusom in novo informacijo Quirk nazorno prikaže na primerih. Fokus nam pokaže, kje leži nova informacija in znotraj nje intonacijsko žarišče. Nova informacija je lahko vse, od enega zloga do celega stavka. Če leži intonacijsko žarišče (Quirk ga imenuje jedro) na zadnjem naglašenem zlogu izreka, potem je novi element lahko:

- a) celotni stavek
- b) le zadnji element (npr. povedkovo določilo ali prislovno določilo) v njem
- c) celotni predikat stavka.

V naslednjih primerih avtor prikaže možne razsežnosti nove informacije na primeru enega samega izreka. Primer velja za angleščino (v slovenščini sta primera ena in dva enaka, ker velja za osebni zaimek v vlogi osebkobavežen izpust). Nova informacija je lahko:

- 1. celotni stavek

Kaj bo danes novega? Mi gremo na dirke.

- 2. celotni predikat

Kaj boste počeli danes? (Mi) gremo na dirke.

- 3. prislovno določilo kraja.

Kam greste danes? (Mi) gremo na dirke.

Fokus izreka je vedno na istem elementu, na samostalniku *dirke* v predložni zvezi *na dirke*.

V določenih pogojih fokus ni na koncu izreka, ampak na začetku, in sicer takrat, ko je v njem osebek. V takih primerih je predikat ponavadi predvidljiv, novost in z njo višjo stopnjo povedne dinamike pa nosi osebek. Taki primeri tudi potrjujejo dejstvo, da so samostalniki na splošno bolj informativni kot glagoli. Na primer: *Telefon zvoni, Sonce sije, Čujnik vre, Obiskovalec je poklical* (Quirk idr. 2008: 1367).

Tabele 16, 17 in 18 prikazujejo, kako se dvojici *tema – rema* in *dano – novo* lahko prepletata (prikaz prepleta tematske in informacijske strukture).

Ali se vračaš nazaj v našo družbo?

tema	rema	
novo	dano	

Tabela 16: Preplet tematske in informacijske strukture (1) (Halliday 1994: 300)

Nisem vedel, da sem iz nje izpadel.

tema	rema		
tema₁	rema₁		
dano			novo

Tabela 17: Preplet tematske in informacijske strukture (2) (Halliday 1994: 300)

V tem primeru je v temi lahko samo osebni zaimsek *jaz*¹⁰⁶ ali pa cel glavni stavek, v remi pa je odvisnik. V informacijski strukturi je novo samo *izpadel*.¹⁰⁷

Nisem te videl že celo večnost.

tema	rema
novo	dano

Tabela 18: Preplet tematske in informacijske strukture (3) (Halliday 1994: 300)

Tudi v tem primeru je v temi samo osebni zaimsek *jaz*, ki je v sloveščini izpušten, zato je v remi celoten izrek. V infomacijski strukturi pa je nova informacija *nisem te videl*.

3.4 BESEDNI RED IN ČLENITEV PO AKTUALNOSTI V NIZOZEMSKI FUNKCIJSKI ŠOLI

V tem razdelku se bomo osredotočili na obravnavo členitve po aktualnosti v delu Teuna van Dijka (1992).

3.4.1 Topik, komentar, fokus in njihove funkcije v diskurzu

Tudi van Dijk izrek deli na dva dela:

1. topik (to, o čemer se v izreku govori)
2. komentar ali fokus (kar se o tem, o čemer se govori, pove, trdi).

Ta delitev ustreza klasični delitvi povedi na osebek in predikat. V izreku *Simon je bogat* je prvi del *Simon* topik, ker poimenuje osebo, o kateri se nekaj trdi; *je bogat* je komentar ali fokus izreka, ki označuje lastnost, ki je o *Simonu* povedana. Komentar je lahko veliko obsežnejši. Na primer: *Simon je podedoval veliko posestvo od svojega starega strica, ki je živel v Avstraliji*. V tem izreku je samostalnik *Simon* topik, ves preostali del pa spada v komentar. Topik se sklada z osebkom, ki tudi sicer navadno zaseda prvo mesto v povedi.¹⁰⁸

Enako velja tudi za naslednjo zloženo poved. *Posestvo, ki ga je Simon podedoval od svojega bogatega strica, je v Avstraliji*. Funkcija topika v tem primeru ustreza osebkku, ki ga zastopa samostalniška besedna zveza s prilastkovim odvisnikom, *posestvo, ki ga je Simon podedoval od svojega bogatega strica*. V komentar spada preostali del izreka, torej glagol *biti*, uporabljen v svoji polnopomenski funkciji v pomenu obstajati, *je*, in prislovno določilo kraja, *v Avstraliji*.

Taka delitev na topik in komentar oziroma fokus pa ne velja vedno. Poglejmo primera:

¹⁰⁶ V slovenskem jeziku je v tem primeru obvezen izpust osebnega zaimka v vlogi osebka, saj nosi potrebne podatke že glagol.

¹⁰⁷ V originalu se izreki glasijo takole: *Are you coming back into circulation? I didn't know I was out. I haven't seen you for ages.*

¹⁰⁸ V slovenščini je osebni zaimsek kot osebek v topiku (temi) lahko prisoten v ničelni (izpustni) obliki zaradi pravila o obveznem izpustu osebnega zaimka v vlogi osebka, ko ta ni poudarjen in ko vse potrebne podatke nosi že glagol.

London je mesto, ki mi je všeč.

Ne, **Peter** je ukradel knjigo.

Samostalniški besedi *London* in *Peter* sta posebej poudarjeni. V takih izrekih slovnični osebek nima hkrati tudi funkcije topika. Prvi izrek namreč ne govori o Londonu, ampak o mestih, ki so mi všeč. Prav tako drugi izrek ne govori o Petru, ampak o nekom, ki je ukradel knjigo. Torej je topik prvega izreka *mesto, ki mi je všeč*, topik drugega izreka pa *knjiga*. Komentar ali fokus prvega izreka je *London*, drugega pa *Peter*.

Čeprav se komentar (fokus) po navadi nahaja v drugem, predikatnem delu povedi, to pravilo ne velja vedno. V funkciji komentarka se lahko pojavi katerikoli stavčni člen, če nosi stavčni poudarek, pri čemer preostalemu delu izreka pripada funkcija topika. Na primer:

1. **Tomaž** je plačal knjigo z bankovcem za deset dolarjev.
2. **Tomaž je plačal** knjigo z bankovcem za deset dolarjev.
3. **Tomaž je plačal knjigo** z bankovcem za deset dolarjev (van Dijk 1992: 114–116).

S temi zgledi torej avtor dokazuje, da delitve izreka na topik in komentar (fokus) ne moremo vedno istovetiti s skladijskimi vlogami (npr. topik je vedno osebek), ampak da gre za delitev na pomenski osnovi. Topik je po njegovi definiciji funkcija, ki določa, o kateri stvari, osebi, dejstvu se bo nekaj povedalo. Povezan je s tistim, kar je poslušalcu ali bralcu že znano v nekem kontekstu diskurza ali za kar sporočevalec predpostavlja, da je naslovniku že znano. Komentar pa se na drugi strani povezuje s tistim, kar je naslovniku v tem istem kontekstu neznano (van Dijk 1992: 116–117). Prvi zgornji zgled predpostavlja propozicijo *Nekdo je plačal knjigo z bankovcem za deset dolarjev*, tretji zgled pa *Tomaž je plačal nekaj s bankovcem za deset dolarjev*, pri čemer velja, da sta spremenljivki *nekdo* in *nekaj* istovetni s *Tomaž* in *knjiga*.

Poudariti velja tudi, da komentar ne označuje vedno nove stvari (osebe, predmeta, lastnosti, odnosov in dejstev). Oba, oseba *Tomaž* in predmet *knjiga*, sta sprejemniku lahko znana. To, kar je neznano, je le dejstvo, da imata *Tomaž* in *knjiga* nekaj skupnega. Če je izrek *Tomaž je plačal knjigo z bankovcem za deset dolarjev* zapisan, če torej ne vemo, kje je njegovo intonacijsko žarišče, nam ni čisto jasno, ali je govor o *Tomažu* ali o *knjigi*. V tem primeru si najbolje lahko pomagamo z vprašalnimi povedmi. Če se vprašanje glasi: *Kaj je Tomaž naredil?*, lahko iz tega sklepamo, da je *Tomaž* ali *Tomaž je nekaj naredil* topik izreka. Če se vprašanje glasi: *Kaj se je zgodilo s knjigo?*, je v topiku *knjiga*. Če pa se vprašanje glasi *Kaj je Tomaž naredil s knjigo?*, sta v topiku *Tomaž* in *knjiga*.

Prvi način, kako razbrati tematsko strukturo izreka, je s pomočjo vprašanj, drugi način je s pomočjo konteksta.

3.4.2 Kognitivna osnova informacijskega procesa v sporočanjem kontekstu

Da bi bolje razumeli proces topikalizacije (tj. tematizacije) in komentiranja (tj. vzpostavljanja rematske strukture) ter njuno odvisnost od konteksta, je potrebno predstaviti kognitivno osnovo informacijskega procesa v sporočanjem kontekstu. Eden od namenov govornega dejanja je informirati poslušalca/bralca o neki stvari. Nova informacija pomeni obogatitev ali spremembo védenja, predstav, prepričanj o nečem, kar je poslušalcu/bralcu že znano. Nova

informacija se vedno združi z informacijo, ki je poslušalcu/bralcu že znana, torej s staro informacijo. Z izrekom *Peter je bolan* predpostavljamo, da naš sprejemnik *Petra* že pozna, ve, da *Peter* obstaja, in pozna njegove glavne lastnosti. S tem izrekom je osnovno védenje o *Petru* nadgrajeno s propozicijo, da je *bolan zdaj*. Ta nova informacija se znanemu védenju o *Petru*, ki že obstaja v sprejemnikovem uskladiščenem védenju,¹⁰⁹ samo pridruži. V kognitivnem smislu je topikalizacija (tematizacija) torej proces, s pomočjo katerega se védenje o določeni stvari izbrska in prenese iz uskladiščenega spomina v delovni spomin. Pri tem se stara informacija spoji z novo. Nova informacija se lahko pojavi v različnih oblikah:

1. znani stvari ali osebi lahko pripiše neko osnovno lastnost (*John je bogat*);
2. izrazi lahko odnos med osebami ali med posameznimi stvarmi, pri čemer je ena oseba ali več od njih že znana (*Peter je srečal dekle. Poljubil jo je*);
3. dogodkom ali osebam lahko pripiše neko posebno lastnosti (*Rop je bil premeteno načrtovan, Tvoj prihod je bil res nepričakovan, veš?*) (van Dijk 1992: 118).

Nekateri izreki, velikokrat tisti, ki začnejo diskurz ali del le-tega, denimo odstavke, nimajo topika. Na primer: *Moški je počasi hodil po plaži*. V izreku so oseba in prostor ter odnos med njima predstavljeni istočasno. Glede na pogosto prekrivanje tematske strukture s skladiščno (topik = osebek, fokus = predikat) bi lahko rekli, da izrek govori o moškem. Toda formalno gledano izrek ne vsebuje topika, ampak le topikalni uvod. V kognitivnem smislu je sprejemnikovo védenje o topiku diskurza še vedno nično. Vendar so taki izreki v vsakdanji komunikaciji nevsakdanji in se pojavljajo le v literatnih pripovedih (van Dijk 1992: 118). V vsakdanjem sporočanju bi bil verjetnejši tak izrek: *To popoldne je čuden moški vstopil v mojo pisarno ...*

Spet bi seveda lahko govorili o topikalnem uvodu, vendar z razliko, da je tu že prisotno določeno védenje (čas: *danes popoldne*), ki je pogojeno s kontekstom sporočanja in prostorom (*moja pisarna*). To dvojje je topik sporočila. Izrek torej ne govori o *čudnem moškem*, ampak o tem, kar *se je zgodilo meni to popoldne v moji pisarni*.

Van Dijk uvede še pojem topik diskurza.¹¹⁰ Za primer navede besedno zvezo *čuden moški*, ki je lahko v vlogi topika diskurza, pri čemer so topiki posameznih izrekov diskurza besedne zveze kot na primer: *njegova cigareta, njegove hlače* itd., torej tiste besedne zveze, katerih navezniki (referenti) se nanašajo na besedno zvezo *čuden moški* (van Dijk 1992: 118).

3.4.2.1 Eksplicitna in implicitna predhodna informacija

Izrek se lahko navezuje na dve obliki že znanih informacij:

1. na eksplicitno predhodno informacijo
2. na implicitno predhodno informacijo.

¹⁰⁹ S terminom uskladiščeno védenje je mišljeno shranjeno védenje o svetu posameznega uporabnika jezika (imenovano tudi splošno védenje o svetu). To se razlikuje od védenja, predstavljenega v besedilu. Obe obliki sta ves čas v interakciji, iz katere izhaja smisel besedila. Zaradi te povezanosti smisla z uskladiščenim védenjem morajo besediloslovci pri raziskovanju na tem področju sodelovati s kognitivnimi psihologi. Za besedilno védenje še velja, da bo imelo pri recepciji in spominjanju prednost, če se bo ujemalo z uskladiščenimi vzorci védenja (Beaugrande, Dressler 1992: 143).

¹¹⁰ Po Danešu je to hipertema.

Če bi izrek *To popoldne je čuden moški vstopil v mojo pisarno* nadaljevali z izrekom, kot je na primer: *Njegov nos je bil skoraj škrlaten*, potem besedna zveza *njegov nos* dobi funkcijo topika, čeprav se ne navezuje eksplicitno na komentar (fokus) predhodnega izreka. Beseda *moški* sproži iz spomina njegov pomen, tj. 'odrasel človek moškega spola', in ker je človek, ima nos.

Izrek *To popoldne je čuden moški vstopil v mojo pisarno* že vsebuje propozicijo *A ima nos*. Izrek *Njegov nos je bil skoraj škrlaten* se nanj nanaša s svojilnim zaimkom *njegov*. V tem primeru gre za implicitno predhodno informacijo. Z besedami kognitivne teorije lahko rečemo, da je sprejemniku že poznano dejstvo, da če gre za *človeka*, potem *ima ta človek tudi nos* (van Dijk 1992: 118–119).

3.5 O ČLENITVI PO AKTUALNOSTI NA SLOVENSKEM

3.5.1 O členitvi po aktualnosti v *Slovenski slovnici* (2000)

V *Slovenski slovnici* je členitev po aktualnosti (imenovana tudi aktualnostna členitev) definirana kot »samosvoja prvina stavčnega (povednega) pomena« (Toporišič 2000: 660). Strukturo povedi kot sporočila obravnava podobno kot vse druge funkcijske šole glede na to, kateri del izreka je vsebinsko bolj in kateri manj znan, oziroma »kateri njegov del je osrednji, kateri pa je tisti, o katerem je to osrednje povedano« (Toporišič 2000: 660). Tisti del izreka, ki je bolj znan, oziroma ki podaja to, o čemer se zatem kaj pove, avtor imenuje izhodišče (ali tema), njegov osrednji del pa jedro (ali rema). Navaja primere za členitev po aktualnosti v:

- enostavčni povedi

V povedi *Sava teče motna* je osebek *Sava* izhodišče, povedkov del *teče motna* pa jedro. Povedek *teče* je kot del povedkove zveze prehod (tranzicija), *motna* pa osrednji del jedra.

- podredju

Janez je rekel, da bo ostal doma.

- priredju.

Janez prekopava prazno gredo, Marija pa na drugi strani seje endivijo (Toporišič 2000: 660).

Kot izjemo predstavi dopolnjevalne vprašalne stavke. Ti imajo jedro na začetku, sledi pa mu izhodišče: *Kaj počnete tukaj?*, *Zakaj si tako poreden?*, *Kje si bil vso noč?*.

Kot prvine členitve po aktualnosti (če ni nič drugega poudarjeno) omenja štiri glavne stavčne člene, tj. osebek, povedek, predmet in prislovno določilo; prilastek in povedkovo določilo šteje med dele stavčnega člena. Sestavljenost teh štirih glavnih stavčnih členov ne vpliva na njihovo zaporedje v okviru členitve po aktualnosti. Kot dokaz tega navaja primera: *Naša zemlja se vrti okrog sonca* (podredno zložen osebek) ali *Zemlja, Venera, Mars itd. se vrtijo okrog sonca* (priredno zložen osebek) (Toporišič 2000: 668–669).

V funkciji izhodišča se pogosto pojavljajo zaimki in lastna imena. Glagoli, zlasti določne oblike, so pogosto prehod, pridevniki pa jedro, če se izbrane zveze dajo rabiti kot

povedkova določila. Pridevnik in določna glagolska oblika se pojavita v izhodišču po pravilu takrat, ko sta znana oziroma podana v bližnjem besedilu (Toporišič 2000: 667).

Pomembno mesto v okviru členitve po aktualnosti Toporišič nameni tudi stavčni intonaciji v besedilu. To, kar Beaugrande imenuje intonacijsko žarišče, je pri Toporišiču intonacijsko težišče oziroma težišče intonacijske glave (Toporišič 2000: 665). Intonacijsko težišče je vedno v centru jedra oziroma reme.¹¹¹

3.5.2 Členitev po aktualnosti v *Sodobni slovenski skladnji: diskurzivni in slovnični vidik (2020)*

Žele in Kranjc Ivič členitev po aktualnosti obravnavata v več delih, in sicer v delu *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika – temeljni pojmi* (v soavtorstvu s Kuster) leta 2013, Žele tudi v prispevku O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini (2018), najpodrobneje pa v delu z naslovom *Sodobna slovenska skladnja: diskurzivni in slovnični vidik* (2020). V monografiji je členitev po aktualnosti prikazana z dveh ločenih vidikov, in sicer slovničnega ter diskurzivnega, s čimer je ponazorjeno, kako se slovnična pravila v rabi relativizirajo, tj. spremenijo v dejanskih besedilih (Žele, Kranjc Ivič 2020: 179).¹¹²

S stališča tematskega zapovrstja nas najbolj zanima del, v katerem so glede na tradicijo češke besediloslovne šole (gl. predvsem Hrbáček 1994: 46–51) razčlenjeni različni tipi tematskega zapovrstja s primeri. Navedenih je sedem različnih tipov, in sicer:

1. tematizacija reme
Srečali so Janeza. Ukvarja se z več dejavnostmi, ki ga trenutno zelo zasedajo.
2. tekoča tema
Janez je predčasno odšel domov. Bolela ga je glava.
3. postopnost z izpeljanimi temami (na celotno tematizacijo vsebine prve povedi se veže nova rema)
Kupili so si novo hišo. To so verjetno že omenili v dopisu.
4. distančno navezovanje izpeljane teme
Sosed jo je videl prihajati domov. Temnilo se je že. Vprašal jo je, ali je dobila delo.
5. različice izpeljane/tekoče teme
 - 5.1 izpeljava tekoče teme
Poleg slikarstva se je ukvarjal tudi s poezijo. Njegovi slikarski motivi so bili v sozvočju z njegovim izkušnjskim svetom.
 - 5.2 tematska izpeljava iz nadteme
Nekateri dobivajo t. i. predčasno pokojnino. Mnogi izmed mladih upokojencev pa ne delajo nič.
 - 5.3 razvitje razcepljene teme ali izpeljavna tematizacija

¹¹¹ Potek intonacije v posameznih izrekih Toporišič prikaže na primeru kratkega Cankarjevega besedila (Toporišič 2000: 665–666).

¹¹² V okviru tematike so obravnavani tudi elipsa, ker členitev po aktualnosti omogoča izpustnost (Žele, Kranjc Ivič 2020: 190), diateza, ki je definirana kot »različne oblikoslovno-skladenjske zmožnosti jezika pri ubeseditvi izhodiščnega sporočila« (Žele, Kranjc Ivič 2020: 216), ter konektorji, katerih raba in stava sta v besedilu vezani na členitev po aktualnosti in intonančni potek povedi (Žele, Kranjc Ivič 2020: 231).

Brata sta podedovala hišo. Mlajši je ostal doma. Starejši se je odločil odseliti v tujino.

5.4 združevanje tem

Janez je bil mlajši. Jurij je bil nekaj let starejši. Oba brata sta bila bolehnata.

6. različice tematizacije reme

6.1 izpeljavna linearna tematizacija reme

V zadnjih letih izhaja veliko knjig o alternativni medicini. Na večini strani so opisani postopki zdravljenja.

6.2 postopnost z razcepljeno remo

Na sliki so samo živali. Pes je levo. Volk pa skrajno desno.

6.3 združevanje rem

Učiteljišče je zidano v krogu. Krog je spojen z drugim krogom stavb. Na obeh stavbnih okroglinah učiteljišča je skupna strešna kupola.

6.4 tematski skok

Pomlad je prišla kot hipna povodenj. Narava se je čez noč razcvetela.

7. sobesedilni oziroma tematski (pre)skok z enega na drugo izhodišče ali tematizacija besedila

Veliko so čistili /.../ Vsega niso utegnili sproti odvažati /.../ Odlagališča so bila določena /.../ (Žele, Krajnc Ivič 2020: 183–184).

Če primerjamo navedene tipe tematskega zapovrstja z Daneševimi, lahko ugotovimo naslednje. Tip 1 (tematizacija reme) ustreza Daneševemu tipu 1a (navezovalna tematizacija reme), tip 2 (tekoča tema) ustreza Daneševemu tipu 3a (tematsko navezovanje s predhodno temo), tip 3 (postopnost z izpeljanimi temami) ustreza Daneševemu tipu 2 (navezovalna tematizacija izreka), tip 5.1 (izpeljava tekoče teme) ustreza Daneševemu tipu 3b (izpeljava prejšnje teme), tip 5.2 (tematska izpeljava iz nadteme) ustreza Daneševemu tipu 4 (izpeljava iz hiperteme), tip 6.1 (izpeljavna tematizacija reme) ustreza Daneševemu tipu 1b (navezovalna izpeljevalna tematizacija reme). Tip 6.2 (postopnost z razcepljeno remo) ustreza Daneševemu tipu z razvijanjem razčlenjene reme. To, kar Žele in Ivič Kranjc imenujeta tematizacija besedila (tip 7), ustreza Daneševemu tipu 5 (tip s povzema), pri katerem tema izreka povzema besedilni odsek ali celotno besedilo.

Razlika med obema sistemoma pa je, da Žele in Krajnc Ivič ločujeta še: distančno navezovanje izpeljane teme (tip 4), razvijanje razcepljene teme (tip 5.3), združevanje tem (tip 5.4) ter združevanje rem (tip 6.3).

O tej tematiki je na Slovenskem izšlo tudi več diplomskih, magistrskih in doktorskih del, ki zadevajo predvsem primerjavo členitve po aktualnosti v posameznih jezikih. Nina Lovec je npr. primerjala členitev po aktualnosti in besedni red v slovenščini in italijanščini, pri čemer se je osredotočila na kontrastivno analizo stavkov z raznimi besednorednimi vzorci ter položaj osebka, povedka in predmeta v besedilu. Raziskava je pokazala, da predstavljajo izbrane besednoredne ter aktualnostnočlenitvene različice v besedilu rezultat interakcije semantičnih, slovničnih ter pragmatičnih dejavnikov ter da tematska progresija v besedilu kaže enake vzorce za slovenščino in italijanščino (Lovec 2018: 200). Analiza šestih stavčnih konstrukcij besednega reda (S–V–O, S–O–V, O–S–V, O–V–S, V–S–O,

V–O–S) pa je pokazala, da je različica S–V–O najpogosteje uporabljena v obeh jezikih (Lovec 2018: 202),¹¹³ kar kaže na to, da se v obravnavanih besedilih na mestu teme največkrat pojavlja osebek, predmet pa je najpogosteje v remi. Tako raziskavo bi bilo smiselno nadgraditi s kontrastivno primerjavo med več jeziki, zanimivo pa bo v nadaljevanju tudi opazovati, kateri stavčni členi se pojavljajo v temi in remi izreka v izbranem narečnem besedilu.

3.6 ČLENITEV PO AKTUALNOSTI V NAREČNEM JEZIKU

Členitev po aktualnosti je v slovenski dialektologiji še precej neraziskano področje. Nekoliko se je tematike v povezavi z besednim redom dotaknila Zinka Zorko (1995: 79–85, 249–254). Avtorica tega dela sem členitev po aktualnosti predstavila v svojem magistrskem delu (Zuljan Kumar 2001) ter leta 2009 objavila aktualnostnočlenitveno analizo govornega narečnega besedila (Zuljan Kumar 2009a: 187–201) ob upoštevanju tipov tematskega zapovrstja (progresije), kot jih je razvil Daneš ter glede na temeljne ugotovitve Hallidaya, Quirka ter van Dijka, kar bo predstavljeno v nadaljevanju.

Pričujoča analiza temelji na omenjenem prispevku, ki sem ga nadgradila s preglednico tematske strukture besedila ter z novimi narečnimi primeri. Na izbranem narečnem besedilu bodo predstavljeni tipi tematskega zapovrstja po Danešu. Z analizo tematske strukture besedila pravzaprav opravljamo analizo pomenskih odvisnosti v besedilu, s pomočjo katere lahko ugotavljamo, kakšen je tematski odnos med posameznimi izreki besedila, kakšen je njihov odnos s hipertemo in kako se posamezni izreki vključujejo v besedilo kot celoto. To je pomembno za ugotavljanje besedilne koherence. Tematska struktura je namreč njen pomemben dejavnik. Ob analizi tematske strukture posameznega izreka bomo spremljali še njegovo povedno dinamiko, ugotavljali njegovo intonacijsko žarišče, analizirali odnos med staro in novo informacijo in spremljali odnos med njegovo tematsko in informacijsko ter med tematsko in skladenjsko strukturo. Ugotavljali bomo tudi, kateri stavčni členi so najpogosteje v temi ter kateri tip besednoredne strukture izreka je napogostejši. V drugem delu bodo prikazani primeri posameznih tipov tematskega zapovrstja v različnih pripovednih briških in nadiških narečnih besedilih.

3.6.1 Narečno besedilo

Analizirano bo briško pripovedno narečno besedilo, sestavljeno iz sedemintridesetih izrekov, iz katerega sem izločila nekatere značilnosti spontanega govornega jezika, tj. premore, oklevanja in skladenjske nedoslednosti, ki ne vplivajo na členitev po aktualnosti.

Kontekst: pripovedovalka pripoveduje o ženski in moški oblačilni kulturi v Brdih v preteklosti. Za lažje razumevanje je besedilo v opombi predstavljeno v knjižni jezik.¹¹⁴

¹¹³ V slovenščini je osebek za razliko od italijanščine lahko v ničelni obliki, če potrebne informacije za njegovo identifikacijo nosi glagolska oblika.

¹¹⁴ Nosile smo volnena tanka gladka krila. Imenovala so se mušole. Imela so zalikane ali zašite gube. Šivala jih je šivilja. Obleke so bile scela, iz flanele. Krila sem začela nositi potem, ko sem se poročila. Moja tašča in druge ženske njene starosti pa so nosile črna dolga krila, z dvema gubama

1. *Smo nosil vunene tånke yladke krile, se reklo mušola.*
2. *So ble plätiarәне, kanončiarәне.*
3. *Žnidārca jäh jə diälla.*
4. *Krile so ble s ciəla, fərštanjəste.*
5. *Potle, kədar sən si jəst žə porčila, so zəčal krile od pu dol.*
6. *Moja taščə so miəl pa čərne duye krile, odzat dviə pleti an dol u koncu še kamuf.*
7. *An pole je bi l an tak trakc dol u koncu po robu z mucku.*
8. *Se reklo škartačca, də ni stəryu si rop.*
9. *Mi smo nosil potle krile do pot kolian, so bli usih barf, rožəste, kuadrelčeste.*
10. *Jəst nisən nosila čərne, ki sə mə zdiəlo, də bon stara.*
11. *Kə smo hodil u šuəlu, smo miəl təvəršone čərne an biəu yolar.*
12. *Ma smo ya štikəli sami tist yolarč.*
13. *Na usakən kraju roba jə bla na mikəna roščə liəpa.*
14. *Otcpriət so bli batone, təkuə za odpriət.*
15. *Təvəršone so miəl tut ženske za dama.*
16. *Sə jäh miəlo nih pet, šest, če sə tiəla bit popiəyləna, čista.*
17. *Na dan səbuəte jə biu obvezno čist, ki tekərt so pəršli puəbje.*
18. *Obujte smo miəl pa cəvatce, take hlodəste cokəlce, kər jə biu dəš.*
19. *Kər jə blo suho, sə užiarlo pa opanke.*
20. *Jəst sən jäh sama nərdila.*
21. *Špayu, taku drobnu an sən pobrala take bleke, pəršila ukup, nərdila takuə dəbelo an pole gumu odcpoda.*
22. *Kər jə blo suho, miəl zmerən tuə na noyi.*
23. *Pozimi, kər jə biu mres, smo miəl kəlcete dəbele, pledene.*

zadaj in volančkom spodaj. Da se spodnji rob krila ne bi strgal, je bil obšit s plišastim trakom. To se je imenovalo krtačka. V modi so bila krila različnih barv, rožnate na primer, in različnih vzorcev, z dolžino pod koleni. Sama nisem marala nositi črnih, ker se mi je zdelo, da postarajo. V šoli smo nosili črne uniforme z belim ovratnikom. Tega smo izvezli sami, na vsaki strani drobno lepo rožico. Uniforme so se spredaj zapenjale na gumbe. Podobne obleke so v tistih časih nosile ženske doma. Če je ženska želela biti doma urejena, je navadno imela kakih pet do šest takih oblek. Ob sobotah smo se dekleta obvezno preoblekla v čisto obleko, saj je bil to dan, ko so prišli na obisk fantje. Ob dežju smo bile obute v lesene cokle, ob lepem vremenu pa v copatke, moda je bila nositi tako imenovane opanke. Te sem si jaz naredila sama. Ostanke blaga od oblek sem z vrvico sešila skupaj in spodaj pritrdila gumo. Ob suhem vremenu smo bile vedno tako obute. Pozimi, ko je bil hud mraz, smo nosile debele pletene nogavice. Segale so do stegen. Na koncu so imele všito elastiko. Pod obleko smo nosile spodnje krilo in srajco. Spodnje hlače in spodnja krila smo delale same doma. Razrezale smo stare rjuhe in sešile del spodnjega krila za čez prsi, nato smo urezale blago še za naramnice. Moški so vedno nosili hlače in srajco, na vrhu pa telovnik. Srajce so bile brez ovratnika. Pozimi so na vrh oblekli še suknjo. Nosili so dolge spodnje hlače. Te so na koncu hlačnic imele trak, ki so ga zvezali, da jih ne bi zeblo in da spodnje hlače ne bi kukale izpod hlač. Na glavi so obvezno nosili klobuk. Starejše ženske so na glavi nosile ruto, mlade pa kite, na vrhu zvezane, potem spletene in od polovice navzdol spuščene, da smo si jih lahko navile. Z železnim ogrodjem od dežnika smo jih polikale, da so se lasje skodrali. Najprej smo železno palico dale v ogenj, nato pa na lase. Ko je dekle želelo biti na pogled lepše, si je kite dalo naprej, navadno pa smo jih nosile zadaj. Naredile smo si jih takrat, kadar nas starši niso videli, saj nam jih niso pustili nositi.

24. *Tiste kalcete so bli γor čes koline, lastik an uānde blo.*
25. *Pole pot tāvāršonən smo miāl katulin an srajcu spada.*
26. *Bəryāšine smo diālli sami dama.*
27. *So bli kake stare prāstrale tənke, zriāzli an nārdil take pletce za pet an pole smo uriāzli še za špaline.*
28. *Moški so miāl pa zmerən soje bəryeše an γor srajcu an na vərḥ kamužlin.*
29. *Srajce so bli brez γolarja.*
30. *Pozimi so na vərḥ vəryli kamažolu, čəkaton.*
31. *Bəryāšine so miāl duye an na koncu usake jā biu trak za zvazət, dā nis miāl mres an dā jāḥ ni blo vidət uən z bəryeš.*
32. *Na ylavi klabuk obvezen.*
33. *Stare žene so miāl facu na ylavi, mlade pa kite, γor zvazəne, pole pledəne an od pu dol puščəne, dā smo jāḥ zavil.*
34. *Z žaliāzən od lumbrene smo jāḥ popiāyləli, dā si zavil.*
35. *Smo ložli žaliāzo če u oyin an pole na ləsa.*
36. *Kərki si tiāla bit buj liəpa, si ložla kite napri, če ne smo jāḥ miāl nazaj.*
37. *Smo diālli kite, zaten kə bla pərluāžnost, dā nəs niso vidli starši, ki niso nəs pustil.*

3.6.2 Aktualnostnočlenitvena analiza narečnega besedila

1. *Smo nosil vunene tənke γladke krile, se reklo mušola.*

Tema prvega izreka je osebek *mi* v izpustni obliki. Toda formalno gledano izrek teme pravzaprav ne vsebuje, vsebuje le tematski uvod,¹¹⁵ ki nam ne pove veliko, naše védenje o besedilni temi je skorajda nično. Vemo le, da bo govor o govorcu in drugih osebah. Če pogledamo remo, ki obsega pravzaprav cel izrek, nam uporabljeni slovnčni kategoriji časa in osebe povesta, da gre za neko dogajanje v preteklosti in da je govor o osebah ženskega spola, med katere spada tudi govorka. Kot bomo videli kasneje, je to tudi besedilna tema. Za ta izrek še velja, da se tematska struktura prekriva s skladijsko (tema = osebek, rema = predikat).

2. *So ble plətiārəne, kanončiarəne ‘z zalikanimi ali zašitimi gubami’.*

Za temo drugega izreka, ki je v izpustni obliki, je bila izbrana rema prvega izreka. Glede na Daneševe tipe tematskega zapovrstja gre lahko za tip 1a ali 1b, torej za navezovalno tematizacijo reme ali za navezovalno izpeljevalno tematizacijo reme. Tega ne moremo natanko vedeti zaradi pravila o obveznem izpustu samostalnika ali samostalniškega zaimka v vlogi osebka, če potrebne podatke vsebuje že glagol.¹¹⁶

¹¹⁵ Gl. van Dijk (1992: 118).

¹¹⁶ Značilnost teme v nekaterih jezikih, med njimi je tudi slovenščina, je, da je lahko, kot je bilo že večkrat omenjeno, izpustna. Če je zastopana z osebnim zaimkom, na katerem ni intonacijskega žarišča izreka, potem mora biti celo obvezno izpustna, saj nosi potrebne informacije za identifikacijo referenta glagolska končnica ali pomožni glagol. Take teme so v diskurzu prisotne, čeprav eksplicitno niso omenjene, za njihov priklic pa je potrebno védenje o obveznem izpustu. Pravzaprav gre v takih primerih dejansko za tematsko razvijanje s t. i. tematskim preskokom, ki je, kot rečeno, v slovenščini normiran.

3. *Žnidarca jəh jə diəlla.*

Za temo tretjega izreka je bila izbrana tema drugega izreka, zastopana je z osebnim zaimkom *jəh*. V tem izreku tematska in skladenjska struktura nista prekrivni. Slovnčni osebki (subjekt), tj. tisti, o katerem se nekaj izjavlja, ni hkrati tudi tema oziroma po Hallidayu psihološki osebki, tj. tisti, ki ga sporočilo zadeva in stoji navadno na izhodiščni točki izreka. Je pa slovnčni osebki (*žnidarca*) v našem primeru hkrati tudi logični osebki (delovalnik), tj. povzročitelj dejanja ali dogajanja.¹¹⁷ Vse tri funkcije so lahko prekrivne, primer za to je prvi izrek, vendar ni nujno. Lahko so popolnoma združene. Kar je namreč v besedilih z nezaznamovanim besednim redom oziroma po Danešu v osnovnem, tj. linear-nem tipu členitve po aktualnosti (Daneš idr. 1987: 557), izbrano kot tema izreka, stoji na izhodiščni točki, na začetku izreka, vendar ne nujno. Na začetek izreka se lahko postavi tudi rema in tema ji sledi.¹¹⁸ To še posebej velja za govorni jezik, tako knjižni kot narečni, saj govorec najprej pove tisto, kar je v sporočilu najpomembnejše (največkrat tudi novo), šele potem doda manj pomembne prvine sporočila oziroma tisto, kar je po navadi že znano. V zgornjem primeru je govorka rema, samostalniško besedo *žnidarca*, postavila na izhodiščno točko izreka, tja, kjer navadno stoji tema. Glede na Daneševe tipe tematskega zapovrstja gre v tem izreku za tip 3a, tematsko navezovanje s predhodno temo.

4. *Krile so ble s ciəla, fərštanjəste ‘flanelaste’.*

Za temo četrtega izreka je bila izbrana tema tretjega izreka. Gre za tip 3a, tematsko navezovanje s predhodno temo. V drugem izreku je bila tema izpustna, v tretjem pa jo zastopa osebni zaimki *jəh*. Govorka se je ravnala po pravilu o obveznem pozajmljanju v neposredni bližini. V četrtem izreku je tema znova predmetnopomensko poimenovana, saj bi se rema v nasprotnem primeru lahko navezovala tudi na *šiviljo*.

5. *Potle, kədər sən si jəst žə porčila, so zəčəl krile od pu dol.*

Peti izrek govori o *krilih*, zato bi bilo pričakovati, da tema ostaja ista, vendar ni tako. Govorka uvede novo zvezo *krile ot pu dol*, ki jo postavi v remo (briška besedna zveza *krilo od pol dol* namreč pomeni *krilo*, medtem ko briška beseda *krilo* ustreza knjižni besedni zvezi *ženska obleka*). Tema pa se od *kril* (drugi, tretji in četrti izrek) spet vrne k 1. osebi iz prvega izreka, le da tokrat v ednini. Če sledimo pravilu, da je tema po navadi v izhodišču izreka, potem je v njej celotna zložena prislovna zveza *potle, kədər sən si jəst žə porčila*, rema pa *so zəčəl krile ot pu dol*.

6. *Moja taščə so miəl pa čərne durye krile, odzat dviə pleti an dol u koncu še kamuf.*

7. *An pole je biu an tak trakc dol u koncu po robu z mucku.*

8. *Se reklo škərtačca, də ni stəryu si rop.*

9. *Mi smo nosil potle krile do pot koliən, so bli usih barf, rožəste, kuadrelčeste.*

10. *Jəst nisən nosila čərne, ki sə mə zdiəlo, də bon stara.*

V nadaljevanju se rema razvije v t. i. tip razčlenjene reme. Rema iz petega izreka se nadalje razvije v:

- *čərne durye krile, odzat dviə pleti an dol u koncu še kamuf* (šesti izrek);
- *krile do pot koliən, so bli usih barf, rožəste, kuadrelčeste* (deveti izrek);

¹¹⁷ O razmerju med psihološkim, slovnčnim in logičnim osebkom gl. v Halliday (1994: 32).

¹¹⁸ Več o tem gl. v Erteschnik-Shir (2007: 127–130).

– *čarne, ki sə mə zdiəlo, də bon stara* (deseti izrek).

Šesti izrek uvede novo temo *moja tašča*. Osebna glagolska oblika *so miəl* v tem primeru ni sredstvo onikanja, ampak se nanaša na besedno zvezo, katere del je izpuščen (*moja tašča in ženske njene starosti*). Kot je bilo že omenjeno, je tema izreka lahko eno- ali večdelna.¹¹⁹ V našem primeru je enodelna, in sicer podredno zložena. Tema sedmega izreka je zveza *an pole*. To je večdelna tema, sestavljena iz strukturne (veznik *an*) in medosebne prvine (prislov *pole*). Tema osmega izreka je kazalni zaimek *temu*, vendar je izpuščen. Iz primera je razvidno, da so v narečju izpustni lahko celo izrazi s kazalno vlogo, v tem primeru v funkciji anafore, ki se navezuje na vsebino celotnega predhodnega izreka. Gre za navezovalno tematizacijo izreka, tip 2, to je tip, pri katerem je bila za temo izbrana celotna vsebina predhodnega izreka ($T_{i+1} = V_i$). Osebni zaimek *mi* v devetem izreku ni izpušten, ker je uporabljen v svoji poudarni obliki; *mi* kot nasprotje temi šestega izreka *moja tašča*. Tudi tema desetega izreka, osebni zaimek *jəst*, je uporabljen v svoji poudarni obliki, še vedno kot nasprotje temi šestega izreka. Namesto osebnega zaimka *jaz* bi govorka lahko uporabila poudarni zaimek *sama*.

11. *Kə smo hodil u šuəlu, smo miəl təvəršone čarne an biəu ɣolar* ‘bel ovratnik’.

12. *Ma smo ɣa štikəli* ‘vezli’ *sami tist ɣolarč*.

V enajstem in dvanajstem izreku gre za tip 1a tematskega zapovrstja. Temi obeh izrekov se nanašata na temo devetega izreka *mi*, morebiti pa tudi na temo desetega izreka *jəst*, saj najbrž tudi druga dekleta oziroma mlade žene niso nosile črnih kril. V enajstem izreku je tema izpustna, v dvanajstem pa zastopana s poudarnim zaimkom *sami*.¹²⁰ Tema enajstega izreka je enodelna, sestavljena iz časovnega odvisnika. Zanimivost tega izreka je še stava levega ujemalnega prilastka, ki se enkrat postavi desno od odnosnice, drugič pa levo. To potrjuje pravilo, po katerem se v nadiškem in briškem narečju pridevniški prilastek lahko postavi levo ali desno glede na odnosnico, ne da bi se pri tem pomen besedne zveze kakorkoli spremenil (gl. 2.3.1.1).

13. *Na usakən kraju roba jə bla na mikəna rošca liəpa*.

Tema trinajstega izreka je *na usakən kraju roba*, rema pa *jə bla na mikəna rošca liəpa*. Na primeru tega izreka lahko vidimo, da se v remi lahko pojavi katerikoli stavčni člen, tudi osebek, če je na njem intonacijsko žarišče izreka. To potrjuje trditev, da tematske strukture izreka ne gre vedno istovetiti s skladenjsko strukturo (tema = osebek, rema = predikat). V trinajstem izreku se predložna zveza v stavčnočlenski vlogi prislovnega določila kraja postavi v temo, samostalniška zveza v stavčnočlenski vlogi osebka pa v remo. Po Daneševi klasifikaciji tematskega zapovrstja gre za tip 3b. Za temo drugega izreka je bila izbrana enota, izpeljana iz teme prvega izreka (*tist ɣolarč*).

14. *Otcpriət so bli batone, təkuə za odpriət*.

¹¹⁹ Več o tem gl. v Halliday (1994: 40–41). O tipih zložene enodelne teme gl. tudi v Quirk idr. (2008: 1362).

¹²⁰ Značilnost 12. izreka je še redundantna raba osebnega zaimka *ɣa*. To izhaja iz normirane rabe v furlanščini, po kateri se nenaglasna oblika zaimka uporablja ob naglasni ali ob samostalniku oziroma samostalniški besedni zvezi. Gl. v Marchetti (1952: 142–143). Gl. tudi 5.2.2.2.1.2.

Tema štirinajstega izreka je prislov *ocpriat*, ki se tu uporablja v anaforični funkciji; navezuje se na del reme enajstega izreka *təvəršone čərne* 'črne obleke'. Uporabljen je tip 3a; to je potek s stalno temo, pri katerem se na temo, ki je bila ponovljena implicitno (s prislovom *ocpriat*), veže nova rema, samostalnik *batone*, s pristavkom *təkuə za otpriat*. Na primeru tega izreka lahko lepo pokažemo, kako dvojici tema – rema kot sestavni enoti tematske in znano – novo kot sestavni enoti informacijske strukture nista vedno povsem prekrivni. Med obema strukturama sicer obstaja tesna pomenska zveza: govorec bo največkrat izbral temo iz dane informacije in postavil najpomembnejši, središčni del, tj. fokus, v remo, toda ne vedno. Če vzamemo, da je tema to, o čemer se v izreku govori,¹²¹ in je preostali del sporočila rema,¹²² potem je nedvomno, da je tema štirinajstega izreka prislov *otcpriat*, rema pa tisto, kar mu sledi, *so bli batone, təkuə za odpriat*. Če pa ta izrek pogledamo kot informacijsko enoto, tj. strukturo, ki združuje funkcijo že znane in nove informacije, lahko ugotovimo, da je nova informacija v izreku samo samostalnik *batone*. Pristavek *təkuə za otpriat* spada v že znano informacijo, četudi to v kontekstu ni eksplicitno izraženo. Toda govorec predpostavlja, da je naslovniku jasno dejstvo, da so gumbi za zapenjanje in odpenjanje, mogoče še za okras in za nič drugega. To spada v njegovo splošno védenje o svetu.

15. *Təvəršone* 'domače halje' *so miəl tut ženske za dama*.

Tema štirinajstega izreka se v petnajstem izreku ponovi v svoji eksplicitni obliki. Po Danešu je to tip 3a.¹²³ Zanimiva v petnajstem izreku je še stava poudarnega členka *tut*. V slovenskem knjižnem jeziku je poudarni členek tisti členek, ki izpostavlja določen stavčni člen ali del stavka, in je v skladenjski strukturi zato del stavčnega člena. Stoji lahko ob vseh predmetnopomenskih besedah, pri čemer stavčni člen, ob katerem stoji, v izreku dobi določen pomenski odtenek (Toporišič 1992: 199; Jakop 2000: 69). Poudariti velja še, da je na naglašnem zlogu za poudarnim členkom intonacijsko žarišče izreka (Toporišič: 1992: 199). Če pogledamo na primeru našega izreka, stoji poudarni členek *tut* pred samostalnikom *ženske*. Če se ravnamo po pravilih knjižnega jezika, potem je skladenjsko del osebka. Zaradi njega naj bi osebek dobil določen pomenski odtenek, vendar ni tako. V govorjenem jeziku velikokrat veljajo druga pravila kot v pisnem. Govorjena komunikacija namreč v veliki meri temelji na stereotipnih, že izdelanih nizih besed, ki jih Biber imenuje leksikalni svežnji (Biber idr. 2000: 1049). Tendenca po rabi leksikalnih svežnjev ali v našem spominu že avtomatiziranih zvez je posledica omejitev, ki jih prinaša nepripravljeni, spontani govor. Časovni pritisk namreč govorcju onemogoča izkoriščanje drugačnih slovničnih struktur ali leksikalnih sredstev, kot jih uporablja navadno. Zaradi tega se poslužuje že ustaljenih vzorcev, hitro dosegljivih iz kratkoročnega spomina. Pripovedovalka v našem primeru ni želela poudariti, da tudi ženske nosijo take obleke, saj je iz konteksta popolnoma razvidno, da gre za ženska oblačila, ampak da taka oblačila nosijo tudi za doma. Intonacijsko žarišče v tem primeru ne leži na prvem poudarjenem zlogu za členkom, na samostalniku *ženske*, ampak v besedni zvezi za *dama*. Rema izreka je v predikatu (*so miəl tut ženske za dama*). V izreku

¹²¹ Po Hallidayevi definiciji je to izhodiščna točka sporočila.

¹²² To je del, v katerem se tema razvije, in nam pomeni to, kar se o tem, o čemer se govori, pove, trdi, vpraša.

¹²³ Po Beaugrandu in Dresslerju je taka ponovitev ponovna pojavitev, pri kateri gre za preprosto ponovitev elementov in vzorcev (Beaugrand in Dressler 1992: 42).

kot informacijski strukturi pa je nova informacija samo besedna zveza za *dama*. Nov primer, ki dokazuje, da termina rema in novo nista vedno prekrivna.

16. *Sə jəh miəlo nih pet, šest, če sə tiəla bit popiəyləna, čista.*

Šestnajsti izrek uvede brezosebno strukturo, v kateri je neimenovani vršilec dejanja navadno prva oseba množine. Vprašanje je, kaj bi lahko tu vzeli za temo. Izrek se nanaša na ženske iz petnajstega izreka, vendar tega nobeno uporabljeno slovnično sredstvo ne potrjuje. S pomočjo jezikovnega konteksta,¹²⁴ v katerem ima največji vpliv neposredno predhodni izrek, pa lahko predpostavljamo, da je še vedno govor o istih ženskah. V remi je potemtakem celotni izrek. Izrek si lahko vzamemo še za zgled, kako se potek povedne dinamike v narečju lahko razlikuje od njenega poteka v knjižnem jeziku. V osnovnem (linearnem) tipu členitve po aktualnosti povedna dinamika narašča od leve proti desni, od tematskega proti rematskemu delu. Najnižjo stopnjo povedne dinamike ima prva prvina izreka, najvišjo pa zadnja naglašena prvina, ki običajno predstavlja center reme. Intonacijsko žarišče leži v zadnjem naglašenem zlogu izreka. V zgornjem primeru center reme ni na koncu izreka, ampak v sredini (*nih pet, šest*). Daneš to imenuje središčni položaj centra reme (Daneš idr. 1987: 616). Temu ustreza tudi stavčna intonacija. Intonacijsko žarišče je na števniku *šest*, ki nosi najvišjo stopnjo povedne dinamike in skupaj z *nih pet* predstavlja novo informacijo. Vse drugo v izreku je poslušalcu že znano. Še en primer, kako prvine tematske in informacijske strukture niso nujno prekrivne. Na tem primeru se pravzaprav pokaže ena od bistvenih razlik med pisnim in govorjenim jezikom, ki izhaja prav iz možnosti govorjenega jezika, da z intonacijo nakaže to, kar je v pisnem jeziku naloga členitve po aktualnosti, kar nas napelje k ugotovitvi, da členitev po aktualnosti v govorjenem jeziku nima take teže, kot jo ima v pisnem jeziku.

17. *Na dan səbuəte jə biu obvezno čist, ki tekərt so pəršli puəbje.*

Sedemnajsti izrek lahko vzamemo za primer večdelne zložene teme. Kot že omenjeno, je večdelna zložena tema sestavljena iz več stavčnih členov in obsega prvine, razvrščene od začetka izreka do topikalne teme, to je najpomembnejšega dela teme, ki navadno stoji na zadnjem mestu, torej pred remo, in nosi najvišjo stopnjo povedne dinamike v temi. Vendar v govorjenem jeziku velikokrat ni tako. Že pri prejšnjih primerih smo videli, kako se rema lahko postavi pred temo, četudi gre za besedilo z nezaznamovanim besednim redom. Prav tako se topikalna tema v narečju lahko postavi pred druge prvine, ki sicer še sestavljajo temo. V našem primeru je topikalna tema besedna zveza *na dan səbuəte*, ki, če izrek nadrobneje analiziramo, hkrati predstavlja tudi remo prvega dela priredne stavčne zveze.

<i>Na dan səbuəte jə biu</i>	<i>obvezno čist,</i>	<i>ki tekərt</i>	<i>so pəršli puəbje.</i>
rema₁	tema₁	tema₂	rema₂
tema₃		rema₃	

Tabela 19: Primer večdelne zložene teme v briškem besedilu

18. *Obujte smo miəl pa cəvatce, take hlodəste cokəlce, kər jə biu dəš.*

¹²⁴ O tipih konteksta gl. v Daneš idr. (1987: 552–553).

Tema osemnajstega izreka je osebni zaimek *mi* v izpustni obliki, v remi je zato celotni izrek. Intonacijsko žarišče je na samostalniku *cəvatce*, ki ima tudi najvišjo stopnjo povedne dinamike. Ta potem strmo upade proti koncu izreka. Spet lahko govorimo o središčnem položaju centra reme. Tematska in informacijska struktura sta prekrivni. To, kar si je govorka izbrala za izhodiščno točko sporočila (tema), in tisto, kar poslušalec že pozna (znano), je osebek *mi*. Vse drugo v izreku je novo.

19. *Kər jə blo suho, sə užiərlo ‘smo nosili’ pa opanke‘ natikače’.*

20. *Jəst sən jəh sama nərdila.*

Devetnajsti izrek ima enodelno zloženo temo, sestavljeno iz časovnega odvisnika, pri čemer je topikalna tema pridevnik *suho*.

<i>Kər</i>	<i>jə blo</i>	<i>suho,</i>	<i>sə užiərlo pa opanke.</i>
tema		rema	

Tabela 20: Primer enodelne zložene teme (s časovnim odvisnikom) v briškem besedilu

Center reme devetnajstega izreka se delno ponovi v temi dvajsetega izreka v obliki osebnega zaimka *jəh*. Po Danešu je to tip 1a. V remi je *sama nərdila*, pri čemer je intonacijsko žarišče na *sama*, to je tudi beseda z najvišjo stopnjo povedne dinamike v izreku in center reme. V knjižnem jeziku bi se izrek verjetno glasil *Jaz sem jih naredila sama*, kjer bi zadnja beseda izreka imela najvišjo stopnjo povedne dinamike, bila hkrati center reme, v zadnjem naglašnem zlogu pa bi bilo tudi intonacijsko žarišče izreka. Čeprav bi bila členitev po aktualnosti, posledično tudi besedni red, drugačna, se pomen izreka ne bi spremenil, kar vnovič dokazuje, da intonacija v govorjenem jeziku opravlja isto vlogo kot členitev po aktualnosti v pisnem jeziku.

21. *Špaɣu, taku drobnu an sən pobrala take bleke, pəršila ukup, nərdila takuə dəbelo an pole gumu odcpoda.*

V enaindvajsetem izreku je uporabljen 4. tip tematskega zapovrstja, izpeljava teme iz hiperteme. Hipertema so *opanke* iz devetnajstega izreka, tema pa *špaɣu, taku drobnu an sən pobrala take bleke*.

22. *Kər jə blo suho, miəl zmerən tuə na noyi.*

V dvaindvajsetem izreku je kazalni zaimek *tuə* v remi v funkciji anaforičnega zaimka, ki se še vedno navezuje na hipertemo *opanke*.

23. *Pozimi, kər jə biu mres, smo miəl kəlcete dəbele, pledene.*

V triindvajsetem izreku govorka uvede novo temo, in sicer enodelno, zastopa jo prislovna zveza *pozimi, kər jə biu mres*. Nova je tudi rema *smo miəl kəlcete dəbele, pledene*.

24. *Tiste kəlcete so bli ɣor čes koline, lastik an uənde blo.*

V štiriindvajsetem izreku se rema triindvajsetega izreka pojavi spet v temi. Gre za tip 1a, navezovalno tematizacijo reme.

25. *Pole pot təvəršonən smo miəl katulin an srajcu spoda.*

Tema petindvajsetega izreka *pole pot tǎvǎršonǎn* je kontekstno že vezana prvina.¹²⁵ Aktivirana je bila v petnajstem, zopet se je pojavila v šestnajstem izreku. Aktivacija samostalniške besede *tǎvǎršon* se je od šestnajstega izreka naprej, ker beseda ni bila več omenjena, zmanjšala do stopnje, ko je bila potrebna ponovitev v obliki polnopomenske besede (renominacija). Za izrek je značilna še redundantna raba prislovnega določila kraja. Pomen predložne besedne zveze *pot tǎvǎršonǎn* se ponovno ubesedi s prislovom *spoda*.

26. *Bǎryǎšine smo diǎlli sami dama.*

V šestindvajsetem izreku se postavlja vprašanje, kaj je v temi. Prva možnost je osebni zaimek *mi* v izpustni obliki, druga možnost pa je uvedba nove teme, *bǎryǎšine* 'spodnje hlače'. Na ta izrek se ne nanaša noben drug izrek v nadaljevanju. Spodnje hlače bodo še omenjene, ampak ženske, torej tema ne bo ista, zato se nagibam k prvi možnosti, po kateri je celotni izrek v remi z intonacijskim žariščem na poudarnem zaimku *sami*. Zdi se namreč, da izrek ne govori o spodnjih hlačah, ampak o 'nas', ki smo med drugim sami delali tudi spodnje hlače.

27. *So bli kake stare prǎstrale tǎnke, zriǎzli an nǎrdil take pletce za pet an pole smo uriǎzli še za špaline.*

Tudi v sedemindvajsetem izreku se postavi vprašanje teme. Ta bi lahko bila novo aktivirana besedna zveza *kake stare prǎstrale tǎnke* 'kakšne tanke stare rjuhe'. Toda izrek lahko pretvorimo v *Imeli smo kake stare tanke rjuhe, ki smo jih zrezali*. Pomen, ki se po pretvorbi ne spremeni, nam pove, da ni govor o rjuhah, ampak spet o nas, ki smo iz starih tankih rjuh nekaj naredili. Po tem sklepanju je tema znova osebni zaimek *mi*. Rema izreka pa je izpeljana iz hiperreme *katulin an srajca* v petindvajsetem izreku.

28. *Moški so miǎl pa zmerǎn soje bǎryeše an γor srajca an na vǎrh kamužlin.*

Izrek osemindvajset uvede nova tema *moški*.

29. *Srajce so bli brez γolarja.*

V devetindvajsetem izreku se del reme osemindvajsetega izreka *srajca* postavi v temo. Gre za tip 1a, vendar se ne tematizira celotna rema predhodnega izreka, ampak le njen del.

30. *Pozimi so na vǎrh vǎryli kamažolu, čǎkaton.*

V tridesetem izreku ostaja tema ista (*srajca*), njen pomen nosi predložna zveza *na vǎrh*. To je tip 3a, tematsko navezovanje s predhodno temo.

31. *Bǎryǎšine so miǎl duye an na koncu usake jǎ biu trak za zvazǎt, dǎ nis miǎl mres an dǎ jǎh ni blo vidǎt uǎn z bǎryeš.*

V enaintridesetem izreku se aktivira nova tema *bǎryǎšine*. Ta prvina se ne nanaša na temo šestindvajsetega izreka, tam je bil govor o ženskih, v enaintridesetem izreku pa o moških spodnjih hlačah. Hipertema *moški*, ki je bila uvedena v osemindvajsetem izreku, pa ostaja ista. Na to kaže osebna glagolska oblika *so miǎl*.

32. *Na γlavi klabuk obvezen.*

Dvaintrideseti izrek uvede nova tema *na γlavi*. Ta se sicer eksplicitno ne navezuje na predhodno informacijo o moških, tega ne nakazuje niti osebna glagolska oblika, kot je bil

¹²⁵ Več o tem gl. v Sgall idr. (1986: 62–63).

primer v enaintridesetem izreku. Toda z upoštevanjem širšega položajnega konteksta, ki se nanaša na širšo prostorsko in časovno umeščenost, in izkušnjskega konteksta, ki upošteva govorčeva in poslušalčeva skupna védenja o svetu, vemo, da je hipertema še vedno *moški*. Torej z upoštevanjem dejstva, da govorka pripoveduje o življenju na podeželju v preteklosti, ko so klobuke nosili vsi moški in izključno moški, lahko rečemo, da se tema izreka nanaša na implicitno predhodno informacijo,¹²⁶ in sicer, da je govor še vedno o moških. V ena- in dvaintridesetem izreku je tematsko zapovrstje uresničeno s tipom 3a, tematskim navezovanjem s predhodno temo.

33. *Stare žene so miäl facu na ɣlavi, mlade pa kite, ɣor zvazæne, pole pledæne an od pu dol puščæne, dæ smo jæh zavil.*

V triintridesetem izreku sta uvedeni novi temi, *stare žene* v prvem in *mlade* v drugem delu. Rema drugega dela triintridesetega izreka *kite, ɣor zvazæne, pole pledæne an od pu dol puščæne, dæ smo jæh zavil*, se ponovi v temi štiriintridesetega izreka, in sicer z osebnim zaimkom *jæh*. To je tip 1a, izpeljevalna tematizacija reme.

34. *Z žæliæzæn od lumbrene smo jæh popiæylæli, dæ si zavil.*

35. *Smo ložli žæliæzo če u oɣin an pole na læsa.*

Rema štiriintridesetega izreka z *žæliæzæn od lumbrene* se v petintridesetem izreku postavi v temo *smo ložli žæliæzo*. Znova gre za tip 1a. Zanimiva za ta izrek je še redundantna raba prislovnega določila kraja, v vlogi tega je naprej kazalni zaimek *če* 'tja', potem pa še predložna zveza *u oɣin*.

36. *Kærki si tiæla bit buj liæpa, si ložla kite napri, če ne smo jæh miäl nazaj.*

V triintridesetem izreku aktivirana prvina *kite* se v šestintridesetem izreku znova pojavi na mestu teme, in sicer dvakrat: prvič v svoji polnopomenski obliki in drugič z zaimkom *jæh*.

37. *Smo diælli kite, zaten kæ bla pærluæznost, dæ næs niso vidli starši, ki niso næs pustil.*

V sedemintridesetem izreku ostaja tema ista; tip 3a, tematsko navezovanje s predhodno temo. Zaradi visoke stopnje aktivacije (polnopomenska beseda je bila uporabljena v predhodnem izreku) ponovna pojavitev besede ne bi bila potrebna.

Če si pogledamo pogostost pojavljanja posameznega tipa tematskega zapovrstja v analiziranem besedilu, lahko ugotovimo, da sta najpogosteje uporabljena tipa 1 in 3, torej tematizacija predhodne reme in tematizacija predhodne teme.

Zdaj pa nas zanima še, kateri stavčni členi so v besedilu najpogosteje v vlogi teme ter katera besednoredna različica je najpogosteje uporabljena.

3.6.2.1 Pogostost pojavljanja posameznih stavčnih členov v temi

T_{i1}	osebni zaimek <i>mi</i> v izpustni obliki v funkciji osebka
T_{i2}	samostalnik <i>krila</i> v funkciji osebka
$T_{i3} = T_{i2}$	osebni zaimek <i>jih</i> v funkciji predmeta v tožilniku
$T_{i4} = T_{i2} = T_{i3}$	samostalnik <i>krila</i> v funkciji osebka

¹²⁶ O eksplisitni in implicitni predhodni informaciji gl. v van Dijk (1992: 118–119).

$T_{i5} < T_{i1}$	časovni odvisnik <i>kadar sem se jaz že poročila</i>
T_{i6}	samostalniška besedna zveza <i>moja tašča (in druge ženske njene starosti)</i> v funkciji osebk
T_{i7}	zveza veznika <i>in</i> in prislova <i>potem</i>
T_{i8}	kazalni zaimek <i>temu</i> v izpustni obliki v funkciji predmeta v dajalniku
$T_{i9} = T_{i1}$	osebni zaimek <i>mi</i> v izpustni obliki v funkciji osebk
$T_{i10} < T_{i1}$	osebni zaimek <i>jaz</i> v izpustni obliki v funkciji osebk
T_{i11} vsebuje T_{i1} (= T_{i9})	časovni odvisnik <i>ko smo hodili v šolo</i> , ki vsebuje T_{i1} (= T_{i9}) osebni zaimek <i>mi</i> v izpustni obliki
$T_{i12} = T_{i9} = T_{i1}$	poudarni zaimek <i>sami (mi sami)</i> v funkciji osebk
T_{i13}	predložna zveza <i>na vsakem kraju roba</i> v funkciji prislovnega določila kraja
T_{i14}	prislov <i>spredaj</i> v funkciji prislovnega določila kraja
$T_{i15} < T_{i14}$	samostalnik <i>halje</i> v funkciji predmeta v tožilniku
$T_{i16} = \emptyset$	celoten izrek je v remi
T_{i17} vsebuje T_{i15}	stavek <i>Dan dan sobote je bil (təvəršon, tj. halja) obvezno čist</i> , ki vsebuje T_{i15} v izpustni obliki
$T_{i18} = T_{i1} = \emptyset$	osebni zaimek <i>mi</i> v izpustni obliki v funkciji osebk; celoten izrek je v remi
T_{i19}	časovni odvisnik <i>kadar je bilo suho</i>
$T_{i20} = T_{i10} < T_{i1}$	osebni zaimek <i>jaz</i> v funkciji osebk
T_{i21}	samostalniška besedna zveza <i>vrvico, tako drobno</i> v funkciji predmeta v tožilniku + stavek <i>in sem pobrala take ostanke od blaga</i>
$T_{i22} = T_{i19}$	časovni odvisnik <i>kadar je bilo suho</i>
T_{i23}	prislov <i>pozimi</i> + časovni odvisnik <i>ko je bilo mraz</i>
T_{i24}	samostalniška besedna zveza <i>tiste nogavice</i> v funkciji osebk
T_{i25}	zveza prislova <i>potem</i> in predložne zveze <i>pod predpasnikom</i> ; zadnje je v funkciji prislovnega določila kraja
$T_{i26} = T_{i12} = T_{i9} = T_{i1} = \emptyset$	osebni zaimek <i>mi</i> v izpustni obliki v funkciji osebk; celoten izrek je v remi
$T_{i27} = T_{i26} = T_{i12} = T_{i9} = T_{i1} = \emptyset$	osebni zaimek <i>mi ((mi) smo zrezali in naredili)</i> v izpustni obliki v funkciji osebk
T_{i28}	samostalnik <i>moški</i> v funkciji osebk
T_{i29}	samostalnik <i>srajce</i> v funkciji osebk
$T_{i30} < T_{i29}$	prislov <i>pozimi</i> + predložna zveza <i>na vrh</i> , ki se nanaša na T_{i29} , tj. <i>srajca</i> ; predložna zveza je v funkciji prislovnega določila kraja
T_{i31}	samostalnik <i>brgešine</i> (tj. spodnje hlače) v funkciji osebk
T_{i32}	predložna besedna zveza <i>na glavi</i> v funkciji prislovnega določila kraja

T _{i33}	samostalniška besedna zveza <i>stare žene</i> ter samostalnik <i>mlade</i> v funkciji osebka
T _{i34}	samostalniški zaimек <i>jih</i> v funkciji predmeta v tožilniku
T _{i35}	samostalnik <i>likalnik</i> v funkciji predmeta v tožilniku
T _{i36}	samostalnik <i>kite</i> in samostalniški zaimек <i>jih</i> , ki se nanaša na <i>kite</i> v funkciji predmeta v tožilniku
T _{i37}	samostalnik <i>kite</i> v funkciji predmeta v tožilniku

Tabela 21: Stavčnočlenska analiza prvin v temi

Stavčnočlenska analiza prvin, ki so se v izbranem pripovednem besedilu pojavile v temi, je pokazala, da je bil v njej največkrat osebek (v šestnajstih izrekih), sledijo mu predmet (v osmih izrekih), časovni odvisnik (v petih izrekih) ter prislovno določilo kraja (v petih izrekih). Najpogosteje rabljena besednoredna različica je bila S–V–O, torej osebek + povedek + predmet.

3.6.3 Pogostost posameznih tipov tematskega zapovrstja v pripovednih narečnih besedilih

Da bi ugotovili pogostost posameznih tipov tematskega zapovrstja v obravnavanih pripovednih narečnih besedilih, je bila opravljena aktualnostnočlenitvena analiza zapisov desetih govorjenih besedil. Za pravilno se je izkazala predpostavka, da sta najpogostnejša tipa tematskega zapovrstja tipa 1a in 1b, navezovalna tematizacija reme in navezovalna izpeljevalna tematizacija reme, ter tipa 3a in 3b, tematsko navezovanje s predhodno temo in izpeljava predhodne teme. Obema tipoma sledi tip 4, izpeljava teme iz hiperteme, najmanj pogostna pa sta tipa 2 in 5, navezovalna tematizacija izreka in tip s povzermalno temo.

3.6.3.1 Tip 2

Tip 2, pri katerem je za temo drugega izreka izbrana celotna vsebina predhodnega izreka, se v obravnavanih besedilih pojavi nekajkrat. V večini primerov je tema zastopana s kazalnim zaimkom *to*, ki je lahko tudi v izpustni obliki. V naslednjem sestavku imamo oboje:¹²⁷

Kər jə nərdu prijavu, sən reku: »Počaki, ki pejən še ankrət z uələn žlitu, də bo zadost ɣnoja an pole nərđiš prijavu za use ukop.«

Viaš, kər kə vajdlo uən /.../, dol h sodniku. Jə reku: »Vi ste švercu ɣnuaj z Jugoslavje u Italju.«

»Ni riəs, tovariš sodnik, tovariš sodnik,« sən reku, »ni rəsnice. Jəs sən pərvo švercu z Italje u Jugoslavju, peju čəz Jugoslavju dol nazaj u Italju. Tuə jə rəsница,« sən reku, »druyo vən na muərən poviäst.«¹²⁸

¹²⁷ Govorec, čigar hiša se nahaja v vasi Plešivo v Brdih, v stometrskem mejnem pasu, pripoveduje zgodbo o tem, kako mu je policist napisal prijavo, ker je iz hleva, ki je bil na jugoslovanski strani, gnoj metal v gnojno jamo na italijanski strani, češ da je to delal nezakonito.

¹²⁸ Ko je napisal prijavo, sem rekel: »Počakaj, da peljem še enkrat z volom sani, da bo gnoja dovolj, in potem napišeš prijavo za vse skupaj.« Veš, ko se je to razvedelo, /.../, [sem moral] dol (v Novo

3.6.3.2 Tip 5

Tip 5, tip s povzermalno temo, je podoben tipu 2, le da v tipu 2 drugi izrek povzema vsebino predhodnega izreka, v tipu 5 pa vsebino celega odstavka ali celo celega besedila. V analiziranih besedilih sem našla dva taka izreka. Oba povzemata vsebino celotnega besedila. Navajam primer enega. Besedilo je daljše,¹²⁹ zato sem vzela samo njegov začetek in konec s povzermalnim izrekom.

Tuə jə blo pa təkua.

Mə lohko rečəš: »Zəki jə ɣrofica prədala lih šesəntridəset kmetij fajajnskih, sə miəla tut puhno družih? Zəki jə pərdala?«

Zətuə, kə smo miəl numalo əldi, ma malo, kə bluə prau zaviədnih, kə so pulitiku poznal, s bli že stariš. /.../

Alora, pərdal sə Fəjanu zətuə, kə ɣrofica Elvira Baguer miəla strah, də rate tist komunizəm povojni. Sa ji rekli tisti tajniki, al prədəš ən priməš kak saut, al pa ti uzemi. Alora, sə use dobro končalo po zasluɣi ən par naših əldi, kə so po sili razmiər sforcierli, də sə ta močni plačuvəl tut za tə družih. Sə jən rekli, də čə na bomo plačuvəl, pujdmo usi hudičurət.¹³⁰

Tipa 2 ($T_{i+1} = V_i$) in 5 ($T_{i+1} = V_{B, BO}$) sta pogosta v razlagalnih pripovedih, kot je na primer naslednja z naslovom *Dreški kamun*.

An dan moj tata je povedau, kako je nastal dreški komun. Tle po naših brezieh so miel planine Učani.

*Vsako lieto so peršli gor krave past an travò siect, tako da so bli miesce an miesce brez ití damu. Tako de so se uštufáli miet tako živiljenje, bit delèč od družine. En dan so se pomenal, de bi začeli hiše zidət tle po tielih brezieh. Zdaj din, zdaj din so začeli hodit gor as si zidal hiše. **Tako** so počasi nastajale dreške vasi.*

*Te prvi, je zazidau hišo v naši vasi, jo je hotu narditi ta pervo tam v Drec. Drečani niso bli kontént, jali so mu: »Tu je na boš delal, biež ta v tisti laz. **Zato** se naša vas kliče Laze. Te perve merve iz telih vasi so nosili v Učá pokopavat. /.../ V Učáh so mel tudi kamún an pošto, uštufál so se hodit tako delèč po opravilah, **zato** so naredili tukaj tudi muničipio, britof an cerkvo /.../ **Tako** je nastau dreški komun (Stanonik, Potočnik, Gruden 2020: 173–174).¹³¹*

Gorico, op. D. Z. K.) k sodniku. Rekel je: »Vi ste tihotapili gnoj iz Jugoslavije v Italijo.« »Ni res, tovariš sodnik, tovariš sodnik,« sem rekel, »to ni resnica. Najprej sem tihotapil iz Italije v Jugoslavijo, peljal čez Jugoslavijo dol nazaj v Italijo. To je resnica,« sem rekel, »drugega vam ne morem povedati.«

¹²⁹ Govorec iz vasi Fojana pripoveduje, kako so fojanski kmetje od grofice de Baguer v 20. letih 20. stoletja kupili kmetije, ki so jih obdelovali.

¹³⁰ To je bilo pa tako. Lahko mi rečeš: »Zakaj je grofica prodala ravno šestintrideset fojajnskih kmetij, saj je imela tudi veliko drugih? Zakaj [jih] je prodala?« Zato, ker smo imeli nekaj ljudi, ki so bili zelo zavedni, ki so poznali politiko, so bili že starejši. /.../ Fojano so torej prodali zato, ker se je grofica bala, da pride tisti povojni komunizem. Tisti tajniki so ji rekli, ali prodaj in dobiš kakšen sold ali pa ti [vse] vzamejo. Torej se je vse dobro končalo po zaslugi nekaj naših ljudi, ki so glede na razmere izsilili, da so močni [kmetje] plačevali tudi za druge. Rekli so jim, da če ne bodo plačevali, bodo šli vsi k vragu.

¹³¹ Nekega dne je moj oče povedal, kako je nastala dreška občina. Tu po naših bregovih so imeli planine

V vseh primerih je uporabljen tip 2, razen v zadnjem, kjer je uporabljen tip 5, saj tema izreka povzema vsebino celotne pripovedi, tj. kako je nastal dreški komun.¹³²

3.6.3.3 Tip tematskega zapovrstja z razvijanjem razčlenjene reme

Med analiziranimi je tudi besedilo, v katerem lahko sledimo razvijanju razčlenjene reme. V prvem primeru je samostalniška besedna zveza *mrzla voda* hiperrema, ki se nadalje deli na remo 1, tj. *en studenec z imenom Barovica*, in remo 2, tj. *drug studenec z imenom Kofalar*. V drugem primeru je hiperrema *otrok*, ki se nadalje deli na remo 1, tj. *pobič*, in remo 2, tj. *čečate* (dekllice).

Tle poliete je marzla uoda /.../. Če je an bob marzla, je zak mi mamō en študenac tle, Barofca se kliče, ki je na uoda tipo torenciale, je motna, je marzla, /.../, ki pride ta par Nediž pride uon. An tle par nas je navada, de dieju, de se rodijo otroc /.../. Alora oča an mati, če čeju miet puobča, prideju tle an počakaju an on pride dol po teli pera od lepenja, teta pera velika, ki raste tle par Nediž. Je γor usednjen an se darži za rob od peri an pride uon otrok, ne.

Buj naprej γor je druh študenac, ki se kliče Kofalar, γor an pozime se muore daržat roke notarka an kadi kajšnu voltu uoda, zak je buj ... nie marzla, e, alora γor se rodiju čečate, su jal. Alora tle, Barofca, pride subito γor na Nedižu, inveče Kofalar, priet ku pride γor u Nedižu za narest stuo metru, luožimo rečt, pride takole dou-u Nedižu, ku tisti tan-u Amadzoni, ki se vide, takole γre naprej, ku modras, ki γre, de pride γor. Alora se je zastopilo: γorkuo je za čečatu an komplikano za puoba (smeh).¹³³

Volčani. Vsako leto so prišli gor past krave in kosit travo, tako da so bili tu mesece in mesece, ne da bi šli domov. Tako so se naveličali imeti tako življenje, biti daleč od družine. Nekega dne so se pogovorili, da bi začeli zidati hiše po teh bregovih. Zdaj eden, potem drugi so začeli hoditi gor in si zidali hiše. Tako so počasi nastajale dreške vasi. Prvi, ki je zazidal hišo v naši vasi, jo je hotel najprej napraviti v Dreki. Drečani niso bili zadovoljni, rekli so mu: »Tu je ne boš delal, pojdi tja v tisti laz.« Zato se naša vas imenuje Laze. Prve mrtve iz teh vasi so nosili pokopavat v Volče. V Volčah so imeli tudi občino in pošto, naveličali so se hoditi tako daleč po opravkih, zato so tudi tukaj naredili občinsko stavbo, pokopališče in cerkev. /.../ Tako je nastala dreška občina.

¹³² Prim. še npr. pripovedi *Klopčè* (Stanonik, Potočnik, Gruden 2020: 170) in *Konjarji* (Stanonik, Potočnik, Gruden 2020: 172), kjer sta prav tako uporabljena tipa 2 in 5.

¹³³ Tukaj poleti je mrzla voda /.../. Če je mrzla, je zato, ker imamo tu studenec, Barovica se imenuje in je hudourniške narave, voda je motna, je mrzla /.../ pride tam pri Nadiži ven. In tu pri nas je navada, da pravijo, da se rodijo otroci /.../. Če torej oče in mama želita imeti fantka, prideta sem in počakata in on pride dol na lepenovem listu, tisti veliki listi, ki rastejo tu pri Nadiži. Sedi gor in se drži za rob od lista in pride ven otrok, ne. Bolj naprej gor je drug studenec, ki se imenuje Kofalar. Gor pozimi lahko držiš roke noter in iz vode se včasih kadi, ker je bolj ... ni mrzla, in se torej rodijo dekllice, so rekli. Zato tukaj Barovica pride hitro gor na Nadižo, Kofalar pa, preden pride gor v Nadižo, da naredi, recimo, sto metrov, pride takole dol v Nadižo (zavijuga z roko), kot tisti tam v Amazoniji, ki gre takole naprej, kot modras, ki gre, da pride gor. Torej smo razumeli, toplo je za dekle in zapleteno za fanta (smeh). Besedilo je objavljeno v Zuljan Kumar (2018: 115–116).

3.7 SKLEP

Poleg ugotovitev o pogostosti posameznih tipov tematskega zapovrstja na primeru pripovednih narečnih besedil je analiza besedil pokazala še naslednje ugotovitve.

1. V pisnem besedilu z nezaznamovanim besednim redom je tema tisto, kar stoji na izhodiščni točki izreka, torej na začetku. V govorjenem besedilu to ni nujno; govorec lahko najprej pove najpomembnejše, šele potem tisto manj pomembno, kar pomeni, da se položaja teme in reme lahko zamenjata, ne da bi to kakorkoli vplivalo na nezaznamovanost besedila.
2. Tematske strukture izreka ne gre vedno enačiti s skladenjskimi vlogami posameznih besed/besednih zvez ali delov stavka. Osebek je res največkrat v temi izreka, vendar ne nujno. Prav tako ne gre enačiti tematske in informacijske strukture izreka. V temi je največkrat res znana informacija, v remi pa nova, vendar to ni nujno.
3. Potek povedne dinamike se v govorjenem besedilu razlikuje od poteka povedne dinamike v pisnem besedilu. Za slednje je značilno, da v osnovnem (linearnem) tipu členitve po aktualnosti povedna dinamika narašča od leve proti desni, od tematskega dela proti rematskemu, pri čemer ima najvišjo stopnjo povedne dinamike zadnja naglašena prvina izreka, ki običajno predstavlja center reme. Ta prvina je navadno tudi nosilka intonacijskega žarišča izreka. V narečnem besedilu je center reme lahko tudi sredi izreka ali celo na začetku. Temu ustreza potek povedne dinamike; zadnja naglašena prvina ni nujno nosilka intonacijskega žarišča izreka in zato nima nujno najvišje stopnje povedne dinamike. To ima lahko prvina, ki je v izhodišču ali sredi izreka, kjer je pač center reme.
4. Členitev po aktualnosti ima torej v govorjenem besedilu veliko manj pomembno vlogo kot v pisnem, saj ima govorjeni jezik možnost, da z intonacijo naredi to, kar je v pisnem jeziku naloga členitve po aktualnosti. Iz tega sledi, da je govorjeni jezik veliko svobodnejši medij sporočanja, saj lahko govorec zaradi slišnosti poteka tona v posameznih členih govorne verige izreka svobodneje razpostavlja njegove prvine v smislu členitve po aktualnosti kot v pisnem jeziku.

BESEDILNA GRADNJA

4.1 BESEDILNA GRADNJA V NADIŠKEM IN BRIŠKEM NAREČJU

V poglavju bodo predstavljene podobnosti in razlike v tvorbi prirednih in podrednih stavčnih struktur ter raba konektorskih sredstev za vzpostavljanje prirednih in podrednih medstavčnih razmerij med nadiškim in briškim narečjem na eni ter slovenskim knjižnim jezikom na drugi strani. Prikazana bo tudi primerjava v tvorbi podrednih stavčnih struktur med narečjema predvsem v smislu vpliva italijanske in furlanske stavčne gradnje oziroma vpliva slovenskega knjižnega jezika. Poleg kategorizacije stavčnih odvisnikov, kot jo poznamo v Toporišičevi *Slovenski slovnici*, bo primerjalno predstavljena tudi kategorizacija stavčnih odvisnikov v Quirkovi slovnici angleškega jezika (2008).¹³⁴

V drugem delu poglavja bo predstavljena gradnja besedila v obravnavanih narečjih z navezovalnimi členki, ob koncu poglavja pa še t. i. brezosebne povedi ter posebnosti zanikanja.

4.2 PRIREDNO MEDSTAVČNO RAZMERJE

Medstavčni razmerji pri- in podrednosti razumemo kot skladijsko razvrstitev dveh tipov,¹³⁵ ki vključujeta jezikovne enote iste vrste, pri čemer so pri prirednem odnosu prvine, tj. stavki, hierarhično enakovredne, pri podrednem odnosu pa je podredna prvina, tj. podredni stavek, sestavni člen nadredne enote. Med razmerjema obstajajo tudi pomembne semantične razlike (Quirk idr. 2008: 918–919; Halliday 1994: 218, 221),¹³⁶ med katerimi je osnovna v stopnji informativnosti. Informacija, ki jo posreduje podredna enota, je navadno manj pomembna od tiste, ki jo posreduje nadredna enota. Skladijski odnos neenakovrednosti torej pomeni tudi neenako semantično vrednost stavkov (Quirk idr. 2008: 919). Ta je v besedilu torej realizirana s skladijsko hierarhijo in velikokrat tudi s položajem podredne enote v povedi. Posebej se to izraža pri nekaterih tipih prislovnih odvisnikov, ki informacije ne predstavijo kot nove, ampak kot že znano, pri čemer posledično nosijo nižjo stopnjo povedne dinamike. Za primer Quirk navaja dvojici povedi z različnima semantičnima vrednostma (Quirk idr. 2008: 918–919).

Sprl se je s predsedujočim in odstopil.

Ker se je sprl s predsedujočim, je odstopil.

Vzročno-posledični odnos med prvima dvema dogodkoma je v prvi povedi predstavljen s prirednim konektorjem, v drugi pa s podrednim. Semantična razlika med njima je v tem, da se v drugem primeru za poslušalca predvideva, da za spor že ve. Enako semantično razliko lahko pripišemo naslednjemu protivnemu oziroma dopustnemu skladijskemu odnosu (Quirk idr. 2008: 918).

¹³⁴ Poglavje se pomensko navezuje na prispevke Zuljan Kumar (2013), Zuljan Kumar (2014c) in Zuljan Kumar (2016c).

¹³⁵ Poznani sta tudi s terminoma parataksa (enaka razvrstitev) in hipotaksa (nižja razvrstitev).

¹³⁶ Več o razmerju pri- in podrednosti med stavčnimi enotami gl. tudi v: Čermák (2007: 162–163); Grepl, Karlík (1998: 359–362); Lakoff (1971: 114–149); Halliday, Hasan (1976: 238–271); Halliday (1994: 216–225).

Močno se je trudil, toda izpita (vseeno) ni opravil.

Čeprav se je močno trudil, izpita ni opravil.

Razlikovanje med stavčnima razmerjema pri- in podrednosti lahko utemeljujemo tudi na osnovi zamenljivosti stave stavčnih enot povedi brez spremembe njihove pomenske vrednosti. V prirednem stavčnem razmerju se stava prirednih stavkov lahko zamenja, pri čemer pomen ostaja enak, medtem ko v podrednem stavčnem razmerju to ni mogoče. To pa ne velja vedno tudi v prirednem stavčnem razmerju. Jezikovni enoti se lahko zamenjata le v nekaterih primerih prirednega odnosa (prvi zgled), ne pa v vseh (drugi zgled), saj je njuna potencialna zamenljivost odvisna od več dejavnikov,¹³⁷ ki so skladijske, semantične ali pragmatične narave (Quirk idr. 2008: 918–919).

Maja se uči za kuharico in Sonja študira pravo. = Sonja študira pravo in Maja se uči za kuharico.

Umril je in bil pokopan na pokopališču. ≠ Pokopan je bil na pokopališču in umrl je.

4.2.1 Vezalno priredje

Vezalno priredje izraža soobstajanje ali zaporedje (Toporišič 2000: 651). Toda z vidika množice podpomenov, ki se skrivajo znotraj pomenskega polja vezalnega priredja, je ta definicija presplošna in nepopolna. Že sam delež rabe vezalnega priredja v govoru, ki je v razmerju do preostalih oblik prirednega in podrednega medstavčnega odnosa zelo visok, kaže na to, da vezalno priredje pokriva veliko širše semantično polje, kot sta soobstajanje in zaporedje. Dokaz za to je tudi raba veznika *in* kot konektorja z najširšim pomenom in možnostjo rabe. Pravzaprav je edina omejevalna okoliščina za njegovo rabo ta, da imata v pragmatičnem smislu skladijski enoti, ki ju veže, dovolj vsebinsko skupnega (Quirk idr. 2008: 930.) Naslednja poved je nesprejemljiva prav zato, ker vsebini obeh skladijskih enot nimata dovolj skupnega, da bi iz celotne povedi izšel nov oziroma skupen pomen.

Tina se je nasmehnila in na morju je peklena vročina.

Vež, ki jo konektor *in* ustvari, je s pomenskega vidika zelo odprta, tako da je interpretacija pomena, ki ga razmerje izraža, pravzaprav prepuščena poslušalcu oziroma bralcu.¹³⁸ Poleg pomena soobstajanja in kronološkega zaporedja Quirk navaja dodatnih sedem pomenov, ki jih vezalno priredje lahko izraža, in sicer:

- a) Drugi stavek izraža posledico ali rezultat, pri čemer dogodek, opisan v prvem stavku, predstavlja okoliščino, ki omogoča, da se drugi dogodek zgodi: *Slišal je eksplozijo in (zato) poklical policijo.*
- b) Drugi stavek izraža nasprotje: *Maja je iskrena in Tina je prebrisana.*

¹³⁷ Tudi z vidika stopnje povedne dinamike stavka v prirednem odnosu nista enakovredna, saj je drugi stavek praviloma v rematskem oziroma fokusalnem položaju, s čimer je deležen višje stopnje povedne dinamike.

¹³⁸ Več o konektorju *in* in njegovih funkcijah gl. v Halliday, Hasan (1976: 233–237) ter Žele, Kranjc Ivič (2020: 406).

- c) Drugi stavek nam v primerjavi s prvim prinaša presenečenje, pri čemer prvi stavek izraža dopuščanje: *Močno se je trudila in (vendar) je padla.*
- č) Prvi stavek je drugemu pogoj: *Dajmo mu nekaj denarja in (potem) ne bo nikomur povedal, kaj smo naredili.*
- d) Drugi stavek poda trditev, sorodno trditvi prvega stavka: *Trgovinski sporazum ne bi smel biti problem in kulturna izmenjava bi morala biti z lahkoto dosežena.*
- e) Drugi stavek predstavlja samo dodatek prvemu; edini pogoj pri tem je, da se stavka pomensko ujemata: *Ima dolge lase in vedno nosi kavbojke.*
- f) Drugi stavek prvemu prida komentar ali razlago: *Ivana niso marali, in to glede na njegovo obnašanje ni nič presenetljivega*¹³⁹ (Quirk idr. 2008: 930–932).

V primerjavi s knjižnim jezikom v obravnavanih narečjih glede vezalnega priredja ni posebnosti. Uvajajo ga veznika *an/br. ən*, v nadiškem še *pa*¹⁴⁰ ter prislov *potlé/br. pole* oziroma zveza *an pole*. Nekoliko drugačen je edino nadiški konektor *antà* ‘in tedaj’.

An/ən:

Ta z izbe je paršla an daržala tu pest adno domačo lepo an novo pleteničico, pokrito z bielimi tavajučani, an me je jala tele besiede: /.../ [nad.]

Pa:

An puob je šu v vas pa no vičer je biu takuo truden, de je zaspal ta par muroz. [nad.]

Potlé/br. pole/an pole:

Smo si usadli dol, pole smo zajəryal adnu slovensku na ramoniku, tut Təljani sa piəl z nami, an pole smo šli ləpuə počasu nazaj. [br.]

Antà:

Gledi pridit antà ti povien vse lepuo. [nad.]

4.2.1.1 Implicitna vezalna koneksija

Koherenca znotraj povedi se lahko vzpostavlja tudi v odsotnosti površinske povezave, tj. brez izraženega konektorskega sredstva, saj pomensko razmerje razberemo iz celotne strukture in ne samo iz konektorskega sredstva. V primerih praznega konektorskega mesta je razmerje med deloma konektorske zveze torej podano z vsebino njunih prvin, razumljeno s pomočjo sobesedila ali celo iz izvenjezikovne situacije. Tako koneksijo lahko za razliko od koneksije z eksplicitno izraženim konektorjem imenujemo implicitna (Gorjanc 1998: 368). V korpusu pregledanih besedil je bilo prirednih stavčnih struktur brez konektorja, posebej pri vezalnem in pojasnjevalnem razmerju, veliko.

¹³⁹ Čeprav so navedeni zgledi vzeti iz angleške slovnice, veljajo tudi za slovenski jezik. Poleg teh pomenov je v analiziranih narečnih besedilih *in* rabljen še v pomenski vlogi konektorja časovnega odvisnika: nad. *Niesmo še začel flesketat z vodo an bagnin je že zažvižgu* ‘ko je reševalec iz vode že zažvižgal’.

¹⁴⁰ Za konektor *pa* v vezalnem priredju v briškem narečju nisem našla primera.

Antà gren gor, miešan, hoden u to starmin gor, gor po arbid gor, gledan po luftu.
[nad.]

Nona je mučala, me nie jala pu besiede. [nad.]

Huədən, pošlušən, use tiho jə blo, kər naankrət, ki je sploh nisən šlišu, pride lāsica prau pred minò. [br.]

4.2.2 Ločno priredje

Slovenska slovnica ločno priredje definira kot razmerje, pri katerem »nep prvi del podaja obvezno ali prosto zameno prvega ali predhodnega« (Toporišič 2000: 647). Pretvoriti se ga da v pogojno podredje (prav tam: 652):

Ali se poboljšaj ali pojdi. > Če se nočeš poboljšati, je bolje, da greš.

V knjižnem jeziku ga uvajajo naslednji vezniki: *ali – ali, ali, bodi(si) – bodi(si), če – ali, bodisi – ali* (Toporišič 2000: 439).¹⁴¹ V obravnavanih narečnih besedilih se kot konektor ločnega razmerja pojavlja zveza *ali pa/br. al pa*.

Ali pa/br. al pa:

Lohko si uzau na puf, ma blo puhno za plačavət, al pa si šu na kənt, an puhno jəh jə šlo tekərt təkua an təkua. [br.]

4.2.3 Protivno priredje

Protivno razmerje je zveza stavkov, v kateri je drugi stavek v vsebinskem nasprotju s prvim. Vsebinsko ni enotno in lahko izraža:

a) kontrast ali razliko: *Jaz bom služil, ti boš pa pazila na otroke.*¹⁴²

b) nasprotje: *Povedala bi ti novico, pa mi je mama prepovedala.*

c) zamenjavo: *Nisem jezna, pač pa zelo žalostna.*

č) izvzemanje: *Ponavadi sem dosegljiv, le ko sem na sestanku, moram izklopiti telefon* (Toporišič: 2000: 647, 651).

V slovenskem knjižnem jeziku jedrni del protivnih konektorjev sestavljajo protivni vezniki: *pa*,¹⁴³ *a, toda, ali, vendar, ampak, ne – ampak/temveč/marveč, samo* in *le*.¹⁴⁴ Tem

¹⁴¹ Najnavadnejši je *ali* oziroma *ali – ali*, drugi *pa* so stilno zaznamovani. Namesto *ali (pa)* se lahko rabi *sicer*. Ta podaja razlog, ki bi nastopil kot posledica, če se dejanje jedra vezniške zveze ne bi izvršilo. *Ali bomo imeli denar ali pa nas poženejo s hube. > Moramo imeti denar, sicer nas poženejo s hube* (Toporišič 2000: 439).

¹⁴² Možna je pretvorba v protivno podredje: *Medtem ko bom jaz služil, boš ti pazila na otroke.*

¹⁴³ Veznik *pa* se od drugih protivnih veznikov loči po tem, da njegov skladenjski položaj ni vezan na mesto med stavkoma, ki gradita protivno zvezo.

¹⁴⁴ Med protivnimi vezniki je v knjižnem jeziku najbolj vsestranski *pa*. Lahko se uporablja med deloma priredja, v katerih se različnim osebkom (ali istemu osebk) v različnih stavkih pripisujejo različna dejanja. Taka protivna zveza je po pomenu blizu vezalnemu priredju: *Oče je v hlevu, mama pa je odšla na vrt po solato.* Če je nasprotje med prirednima deloma večje, se v njem poleg veznika *pa* lahko rabita tudi *a* ali *toda*: *Jaz delam, a/toda ti zapravljaš.* Poleg veznikov *a, toda, ali, vendar* in *ampak pa* lahko izraža tudi nekako zanikano nasprotje prvemu delu vezniške zveze: *Bi*

se lahko pridružijo členki, predvsem *tudi* in *pa*. V takih primerih je konektor sestavljen iz veznika in členka, vendar ne gre za frazeologizirano zvezo, saj se členkovni del v strukturi lahko pojavlja na različnih mestih (prvi in drugi zgled). Konektorsko sredstvo lahko sestavlja tudi zaporedje dveh veznikov, npr. *in vendar*, *vendar pa*, kar SSKJ označuje za okrepljeno vezniško sredstvo. Omeniti velja še posebno frazeologizirano členkovno konektorsko zvezo *pač pa*, ki se uporablja za »uvajanje nove trditve namesto prej zanikane« (SSKJ) (tretji zgled).¹⁴⁵

Res sem mu zabrusila nekaj gorkih, toda tudi on meni ni ostal dolžen/toda on meni tudi ni ostal dolžen.

Vse smo dali zanj, vendar vseeno ni bil zadovoljen/vendar zadovoljen vseeno ni bil.

Ni izgledalo, da je vesel mojega obiska, pač pa se mi zdi, da je bil njegov obraz naravnost zgrožen.

Nabor protivnih konektorjev je v nadiškem in briškem narečju mnogo skromnejši kot v knjižnem jeziku, in sicer zato, ker vse podpomene protivnega razmerja, tj. nasprotje, razliko, zamenjavo in izvzemanje, pokriva prevzeti protivni veznik *ma*. Ta je skorajda edini protivni konektor v briških govorih. Daleč za njim je po pogostnosti rabe protivni *pa* (v nadiškem narečju uporabljan več kot v briškem), potem pa še *samuo/br. samo*.

Ma:

Vien, de Veronika zna an nardi puno, ma ist san toja mat an muoran narest moja dužnuost. [nad.]

Navada bla liapa an pole sə use zyubilo, ma zdaj si žə začianje nazaj. [br.]

Pa:

Je bluo mraz, pa nie medlò. [nad.]

Kajšənkrət smo pa tut zyubil, jə pa vəčinoma niək ostalo. [br.]

Samuo/samo:

Vsierode smo gradil hiše za nas an za druge, samuo za naše liepe doline niesmo dost nardil. [nad.]

Po vojski jə blo puhno sadja, samo ni blo kən pərdat ya. [br.]

rade še ležale, pa vstati morajo. Vendar, ali in ampak čustveno poudarjajo nasprotje, a in toda pa sta njihovi zborni različici; veznik a je bliže vezniku vendar, veznik toda pa je bliže vezniku pa. Vezniki ne – ampak/temveč/marveč se rabijo, ko je prvi del vezniške zveze zanikan: če nikalnico prestavimo v drugi del vezniške zveze, moramo veznike ampak/temveč/marveč opustiti, hkrati pa lahko uporabimo pa: Ne pišem za stare, ampak za mladi rod > Pišem za mladi rod, ne pa za stare. Najnavadnejši veznik je ne – ampak, posebnost pa ne – marveč. Veznika samo in le iz jedra vezniške zveze nekaj izvzemata: V veži je vladala tema, samo od ognjišča sem se je svetilo. Veznik le je manj navaden kot samo. Samo se rabi tudi namesto vendar: Lahko da boš od koga zvedel, samo (vendar) od mene ne (Toporišič 2000: 439–440).

¹⁴⁵ Novejša literatura za slovenski knjižni jezik ločuje priredno in podredno izrazitev protivnega razmerja. Pri drugem gre za primere, pri katerih je podrednost izražena le na strukturalni ravni, ne pa tudi na pomenski. Pri spremembi skladenjskega razmerja se namreč pomensko razmerje ne spremeni (Žele 2016: 31–32). Primer: *Ponaredki vsebujejo železo, medtem ko ga originalni kovanci ne* (Gabrovšek 2018: 54).

Vsebinska nasprotnost drugega dela protivne zveze glede na njen prvi del se v nadiškem in briškem narečju ubeseduje tudi z veznikom *an* 'in', kar je pričakovano zaradi njegove večpomenskosti.

An:

Smo rekli, bo triaba najt kake konje, an u naši vasi nima nubedən konja. [br.]

4.2.3.1 Implicitna protivna koneksija

Implicitna protivna koneksija je v analiziranih narečnih besedilih pogosta, kar je razumljivo, saj so pomeni nasprotnosti, razlikovanja in zamenjave pri poslušalcu nedvoumno razvidni iz besedilnega ali položajnega konteksta.

Milo an sarčno san jo joče prašala, de naj mi jo paršenka, nie bluo ki, me je nie tiela dat. [nad.]

So tələfoniərəl səm, ni vəjalo. [br.]

4.2.4 Vzročno priredje

S semantičnega vidika v vzročnem prirednem razmerju vsebina drugega stavka vzročno pojasnjuje vsebino prvega stavka,¹⁴⁶ pri čemer bi glede na pomen, ki ga vzročno priredje vzpostavlja, lahko ločili pravi vzrok od namena. S to delitvijo sovпада tudi delitev konektorjev. *Zakaj, kajti, namreč* in *sicer* so vezniki pravega vzroka, medtem ko *saj* »nekako poudarja razlog ali motiv za vsebino jedra vezniške zveze« (Toporišič 2000: 440). Okrepiti se ga da *s tako ali tako* in *vendar*: *Šel bom kar stran, saj me tako ali tako ne rabite več.*

V nadiškem narečju se v funkciji konektorja vzročnega priredja največ uporablja vprašalni zaimek *zak* 'zakaj', z izgovorno različico *zaki*, sledi mu veznik *sa* 'saj', ta se deloma rabi tudi v briškem narečju v izgovorni različici *sə*. *Sicer* pa se v briškem narečju največ uporablja veznik *ki*, ki je pomensko prekriven s *ker* ali *kajti*. Ali je v funkciji *ker*, in torej vzpostavlja podredno razmerje, ali *kajti*, in tako vzpostavlja priredno razmerje, ni mogoče ugotoviti zaradi besednorednega pravila, ki velja v obravnavanih narečjih, po katerem prisotnost podrednega veznika *ker* ne vpliva na besedni red v podrednem stavku, kot to velja za knjižni jezik. Primer: br. *Dənəs višno də pridi z brajde priət damu, ki tata ɣra pole balinət. /.../ 'kajti oče gre potem balinat/ker gre oče potem balinat.'*

Zak:

Par starin so radi tukli nas otroke, zak so misenli, de takuo se navademo lieuš an pried. [nad.]

Sa/br. sə:

Na 5. obrila lietos smo miel velik senjam, sa so me karstil. [nad.]

Pepi Krišnu, ben dol z Italje zdaj, jə šu hitro po vojski nazaj doluən, sə to nismo skor miəl ki jiəst. [br.]

¹⁴⁶ Glede na raziskave kognitivnega jezikoslovja je razmerje posledica – vzrok obrnjeno oziroma zamenjano naravno zaporedje miselnega poteka v človeku. Posledica tega je lahko težje sprejemanje in razumevanje besedila pri poslušalcu/bralcu (Velčić 1987: 96).

4.2.4.1 Implicitna vzročna koneksija

Pogoste v govoru so tudi vzročne zveze brez eksplicitne prisotnosti konektorja. Z vidika razumevanja sporočila sta razmerji vzrok – posledica ali posledica – vzrok navadno dovolj prepoznavni tudi samo iz besedilnega ali situacijskega konteksta.

Puhno od njah jə šlo po sviatu, to ni blo ki diəlat an prəživiat s moyu. [br.]

4.2.5 Sklepalno ali posledično priredje

Glede na pomen, ki izhaja iz sklepalne zveze, sklepalno ali posledično priredje definiramo kot razmerje, pri katerem »drugi del kaže sklep ali posledico, ki izhaja iz prvega dela« (Toporišič 2000: 647). Sklepalna zveza se torej konča s sklepom, ki pomeni zaključek predhodnega dela besedila (Velčić 1987: 84). Sklepalni konektorji v knjižnem jeziku so zaimenski prislovi¹⁴⁷ *zato, zatorej, torej, tedaj, tako, odtod* ter veznik *pa*. V nadiških in briških besedilih je najpogosteje uporabljeni sklepalni konektor *zatuo/br. zatuə*, uporabljen tudi v zvezi z vezalnim *an*. Ta se v funkciji sklepalnega konektorja lahko uporablja tudi sam, pri čemer je *zato* impliciran. Take strukture so bile v pregledanem korpusu pogoste, kar gre pripisati splošnosti oziroma večpomenskosti konektorja *in*, ki pušča možnosti razumevanja svoje vloge odprte poslušalčevi sposobnosti njegove prepoznave. Poleg prislovnega *zato* se v obravnavanih narečjih uporablja tudi konektor *alora*, ki ustreza slovenskemu *torej*.

Zatuo/br. zatuə:

Mostu tekrat nie bluo, zatuo so muorli preskakat vodo od dnega kamana do družega. [nad.]

An zatuo/br. an zatuə:

Mene šuəla mə šla dobro, samo ni miəu ostat duə dama, an zətuə sən moyu ostat jəst, ma če ne jəst bi šu u šuəlu za bolničarja, ki tiste mə blo ušēč. [br.]

An:

Ist san bla lačna an san zvestuo jedla mortadelo an vse druge reči, ki jin niso šle. [nad.]

Sa šli dərve an bo triəba nərdit nove, samo čiə jəh najdmo u ten cajtu, smo rekli. [br.]

Alora:

Siərk smo nosil mliət u malən dol u Muš, samo pozimi s kuələn sə dərslu, alora jə blo vəčkrət triəba nest tut na ərkà. [br.]

4.2.6 Pojasnjevalno priredje

V pojasnjevalnem priredju drugi del prvega pojasnjuje ali natančneje določa (Toporišič 2000: 647), pri čemer za to v slovenščini ne obstajajo specializirani pojasnjevalni enobesedni vezniški konektorji, ampak se uporabljajo leksikalizirane jezikovne enote. V knjižnem

¹⁴⁷ Vse zaimenske prislovne besede v konektorski funkciji *Slovenska slovnica* prišteva med sklepalne veznike (Toporišič 2000: 441).

jeziku so to frazeologizirani konektorji *to je*,¹⁴⁸ *to se pravi*, *in sicer*, *in to ter na primer*, ki pojasnjuje tako, da podpre vsebino predhodnega dela besedila.¹⁴⁹ Z vidika besedilne gradnje je razlika med konektorskima sredstvom *to je* in *in sicer* ta, da prvi, tudi zaradi svoje navezovalne funkcije, besedilo povzame in zapira, medtem ko *in sicer* nasprotno lahko odpira nove možnosti razvoja besedilne teme. Prvi gradi besedilo s pojasnjevanjem tako, da le ponovi del besedila, medtem ko drugi pomen v besedilu dejansko širi (Gorjanc 1998: 382).

V nadiškem in briškem narečju pojasnjevalne zveze uvajata frazeologizirani zvezi *to se prave*/br. *tuə si prave* in *ložimo reč*/br. *luəžmo rečt*, v briškem narečju tudi zveza *na primiar*, v obeh narečjih pa še prevzeti konektor *ben*, ki ustreza slovenskemu *to se pravi*.

To se prave/br. tuə si prave:

Pole jə pač pəršla Jugoslavja, tuə si prave, də sə zopərļa meja an də smo zγubil tərħ.
[br.]

Ložimo reč/br. luəžmo rečt:

Seveda tud za gobe brat so vajale niešne regole, ložimo reč, de sanožeta blizu vasi so ble spoštovane ku domači vart, so stopil notar samuo gospodarji an hišni; buj deleč, gor po briegu, pobieranje je bluo fraj za use. [nad.]

Na primiar:

Sə plaslo po usih vasiəħ, na primiar u Modani smo miəl brajar, u Vipuzih jə biu pa patinadžo. [br.]

Ben:

Tiste ženske, ki sa lupli, ben tuə sa bli povečini žə usa buj storjəne žene, ki smo jən rekli žaudərce, sa bli riəs pratik tistəya opravila. [br.]

V analiziranih besedilih je bila raba pojasnjevalnih konektorjev relativno redka, veliko več je bilo implicitne pojasnjevalne koneksije. Na podlagi majhnega korpusa besedil seveda ni mogoče reči, da je raba tovrstnih konektorjev v obravnavanih narečjih dejansko majhna, vendar glede na pregledano gradivo vseeno lahko rečem, da je pojavnost pojasnjevalnih prirednih razmerij brez konektorja večja kot pojavnost tovrstnih prirednih razmerij s konektorjem.

4.2.6.1 Implicitna pojasnjevalna koneksija

An dan je bla takuo jezna, de je zlomila debelo palco na glavi an harbtu malega Bepcja, stukla ga je do krivega. [nad.]

Smo jəħ miəl puhno [oljk], mi smo miəl fin do stuədvajst litru uəja. [br.]

¹⁴⁸ Zaradi kazalnega zaimka *to* in zaradi stalne stave med deloma, ki ju povezuje, je zveza predvidljivo anaforična.

¹⁴⁹ Toporišič (2000: 441) med pojasnjevalne konektorje šteje tudi veznik *namreč*, ki je prvotno vzročni.

4.3 PODREDNO MEDSTAVČNO RAZMERJE

4.3.1 Osebkov odvisnik

Osebkov odvisnik je stavek z vrednostjo samostalnika, ki v povedi nastopa v vlogi stavčnega osebkga h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku. V slovenskem knjižnem jeziku ga uvajajo naslednji konektorji: veznika *da* in *ali* (namesto tega tudi členek *če*) ter vprašalni in oziralni zaimki (Toporišič 2000: 638). V nadiškem in briškem narečju pri tem ni bistvenih razlik,¹⁵⁰ če odštejemo izgovorne različice (*de/br. də, ki* ‘kaj’, *kər* ‘kar’) ter konektorja *tek* v nadiškem in *tist ki* ‘kdor’ v briškem narečju.

De/br. də:

Lepuə bi blo, də bi si usi lepuə zastopli, ma ni zmerən təkua. [br.]

Če:

Lepuo bi blo, če bi se an furlanski zbori navadli almanjku adnu slovensku piesam.
[nad.]

Mi prau ni blo nač jasno, ki če miət od mene. [br.]

Kar/br. kər:

Kar je jau gaspodar, tiste je muorlo bit. [nad.]

Si nən ni zdiəlo prau, kər je ratlo, ma intanto smo moyli uzat təkua ku blo. [br.]

Tek/br. tist ki:

Tek nie imeu te pravega lumina, se ga je sam naredu voz koranja al oblice. [nad.]

Tist ki¹⁵¹ jə uəzu s kuələn, ju jə šə kər dobro odnesu. [br.]

4.3.2 Predmetni odvisnik

Predmetni odvisnik je samostalnik z vrednostjo stavka, ki je v povedi v vlogi stavčnega predmeta h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku. Kakor nestavčni predmet je lahko v različnih sklonih, najpogosteje v tožilniku ali roditeljskem. V knjižnem jeziku ga uvajajo: veznik *da*, vprašalni členek *ali* (pogovorno tudi *če*), vprašalni in oziralni zaimki (Toporišič 2000: 639). Če zanemarimo izgovorne različice, se konektorska sredstva v briškem in nadiškem narečju ne razlikujejo od konektorskih sredstev v knjižnem jeziku: *de/br. də, al, duo/br. duə* ‘kdo’, *zaki/br. zəki, kakuo/kuo/br. kakuə, kerī/a/o/br. kak* ‘kateri’, *kar/br. kər*. V briškem narečju je drugačna le oblika vprašalnega zaimka *kaj*, in sicer *ki/kə*. Namesto vprašalnega zaimka *koliko* pa se rabi *dost*.

De/br. də:

Ma sə tuə jə nemoγuəče, də si sama nabrala tərkaγ čəriəšnj. [br.]

¹⁵⁰ Namesto veznika *ali* se uporablja le členek *če*.

¹⁵¹ Pri konektorskem sredstvu *tist ki* je kataforična funkcija v naprotju s konektorjema *tek* in *kdor* izražena eksplicitno. Sicer pa imajo vsi oziralni zaimki v funkciji konektorjev dve funkciji: konektorsko (vezniško) in kohezivno, kar pomeni, da so uporabljeni v vlogi navezovalnih prvin, tako kataforičnih kot anaforičnih.

Al:

Prašu nas je, al darži lepuo cierku. [nad.]

Duo/br. duə:

Pole smo začal pa misəlt, duə tist uəs bo uəzu. [br.]

Zaki/br. zəki:

Sem se vprašu, zaki an na Tarčmunu se na denemo kupe. [nad.]

Kakuo/kuo/br. kakuə:

Puno nam je monsinjor Paskval Gujon še poviedu, kakuo muormo daržat žive naše korenine. [nad.]

Če ti videš, kuo je gorkà, altrokè naše ženske. [nad.]

Keri/-a/-o/br. kak:

/.../ z Ano Petronovo smo pogledal, kere kraje muoremo ogledat. [nad.]

Kar/br. kər:

/.../ an na pozabeta na vse tiste, kar vam je priet storlo tarpiet. [nad.]

Ki dost:

Od sada napri bota muorli dokazat, ki dost vajata zaries. [nad.]

Ki/kə:

Pa viəš, ki blo ankrət? [br.]

Še tuə poviəm, kə me ratəlo ankrət. [br.]

4.3.2.1 Nedoločniški polstavek v vlogi predmetnega odvisnika

Razlike v tvorbi predmetnega odvisnika med slovenskim knjižnim jezikom ter nadiškim in briškim narečjem so pri rabi nedoločniških polstavkov. Te sicer v slovenskem knjižnem jeziku poznamo, vendar so v rabi veliko manj pogostni kot v nadiškem (in manj briškem narečju). Pogostost strukture v nadiškem narečju lahko pripišemo vplivu italijanščine in furlanščine,¹⁵² v katerih nedoločniški polstavek predstavlja enega od dveh možnih načinov tvorbe predmetnega odvisnika (Dardano, Trifone 1999: 452; Zof 1999: 132). Glede na to, da je struktura v slovenskem knjižnem jeziku in slovenskih narečjih poznana, ne gre za prevzem jezikovnega vzorca gradnje podredne strukture, ampak se je raba obstoječe strukture razširila pod vplivom pogostosti rabe enake strukture v stičnem jeziku. Pogostost rabe namreč spada med jezikovne dejavnike, ki pospešujejo širjenje vzorcev, in sicer po načelu: bolj kot je struktura v jeziku B pogosta, verjetnejša je njena širitev v jezik A (Aikhenvald 2007: 22, 29). Aikhenvald tak način jezikovnega vplivanja imenuje okrepitev rabe obstoječe strukture zaradi jezikovnega stika (Aikhenvald 2007: 22).

Lietos se moreta an troštət ušafat to pravo ljubezen. [nad.]¹⁵³

¹⁵² To je na skladijski ravnini ena od razlik med narečjema.

¹⁵³ Knj. it. *Quest'anno potete anche sperare di ottenere il vero amore*; furl.: *Chest an o podêš ancje sperà di cjatà l'amôr (chel) just.*

Smo yladli lošt notər tərte, tən čiaki sa bli priət uəlke. [br.]

4.3.2.2 Sosledje časov (consecutio temporum) v predmetnem odvisniku

V slovenskem knjižnem jeziku se v predmetnem odvisniku istodobnost izraža s sedanjikom nedovršnega glagola, ne glede na čas v glavnem stavku (Toporišič 2000: 511), kar velja tudi za obravnavani narečji.¹⁵⁴

Subit Štefan ji popensu, de tist nie te prav kompanj /.../ [nad.]

Sən vidu, də jə malo obupəna /.../. Usakrət sə mə zdiəlo, də sən na bujš. Sə mə smilla, kə sən vidu, də jə təküə pərzadiəta. [br.]

V spodnjih zgledih pa je za izražanje istodobnosti dejanja v odvisnem stavku s preteklim dejanjem v glavnem stavku uporabljen preteklik, kar kaže na interferenco iz stičnih romanskih jezikov (prim. Skubic 2001: 231, 233, 234). Tovrstno jezikovno vplivanje Aikhenvald imenuje širitev pomena ali funkcije strukture po analogiji (Aikhenvald 2007: 23), Weinreich pa jezikovno vplivanje po načelu medjezikovne identifikacije, po katerem struktura pod vplivom stičnega jezika dobi nov pomen ali funkcijo (Weinreich 1979: 7).

*Kər je pəršu damu, subit jə vidu, də soja žena je ləžala brəz moči an sama notər u pastiəji ‘ /.../ da leži žena nemočna in sama v postelji’.*¹⁵⁵ [nad.]

Sa prosil banku, adnu banku taku vəliku, də jən jə dala dnar za dəset liət. /.../ ‘da jim da denar’ /.../. [br.]

4.3.3 Prilastkov odvisnik

To je poseben tip odvisnika, ki se od ostalih loči po tem, da:

1. ne razvija stavka, ampak najpogosteje samostalniško besedno zvezo,¹⁵⁶
2. ne dovoljuje praznega konektorskega mesta in
3. konektor in odnosnica sta praviloma vedno v stičnem položaju (Cazinkić 2001: 29), pri čemer je odnosnica vedno pred relativnim konektorjem (Kodrić 1995: 21). Glede na pomensko določanje jezikovnega izraza, ki je njegova odnosnica, se prilastkovi odvisniki ločijo na dva tipa:
 - a) omejujoči prilastkov odvisnik, ki zožuje pomenski obseg svoje odnosnice,
 - b) neomejujoči prilastkov odvisnik, ki na pomenski obseg svoje odnosnice ne vpliva.

Pri prvem tipu je v izhodišču besedilna prvina, ki jo šele prilastkov odvisnik natančno določi, pri drugem pa je v izhodišču določna besedilna prvina, prilastkov odvisnik prinaša le dodatno informacijo o njej (Kodrić 1995: 26). Vrsti odvisnikov se razlikujeta še v tem,

¹⁵⁴ Prim. Zuljan Kumar (2013: 245), in sicer o sosledju časov v predmetnem odvisniku v terskem narečju.

¹⁵⁵ Knj. it. *Quando ritornò a casa, vide che sua moglie era a letto sola e senza aiuto; furl. Cuant che al è tornât a cjase, al à viodut, che la sô femine e jere tal jet sole e cence aiût.*

¹⁵⁶ Lahko razvija tudi pridevniško besedno zvezo (Kodrić 1995: 25).

da pri prvem tipu prilastkov odvisnik skupaj s svojo odnosnico tvori celovito enoto, kar dokazuje možnost pretvorbe odvisnika v določilo imenske zveze:

Otroci so dobili žogo, ki je imela rdeče pike na modri podlagi > Otroci so dobili modro žogo z rdečimi pikami.

Primeri za določujoči prilastkov odvisnik v nadiškem in briškem narečju so naslednji:

Van muoran poviedat no rieč, ki daržin tu sebe že nomalo cajta. [nad.]

Tist dan vsa vas se je parpravjala za bit sparjetna an gor po trideset stopenj, ki pejejo v cierku, so bli položeno važi bielih rož, ki se kličejo nevieste. [nad.]

Jə bla na kuhərca, ki sə klicla Neška. [br.]

Smo mial numalo aldi, ma malo, kə bluə prau zaviədnih, kə so pulitiku poznal, sa bli že stariš. [br.]

Pri drugem tipu pa je mogoča pretvorba v priredno zvezo ali samostojni stavek. To pravzaprav nakazuje le formalni status odvisnega stavka (Kodrić 1995: 25–28).

Prinesla je jagode, kar je bilo za nas otroke takrat kot danes čokolada, če ne še več > Prinesla je jagode. To je bilo za nas otroke kot danes čokolada, če ne še več.

Primeri za nedoločujoči prilastkov odvisnik v nadiškem in briškem narečju sta:

Puno liet sta živiela v Dolegnano, kjer ona je daržala oštarijo, seda pa uživata v mieru zaslužen penzjon in liepi hiši v San Giovanni. [nad.]

Alora votsto tiste zadruye, kə sə ju vodli tist Ludvik Zorzut an tistih par modrih aldi to, sə uzal /.../. [br.]

4.3.3.1 Elipsa anaforičnega zaimka

Posebnost oziralnih konektorjev je, da poleg vzpostavljanja konektorske zveze vzpostavljajo tudi navezovalno razmerje, ki je vsebovano v samem konektorju.¹⁵⁷ V slovenskem knjižnem jeziku so izjema prilastkovi odvisniki, uvedeni s konektorjem *ki*, pri katerih je anaforično navezovanje v neimenovalniških sklonih vzpostavljeno z zaimkom.¹⁵⁸ Oziralni zaimek *ki* je pravzaprav samo »uvajalni oziralni zaimek« (Cvetko Orešnik, Orešnik 2009: 79), saj je nosilec ključnih informacij spremljajoči osebni ali svojilni zaimek. Ta se navezuje na odnosnico v nadrednem stavku, s katero se ujema v spolu in številu, ter je stavčni člen v oziralnem stavku (prav tam).

Nadiško in briško narečje zaimka *kateri* ne poznata, v rabi je le oziralni zaimek *ki*, toda v nasprotju s knjižnim jezikom v nadiškem narečju anaforičnega navezovanja ne poznajo, v briškem narečju pa najdemo primere z anaforičnim zaimkom in primere z izpustom zaimka, kar verjetno kaže na vpliv slovenskega knjižnega jezika. Pri primerih z izpustom anaforičnega zaimka gre za vrsto skladenjske interference, ki jo lahko imenujemo prenos

¹⁵⁷ *Pripelji otroka, s katerim sem govorila; Nisem vedel, o katerem načrtu smo se pogajali.*

¹⁵⁸ V imenovalniku sicer mesto anaforičnega nanašanja ostaja prazno, kohezivna vez z glavnim stavkom pa se vzpostavlja z morfemi glagolskega ujemanja (z glagolsko končnico).

skladenjskega vzorca ali »slovnično kopiranje« (Heine 2008: 37),¹⁵⁹ v našem primeru iz italijanščine in furlanščine.¹⁶⁰

Dvie parjatelce sta šle v gostilno, kuazale dva kafè an začele se poguarjat gor mez sude, ki sta 0 zaslužile tele zadnje lieta. [nad.]

Tiste tarte, ki smo 0 ložli norka, sa začənli zdaj diəlat. [br.]

Poleg oziralnega *ki* se v vlogi konektorja prilastkovnega odvisnika pojavljajo veznika *ku* 'kot', *de/br. də* ter oziralni *kjer/br. čia*ki

Kadar nam pride v roke tako liepo pismo, ku tele tle, se nam zdi, de se nam sonce posmeje. [nad.]

Sem sanju tajšne garde reči, diela, de smo se vsi trudil an vsi smo hitiel dielat. [nad.]

*Tist vərh, čia*ki sa zdaj hiše, smo miəl rošt za picone, sə šil čiašpe γor. [br.]

4.3.4 Prislovni odvisniki

Prislovni odvisniki so stavčna prislovna določila h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku. Mednje prištevamo prostorski in časovni odvisnik ter odvisnik količine časa.

4.3.4.1 Prostorski odvisnik

Prostorski odvisnik je stavčno določilo prostora h glavnemu ali nadrednemu stavku. S pomenskega vidika zaznamuje položaj nahajanja in smer gibanja.¹⁶¹ Uvajajo ga oziralni prislovi prostora, v knjižnem jeziku *kjer, kamar, od koder, koder, do koder*, v nadiškem in briškem narečju pa poleg *kjer/br. čia*ki še: *od kjer/br. ot čia*ki, *kjerki/br. čia*rki, *kamar/br. kəmar*ki.

Kjer/br. čiaki:

Na koncu pa so se usi kupe ušafal an lepuo zarobil tel dan v osmici, kjer so jim le napri ponujal domače dobruote. [nad.]

Od kjer/br. ot čiaki:

*Tən, ot čia*ki sən jəst dama, s tiste hiše, nəs jə blo puhno otručk. [br.]

Kamar/br. kəmarki:

*Pujdən, kəmar*ki pujdmo usi. [br.]

¹⁵⁹ Prim. Pomensko-skladenjski prenosi (5.2.2.2.1.7).

¹⁶⁰ V italijanščini in furlanščini oziralnik *che* 'ki' ne združuje navezovalne in vezniške funkcije, pač pa je v prilastkovem odvisniku le v funkciji slednje. Knj. it. *Due amiche sono andate in una locanda, hanno ordinato un caffè e hanno iniziato a parlare dei soldi che avevano guadagnato negli ultimi anni*; furl.: *Dôs amiis a son ladis in ostarie, a àn comandât doi cafès e a àn tacât a dî sù dai bēçs che a vevin vuadagnât in chei ultins agns*.

¹⁶¹ Krajevni odvisnik lahko izraža tudi nasprotje (Quirk et al. 2008: 1087): *Kjer sem jaz videl samo neobljudenost, so oni videli ogromno znakov življenja*. V slovenščini veznik *kjer* lahko zamenjamo z *medtem ko* in s tem pretvorimo krajevni odvisnik v časovni (*Medtem ko sem jaz videl samo neobljudenost, so oni videli ogromno znakov življenja*).

4.3.4.2 Časovni odvisnik

Časovni odvisniki imajo v povedi funkcijo stavčnega prislovnega določila časa h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. S pomenskega vidika vzpostavljajo časovno vez med dogodkom, opisanim v odvisnem stavku, in dogodkom, ki ga zaznamuje glavni stavek.¹⁶² Dogodek iz glavnega stavka je glede na dogodek, ubeseden v odvisniku, lahko časovno predhoden, kasnejši ali sočasen (Quirk idr. 2008: 1080).¹⁶³ Časovna konektorska sredstva se v knjižnem jeziku delijo na tista, ki so rabljena večinoma za enkratno dejanje (*ko, brž ko, čim, potem ko, medtem ko, preden*), ter na tista, rabljena za večkratno ali običajnostno dejanje (*kadar, kadar koli*) (Toporišič 2000: 641). Ta razlika je v nadiškem in briškem narečju včasih zaznavna (prvi trije zgledi), vedno pa ne (zadnja dva zgleda).

An sedà, ki 'ko' smo zaviedal za telo novico, se veselmo tudi vsi mi, ki lepno poznamo Marina an Chiaro. [nad.]

Ni an ni tiəu jət damu, dočički 'dokler' ni spraznu ciəlu buču. [br.]

Priet ku se jo dene ču foran pejč, se nardi s škarjam križ nad njo. [nad.]

Jə pərnəsla moja sesta jəst mi, kə 'ko' jə hodila u šuəlu. [br.]

Kər sən jəst končala šuəlu, ni blo saudu za jət napri. [br.]

Sicer pa se raba konektorskih sredstev v obravnavanih narečjih ne razlikuje od knjižnega jezika. Drugačne so le izgovorne različice nekaterih veznikov; najbolj odstopa veznik *ko* z izgovorno različico (*potle*) *ki/kə*, v Brdih tudi *kət*, ki se lahko uporablja tudi v frazeologizirani zvezi skupaj s prislovnim *potem*,¹⁶⁴ *kadar* ima obliko *kar/br. kər* ter *kərki, preden* pa *priet ku/br. priət ku*.

(Potle) ki/br. (potle/pole) ki/kə:

Kə smo hodil u šuəlu, smo miəl təvəršone čərne an biəu ɣolar. [br.]

V teli vasi sta živiela, potlé ki sta se varnila iz Belgije, kamar Bepic je biu šu kopat karbon. [nad.]

¹⁶² Pomenske vloge posameznih tipov podredij so lahko tudi prekrivne. Pomenska vloga časovnega odvisnika je v določenih primerih denimo prekrivna s pomensko vlogo pogojnega in krajevnega odvisnika: *Ko je dim, je tudi ogenj = Če je dim, je tudi ogenj = Kjer je dim, je tudi ogenj* (Quirk et al. 2008: 1087).

Pomenska vloga časovnega odvisnika je lahko prekrivna s pomensko vlogo dopustnega odvisnika: *Opravljali so, ko bi morali delati = Opravljali so, čeprav bi morali delati* (Quirk et al. 2008: 1085).

¹⁶³ Časovnega odnosa ne vzpostavljajo samo konektorji. Quirk (2008: 1080, 1452) za angleščino navaja tudi druga sredstva, ki jih za vzpostavljanje časovnega razmerja uporablja tudi slovenščina ter obravnavani narečji:

1. glagolski vid: *Jedel sem, ko je nekdo potrkal na vrata,*
2. pomen glagolov v zvezi: *Prehladil sem se in smrkal sem,*
3. prislovi: *Najprej sem pojedel, potem sem bral časopis,*
4. predložne zveze: *S projektom se ukvarjam že celo leto in končati ga moram do januarja, ko bom odšel v Združene države za mesec dni,*
5. samostalniška besedna zveza: *S tem delom sem bil zadovoljen, prejšnja služba pa mi ni ustrezala,*
6. členki: *Ko sem se vrnil, je že odšel.*

¹⁶⁴ Slovenska slovnica zveze takega tipa (tj. prislov/členek + veznik) imenuje večbesedni enodelni vezniki (Toporišič 2000: 427).

Kət:

Pole, kət sə bli čiašpe spenčane, smo miəl take kəsone vəlike ən smo jəh ložəl notər.
[br.]

Kar/br. kər, kərki:

Obujte smo miəl pa cəvatce, take hlodəste, kər jə biu dəš. [br.]

Uəlke smo bral novembra miəsca, kərki pəršu suəj cajt. [br.]

Priət ku/br. priət ku:

Priət ku si luže čərno ɣruəzdje v kalater, muəre stat numalo dni na tropinih. [br.]

4.3.4.2.1 Odvisnik količine časa

Odvisnik količine časa ima vrednost stavčnega prislovnega določila količine časa h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku in odgovarja na vprašanje koliko časa, v kolikšnem času (Toporišič 2000: 641). V slovenskem knjižnem jeziku ga uvajajo konektorji *dokler, odkar, kar* in *da*, v nadiškem in briškem narečju pa *kar, dokjer, dok/br. dokər/ dočiəki* ter *že odkar/br. že odkər, otkətki*, lahko je tudi v zvezi s členkom *že*.

Kar/br. kər:

Kər puəmnən, mi smo jəɣral jəɣre. [br.]

Dokjer, dok/br. dokər, dočiəki:

Bepic je ostu sam tam doma, dokjer nie huduo zbolieu. [nad.]

Svet Ivan ne pride, dok ne puojdemo spat. [nad.]

Zdaj, dokər ni blo dəža, smo plasli ən pole smo pəršli damu usa ku oblite dindje. [br.]

Že odkar/br. že odkərki:

Že odkar sem bla mikana, sem nimar čula tolu datu. [nad.]

To u Bərdih sadje smo šil, odkərki si jəst zmislən. [br.]

4.3.5 Lastnostni odvisniki

Lastnostni odvisniki so te vrste stavčna prislovna določila h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku. Mednje spadajo: (pravi) načinovni odvisnik, primerjalni odvisnik, odvisnik mere oziroma količine in posledični odvisnik (Toporišič 2000: 641).

4.3.5.1 Načinovni odvisnik

V knjižnem jeziku ga uvaja konektor *ne da*, lahko tudi *kot* ali *kakor, ko*.¹⁶⁵ Glede na pregledano gradivo je za uvajanje načinovnega odvisnika v nadiškem in briškem narečju v rabi le konektorska zveza *brez de/br. brez də*.

Brez de/br. brez də:

/.../ če ne, se bomo samo juokali, brez de bi kaj nucnega nardili. [nad.]

Sən ležu u fasalu, me lizu pəs, brez də bi ɣa moyu ustaft. [br.]

¹⁶⁵ Primer: *Vreščal je, ko da bi bil zmešan.*

Drugi tip izražanja načina je z iz knjižne italijanščine in furlanščine kalkirano strukturo *brez* + nedoločniški polstavek. Ta tip je v rabi veliko pogostejši v nadiškem narečju, kar kaže na intenzivnejši vpliv obeh stičnih romanskih jezikov na skladenjsko ravnino nadiškega narečja v primerjavi z briškim.

/.../ cajt ku Nediža teče brez se mai ustavn an brez se pouarnit, ma niemamo ku nu pest an vičkrat ga nanucnu trosima po sviete. [nad.]

Sa rekli, dā boj jəɣral, ma pole sa si ujezli an smo šli damu brās videt nāč, nāč nən nis pokazli. [br.]

4.3.5.2 Primerjalni odvisnik

Primerjalni odvisnik je najznačilnejša oblika lastnostnih odvisnikov. Izraža enakost, podobnost in neenakost česa s primerjanim. Kadar izraža umišljeno dejanje, se tak odvisnik razširi z *da*: *Bilo mu je, kakor da je iz daljave segla mladost in se ga nežno dotaknila* (Toporišič 2000: 442–443, 642). Soodnosna beseda v glavnem stavku je *tako*; lahko je zastopana eksplicitno ali le implicitno. Na primer: *Moja hči se smeje (tako) prisrčno, kot sem se znala tudi sama smejati v njenih letih*.

Primerjalni odvisnik v slovenskem knjižnem jeziku uvajajo primerjalni vezniki *kot*, *kakor*, *ko*,¹⁶⁶ *kot da*, *kakor da* (Toporišič 2000: 442). V nadiškem in briškem narečju sta v rabi veznika *ku* 'kot' ter *ku da/br. ku dā*.

Ku:

Jih na zluodi ustave, ne za dielo, an tut če se rajma jo zadrinkat šele, ku kar so ble takale mlade. [nad.]

Ku da/br. ku dā:

Je pəršlo z muərja ɣoruən, ku dā bi si utəɣlo nebuə. [br.]

4.3.5.3 Posledični odvisnik

S pomenskega vidika izraža posledični odvisnik posledico dejanja, ubesedenega v glavnem ali nadrednem odvisnem stavku, zato je poved s tem odvisnikom možno pretvoriti v vzročno zvezo, pri čemer prejšnji podredni stavek postane glavni in obratno.

Zgodba je bila tako smešna, da so iz nje naredili maškaro, ki se še danes vidi po naših dolinah za pust.

Ker je bila zgodba tako smešna, so iz nje naredili maškaro, ki se še danes vidi po naših dolinah za pust.

V knjižnem jeziku posledični odvisnik uvajajo veznik *da*¹⁶⁷ in frazeologizirani zvezi *tako da* in *toliko da* (Toporišič 2000: 642). V nadiškem in briškem narečju v tem oziru ni

¹⁶⁶ Primerjalni veznik *ko Slovenska slovnica* (2000: 442) obravnava kot ljudsko različico veznikov *kot* in *kakor*.

¹⁶⁷ Veznik *da* lahko uvaja tako posledični kot namerni odvisnik. Razlika med njima, ki jo Quirk (2008: 1108) sicer navaja za angleščino, vendar je sprejemljiva tudi za slovenščino, je pomenske narave. Posledični odvisnik namreč prikazuje stanje tako, kot je, namerni pa tako, kot domnevamo, da je. Oba odvisnika izražata rezultat, toda v prvem primeru je ta že dosežen, v drugem pa želen: *Plačali*

posebnosti. Uporabljajo se ista konektorska sredstva, le njihova izgovorna različica je drugačna: veznik *de/br. də* in sestavljeni veznik *takuo de/br. təkua də* ter *tarkaj de/br. tərkaɟ də*.

De/br. də:

Tiste saude od kostanja sa nən pəršli prau, də smo šli skəz zimu. [br.]

Takuo de/br. təkua də:

Puno med telimi na žalost so umerali še mladi, takuo de se nieso mogli oddolžit, kar je špindala družina za njega šuolanje. [nad.]

Tarkaj de/br. tərkaɟ də:

Tist uəs sə nəŋnu, tərkaɟ də nis usi popadli dol ž njəɣa. [br.]

4.3.6 Vzročnostni odvisniki

Med vzročnostne odvisnike prištevamo: vzročni, namerni, dopustni in pogojni odvisnik (Toporišič 2000: 643).

4.3.6.1 Vzročni odvisnik

Vzročni odvisnik je stavčno prislovno določilo h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku, pri čemer se »vzročni del besedila povezuje z delom besedila, ki se kaže kot njegova posledica« (Velčić 1987: 95). S pomenskega vidika je pomembna tudi časovna predhodnost dejanja, upovedenega v odvisnem stavku, glede na dejanje, upovedeno v glavnem stavku (Quirk idr. 2008: 1103). V slovenskem knjižnem jeziku podredni vzročni stavek uvaja veznik *ker*, pogovorno pa tudi *ko* in *ki*.¹⁶⁸ Vzročno podredje se da spremeniti v posledično, pri čemer se formalni odnos podrednosti zamenja.¹⁶⁹ Pretvoriti se ga da tudi v vzročno priredje, vendar pride pri tem do zamenjave naravnega zaporedja.¹⁷⁰ Primer: *Ker je deževalo, sem vzela dežnik. : Vzela sem dežnik, kajti deževalo je.* Razmerje posledica – vzrok, tj. zamenjano naravno zaporedje, omogoča izbor prirednega ali podrednega veznika, medtem ko razmerje vzrok – posledica priredne zveze ne omogoča (Gorjanc 1998: 378).

Pri nas je bilo hladno, ker je v Alpah zapadel sneg. = Pri nas je bilo hladno, kajti v Alpah je zapadel sneg.

*Ker je v Alpah zapadel sneg, je bilo pri nas hladno. = *Kajti v Alpah je zapadel sneg, je bilo pri nas hladno.*

smo mu takoj, da je odšel zadovoljen (posledični odvisnik), *Plačali smo mu takoj, da bi odšel zadovoljen* (namerni odvisnik). Druga stvar, ki ju razlikuje, je pojavljanje prislovnega konektorja ob vezniku *da*. V prvem odvisniku se ob *da* implicitno ali eksplicitno postavi prislovna beseda *tako*, v drugem pa se ob *da* implicira *zato*: *Plačali smo mu takoj, tako da je odšel zadovoljen. Plačali smo mu takoj, (zato) da bi odšel zadovoljen.*

¹⁶⁸ Prvi izraža nekako ozirnost, drugi pa prilastkovnost (Toporišič 2000: 644).

¹⁶⁹ Zgled je naveden pri posledičnem odvisniku.

¹⁷⁰ Velčić (1987: 95) naravno zaporedje definira kot zaporedje vzrok – posledica. To zaporedje je vezano na spoznavanje dogajanja v predjzikovni zaznavni izkušnji govorca. Na primer: *Ker je padal dež, se je Marko zmočil.* Zamenjava naravnega zaporedja v besedilu lahko zaradi zamenjave zapovrstja spoznavanja dogajanja ali pojava v predjzikovni spoznavni izkušnji govorca (pa tudi poslušalca) povzroči probleme v razumevanju sporočila.

V slovenščini ne ločujemo konektorskih zvez na vzročne v ožjem pomenu besede in zveze utemeljevanja oziroma razloga.

Taka ločitev obstaja v angleškem jeziku. Termin odvisnik razloga je uporabljen kot nadpomenka v tem smislu, da pokriva več pomensko sorodnih vrst odvisnikov (v slovenski terminologiji bi mu ustrezal termin vzročnostni odvisnik). Quirk (2008: 1103–1104) tako navaja naslednje tipe odvisnikov razloga:

1. Odvisnik vzroka in učinka: *Rože tako dobro uspevajo, ker sem jih poškopila.* 'Vzrok (razlog) za njihovo dobro uspevanje je moje škropljenje.'
2. Odvisnik razloga in posledice: *Zalila je rože, ker so bile suhe.* 'Razlog zalivanja rož je bila njihova izsušenost.'
3. Odvisnik spodbude in rezultata: *Rože sem zalila, ker so mi starši tako naročili.* 'Moja spodbuda za zalivanje rož je bilo starševsko naročilo' ali 'Razlog, da sem zalila rože, je bilo starševsko naročilo.'
4. Odvisnik okoliščin in posledice: *Ker se je vreme izboljšalo, bomo tekmo odigrali, kot je bilo predvideno.* 'Glede na dejstvo, da se je vreme izboljšalo, bomo tekmo odigrali /.../.'

Vsi zgoraj opisani zgledi navajajo neposredni razlog za izvršitev dejanja, opisanega v glavnem stavku. Obstajajo pa tudi odvisniki razloga, ki izražajo razlog, ki ni neposredno povezan z dejanjem, opisanim v glavnem stavku. Primer: *Maja je v Londonu, ker mi je od tam telefonirala.* 'Ker mi je Maja telefonirala iz Londona, vem, da je trenutno tam.'

Angleška delitev je sicer dovolj natančna in zdi se, da z zgledi dovolj prepričljiva, vendar že terminološka neenakost poimenovanja, v slovenščini je vzroč(nost)ni odvisnik nadpomenka za odvisnik razloga, v angleški terminologiji pa prav nasprotno, povzroča dodatno zmedo pri že tako težko določljivi meji med odvisnikom vzroka in odvisnikom razloga.

Najbrž je vzrok iskati v rabi istih konektorskih sredstev.¹⁷¹ Le pri vezniku *saj Slovenška slovnica* poudarja, da v nasprotju z veznikoma *zakaj* in *kajti* »nekako poudarja razlog ali motiv za vsebino jedra vezniške zveze« (Toporišič 2000: 440).¹⁷²

V nadiškem in briškem narečju vzročni odvisnik uvaja veznik *ker*, ki ima narečno različico *ki/br. kə*, ter frazeologizirane konektorske zveze nad. *zavoj ki* in br. *zarat teya ki* (s skrajšano različico *zarad ki*) ter *zatuo ki/br. zatuə ki*.

Ki/br. kə:

An tudi one so ble bogatija tan par hiš, ki so dielale, so varvale otroke. /.../ [nad.]

Zavoj ki/br. zarat teya ki (zarad ki):

Organizatorji so poskrivš zamašil tan za valiže no malo paketu kafeta, zavoj ki tistega cajta so bli stiski v uvozu v cieli Jugoslaviji. [nad.]

Ma mi nismo živiəl slabo, zarat teya ki muəj tata biu pridən, skərbu za otruač. [br.]

Zatuo ki/br. zatuə ki:

¹⁷¹ Delitev konektorskih zvez na zveze razloga (ali utemeljevanja) in vzroka se zdi smiselna tudi s pomenskega vidika oziroma z vidika vsebinske besedilne organiziranosti. Zveze vzrok – posledica in posledica – vzrok namreč besedilo organizirajo s posledičnim delom kot pomensko zaključevalnim (zapiralnim), saj je vzročno dejanje ne glede na njegovo skladiščno zapovrstje v zloženi povedi časovno predhodno posledičnemu dejanju, medtem ko zveze posledica – razlog besedilo pomensko odpirajo ali dovoljujejo njegovo linearno izpeljavo. S stališča odpiranja oziroma izpeljave besedila mora razlog v povedi slediti posledici in ne obratno (Velčič 1987: 107–108).

¹⁷² S tega stališča je zato vprašljivo avtomatično pretvarjanje prirednih zvez s *saj* v podredne s *ker*.

/.../ taka ponudba je bla sparjeta, hiša se je šerila v posestvu, zatuso ki strici so bli velika bogatija. [nad.]

Obedan se ni zmislju, kam yraš na nadiaju, zatuso ki ni blo liarce za jat na oštarije. [br.]

Slovenska slovnica prislovna zaradi tega in zato definira kot soodnosna izraza v nadrednem stavku, katerih vloga je razločneje pokazati, za katere vrste odvisnik gre (Toporišič 2000: 637). Primeri: *Prišel je zato (s tem namenom: namen), da bi vam pokazal, Šel sem zato (zaradi tega: vzrok, razlog), ker so me prosili*. V takem primeru je veznik enodelni, soodnosna beseda se lahko izpusti. Na drugem mestu pa *Slovenska slovnica* opozarja na razliko med enodelnim veznikom s soodnosno besedo ter večbesednim enodelnim veznikom, sestavljenim iz prislova ali členka in veznika (*zato da, zato ker, češ da* idr.) ter iz predloga, kazalnega zaimka in veznika (*kljub temu da, pred tem ko, s tem da* idr.) Primer: *Da, jaz sem to napravil, zato ker si nisem mogel več pomagati* (Toporišič 2000: 426–428). Pregled nadiških in briških besedil je pokazal, da besede *zato, zaradi tega* in *zavoljo tega* praviloma niso nikoli uporabljene kot soodnosne besede v glavnem stavku, ampak vedno kot del frazeologiziranega konektorskega sredstva. Druga razlika s knjižnim jezikom je povezana z besednim redom v vzročnem odvisniku. Ta je tak, kot bi ga uvajal priredni veznik, torej besedni red trdilne povedi.

Jas san moyla še prec hitro začant dialat po hiši, zarət ki moja mama je umərla, ki ni miəla šə štiardeşet liət, od jatke. [br.]

V tem primeru gre za prenos skladijskega vzorca oziroma skladijsko kopiranje iz italijanščine in furlanščine.

4.3.6.2 Namerni odvisnik

Namerni (finalni) odvisnik je stavčno prislovno določilo namere h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku. V knjižnem jeziku ga uvaja veznik *da* (Toporišič 2000: 644), v nadiškem in briškem narečju poleg tega še zveza za *de/br. za də*.

Za de/br. za də:

Je paršu se obhajaj v Gorenjo Mierso, zak v njega fari nie bluoz družega otrokà, de bi se z njim parbližu h parvemu svetemu obhajilu. [nad.]

Pole malo sklempu, za də sə jə numalo potolažlo, /.../. [br.]

Mnogo pogosteje kot z razvezanim odvisnikom pa se namera v nadiškem narečju ubeseduje s predložno zvezo *za* + glagol v nedoločniku (prva dva zgleđa) oziroma samo glagol v nedoločniku (druga dva zgleđa). Taka struktura je razširjena v italijanščini in furlanščini, zato gre sklepati, da se je od tod razširila v jezikovne sisteme slovenskih govorov na zahodu. V briških govorih struktura v rabi ni več pogostna, vendar primeri dokazujejo, da so jo v preteklosti poznali. Najbrž je njeno opuščanje povezano z vplivno močjo slovenskega knjižnega jezika. To je še ena od razlik med obema narečjema iste jezikovne skupine, ki sta danes izpostavljeni dvema različnima knjižnima in uradnima govornima jezikoma.

Potle bo prepozno za se jokat an vprašat oprošćenje. [nad.]¹⁷³

¹⁷³ Knj. it. *Allora sarà troppo tardi per piangere e chiedere perdono*; furl. *Daspò al sarà tart par vai e domandà perdon*.

Pole pa smo začel obnaujät tist kos za vinoγrat, za tärte kladät notärka. [br.]

Ko je paršu puob u vas, jo je ušafu, ki je spala in ko jo je gledu zbudit, pa nie blo muoc, takuo tardno je spala. [nad.]

Jäs sän hodu puhno okuole balinät, pero sän γladu pärho končät diälo an pole sän šu bres skärbi. [br.]

4.3.6.3 Dopustni odvisnik

Dopustni odvisnik je stavčno prislovno določilo dopuščanja h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku. Možno ga je pretvoriti v protivno priredje (Toporišič 2000: 645).

Čeprav ga je znotraj raznašalo od smeha, tega navzven ni pokazal = Znotraj ga je raznašalo od smeha, toda navzven tega ni pokazal.

S pomenskega vidika kaže dopustno razmerje v glavnem stavku ubesedeno situacijo kot nepričakovano glede na pričakovanja, izražena v dopustnem odvisniku. Zaradi te vzajemnosti izbira, katero izmed dejanj ubesediti v glavnem in katero v odvisnem stavku, pravzaprav ni odločujoča (Quirk idr. 2008: 1098).

Čeprav je bila tekma zanimiva, niso dosegli nobenega gola = Tekma je bila zanimiva, čeprav niso dosegli nobenega gola.

V knjižnem jeziku je med dopustnimi konektorji najnavadnejši veznik *čeprav*, blizu mu je *četudi*.¹⁷⁴ V obravnavanih nadiških in briških besedilih pa se je v naboru protivnih konektorskih sredstev za najpogosteje uporabljano izkazala frazeologizirana zveza *tut če*, v nadiškem narečju tudi v obliki *an če*, poleg te je poznan še veznik *čeglih/br. čelih*. Odklon od knjižnega jezika predstavlja še prisotnost konektorja *pa* ob zvezi *tut če*.¹⁷⁵

Tut če:

Tekärt tut če b-mi dal naviänki, bi na tiäu ostat tän, tut čä jə blo ma naviän dostkärt bujš ku dama. [br.]

An če:

Perina je bla parlietna žena an nie mogla imiet otruok, an če jih je zlo želiela. [nad.]

Čeglih:

Ist nosin naprej tolo navado, čeglih kajšne matera so jo zapustile. [nad.]

Pa tut če:

Jə blo ləpuo, pa tut če ni blo ki jīäst. [br.]

¹⁷⁴ Drugi dopustni vezniki so bolj ali manj stilno zaznamovani: *dasi, dasiravno, dasitudi, akoprav, akotudi, akoravno, ako* pa je v rabi zastarel. V čustveno obarvanih besedilih se lahko uporablja tudi ničelni veznik: *Stori mu še tako uslugo, že drugi dan te na cesti ne bo več spoznal* (Toporišič 2000: 444).

¹⁷⁵ Pri konektorju *pa* je v tem primeru nejasno, ali je uporabljen v vezniški ali v členkovni funkciji.

4.3.6.4 Pogojni odvisnik

Pogojni odvisnik je stavčno prislovno določilo h glavnemu ali nadrednemu odvisnemu stavku (Toporišič 2000: 644). S pomenskega vidika pogojno razmerje izraža, da je situacija, ubesedena v glavnem stavku, odvisna od situacije, ubesedene v pogojnem odvisniku, kar pomeni, da je uresničitev dejanja v glavnem stavku odvisna od izpolnitve pogoja v podrednem stavku (Quirk et. al 2008: 1088). V povedi *Če postaviš otroka na tla, bo vpil* govorec poslušalcu sporoča, da uresničitev trditve o otrokovem vpitju temelji na izpolnitvi pogoja, to je, da otroka postaviš na tla. Enako nalogo ima dopustni odvisnik, s to razliko, da je situacija v glavnem stavku dopustnega razmerja nepričakovana glede na situacijo, ubesedeno v dopustnem odvisniku (Quirk et. al 2008: 1088).

Konektorji pogojnega razmerja v slovenskem knjižnem jeziku so: *če, ko, ako* in *da*,¹⁷⁶ v nadiškem in briškem narečju pa je najpogostnejši pogojni konektor *či/br. čə*,¹⁷⁷ v nekaterih redkih primerih tudi *de/br. də* in *ku* 'ko'. V tvorbi pogojnega odvisnika za sedanji in prihodnji čas, ko je dejanje uresničljivo, odklona od knjižnega jezika ni.

Či/br. čə:

Či se ti pried zajeziš, puojš domov, an či se jest pried zajezin, ti plačan, vse, kar nardiš. [nad.]

De/br. də:

Də b-miəl dnar, bi lohno mərski sprəmāni l. [br.]

Ku:

Ku nis bi vojak, sa ti usa pupe si smejal. [br.]

Razlika med slovenskim knjižnim jezikom in nadiškim narečjem na eni strani ter briškim narečjem na drugi se pojavlja v rabi predpreteklika (pluskvamperfekta) v pogojnem odvisniku, ki izraža potrebno, a neizvršeno dejanje, tj. dejanje, ki se ne more več uresničiti.

Če bi bil vedel, da je Marta tako jezikava, je gotovo ne bi vzela.

V slovenskem knjižnem jeziku se *bi bil* v glavnem stavku lahko skrajša v *bi* (Toporišič 2000: 396), v nadiškem narečju pa je raba predpreteklika v pogojnem odvisniku za pretekli čas pravilo, kar kaže na arhaičnost narečja. Raba predpreteklika je v briškem narečju poznana, uporabljajo jo starejši, mlajši govorniki pa ne več.

Ratalo je, de adan je biu pardielu takuo malo vina, de je biu zgubu še tiste, če je biu poviedu komitatu. [nad.]

Razlika med slovenskim knjižnim jezikom in briškim narečjem na eni strani ter nadiškim na drugi pa se kaže v rabi povednega naklona namesto pogojnega v nadiškem narečju.

¹⁷⁶ Podredno pogojno razmerje se lahko izrazi tudi z nedoločniško obliko: *Govoriti pred njo take stvari, to bi bilo precej drzno*. Pogojni odvisniki so včasih zelo blizu časovnim: *Če mačke ni doma, miši plešejo* in *Kadar mačke ni doma, miši plešejo* (Toporišič 2000: 645).

¹⁷⁷ Poleg veznika *če* se v glavnem stavku lahko pojavlja prislovni *potem*, ki eksplicitno izraža kohezivno vez. Ob njegovi uporabi je zaporedje stavkov stalno, in sicer pogoj – posledica, zato je kohezivni element tudi predvidljivo anaforični (Gorjanc 1998: 376), npr. br. *Či če diələt use sam, pole ni diäle, ne*.

Če san bla viedla, da nisi miela sudu, san ti jih bla posodla ist. [nad.]

Če san bla mogla, san jo bla sniedla. [nad.]

An še bruoazar, de je poskarbeu muoj nunac od karsta vam parnest fotografijo, če ne, nista bli vidli, kakuo san liepa. [nad.]

V briškem narečju, kot rečeno, sta predpreteklik in povedni naklon v rabi le pri starejših.¹⁷⁸

Čã sãn biu jãst tekrãt ložu naprimiãr še nu štopnju vãč, sãn biu meu dãnãs tistih deset taužãnt vãč. [br.]

Struktura, sestavljena iz pogojnega odvisnika z glagolom v povednem naklonu v predpretekliku in glavnega stavka z glagolom v enakem naklonu in času, je bila v preteklosti v obeh narečjih gramatikalizirana. Za nadiško narečje to še vedno drži, v briškem je prišlo do spremembe zaradi vpliva slovenskega knjižnega jezika (in verjetno tudi sosednjih slovenskih narečij, s katerimi Brici prihajajo v stik na delu v Novi Gorici in okoliških krajih).

Toporišič navaja primer rabe povednega naklona namesto pogojnega tudi v knjižnem jeziku, npr. *Da sem to vedel, te ne bi ničesar prosil* (Toporišič 2000: 645), vendar je to danes v rabi redko in čeprav je struktura v funkciji izražanja neuresničljivega pogoja za preteklost torej znana tudi v slovenskem knjižnem jeziku, ne gre zanemariti vpliva govornjene italijanščine in stičnih furlanskih narečij, v katerih se kot ena od možnosti (namesto konjunktiva, tj. veznega naklona) rabi povedni naklon.¹⁷⁹ Način vplivanja jezika B na jezik A, pri katerem se raba v jeziku A že obstoječe strukture razširi pod vplivom rabe enake strukture v jeziku B, lahko imenujemo okrepitev rabe obstoječe strukture zaradi jezikovnega stika (Aikhenvald 2007: 22, prim. tudi Benacchio 2003a: 97–98; gl. tudi 5.2.2.2.2).

4.3.7 Večpomenskost veznika *ki/kã*

Ob koncu poglavja se zdi smiselno opozoriti še na večpomenskost veznika *ki/kã*. Pravzaprav se tu postavlja vprašanje o ustreznosti rabe termina večpomenski. Z besedilnega vidika, torej glede na vloge veznika *ki/kã* v besedilu, bi bilo verjetno ustrežneje govoriti o več različnih konektorskih sredstvih s prekrivno izrazno podobo. *Ki/kã* se v nadiških in briških besedilih namreč pojavlja v več vlogah. Poleg uvajanja prilastkovnega odvisnika ima še naslednje vloge:

1. v obeh obravnavanih narečjih uvaja časovni odvisnik

Dostkrat potlè, ki je pred cajtam umaru, san se grivala, de morebit san mu vzela voz ust tiste, ki je imeu buj potrebo ku ist ‘/.../ ko je pred časom umrl /.../’. [nad.]

2. v briškem narečju uvaja vzročni odvisnik oziroma vzročno priredje

Sã hodilo hodit, ki tekãrt ni blo tomobilu ‘/.../ kajti/ker takrat še ni bilo avtomobilov’. [br.]

¹⁷⁸ Predpreteklik pa se še vedno uporablja le v ustaljeni frazi *Teya nisãn biu reku* ‘tega si ne bi nikoli mislil’.

¹⁷⁹ Pog. it. *Se sapevo che eri senza soldi te li prestavo io*; furl. *Se o savevi che no tu vevis bêçs, ti ju imprestavi jo*.

Nərvəč jə blo čəriəšan, ki sə nərvəč ot čəriəšan živalo ‘/.../ kajti/ker se je takrat živelo največ od češenj’. [br.]

3. v nadiškem narečju uvaja primerjalni odvisnik načina

Gaspuod dohtar, naš problem je, de na viemo, če znamo snubit takuo, ki ‘kot’ gre. [nad.]

Da ne gre za eno samo besedo, je etimološko utemeljil že Škrabec (1994: 326).¹⁸⁰ V zvezi z nadiškimi in briškimi besedili se je izkazalo, da lahko govorimo celo o štirih pomen-sko različnih konektorjih (*ko*, *ker*, *kajti* in *kot*), ki so v procesu glasovnega razvoja dobili prekrivno izrazno podobo. Ta je prekrivna še z glasovno podobo vprašalnega zaimka *kaj*, količinskega zaimka *koliko* ter oziralnega *kar*.

Mi prau ni blo nəč jasno, ki ‘kaj’ če miət od mene. [br.]

Od sada napri bota muorli dokazat, ki dost ‘koliko’ vajata zaries. [nad.]

/.../ de morebit san mu vzela voz ust tiste, ki ‘kar’ je imeu buj potrebo ku ist. [nad.]

4.4 BESEDILNA GRADNJA Z NAVEZOVALNIMI ČLENKI

Tipični navezovalni členki¹⁸¹ v slovenskem knjižnem jeziku so: *potem*, *torej*, *tudi*, *no*, *saj*, *vendar*, *pa*. Nekateri med njimi imajo prekrivno izrazno podobo s prislovi ali vezniki.¹⁸² Vse tri besedne vrste opravljajo tako konektorsko kot kohezivno funkcijo.¹⁸³ Razlikuje pa jih naslednje:

1. veznik in prislov med skladenjskima enotama, ki ju povezujeta, vzpostavljata pomen-ska razmerja, česar za navezovalne členke ne bi mogli trditi.
2. Veznik se od prislova in členka loči po tem, da je njegovo mesto vezano, in sicer na položaj med skladenjskima enotama, ki ju povezuje, medtem ko je položaj členka in prislova svobodnejši (Gorjanc 1998: 367–387).

¹⁸⁰ V zvezi z oziralnim zaimkom *ki* v vlogi veznika Škrabec meni, da ne moremo govoriti o eni besedi, pač pa o dveh različnih, ki pa sta v procesu spreminjanja postali enakozvočni. *Ki/kə* (staro *kir*) je nastalo iz *k-iže*, stsl. *iže*, *ki/kə* (staro *ker*) kot veznik vzročnega odvisnika pa je nastal iz *k-že*, stsl. *ježe*. V razpravi O nekaterih ozirnih zaimkih Škrabec omenja *kə* tudi kot varianto za *ko*, ki je »okeršan *kadar*« (Škrabec 1994: 282–283).

¹⁸¹ Navezovalni členki ne opravljajo navezovalne oziroma referenčne funkcije, ampak povezovalno funkcijo (medstavčno in medpovedno povezovanje v besedilu). Referenčno funkcijo pa opravljajo referenčni izrazi, ki se navezujejo na določeno besedilno ali zunajbesedilno enoto. S tega stališča je termin navezovalni članek lahko dvoumen.

¹⁸² *Delam*, *torej sem* (*torej* v vezniški funkciji), *Ne zna se boriti. Za svojo nesrečo si je torej kar sam kriv* (*torej* kot navezovalni članek), *Najprej so se igrali, potem so se šli kopat* (*potem* v prislovni funkciji). *Če že veš, ne vem, zakaj me potem sprašuješ* (*potem* v členkovni funkciji).

¹⁸³ Konektorska funkcija mi pomeni medstavčno povezovanje znotraj povedi (povezovanje v strukturi), kohezivna funkcija pa medpovedno povezovanje (povezovanje samostojnih enot) (gl. tudi Skubic 1999: 212).

Navezovalnih členkov je v pregledanih nadiških in briških besedilih relativno veliko. Najpogostejši med njimi so: *pole*, *ben*, *ben nu*, *alora*, *ma*, *tut ter takuo de/br. təkua də*.

4.4.1 Navezovalni členek *pole*

Beseda *pole* se lahko uporablja kot časovni prislov v stavčnočlenski vlogi prislovnega določila časa, in sicer kot izraz v funkciji deiktične časovne reference, ali kot členek. Govorec iz Kožbane v Brdih v spodnjem zgledu v kronološkem zapovrstju pripoveduje o košnji na planini. *Pole* v zadnjem izreku ni več v funkciji časovnega prislova, ampak navezovalnega členka.

*Pole smo dialəl ɣor tut kop. Pərvo sə nərđilo strožje dol, tuə bi biu ən močən kauč, kə sə ɣa zapičlo u zemjo. Par kauču smo ložəl počeres, də dəržalo, də se ni kopa spreɣənla, ɣor sə nakladlo sənuə. Sə peštalo sənuə, təkua də se hodilo okuəle. Otspoda jə bla kopa šəroka dva metra, **pole** sə nərđilo tist triəbuh ju, pole šlo ɣor u špic. Kər sə pəršu do vərha strožja, jə bla kopa končana. Kər jə miəla bit kopa končana, sə ošpičlo sənuə ɣor. **Pole** sə oɣrablo, tuə bi blo očistlo sənuə. Šlo ɣor tut po dvajst kuintal. Sənuə sə samo polaylo, jə blo nabito, təkua də uəda ni šla notər, jə sama tekla proč, čə biu dəš.*

*For kə smo siəkəl, jə bla ciəla klapa, puhno mošk. Čə ostala trava šə za siəčt za druh dan, smo ɣor prespal, čə biu pa puhən uəs, smo pejal pa dəmu. Zvečer smo si zbral usi skup. Smo pojədəl an popil, **pole** se pa ulayəl čə pod ɣərm ən təm smo bli. Ku sə zvidlo, smo ustal. Opudan smo počivəl pod dabləm ən tri ur. Ženske so pərnəsəl za jəst nəm ɣor. Jə nə štiər kilometre od vasi do ɣor. Sə pərnəsəl kuhinj ɣor ən čə blo ki od prasca, smo rekli činčin. Tuə bi biu ən kuəšč od məsə, od kləbase, od pəršuta. **Pole** sə pərnəsəl lohko toč krəmpiərju s pulent.*

4.4.2 Navezovalni členek *ben*

Izposojenka *ben* se lahko uporablja v funkciji veznika kot konektorskega sredstva v pojasnjevalnem priredju, in sicer v pomenu frazeologizirane zveze *to se pravi*, ali v funkciji navezovalnega členka. V drugem primeru jo lahko večinoma prevajamo kot knjižni *torej*.

V prvem primeru je njena pojavitev pomenskorazločevalna, saj v besedilo vnaša natančno pomensko razmerje med deloma besedila, tj. da »drugi del prvega pojasnjuje ali natančneje določa« (Toporišič 2000: 647), kot navezovalni členek pa v besedilo ne vnaša novega pomena.

Ben v funkciji veznika v pojasnjevalnem priredju:

Tiste ženske, ki sa lupli, ben tuə sa bli povečini usa že buj storjene žene, ki smo jən rekli žaudərce, sa bli riəs pratik tistəɣa opravila. [br.]

Ben v funkciji navezovalnega členka:

Dəryač, tle so tərđi kraji, kamən, pusta zemja. Ben slane ni, slana pride pa buj riətka. [br.]

Ni blo həlesterola tekərt. Ben od lakot ni ubeden umrau. [br.]

Gaspodar, kar je vidu, de nie bluο skor vič štrukju, jin je jau: »Ben, sa uzamen samuo ne dva.« [nad.]

Smart ga je ubuogala an kar je kovač finiu jesti, je reku: »Ben jest san pront.« [nad.]
»Ist čen številko 41,« je zaueku Givanin. »Ben nu, če je takuo, vam bom dau številko 41, ma vas vizan, de vas bo bolieu trebuh, de van se bo motlo an de bote vidu doplih.« [nad.]

4.4.3 Navezovalni členek *alora*

Izposojenka *alora* je lahko v funkciji veznika v sklepalnem (posledičnem) priredju v pomenu 'torej' ali navezovalnega členska. Funkciji se razlikujeta v tem, da ima veznik stalno mesto pojavitve, tj. med deloma konektorske zveze, ki ju povezuje, členek v konektorski funkciji pa se lahko pojavi tudi znotraj delov konektorske zveze. Prav tako njegovo mesto ni vezano v primeru, ko povezuje dva izreka. Večinoma je njegova stava res izhodiščna (v začetku izreka), vendar to ni nujno. Druga razločevalna lastnost med njima je, da prvi v konektorsko zvezo vnaša pomensko prvino, pri čemer drugi del zveze »kaže sklep ali posledico, ki izhaja iz prvega dela« (Toporišič 2000: 647) oziroma pomeni »sklep predhodnega dela sporočila« (Velčič 1987: 84), drugi pa v besedilo ne vnaša novega pomena, ampak je njegova funkcija izključno povezovalna, tj. konektorska in kohezivna.

Alora v vezniški funkciji:

/.../ Oh ne, če je za tiste, se na morem zgrešit, ker se kličejo vsi Giovanin. Alora otroc ne morejo zastopit, kerega kličete! [nad.]

Jama bla u Italji an skuəs okno smo metal naγlih u Italju. An daj, dol nismo moyli, ki dol nismo miəl poti. Ciəsta za z uələn bla to dol. Alora sən moyu žlitu miət u Italji, kəγat γnuəj, pərpəjat na berjič γor u Jugoslavju an pole nazaj dol. [br.]

Alora v funkciji navezovalnega členska:

Ki nərdimo liətos pust? Sa rekli, de ja. Ki čakmo pole, luətmə si alora. [br.]

Če na muəri kupit zemju, ki nimi saudu, ni γraj alora na banku, jəs nisən njəh banka. Ki si ti zdi? [br.]

/.../ se je že čulo kiek čiu čiu, tiho, tiho. Alora je pəršla ta pomlat in so se srečal vsi tič, kar jəh je na sviete. [nad.]

4.4.4 Navezovalni členek *ma*

Izposojenka *ma* se lahko rabi v funkciji veznika v pomenu 'toda' ali kot navezovalni členek. Funkcija veznika *ma* je vzpostavljajanje protivnega pomenskega razmerja med deloma konktorske zveze, funkcija členska *ma* je le povezovalna.

Ma v funkciji konektorja v protivnem priredju:

So šli po druzi puoti an so paršli če h vican, ma an átu nie bluə prestora. [nad.]

Ma v funkciji navezovalnega členska:

Biəš, pofzdaj jəm, de ni u redu təkua. Ma ni za misəlt, ki je bluə. [br.]

Təkua də usi stari znamo furlansko. Tut nismo miəl ubednih stiku, nismo poznal druyih Bərd, ma čia. [br.]

4.4.5 Navezovalni členek *tudi/br. tut*

Členek *tudi* opravlja dvojno členkovno funkcijo: navezovalno in poudarno. V prvem izreku spodnjega zglada je njegova funkcija samo poudarna, v ostalih dveh primerih pa sta navezovalna in poudarna funkcija prekrivni.

Sadje smo ya hodil tut puhno pərdajet. S kuəɫən do Plavi ən pole na ulak. Tut vino smo ložəl ɣor na kuəlo. Tut tri, štīər flaškənu. [br.]

4.4.6 Frazeologizirana členkovna zveza *takuo de/br. təkua də*

Besedna zveza *takuo de/br. təkua də* poleg funkcije navezovalnega členka lahko opravlja tudi funkcijo konektorskega sredstva v posledičnem odvisniku.¹⁸⁴ V funkciji navezovalnega členka ima vlogo sredstva ohranjanja pozornosti ali pozivanja k njej. Govorec ga uporabi takrat, ko ima težave z oblikovanjem izreka, hkrati pa je to znak poslušalcu, da svoje vloge govorca še ni končal in jo namerava še obdržati.

Takuo de/br. təkua də v funkciji konektorskega sredstva v posledičnem odvisniku:

Kərki tata je biu bolan, cajhən cajhən nən je pomaɣu muəj nevuət, zarət ki jəst sən biu pər vojakih, təkua də smo šli skuəs srečno. [br.]

Takuo de/br. təkua də v funkciji navezovalnega členka:

Sadja blo puhno, ma ya ni blo kən pərdajət, əəə təkua də si mi zdi, də sən poviədu use. Ki s-tiəla prašət še ki? [br.]

4.5 BREZOSEBKOVE POVEDI

Brezosebke povedi (deagentne strukture) so glagolske povedi, pri katerih vršilec dejanja ni imenovan.¹⁸⁵ Toporišič jih imenuje brezosebni stavki s splošnim vršilcem dejanja, ki je v slovenščini lahko izražen na štiri načine:

¹⁸⁴ V knjižnem jeziku je tako lahko del frazeologizirane zveze ali kot soodnosna beseda v glavnem stavku (*Bilo je tako mraz, da smo bili vsi pordelih lic*). V prvem primeru je konektorsko sredstvo sestavljeno iz konektorjev dveh različnih razredov, prislova *tako* in veznika *da*, v drugem primeru pa gre za enobesedni veznik s soodnosno besedo.

¹⁸⁵ Brezosebke (deagentne) povedi so primarne (tip A) in sekundarne (tip B). Primer za tip A: *Lije*. Primer za tip B: *O tem se razpravlja v parlamentu < Poslanci o tem razpravljajo*. V tip A spadajo primarni glagoli, kot so: *dežuje, grmi, rosi, zmruže, bliska se, oblači se*, ki niso vezljivi (lahko sicer rečemo *Včeraj je deževalo*, vendar je *včeraj* neobvezno dopolnilo in se razlikuje od povedi tipa *Drevo zeleni*, kjer je levo vezljivostno mesto (agens) obvezno). Razlika med tipoma A in B je v tem, da glagoli tipa A ne potrebujejo nobenega jasnejšega dopolnila, glagoli tipa B pa ga, v našem primeru prislovno določilo kraja (Pogorelec, rokopis). Primeri, kot jih tu navajam za nadiško in briško narečje, spadajo v tip B. Kot podrobnejše dopolnilo se lahko uporablja prislovno določilo kraja (br. *Sə plaslo na tistih bərjarjih*), prislovno določilo časa (br. *Cajt Austroogrskə, sa pravli stari əldje, də sə šə kər dobro živiəlo*), predmet v različnih sklonih (br. *Sə pərdiallo puhno sadja, Tut za pətəlina sə plaslo, Sə hodilo z uəlamı*), za njim lahko stoji tudi odvisnik (br. *Ja, cajt Italje bla tista dobra poteza, ki sə pustilo, də sə lohko luplo čiəšpe*). Obstaja še terciarna oblika brezosebkovih stavkov. To je pravzaprav izpeljava iz sekundarne oblike. Primer: *Parlament o*

1. s 1. ali 2. osebo množine (*Vzamemo/vzamete 1 kg bele moke ...*)
2. s 3. osebo množine (*Tod so po gorah speljali železovo rudo.*)
3. s samostalnikom *človek* (*Človek res ne ve, kaj naj reče.*)
4. s *se* (*Tako se ne govori.*) (Toporišič, 1982: 244).¹⁸⁶

V obravnavanem korpusu posebej briških besedil je največ primerov 4. tipa ter tipa, ki ga Toporišič za knjižni jezik ne navaja, in sicer s *se* + prehodni glagol + predmet oziroma *se* + glagol.

Primeri:

Tekart sə plaslo na tistih bərjarjih. [br.]

Tist uəs sə ɣa okinčlo z bəršjanən. [br.]

Tut za pətəlina sə plaslo. [br.]

Za təndinu smo miəl no platno, kə sə pokrivilo sənua. [br.]

Kakuə sə jəh hodilo pərdajət tiste čiəšpe? [br.]

S ə tistəɣa jə biu narat picon, ki sə ložlo šit čiəšpe ɣor. [br.]

Vəčina sə tiste sadje uəzilo u Kərmin, ki jə prəbližno osən kilometru ot to z Modane.
[br.]

Ta tip brezosebkovih povedi, ki ga Steewijk navaja tudi za rezijanščino,¹⁸⁷ je v italijanščini in furlanščini povsem regularen (gl. Dardano, Trifone 2007: 299),¹⁸⁸ za slovanske jezike pa neobičajen, saj se v teh primerih raje uporabljajo trpne oblike, kjer predmet dobi oblikoslovne značilnosti osebka (Bennacchio 1994: 25, prim. Lovec 2018: 195).¹⁸⁹

4.6 ZANIKANJE

Zanikanje pomeni ukinitve trdilne veljave povedi. V slovenskem knjižnem jeziku lahko glede na ustrezno sobesedilo zanikamo katerikoli stavčni člen, povedijski, udeleženski in razširjevalni, kot lahko vidimo na primerih iz *Slovenske slovnice*:

Našemu sosedu gre dobro.

tem razpravlja. Agens ni zmeraj izražen samo s Sam človeško +, ampak je namesto posameznika velikokrat uporabljena denimo institucija, kot je to v našem primeru (Pogorelec, rokopis).

¹⁸⁶ O splošnem vršilcu dejanja Toporišič nadalje piše, da ga slovensko stilistično izročilo prepoveduje, če je glagol prehodan v tožilniku (npr. *Išče se Uršo Plut*. Podobno še: *Tako stvar se pove na glas*) in citira Breznika, da so povedi tipa *Primerno bi bilo, če bi se knjigo okrasilo s pisateljevo podobo* ali tudi *če bi se knjiga okrasila* grajene po italijanskem modelu ter da se je taka raba verjetno razširila od neprehodnih glagolov na prehodne (Toporišič 1982: 245).

¹⁸⁷ Navaja naslednja primera: rez. *Sa dīwa skuto* in *Sa ji dīwa ta-w štanjádō* (Steenwijk (1992: 187).

¹⁸⁸ Knj. it. *Allora si ballava sui tavolati nelle sagre*; furl. *In chē volte si balave sui breārs*.

¹⁸⁹ V slovenskem knjižnem jeziku so brezosebkove strukture tega tipa sicer lahko dvoumne, kar Toporišič dokazuje s primeroma *Išče se Urša Plut* in *Dete se kopa vsak dan*, kjer prva poved pomeni, da 'Urša išče samo sebe' ali da 'jo iščejo drugi', druga poved pa, da 'se dete kopa samo' ali da 'ga kopajo drugi'. V tipu povedi kot *Testo za biskvit se meša narahlo pa* take dvoumnosti ni, saj je jasno, kdo je vršilec dejanja (Toporišič 1982: 245).

Našemu sovedu ne gre dobro (ampak mu gre slabo).

Dobro našemu sovedu ne gre (ampak se mu godi).

Našemu sovedu gre ne dobro (ampak slabo).

Dobro gre ne našemu sovedu (ampak vašemu).

Dobro gre našemu ne sovedu (ampak mizarju).

Sovedu gre dobro, ne našemu (ampak vašemu) (Toporišič 2000: 497).

V stilno nezaznamovani rabi je v knjižni slovenščini bolj običajno stavčno zanikanje povedka kot drugih stavčnih členov, npr. *To se ni zgodilo po moji volji : To se je zgodilo ne po moji volji*. V večstavčni povedi z odvisnikom je običajnejše zanikanje v odvisniku, npr. *Prepričan sem, da ni tako : Nisem prepričan, da je tako*, pri čemer povedi nista popolnoma sinonimni (Toporišič 2000: 498). Boljši primer je naslednji: *Želim, da tega ne narediš : Ne želim, da to narediš*.¹⁹⁰ V slovenskem knjižnem jeziku obstaja tudi možnost dvojnega ali večkratnega zanikanja, npr. *Nikogar je ni treba biti sram, Nikjer ni doma*. Pri glagolih zanikanja v odvisnih stavkih je zanikanje nevtralizirano, npr. *Bal se je, da mu vlak ne bi ušel* pomeni isto kot *Bal se je, da bi mu vlak ušel*. Podobno je pri odločevalnih vprašalnih stavkih kot *Ne greš domov?*, ki pomeni isto kot *Greš domov?* (Toporišič 2000: 498–499).

Pri zanikanem velelniku, ki izraža prepoved, se namesto dovršne oblike v veliko primerih rabi nedovršna oblika, npr. *Odpri vrata! : Ne odpiraj vrat!, Vrni se spet ob pravem času! : Ne vračaj se spet prepozno!* (Toporišič 2000: 397, 502).

4.6.1 Posebnosti zanikanja v nadiškem in briškem narečju

V nadiškem in briškem narečju je v primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom pri zanikanju opaziti tri razlike.

1. Prva razlika zadeva rabo predložne zveze *brez* + glagol v nedoločniku, ki je kalkirana po romanskem vzoru.

Smo šli damu brez videt nač. [br.]¹⁹¹

Cajt, ku Nediža teče brez se mai ustavt an brez se pouarnit 'ne da bi se kdaj ustavil in se vrnil' /.../ [nad.]¹⁹²

Jə blo narat puhno diəla brəs štītət 'ne da bi šteli' *tistə, ki jə blo narat priət*. [br.]

2. Druga razlika je v rabi zveze zanikani glagol (+ nikalni zaimék *nič*) ali zaimenski prislov *nikjer* + veznik *kot*, ki izraža neke vrste omejitvev.

/.../ *ma niemamo ku nu pest* [časa] *an vičkrat ga nanucnu trosima po sviete*. [nad.]

Sən jəsku an nisən najdu nač ku nu praznu škatoletu. [br.]

¹⁹⁰ Več o načinih zanikanja gl. v Ilc (2008: 65–79).

¹⁹¹ Knj. it. *Siamo andati a casa senza vedere niente; furl. O sin lâts a cjase cence vodi nuie*.

¹⁹² Knj. it. *Il tempo scorre come il Natisone senza fermarsi e senza tornare indietro, ma non ne abbiamo che una manciata e molte volte la disperdiamo inutilmente per il mondo; furl. Il timp al cor tant che il Nadison cence fermâsi e cence tornâ indaûr, ma int vin nome une grampe e plui voltis le stracìn pal mont sore nuie*.

Takəya miru na najdəš ənčiar ku to. [br.]

Vprašanje je, ali je to kalkirana oblika. Skubic v njej sicer vidi odsev italijanske strukture *non ho che* (nimam več kot) ‘imam samo’ (Skubic 1997: 105).

3. Tretja razlika zadeva tvorbo zanikanega velelnika. Ta se v zahodnih slovenskih narečjih (ne samo primorske narečne skupine, ampak tudi v tolminskem narečju rovtarske narečne skupine) tvori na dva načina (Bizjak 2012: 3, Skubic 1997: 95):

- a) z glagolsko besedno zvezo, sestavljeno iz nikalnice *ne* + velelniške oblike glagola *stati* za 2. osebo ednine ter 1. in 2. osebo množine (*stoj/stojmo/stojte*) + glagola v nedoločniku

Sən vən reku, də na stuajta diəlat təkuə, ki na pritta ankamər. [br.]

Ne stujte se bat. [nad.]¹⁹³

/.../ na stuojmo se bat sanjat, ne stuojmo se bat imiet velikih idej an projektov. [nad.]

Ne stuojte pobit jetniku! [nad.]

- b) z zvezo nikalnice *ne* + glagola v nedoločniku

Ne viərvət! [br.]

Otroci, ne hodit po lojtrih! [br.]

V sodobni furlanščini je struktura *no + sta/stin/stait + (a)*¹⁹⁴ + glagol v nedoločniku, ki jo Marchetti v svoji slovnici *Lineamenti di grammatica friulana* imenuje inibitivo, glavno slovnično sredstvo za izražanje zanikanega velelnika¹⁹⁵ in jo pozna tudi beneško narečje.¹⁹⁶

Marchetti kot drugo sredstvo za izražanje zanikanega velelnika navaja zvezo nikalnice *ne* + glagola v nedoločniku, vendar naj bi to nastalo po analogiji z italijanščino, npr. furl. *No crodi!*, knj. it. *Non credere!* ‘ne verjemi’, kar potrjujeta tudi Giovan Battista Pellegrini v delu *Saggi sul ladino dolomitico e friulano* (1972: 434) ter Skubic (1997: 95). Vendar je ta način v furlanščini v rabi precej redek (Bizjak 2012: 7). Oba načina sta torej v zahodnih slovenskih narečjih skladijska kalka po furlanskem (drugi način (tudi) po italijanskem) modelu (prim. Benacchio 2003a: 102; Steenwijk 1992: 187).

V primerih dvojnega zanikanja tipa členek *ne* + modalni glagol + členek *ne* + glagol (zanikani modalni glagol + zanikani glagol), npr. br. *Na muəraš ji ne poviəst* ‘ne moreš ji ne povedati’, *Na smiəš ne si ustaft* ‘ne smeš se ne ustaviti’ pa velja enako kot v knjižni slovenščini, kjer se dve nikalnici v isti povedi med seboj izničujeta, npr. *Ne morem vas ne poslušati pomeni* ‘prisiljen sem vas poslušati’. Enako torej br. *Na muəraš ji ne poviəst* pomeni ‘vsekakor je bolje, da ji poveš’ in *Na smiəš si ne ustaft* pomeni ‘moraš se ustaviti’. Pravilo o dvojnem zanikanju odstopa od knjižne norme v primerih kot: br. *Smo šli damu brəs vidət*

¹⁹³ Nadiški primeri so citirani iz Bizjak (2012: 6).

¹⁹⁴ Raba kaže, da prihaja do izpusta predloga *a* (Bizjak 2012: 5, 6).

¹⁹⁵ Primeri: furl. *No sta fumā, che ti fās mal!* ‘ne kadi, ker ti škoduje’, *No sta vè pore, mame!* ‘ne boj se, mama’, *No stin (a) pierdi timp!* ‘ne izgubljam časa’, *No stait a judicā e no sareis judicāz!* ‘ne sodite in ne bo vam sojeno’ (Bizjak 2012: 5).

¹⁹⁶ Primeri: ben. it. *No stà còrare!* ‘ne teči’, *No stemo parlar pò dei ... neri* ‘nikar ne govorimo o ... temnopoltih’, *No stè vegnerè!* ‘ne prihajajte’ (Bizjak 2012: 7).

nəč v pomenu ‘ne da bi kaj videli’, *Jə šu brəs jɪəst nəč* v pomenu ‘ne da bi kaj pojedel’. Pri tem dve nikalnici v isti povedi ne pomenita nasprotnega, ampak zanikano še bolj poudarita.

4.7 SKLEP

Raziskava o gradnji prirednih stavčnih struktur v nadiškem in briškem narečju je pokazala, da so razlike med njima majhne, prav tako ni bistvenih razlik v rabi konektorskih sredstev. Pretežno se v obeh narečjih rabijo ista, razen v vezalnem priredju je v nadiškem narečju v rabi konektor *antà*, ki ga briško ne pozna, prav tako je v nadiškem narečju v vzročnem priredju v rabi veznik *zak*, medtem ko se v briškem v istem pomenu rabi *ki*. Razlika med narečjema pa se kaže v pogostosti rabe posameznih veznikov, veznik *pa* je npr. v nadiškem narečju pogostejše v rabi kot v briškem.

Izbor veznikov je v obravnavanih narečjih deloma drugačen kot v slovenskem knjižnem jeziku v protivnem priredju, pri katerem se v obeh narečjih najpogostejše rabi prevzeti veznik *ma*, v sklepalnem, v katerem se rabi prevzeti veznik *ben*, ter v pojasnjevalnem priredju, kjer je v rabi prevzeti veznik *alora*. V vlogi konektorja pojasnjevalnega priredja je v obeh narečjih v rabi leksikalizirana zveza *ložimo reč/br. luožmo rečt*, ki je knjižni jezik ne pozna.

Poleg medstavčnih koneksij s konektorjem je v obravnavanih besedilih iz obeh narečij opazna pogosta raba implicitnih medstavčnih razmerij, tj. razmerij s praznim konektorskim mestom, pri katerih je tip vzpostavljenega razmerja razviden zgolj iz sobesedila ali situacijskega konteksta.

Razlike med gradnjo podrednih stavčnih struktur v nadiškem in briškem narečju ter slovenskem knjižnem jeziku so v rabi iz stičnih romanskih jezikov kalkiranih podrednih struktur, ki jih slovenski knjižni jezik ne pozna: a) predložna zveza *brez* + glagol v nedoločniku/nedoločniški polstavek v vlogi načinovnega odvisnika ter b) predložna zveza *za* + glagol v nedoločniku/nedoločniški polstavek v vlogi namernega odvisnika. Razlika je tudi v izpustu anaforičnega osebnega zaimka v prilastkovem odvisniku ter v besednem redu v odvisnem stavku. Tudi tu gre za vpliv italijanske in furlanske gradnje odvisnika. Razlika je še v rabi nedoločniškega polstavka v vlogi predmetnega odvisnika in povednega naklona v pogojnem odvisniku. Obe strukturi slovenski knjižni jezik pozna, vendar sta v rabi veliko manj pogosti kot v (predvsem) nadiškem narečju. Njuno pogostost lahko pripišemo vplivu sosednjih romanskih jezikov. Gre za okrepitev rabe jezikovne strukture zaradi jezikovnega stika. Raba predpreteklika v pogojnem odvisniku pa kaže na arhaičnost (predvsem) nadiškega narečja. Najbolj opazna razlika v gradnji odvisnikov med nadiškim in briškim narečjem ni v rabi različnih struktur, ampak v pogostosti rabe prevzetih struktur; te so v nadiškem narečju v rabi pogostejše kot v briškem.

Nabor konektorskih sredstev v obeh narečjih se ne razlikuje bistveno od nabora konektorskih sredstev v knjižnem jeziku, razlika je le ta, da se v briškem narečju pogosto rabijo sestavljena konektorska sredstva, npr. *kəmərki, kərki, čəki, ot čəki* ipd.

Razlika med narečjema in knjižnim jezikom je v večfunkcijskosti konektorja *ki/br.* tudi *kə*, ki v obeh narečjih uvaja časovni odvisnik, v briškem poleg tega še vzročni odvisnik oziroma vzročno priredje, v nadiškem pa še primerjalni odvisnik načina.

Poleg veznikov so v konektorski funkciji napogosteje rabljeni navezovalni členki *pole, ben, alora, ma, tudi, tako da*.

V obeh narečjih so sredstvo izražanja splošnega vršilca dejanja brezosebkove povedi. Njihova regularna raba v stičnih romanskih jezikih kaže na verjeten vpliv na njihovo pogostost v obravnavanih narečjih.

Pri načinih zanikanja so v primerjavi s slovenskim knjižnim jezikom naslednje posebnosti: zveze *brez* + glagol v nedoločniku, *ne* + *stati* v velelniku + glagol v nedoločniku, *ne* + glagol v nedoločniku v pomenu zanikanega velelnika, ki so kalkirane po stičnih romanskih jezikih, ter zveza zanikani glagol (+ nikalni zaimek *nič*) ali zaimenski prislov *nikjer* + veznik *kot*, ki izraža neke vrste omejitev.

POMENSKO-SKLADENJSKI PRENOSI

5.1 DEFINICIJA TERMINA POMENSKO-SKLADENJSKI PRENOS

Pomensko-skladenjske prenose, ki so posledica romanskega vpliva na zahodnoslovenske govore, je v več svojih delih obravnaval Skubic (1970/71: 68–70, 1984: 315–334, 1997: 113–126; prim. še Caharija Pizzolitto 1991/1992 in Ožbot 2009).¹⁹⁷ Osredotočil se je na pomenske in skladenjske kalke kot eno od vrst jezikovnih interferenc, kar pomensko-skladenjski prenosi v zahodnih slovenskih narečjih v veliko primerih so, vendar ne vedno. Širitev pomenskega polja leksema ali skladenjska struktura, ki je slovenski knjižni jezik ne pozna, lahko izvirata tudi iz sistema slovenskega govorjenega jezika, bodisi raziskovanih narečij ali širše. Definicija termina pomensko-skladenjski prenos tako pokriva dvoje:

1. spremembo pomena ali strukture, ki je nastala zaradi stika z drugim jezikom kot posledica kalkiranja (pomensko-skladenjski kalk kot jezikovna interferenca) in
2. spremembo pomena ali strukture, ki je nastala znotraj diasistema slovenskega jezika. Toda jezikovna interferenca ne pomeni samo pomenskega in skladenjskega kalkiranja, ampak vključuje še dve vrsti jezikovnega vplivanja, in sicer:
 - a) vpliv na pogostost rabe v jeziku A (ali njegovem podsistemu) že obstoječe strukture ter
 - b) obstoječa struktura v jeziku A pod vplivom jezika B pridobi novo funkcijo.

Pomensko-skladenjske prenose lahko razvrstimo v več tipov, zaradi preglednosti so v osnovi razdeljeni na pomenske in skladenjske prenose, čeprav nekateri tipi skladenjskih prenosov vključujejo tudi spremembo pomena leksema, kar potrjuje Skubičevo trditev, da je skladenjski kalk podzvrst pomenskega.

Skubic skladenjski kalk definira kot podzvrst pomenskega, saj »pomena nikakor ne moremo odmisлити« (Skubic 1970/71: 69). Med pomenske kalke šteje izraze, pri katerih se pomen ne sklada s pomenom teh izrazov v osrednjih slovenskih govorih, ugotavljamo pa ga v furlanščini, italijanščini ali v lokalnem beneškem govoru. Pri analizi jezika pisatelja Borisa Pahorja tako navaja vrsto kalkov, nastalih v neposrednem stiku obeh narodov, med njimi tudi naslednje:

– *obrniti ploščo* kot knj. it. *cambiare disco* ‘zamenjati ploščo’/‘menjati temo pogovora’;
Zadosti te muzike ... Obrniva ploščo!;

– *izven serije* kot knj. it. *fuori serie* ‘izdelek, ki ni serijski’/‘izjemne kvalitete’, ‘nekaj posebnega’; *Sem vzorec izven serije?*;

– *držati* kot knj. it. *tenere* ‘držati/hraniti, imeti pri sebi’; *Tisti medvedek na polici ob vhodu je njegov. Ne vem, zakaj ga pravzaprav še držim* (Skubic 1984: 319–320).

Na zelo poveden način je take vrste interference označil znani italijanski jezikoslovec G. I. Ascoli v svoji razpravi *Saggio di morfologia e di lessicologia soprasilvana. Riduzione fonetica e formale di basi lessicali romane* leta 1883, ko je kalke iz nemščine v alpskih romanskih

¹⁹⁷ Skubic pojav imenuje pomensko-skladenjski premik. Termin premik je uporabil tudi Toporišič, in sicer za pomenski premik, ki ga je definiral kot »spremembo izhodiščnega pomena, pri besedi *jezik* npr. s pomena ‘določen organ v ustih’ na ‘človeška govornica’ ali ‘jezikav človek’ ali pri besedi *zvonček* s pomena ‘majhen zvon’ k pomenu ‘vrsta pomladne travniške cvetlice’« (Toporišič 1992: 192). Poimenovanje premik je bilo rabljeno tudi v Zuljan Kumar (2002b), vendar je v pričujočem delu spremenjeno v prenos, in sicer zaradi uveljavljenosti termina pomenski prenos.

govorih označil kot »materia romana, spirito tedesco, materia tedesca e forma romana« (Ascoli 1883: 556–578).¹⁹⁸

Pomenske prenose lahko nadalje delimo na tiste, ki so nastali znotraj sistema slovenskega jezika, ter tiste, ki so bili prevzeti iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov. Med prve spada raba glagolskih primitivov s širokim pomenskim obsegom ter metonimični, metaforični in hiperbolični pomenski prenosi. Prevzete pomenske prenose pa lahko nadalje delimo na pomenske prenose na ravni besede in besedne zveze. Skladenjski prenosi so prav tako lahko nastali znotraj sistema slovenskega jezika ali pa so prevzeti iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov.

V nadaljevanju bodo posamezni tipi pomensko-skladenjskih prenosov prikazani z zgledi iz nadiškega in briškega narečnega gradiva.¹⁹⁹

5.2 TIPI POMENSKO-SKLADENJSKIH PRENOSOV NA PRIMERU NADIŠKEGA IN BRIŠKEGA NAREČJA

V delu se omejujem predvsem na pomenske in skladenjske prenose vseh vrst pri glagolu oziroma glagolski besedni zvezi.

5.2.1. Pomenski prenosi

5.2.1.1 Pomenski prenosi, ki so nastali znotraj jezikovnega sistema slovenskega jezika

5.2.1.1.1 Raba glagolskih primitivov s širokim pomenskim obsegom

Ti se lahko sami ali v besedni zvezi s samostalniško besedo uporabljajo namesto pomensko natančnejšega glagola.²⁰⁰ Primeri:

a) *delati, narediti nalogo* ‘pisati nalogo’²⁰¹

b) *delati šolski predmet* ‘pisati nalogo za določen šolski predmet’

Popudan ti mali majo lecjoni od džinastka, džudo an ti velic dielajo matematika džiografija. [nad.]

c) *delati, narediti nočno* ‘delati v nočni izmeni’

Jæs sæn nardu puhno nočnih. [br.]

č) *delati, narediti hrano* ‘pripraviti hrano’

Lahko nãrdiš kampiær al pa paštu. [br.]

¹⁹⁸ »Romanska snov, nemški duh, nemška snov in romanska oblika.«

¹⁹⁹ O vplivu italijanščine na slovenščino (predvsem rezijanščino) ter na druge manjšinske jezike v Italiji gl. tudi Breu (2011: 430–451).

²⁰⁰ Rabo glagolov s širokim pomenskim obsegom namesto pomensko natančnejših glagolov je v svoji raziskavi o izraznih zmožnostih učencev na šolah s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem raziskovala Olga Lupinc (gl. Lupinc, rokopis).

²⁰¹ Glagol *delati* ima v slovenščini širok pomenski obseg. V SSKJ ima naštetih sedem osnovnih pomenov in še vsaj enkrat toliko podpomenov oziroma pomenskih odtenkov. Zato zveza *delati nalogo* ni kalkirana, čeprav jo poznata tudi oba zemljepisno stična romanska jezika. Je pa kalkirana besedna zveza *delati špežo* ki je poznana samo v zahodnih slovenskih narečjih (← knj. it *fare la spesa* in furl. *fâ la spese*).

5.2.1.1.2 Metonimični, metaforični, hiperbolični pomenski prenos

Pomenski prenos lahko temeljijo na metaforičnem, hiperboličnem ali različnih vrstah metonimičnih razmerij²⁰² in so poznani po večjem ali manjšem narečnem arealu.²⁰³ Kot zgled naj navedem pomenski prenos pri sicer prevzetem samostalniku *tifon*, ki v italijanščini pomeni znamko traktorskih razpršilnikov z imenom *Tifone*, v briškem narečju pa se je njegov pomen razširil na traktorske razpršilnike na splošno. Gre za partitivno metonimijo. Med metonimične pomenske prenose spada tudi širitev pomenskega polja glagolov *goreti* in *vneti* v briškem narečju. Prvi ima poleg pomena ‘goreti’ tudi pomen ‘biti prižgan, delovati’; br. *γori luč* in tudi *avto*, *traktor*, *motor*; drugi pa poleg pomena ‘vneti’ (npr. ogenj) nosi tudi pomen ‘prižgati’, br. *unemaš oγin* in tudi *auto*, *motor*, *kosilnicu*. Nadalje lahko med metonimične pomenske prenose štejemo širitev pomenskega polja glagolov *odpreti* in *zapreti*, ki poleg pomenov ‘odpreti’ in ‘zapreti’ v obeh narečjih nosita tudi pomena ‘prižgati’ in ‘ugasniti’, npr. br. *odopart luč*, *zopart televizju*. Sem spada tudi metaforični pomenski prenos pri br. glagolu *lupiti*, ki poleg pomena ‘lupiti’ nosi tudi pomen ‘poškodovati’, npr. br. *olupiti avto* ‘poškodovati, odrgniti barvo na avtomobilu’.

5.2.1.2 Pomenski prenos kot vrsta jezikovne interference iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov

5.2.1.2.1 Pomenski prenos iz stičnega/-ih jezika/-ov na ravni besede

Pri tovrstnih pomenskih prenosih, ki so poimenovani tudi »pomensko kopiranje« (Heine 2008: 37) ter »kopiranje pomenskih lastnosti strukturnih enot« (Siemund 2008: 7), gre za širitev pomenskega polja slovenske besede zaradi enačenja njenega pomena s pomenom ustrezne besede v stičnem jeziku.

V nadiškem in briškem narečju ima povratnosvojljni pridevniški zaimek *svoj* poleg pomena ‘svoj’ tudi pomen ‘njegov, njen’ (← knj. it. *suo*, *sua*, furl. *so*, *sô* ‘njegov, njen’), samostalnik *otrok* ima poleg pomena ‘otrok’ tudi pomen ‘deček’, saj tudi knj. it. *bambino* in furl. *frut* pomenita oboje. Več tovrstnih pomenskih prenosov mlajšega nastanka iz knjižne italijanščine je v nadiškem narečju, npr. nad. *študent* ima poleg pomena ‘študent’ tudi pomen ‘dijak’ (← knj. it. *studente* ‘študent’ in ‘dijak’), nad. *avla* ima poleg pomena ‘velika veža v javnih prostorih’ tudi pomen ‘sejna soba’ (← knj. it. *aula* ‘sejna soba, dvorana, predavalnica’), nad. *lekcija* nosi tudi pomen ‘predavanje na univerzi’ (← knj. it. *lezione universitaria* ‘predavanje na univerzi’). Glagol *storiti* kot polnopomenski glagol ima v obravnavanih narečjih enako kot knj. it. *fare* in furl. *fâ* tudi naslednje pomene:

- a) ‘(ne) biti nevaren, (ne) prizadeti’, npr. br. *Te pās ti na stuære nāč* (← knj. it. *Il cane non ti fa niente*, furl. *Il cjan no ti fâs nuie*)
- b) ‘nič ne de, ni pomembno, saj ni nič hudega’, npr. br. *Oprosti, ki sən ti poliu z vinən. Na stuære!, Na stuære nāč!* (← knj. it. *Non fa niente*).

²⁰² Več o različnih tipih pomenskih prenosov v slovenskih narečjih po gradivu za SLA gl. v Zuljan Kumar (2014b).

²⁰³ Tovrstni pomenski prenos so lahko tudi prevzeti. Primer takega geografsko zelo razširjenega hiperboličnega pomenskega prenosa lahko vidimo pri nar. sln. glagolu *krepati* (← knj. it. *crepare*, furl. *crepâ* ‘počiti, poginiti’), ki v pejorativnem smislu pomeni ‘umreti’.

Glagol *stati* se v obeh narečjih uporablja tudi v pomenu 'stanovati' in reproducira italijanski glagol *stare* ter furlanski *stâ*, npr. br. *On stoji sam* 'stanuje sam'.

5.2.1.2.2 Pomenski prenosi iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov na ravni besedne zveze

Tu se osredotočam na pomenske prenose na ravni glagolske besedne zveze, ki so pravzaprav tako pomenski kot skladijski, saj je poleg pomena kalkirana tudi struktura.²⁰⁴

a) z glagolom *dati*, npr. *dati slabo novico* 'sporočiti slabo novico' (← knj. it. *dare una brutta notizia*, furl. *dâ une brute notizie* 'sporočiti slabo novico')

Van muormo dat no slavo novico. [nad.]

b) z glagolom *delati*, npr. *delati špežo* 'nakupovati' (← knj. it. *fare la spesa*, furl. *fâ la spese* 'nakupovati'); *delati boskador* 'delati kot gozdar' (← furl. *fâ il boscadôr* 'delati kot gozdar')

Ki yraš dielät špežu? [br.]

Mario diela boskador. [nad.]

c) z glagolom *držati*, npr. *držati kumpanijo* 'delati družbo' (← knj. it. *tenere compagnia*, furl. *tignî compagnie* 'delati družbo')

Muoj prjateu mi drži kompaniju saldo. [nad.]

č) z glagolom *imeti*, npr. *imeti strah* (← knj. it. *avere paura*, furl. *vê pôre*), *imeti toplo, mraz* (← it. *avere caldo, freddo*, furl. *vê cjalt, frêt*), *imeti silo* (← knj. it. *avere fretta*, furl. *vê premure*)

U mojan žiulenju je blo zmeran takuə: sən meu zmeran silu, ankul miru, ma ni nač takuə, ti povian, pupa moja. [br.]

d) z glagolom *ložiti se* 'dati se', npr. *ložiti se dakordo* 'dogovoriti se' (← knj. it. *mettersi d'accordo*, furl. *metisi dacuardi* 'dogovoriti se')

Otroci sa si ložli dakordo, de bo dama ta mlajš. [br.]

e) z glagolom *najti se*, npr. *najti se dobro, slabo* 'nekje se počutiti dobro, slabo' (← knj. it. *trovarsi bene, male*, furl. *cjatâsi ben, mâl* 'počutiti se dobro, slabo')

Tle si na najdan dobro. [br.]

f) z glagolom *ostati*, npr. *ostati slabo* 'biti razočaran' (← knj. it. *restare male*, furl. *restâ mâl* 'biti razočaran')

Tisti, ki smo bli ž njin, smo ostal slabo, zarad ki priat nan ni poviadu nač on, ne. [br.]

g) z glagolom *slišati se*, npr. *slišati se dobro, slabo* 'počutiti se dobro, slabo' (← knj. it. *sentirsi bene, male*, furl. *sintîsi ben, mâl* 'počutiti se dobro, slabo')

Ma ne, ona priat si ni šlišla slabo ankul, ma ankul. [br.]

²⁰⁴ Vseeno so obravnavani ločeno od skladijskih prenosov, saj skladijski prenosi (ki so obravnavani v tem delu) ne vključujejo tudi pomenske spremembe.

h) z glagolom *stati*, npr. *stati dobro, slabo* ‘biti dobro, slabo’, ‘počutiti se, biti dobro, slabo’ (← knj. it. *stare bene, male*, furl. *stâ ben, mâl* ‘biti dobro, slabo’, ‘počutiti se dobro, slabo’); *ne stati* v velelnem naklonu + glagol v nedoločniku v pomenu prepovedi

Na stojaj nač dobro dol u Argentini [br.] ‘v Argentini niso dobrostoječi’.

Stojin dobro takuə, huala uselih. [br.]

Na stuaj dialət takuə! ‘nikar ne delaj tako’ [br.] (← pog. it. *Non stare a fare così*, furl. *No stâ fâ cussi!* ‘nikar ne delaj tako’).

i) z glagolom *storiti*, npr. *storiti jokati, se smejati* ‘pripraviti do joka, smeha’ (← knj. it. *far piangere, ridere*, furl. *fâ ridi, vaî*) ‘pripraviti do joka, smeha’; *storiti slabo* ‘povzročiti slabost, žaliti’ (← knj. it. *fare male*, furl. *fâ mâl* ‘povzročiti slabost, žaliti’); *storiti nekaj narediti* ‘ukazati, prisiliti’, npr. br. *Duə tə pa storu prit?* (← knj. it. *Chi ti ha fatto venire?*, furl. *Cui ti aial fat vignî?* ‘kdo ti je ukazal priti’)

Kər smo hodil po hribih, ma nəs ni blo puhno Bricu, viəš, Rudi nən je storu nimər si smejat. [br.]

E, tekərt nən je storlo slabo usin. [br.]

Samo v nadiškem narečju sta v rabi naslednji besedni zvezi:

j) z glagolom *zveti*: *zveti avtobus* ‘vstopiti, iti na avtobus’ (← knj. it. *prendere l'autobus* ‘vstopiti, iti na avtobus’);

k) z glagolom *zgubiti*: *zgubiti avtobus* ‘zamuditi avtobus’ (← knj. it. *perdere l'autobus* ‘zamuditi avtobus’).

5.2.2 Skladenjski prenos

Skladenjski prenos v našem primeru pomeni, da določena skladenjska struktura odstopa od norme slovenskega knjižnega jezika ali da v njem ne obstaja.

5.2.2.1 Skladenjski prenos, ki so nastali znotraj diasistema slovenskega jezika

5.2.2.1.1 Drugačna glagolska vezava kot v slovenskem knjižnem jeziku

5.2.2.1.1.1 Povedek se veže s predmetom v rodilniku namesto v tožilniku

Pojav, da se v nekaterih primerih glagoli, ki v slovenskem knjižnem jeziku zahtevajo tožilniško vezavo, vežejo s predmetom v rodilniku, je značilen za celotno briško narečje in bi ga bilo v prihodnje smiselno obdelati podrobneje.

Tistih vojaku sa jəh pejal u Kərmin ‘tiste vojake so odpeljali v Krmin’. [br.]

Muərən ki kupit za sinu ‘moram kupiti kaj za sinove’. [br.]

Ma mi nismo živiəl slabo, zarət teya ki muəj tata biu pridən, skərbu za otruək. [br.]

5.2.2.1.1.2 Poenačenje sklonskih oblik osebnih zaimkov

V vasi Vedrijan v Brdih je prišlo do poenačenja rod., daj. in tož. oblik osebnih zaimkov.

Mama nəs pere ‘mama nam pere’. [br.]

Zidarji nās zidaj, mi jəh pa kuhəmo ‘zidarji nam zidajo, mi jim pa kuhamo’. [br.]

Nəs je zvalila krava ‘skotila nam je krava’. [br.]

5.2.2.2 Skladenjski prenos kot vrsta jezikovne interference iz zemljepisno stičnega/-ih jezika/-ov

5.2.2.2.1 Skladenjski kalki

V obravnavanih narečjih predstavljajo skladenjski kalki osnovno obliko skladenjskih interferenc. Kalkiranje po svoji osnovni definiciji pomeni prerinjanje (Snoj 2015, geslo *kalk*), v jezikoslovju pa posnemanje pomena ali strukture (tj. njene zgradbe) iz jezika B z uporabo jezikovnih sredstev jezika A.²⁰⁵ Kalkirana je lahko beseda, besedna zveza ali večja enota, npr. polstavek. V primeru stavčnega besednega reda je kalkiran tudi stavek ali večstavčna poved (prim. Ožbot 2009: 31).

V nadaljevanju bodo na primerih iz nadiškega in briškega narečja prikazani naslednji tipi skladenjskega kalkiranja: raba povratnega namesto nepovratnega zaimka in nasprotno, zaimkovno podvajanje premega in nepremege predmeta, primeri drugačne glagolske vezave kot v slovenskem knjižnem jeziku, kalkirane predložne zveze, in sicer *za* + glagol v nedoločniku (nedoločniški polstavek), *brez* + glagol v nedoločniku (nedoločniški postavek), nikalni velelnik (*ne* + *stati* v velelnem naklonu + glagol v nedoločniku ter *ne* + glagol v nedoločniku), kalkirane besednoredne različice ter izpust anaforičnega zaimka v prilastkovem odvisniku.

5.2.2.2.1.1 Raba povratnega namesto nepovratnega glagola in nasprotno

Glagola *pozabiti* in *poklekniti* se v nadiškem in briškem narečju rabita kot povratna (← knj. it. *dimenticarsi di qualcosa*, *inginocchiarsi*, furl. *dismenteâsi di alc*, *inzenoglâsi* ‘pozabiti, poklekniti’)

Sən si žə pozabu, kakuə si kliče ‘pozabil sem’. [br.]

Sən si pokləknu ‘pokleknil sem’. [br.]

Glagola *začeti* in *končati*, ki se v slovenskem knjižnem jeziku v primerih, ko izražata začetek ali konec obstoja nečesa glede na čas, rabita kot povratna, se predvsem v nadiškem narečju rabita kot nepovratna.

Vičer je začel (končal) z njega poezijo ‘večer se je začel (končal) z njegovo poezijo’ [nad.] (← knj. it. *la serata è iniziata (finita) con la sua poesia*, furl. *La sere e à scomençât (finût) cu la sô poesie*).

5.2.2.2.1.2 Zaimkovno podvajanje premega in nepremege predmeta

V obravnavanih narečjih se ob naglasno obliko zaimka v stavčnočlenski funkciji premega in nepremege predmeta lahko postavi še naslonska oblika zaimka.²⁰⁶ Ta pojav je značilen za jezike, v katerih se naslonski niz postavi v obglagolski položaj (Tobler-Mussafijevo

²⁰⁵ V literaturi je tovrstno vplivanje poimenovano na različne načine, in sicer kot »strukturne izposojenke« (Bayer 2006: 313), »prenos strukture/vzorca« (Aikhenvald 2006: 25), »slovnično kalkiranje« (Heine, Kuteva 2008: 59), »slovnično in leksikalno ponavljanje« (Heine 2008: 37).

²⁰⁶ Podvajanje zaimka v vlogi premega in nepremege predmeta v obravnavanih narečjih se ne rabi

pravilo stave naslonk in naslonskega niza) in ne v t. i. wackernaglovski položaj (tj. na drugo mesto v stavku). Pojavitev zaimkovnega podvajanja predstavlja oblikoskladenjsko inovacijo, ki je privedla do spremembe tipoloških značilnosti jezikovnega sistema na skladenjski ravni v nekaterih romanskih jezikih, npr. v španščini, romunščini, beneškem narečju italijanščine²⁰⁷ in furlanščini (Šekli, 2018: 70; Cadorini 2004: 70–71; Benacchio 2003: 425–426).²⁰⁸ Od tod so ga prevzela tudi zahodna slovenska narečja.²⁰⁹

O odvečni (redundantni) rabi nenaglašanih osebnih zaimkov poroča že Murko (1891: 62–63). V svoji obsežni razpravi o enklitikah v slovenščini piše: »Krajše oblike držé pa se tudi večkrat, kjer bi bili na mestu le samostalniki ali pa daljše zaimkove oblike.« /.../ Navaja zgled iz besedil v knjižnem jeziku. »*Gledajte jo mavrico in hvalite ga njega, ktiri jo je naredil. Svét mu je njemu ime. Pa nisim jih besedi veliko jiskal. Saj ga človek ne dobi posla. /.../ v salonu je ni našel besedice.* Neki Gorenjec me je opozoril, da se okoli Škofje Loke zaimek jako često podvojno stavi: *Sem ga prašaw ga. Me je prašaw me.* Da se te enklitiške oblike rabijo za ojačanje, kar misli Miklošič /.../, se mi ne zdi verjetno. Po mojem prepričanju so zaostale v nekaterih jako često rabljenih zvezah, dasi so postale nepotrebne, ako se uvede drug nomen. /.../.« V nadaljevanju avtor navede tudi primer iz Grgarja pri Gorici. »*Ti vbogi hčeri ji bom dau*« (Murko 1891: 62–63).²¹⁰

Zaimkovna ponovitev premege predmeta ob naglasni obliki osebnega zaimka v nadiškem in briškem narečju. Primeri:

Njəya smo ya prepričli, tebe ti bomo tud, bod brez skərbi. [br.] (← furl. *Lui lu vin convincūt, ancje te ti convincarin, no stā a vė pōre*).

Mene mi skərbi, kakuə bo tuə šlo napri. [br.]

Njega ga usi zmisnejo lepuo, zak je bil an bardak človek. [nad.]

Zaimkovna ponovitev nepremege predmeta ob naglasni obliki osebnega zaimka v nadiškem in briškem narečju. Primeri:

Mene me je všėč poslušat mojga nonuna. [nad.] (← furl. *A mi mi plās scoltā gno nono.*)

Njəmu sa mu dal zastojn. [br.] (← furl. *A lui i ai dāt sore nuie.*)

vedno (ni obvezno). Primer za nepodvajanje predmeta: nad. *Mostu tekrat θ nie bluo, zatuo so muorli preskakvat vodo od dnega kamana do družega.*

²⁰⁷ V osrednji in južni Italiji se v pogovorni italijanščini naglasna oblika zaimka za 1. in 2. osebo ednine v funkciji premege predmeta lahko podvoji z nenaglasno obliko ter predlogom *a* (čeprav gre za premi predmet), npr. pog. it. *A me non mi toccano* 'mene se ne bodo dotikali'. Prav tako se le v pogovorni italijanščini lahko naglasna oblika zaimka podvoji z nenaglasno v funkciji nepremege predmeta, npr. pog. it. *A me, dichiarò Nonna Dinda, mi piace di più Rossella* 'meni, je izjavila babica Dinda, je bolj všeč Rossella' (Maiden in Robustelli 2000: 358).

²⁰⁸ Med slovanskimi jeziki zaimkovno podvajanje poznata bolgarski in makedonski jezik, za katera velja tudi druga oblikoskladenjska inovacija, ki jo poznajo tudi romanski jeziki, in sicer ukinitev obveznega drugega mesta naslonskega niza v stavku (gl. **2.3.6.1**).

²⁰⁹ V rezijanskem in delu terskega narečja se enako kot v furlanščini zaimkovno podvaja tudi osebek (Šekli 2018: 71; Steenwijk 1992: 119).

²¹⁰ V zadnjem primeru gre za zaimkovno podvajanje, ki gotovo izhaja iz jezikovnega stika zahodnih slovenskih narečij s furlanščino. Bi pa bilo zanimivo raziskati, koliko je ta pojav dejansko prisoten v slovenskih narečjih, ki niso v stiku z romanskima sosedoma.

Mene šuala mə šla dobro, samo ni miəu ostat duə dama, an zətua sən moyu ostat jəst, ma če ne jəst bi šu u šualu za bolničarja, ki tiste mə blo ušeč. [br.]

Tuole pride reč 'capro espiatorio', ušafat adnega an mu njemu dat kauzo za vse narobe. [nad.]

Naslonska oblika zaimka se podobno kot v furlanščini in v tem primeru tudi knjižni italijanščini v obravnavanih narečjih lahko postavi tudi ob samostalniški besedni zvezi v funkciji premega in nepremega predmeta.

Zaimkovna ponovitev premega predmeta ob samostalniški besedni zvezi v nadiškem in briškem narečju. Primeri:

Most sa ɣa moyli podriət, ki jə biu žə načat. [br.]

Pruzapru njega ime smo ga že čul. [nad.]

Prestor v korier van ga dajo, kar se vpišeta, zatuo je bujš, če pohitita. [nad.]

Želje an sanje bi jih muogli vsi otroc imiet (an tudi te velic). [nad.]

Sə viəš, də znanəɣa muža sa ɣa usi pousod ɣladli. [br.]

Tipične maškəre nən jih je pretstavla Kozana. [br.]

Tist uəs sə ɣa okinčlo z bəršjanən. [br.]

Kakuə sə jəh hodilo pərdajət tiste čiašpe? [br.]

Samostalnik v funkciji premega predmeta je v furlanščini in knjižni italijanščini zaimkovno podvojen le v tematskem položaju, npr. furl. *Il puint lu àn scugnūt sdrumâ/butâ jù*, knj. it. *Il ponte lo hanno dovuto far demolire* 'most so morali podreti',²¹¹ ne pa tudi, ko stoji v remi povedi, npr. furl. *A àn scugnūt sdrumâ/butâ jù il puint*, knj. it. *Hanno dovuto demolire il ponte* (Dardano, Trifone 2007: 442–443; Maiden, Robustelli 2000: 357–358; Cadorini 1997: 33–42; Šekli 2009: 139). Kot kaže, to pravilo velja tudi v nadiškem in briškem narečju, saj je v vseh predstavljenih zgledih predmet v tematskem položaju. Tako tudi v zadnjem zgledu, v katerem se zdi, da je v remi, vendar je v remi dejansko povedek z intonacijskim žariščem na namenilniku *prodajat*.

Samostalnik v funkciji nepremega predmeta je v furlanščini lahko zaimovno podvojen tako v temi kot remi, vendar je to neobvezno, npr. *Ai eletôrs (ur) scrivin i candidâts* 'volilcem pišejo kandidati' in *I candidâts a (ur) scrivin ai eletôrs* (Cadorini 2004: 70–71). V knjižni italijanščini je nenaglasna oblika zaimka neobvezno dodana le v temi, npr. knj. it. *Agli elettori (gli) scrivono i candidati*, *A Mario queste cose non (gli) piacciono* (Maiden, Robustelli 2000: 359; Šekli 2009: 140). Kot je pokazal pregled obravnavanih besedil, se v

²¹¹ Besednoredna različica, v kateri je samostalnik v vlogi premega predmeta v tematskem položaju (it. *dislocazione a sinistra*) in zato podvojen z nenaglasno obliko osebnega zaimka, je v knjižni italijanščini zaznamovana in se uporablja predvsem v govornem jeziku. Glavna funkcija take stave je poudariti element, ki ni osebek. Primera: knj. it. *Giorgio ha comprato un paio di scarpe e un vestito, il vestito l'ha acquistato in un negozio del centro* 'Giorgio je kupil par čevljev in obleko. Obleko je kupil v trgovini v središču' (Dardano, Trifone 2007: 442–443), knj. it. *Quelle lacrime lei le piangeva per Rosario* 'solze je točila zaradi Rosaria/za Rosariem' (Maiden, Robustelli 2000: 357).

nadiškem in briškem narečju z zaimkom podvojeni predmet nahaja v tematskem položaju, vendar bi se pojavu veljajo posvetiti podrobneje.²¹²

Zaimkovna ponovitev nepremega predmeta ob samostalniški besedni zvezi v nadiškem in briškem narečju. Primeri:

Giovanniju in Niniju so jim dali vso kumetijo. [nad.]

Ta stari otrokən sa jən pomayli, kərki se uplo. [br.]

5.2.2.2.1.3 Drugačna glagolska vezava

Nekateri glagoli se v obravnavanih narečjih vežejo drugače kot v slovenskem knjižnem jeziku.

Mu boli triəbuh [br.] kot knj. it. *Gli fa male la pancia* in furl. *Gi fās māl la panse*.²¹³

San se pogovarju od telih reči /.../ [nad.] kot knj. it. *Ho parlato di queste cose* in furl. *O ai tabaiāt di chestis robis*.

Kraj ga je lepuo zahvalil [nad.] kot knj. it. *Il re lo ringraziò gentilmente*.

5.2.2.2.1.4 Kalkirani predložni besedni zvezi (gl. 4.3.6.2 in 4.3.5.1)

Smo ratal na majhana skupina judi, ki piše po našin an ki veselo se nabasa tu avto za se pejat, kjer nas kličejo, venč part brez viedet, ka nas zaries čaka. [nad.]

5.2.2.2.1.5 Kalkirani nikalni velelnik (gl. 4.6.1)

Ne stuaj moliarət! 'nikar ne odnehaj' [br.]

Ne təkua zjat! 'nikar tako ne kriči' [br.]

5.2.2.2.1.6 Kalkirane besednoredne različice

Sem spadajo besednoredne različice, ki jih slovenski knjižni jezik ne pozna, tj. besedni red v stavku s prislovnim določilom ali členkom v izhodišču (gl. 2.3.8.1, 2.3.8.2), besedni red v večstavčni povedi z odvisnikom (gl. 2.3.8.3) in izpostavljeni stavčni člen (gl. 2.3.8.4).

Tekrat otroc niso živiel sami zase, so živiel an se veselil u družbi. [nad.]

Mayari sosiədje sa jən pomayli, sa rešavli, kər si je dalo. [br.]

Če otroc so bli pridni, mlinar je napravo puguojko (fešto). [nad.]

Vsi, dokjer živimo, sapamo an mislimo. [nad.]

5.2.2.2.1.7 Izpust anaforičnega zaimka v prilastkovem odvisniku (gl. 4.3.3.1)

Tista ljubezən, ki mi 0 mamō do naše zemje, je na muəraš plačət. [br.]

²¹² Enako ugotavlja tudi Šekli za rezijansko narečje (Šekli 2009: 142).

²¹³ Tudi v teh primerih bi lahko govorili o medjezikovni identifikaciji. Glagol *boleti* se namesto s predmetom v tožilniku veže s predmetom v dajalniku, kar pomeni, da je prišlo do identifikacije (poenačenja) tipa glagolske vezave.

5.2.2.2.2 Vpliv na pogostost rabe že obstoječe strukture

Kot že omenjeno, vpliv jezika B na jezik A na skladenjski ravni ne vključuje samo skladenjskega kalkiranja, ampak tudi druge oblike jezikovnega vplivanja. V primeru obravnavanih narečij je precej pogost način vplivanja okrepitev rabe že obstoječe strukture zaradi rabe enake strukture v isti funkciji v stičnem jeziku. Sem lahko štejemo rabo povednega naklona v pogojnem odvisniku za pretekli čas, zapostavljanje levega ujemalnega prilastka v samostalniški besedni zvezi, stavo modalnega glagola v izhodišču, nedoločniški polstavek v funkciji predmetnega odvisnika in predložno zveza *od* + samostalnik v rodilniku za izražanje svojine.

5.2.2.2.2.1 Raba povednega naklona v pogojnem odvisniku za pretekli čas (gl. 4.3.6.4)

Če smo bli viedali, nismo bli nardili takuo. [nad.]

5.2.2.2.2.2 Desna stava ujemalnega pridevniškega prilastka (gl. 2.3.1.1)

Odperjajo griče s špico kjukasto. [nad.]

Səm šu nih pədəset metru notər an səm uzau ən vej smriəkəv. [br.]

An jəst səm tut biu vojak təljangski. [br.]

5.2.2.2.2.3 Stava modalnega glagola v izhodišče (gl. 2.3.6.1)

Muərəm prašət, do kəm jət. [br.]

5.2.2.2.2.4 Nedoločniški polstavek v funkciji predmetnega odvisnika (gl. 4.3.2.1)

Vsi so tardil, da jih poslušat z naših ust, naše poezije pridobijo šele buj veliko vriednost, ku k jo majo, če so samuo napisane. [nad.]

5.2.2.2.2.5 Predložna zveza *od* + samostalnik v rodilniku za izražanje svojine (gl. 2.3.5)

Angelina, sestra od nonota, se je rodila gor par Salamante. [nad.]

Vera se je poročila z bratom od moje none, takuo, de je kužina an teta od mojga tat. [nad.]

5.2.2.2.3 Pridobitev nove funkcije skladenjske strukture zaradi tujejezične interference

Tretji način jezikovnega vplivanja jezika B na jezik A je »širitev funkcije strukture po analogiji« (Aikhenvald 2007: 23). To pomeni, da skladenjska enota zaradi posnemanja vzorca iz drugega jezika ob svoji običajni dobi novo funkcijo. V obravnavanih narečjih je tak primer raba preteklega časa za izražanje istodobnosti dejanja v odvisnem stavku s preteklim dejanjem v glavnem stavku (gl. 4.3.2.2).

Nje mama je zamerkala, de je imiela kalcete umazane od karvi ‘da ima nogavice umazane od krvi’. [nad.]

5.3 SKLEP

Pomensko-skladenjski prenosi so široko in večplastno raziskovalno področje, ki po eni strani izkazuje, kako se slovenska narečja med seboj ne razlikujejo samo na slovnični ravni, ampak tudi v leksikalni semantiki, tj. v upovedovanju pomenov, ki zadevajo predstavniki svet njihovih govorcev, po drugi strani pa pri tistih prenosi, ki so nastali zaradi jezikovnega stika, kaže na razmerje med jeziki in njihovimi govorci. Kjer stični skupnosti živita druga z drugo, ne pa zgolj druga ob drugi, se to pozna tudi v jeziku, ne samo na vidni ravni, tj. v prevzemanju besedišča, ampak tudi globlje v jeziku, tj. v prevzemanju pomenov in preslikavanju struktur (s sredstvi lastnega jezika). V poglavju sta poleg pomenskih prenosov, ki so nastali znotraj slovenskega jezika, kalkiranih pomenov iz stičnih romanskih jezikov, skladenjskih prenosov, ki so nastali znotraj diasistema slovenskega jezika, ter skladenjskega kalkiranja prikazani še dve obliki jezikovnega vplivanja, ki sta še bolj zakriti kot kalkiranja in zato tudi manj poznani, in sicer vpliv na pogostost rabe že obstoječe strukture zaradi rabe enake strukture v isti funkciji v stičnem jeziku ter pridobitev nove funkcije skladenjske strukture po analogiji z rabo enake strukture v zemljepisno stičnem jeziku.

6

POVZETKI

6.1 SKLADNJA NADIŠKEGA IN BRIŠKEGA NAREČJA

Osnovni namen pričujoče monografije je bil na primeru nadiškega in briškega narečja predstaviti izbrana poglavja iz skladijske problematike slovenskih narečij. Za analizo sta bili izbrani dve obrobni slovenski narečji, ki sta zanimivi tudi zato, ker izhajata iz iste narečne osnove in danes pripadata isti narečni skupini, ozemlji, na katerih se govorita, pa sta bili pretežni del zgodovine v različnih politično-upravnih okvirih. Zato je bil namen raziskave poleg kontrastivne primerjave izbranih skladijskih vprašanj obravnavanih narečij s slovenskim knjižnim jezikom tudi kontrastivna primerjava med narečjema samima, predvsem glede vpliva stičnih romanskih jezikov, italijanščine in furlanščine, na nadiško narečje ter slovenskega knjižnega jezika na briško narečje.

Po pregledu izbranega korpusa besedil so se s stališča romanskega vplivanja za najzanimivejša izkazala tri področja skladijskega opisa: besedni red, besedilna gradnja, predvsem gradnja večstavčnih povedi, in pomensko-skladijski prenos. Ob ugotavljanju razlik med slovenskim knjižnim jezikom in obravnavanima narečjema na teh treh področjih sem naletela na posebnosti v členitvi po aktualnosti. Čeprav mi je bilo že v izhodišču jasno, da se členitev po aktualnosti govorjenega besedila loči od členitve po aktualnosti pisnega besedila, se mi je pokazalo kot potrebno dobiti uvid tudi v to skladijsko vprašanje. Poleg tega sta členitev po aktualnosti in besedni red med seboj tesno povezani jezikovni prvini, saj gre za odnos med funkcijo in njenim izrazom. To pomeni, da sta prvini med seboj recipročno odvisni; sprememba prve privede do spremembe druge in obratno.

Izhodiščna predpostavka, da se skladijski sistem nadiškega in briškega narečja razlikuje od skladijskega sistema slovenskega knjižnega jezika predvsem zaradi vpliva stičnih romanskih jezikov, se je izkazala le za deloma resnično, zato je bil prvotni cilj monografije, tj. predstaviti odstopanja od slovenskega knjižnega jezika v nadiškem in briškem narečju na skladijski ravnini, ki so posledica romanskega jezikovnega vpliva, razširjen na raziskavo posebnosti v skladnji nadiškega in briškega narečja, ki se razlikujejo od normativne skladijske slovenskega knjižnega jezika in niso nujno posledica jezikovnega stika. Za nekatere domnevno romanske strukture v obravnavanih narečjih se je namreč izkazalo, da obstajajo ali so vsaj poznane tudi v slovenskem knjižnem jeziku ali v drugih slovenskih narečnih prostorih (npr. desna stava levega ujemalnega pridevniškega prilastka). Nekatere med njimi so sicer poznane v zelo majhni meri (npr. raba povednega naklona v pogojnem odvisniku za pretekli čas), vendar v slovenskem jeziku obstajajo. V takih primerih bi težko govorili o interferenčnosti pojava. Bolj smiselno bi bilo postaviti predpostavko, da ne gre za vprašanje jezikovnega prevzema, pač pa za romanski vpliv na pogostnost rabe v diasistemu slovenskega jezika že poznane strukture. Ne moremo pa trditi, da je romanski jezik sprožil njen nastanek. To je prva osnovna ugotovitev pričujočega dela.

Druga osnovna ugotovitev je vezana na razlike, ki izhajajo iz pravil govorjenega jezika nasproti pisnemu. Pri stavi pomožnega glagola, denimo, veljajo v slovenskem knjižnem jeziku druga pravila kot v govorjenem. V govorjenem jeziku pomožni glagol lahko uvede izrek, v knjižnem tega ne more, razen v primeru izpusta vezniške ali naglašene besede ali besedne zveze, za katerima sicer navadno stoji. V italijanščini in furlanščini pa pomožni glagol lahko stoji v izhodišču oziroma je tak položaj celo normiran, torej je interferenčnost

v zemljepisno stičnih slovenskih narečjih možna. Vendar izhodiščna stava naslonke ali naslonskega niza dejansko ne izvira od tod, ampak iz pravila govornega slovenskega jezika, ki to dopušča. O interferenčnosti pa lahko na drugi strani govorimo v primeru stave modalnega glagola v izhodišču, ki je v slovenskem govornem jeziku sicer možna, vendar ne zelo pogosta, je pa normirana v italijanščini in furlanščini.

Tretja osnovna ugotovitev zadeva primerjavo med raziskovanimi skladijskimi pojavi v obravnavanih narečjih. Kot je bilo že omenjeno, je bila v izhodišču postavljena predpostavka, da se skladijska sistema obravnavanih narečij razlikujeta zaradi različnih jezikovnih vplivov. Predpostavka se je izkazala le deloma za pravilno predvsem zato, ker v nadiškem narečju nisem našla nobene domnevno prevzete skladijske strukture (seveda govorimo o skladijskih strukturah pri besednem redu, besedilni gradnji in pri pomenko-skladijskih prenosih), ki ne bi bila prisotna tudi v briškem narečju oziroma ki je briški govorniki ne bi poznali, in obratno. Kot razlikovalna značilnost se je pokazala le pogostost rabe prevzetih skladijskih struktur; v nadiškem narečju so iz italijanščine in furlanščine prevzete strukture v rabi pogostejše kot v briškem narečju, kjer tem v zadnjih sedemdesetih letih, odkar se je bistveno povečal vpliv slovenskega jezika, konkurirajo strukture, ki so v rabi v slovenskem jezikovnem okolju. Poglejmo si podrobneje sklepe po posameznih poglavjih.

V poglavju o besednem redu v obravnavanih narečjih so bila natančneje razčlenjena odstopanja od slovenskega knjižnega jezika pri samostalniški besedni zvezi, mestu prostih naslonk v stavku in mestu naslonk v naslonskem nizu. Poleg tega so bile raziskane še nekatere druge narečne besednoredne posebnosti. Pri samostalniški besedni zvezi se v obravnavanih narečjih od knjižnega jezika razlikuje stava ujemalnega pridevniškega prilastka. Ta lahko stoji za svojo odnosnico, kar sicer najdemo tudi v besedilih drugih narečnih skupin in pri zaznamovanem besednem redu tudi v slovenskem knjižnem jeziku, vendar prav pogostost te stave v briških in nadiških besedilih kaže na vpliv stičnih romanskih jezikov, v katerih je zapostavljanje vrstnih pridevnikov v samostalniški besedni zvezi za odnosnico normirano, pri kakovostnih pridevnikih pa je (sploh v furlanščini) bolj naravno, tj. preferenčno. Vrstnost in svojilnost se v obravnavanih narečjih ubesedujeta z desnim neujemalnim predložnim prilastkom, kar deloma lahko pripišemo vplivu italijanščine in furlanščine. Slovenski knjižni jezik pri stavi naslonk ali naslonskega niza sledi Wackernaglovemu pravilu, po katerem ta ne more stati v izhodišču izreka, ampak za stavčnim členom ali njegovim prvim delom. V nadiškem in briškem narečju to pravilo ne velja. V izhodišču lahko stojijo tako glagolske kot zaimenske naslonske oblike, poleg njih pa tudi naglasne oblike osebnih zaimkov ter modalni glagoli. V naslonskem nizu so odstopanja od knjižnojezikovne stave v položaju zaimenskih naslonk ob glagolu, v zamenjavi stalnega mesta posameznih zaimenskih naslonk ter v stavi nikalnega članka *ne*. V stavku, ki se začne s prislovnim določilom ali členkom, se naslonka oziroma naslonski niz ne postavi na drugo mesto, ampak v obglagolski položaj. Enak položaj naslonk je značilen tudi za oba dela večstavčne povedi z odvisnikom, ko ta stoji pred glavnim stavkom. V teh primerih gre za upoštevanje Tobler-Mussafijevega in ne Wackernaglovega pravila o stavi naslonk ali naslonskega niza. Osebek in prislovno določilo glavnega stavka se lahko od tega oddvojita in postavita pred odvisni stavek. Gre za izpostavljeni stavčni člen, vendar na drugačen način kot v slovenskem knjižnem jeziku, kjer se izpostavljeni stavčni člen v stavku ponovi. Kar

se stave naklonskega členka v stavku tiče, je v obravnavanih narečjih svobodnejša kot v slovenskem knjižnem jeziku, v katerem obstajajo njegove stavne preference. Za nekatere od naštetih besednorednih odklonov od slovenskega knjižnega jezika predvidevam, da so nastali zaradi romanske interference, njihov izvor je v izhodiščno različnem jezikovnem sistemu, za druge pa menim, da so avtohtoni oziroma da izvirajo iz izhodiščno istega jezikovnega sistema.

Namen aktualnostnočlenitvene analize je bil raziskati, kako se členitev po aktualnosti v narečnem diskurzu razlikuje od členitve po aktualnosti v slovenskem knjižnem diskurzu. Izhajala sem iz dejstva, da se členitev po aktualnosti govorjenega razlikuje od členitve po aktualnosti pisnega besedila. Osnovna razlika izhaja iz enkratnosti in neponovljivosti govorjenega besedila nasproti možnostim kasnejšega popravljanja oziroma kasnejšega dekodiranja težje sprejemljivih mest pisnega besedila. Opravljena aktualnostnočlenitvena analiza narečnega besedila temelji na Daneševih tipih tematskega zapovrstja. Upoštevana je bila tudi teorija tematske analize, ki jo je razvil Halliday v svoji funkcijski slovnici, dopolnjena z dognanji van Dijka, povezanimi predvsem z eksplicitnostjo oziroma implicitnostjo predhodne informacije, definicijo topika, topikalnega uvoda in topika diskurza ter s kognitivno osnovo informacijskega procesa. Aktualnostnočlenitvena analiza glede na Daneševe tipe tematskega zapovrstja je bila opravljena še na desetih drugih besedilih. Pokazalo se je, da so v diskurzu kot procesu nastajanja besedila najpogosteje uporabljeni naslednji tipi tematskega zapovrstja: 1a in 1b, tj. navezovalna tematizacija reme in navezovalna izpeljevalna tematizacija reme, ter 3a in 3b, tj. tematsko navezovanje s predhodno temo in izpeljava predhodne teme. V nezaznamovanem pisnem besedilu je tema tisto, kar stoji na izhodiščni točki izreka, torej na začetku. V govorjenem besedilu to ni nujno. Govorec lahko najprej pove najpomembnejše, šele potem tisto manj pomembno. Položaja teme in reme se v narečnem besedilu lahko zamenjata, ne da bi to kakorkoli vplivalo na (ne)zaznamovanost besedila. V besedilu sem našla potrditve nekaterih Daneševih, Hallidayevih in van Dijkovih ugotovitev, ki jih podajam v naslednjih točkah.

1. V temi se lahko pojavi katerikoli stavčni člen, isto velja za remo, pod pogojem, da je na njem intonacijsko žarišče izreka; iz tega sledi, da tematske delitve ne gre vedno istovetiti s skladenjskimi vlogami (npr. tema = osebek).
2. Tematske strukture izreka ne gre istovetiti z informacijsko strukturo; dvojici terminov dano in tema ter novo in rema sta sicer velikokrat prekrivni, vendar ne vedno. Stara informacija je lahko postavljena tudi v remo in obratno, nova informacija je v temi, če to zahteva kontekst oziroma če tako ustreza sporočilnemu namenu sporočevalca.
3. Potek povedne dinamike v narečnem besedilu se razlikuje od poteka povedne dinamike v knjižnem besedilu. Za slednjega je značilno, da v osnovnem, tj. linearnem tipu členitve po aktualnosti, povedna dinamika narašča od leve proti desni, od tematskega dela proti rematskemu, pri čemer ima najvišjo stopnjo povedne dinamike zadnja naglašena prvina izreka, ki običajno predstavlja center reme. Ta prvina je ponavadi tudi nosilka intonacijskega žarišča izreka. V narečnem besedilu je center reme lahko tudi sredi izreka ali celo na začetku. Temu ustreza potek povedne dinamike; zadnja naglašena prvina ni nujno nosilka intonacijskega žarišča izreka in zato nima nujno najvišje

stopnje povedne dinamike. To ima lahko prvina, ki je v izhodišču ali sredi izreka, kjer je pač center reme.

4. Členitev po aktualnosti ima v govornem jeziku veliko manj pomembno vlogo kot v pisnem. To gre pripisati sposobnosti govornega jezika, da z intonacijo naredi to, kar je v pisnem jeziku naloga členitve po aktualnosti. Iz tega sledi, da je govorni jezik veliko svobodnejši medij sporočanja, saj lahko sporočevalec zaradi slihnosti poteka tona v posameznih členih govorne verige izreka svobodneje razpostavlja njegove prvine v smislu členitve po aktualnosti kot v pisnem jeziku.

V poglavju o besedilni gradnji sem raziskala medstavčno povezovanje znotraj povedi in ugotovila, kje so odstopanja od slovenskega knjižnega jezika. Pri ugotavljanju uporabljanih konektorskih sredstev se je izkazalo, da se govornici obravnavanih narečij v večini poslužujejo istih konektorjev kot v slovenskem knjižnem jeziku, navadno v drugačni izgovorni različici. Nekaj konektorjev je tudi prevzetih. Pri osebkovem odvisniku se od slovenskega knjižnega jezika razlikujeta nadiški konektor *tek* 'kdor' in briški *tist ki* v istem pomenu. Slednjega od drugih dveh loči eksplicitno izražena kataforična funkcija. Pri predmetnem odvisniku je opazna raba nedoločniškega polstavka v vlogi predmetnega odvisnika, ki je v nadiškem narečju pogostnejša kot v briškem, kar lahko pripišemo vplivu italijanskega oziroma furlanskega jezika. Morebitni odklon od slovenske knjižne norme je zaslediti še v sosledju časov v predmetnem odvisniku, ki upoveduje preteklo istodobno dejanje; v slovenskem knjižnem jeziku se v takih primerih praviloma uporablja sedanjik nedovršnih glagolov, v nadiških in briških govorih pa tudi pretekli čas. Pri pojavu je v briškem narečju opaziti pogostnejše sledenje slovenski knjižni normi kot v nadiškem. Pri prilastkovem odvisniku opaznejši odklon od knjižne norme predstavlja elipsa anaforičnega zaimka v glavnem stavku. Oziralni konektorji v knjižnem jeziku poleg konektorske funkcije namreč opravljajo še navezovalno, ki je pri konektorju *ki* eksplicitno izražena z zaimensko besedo v glavnem stavku (izjema je le eliptična imenovalniška zaimenska oblika). Tega zaimka v nadiškem in v briškem narečju ni. Pojav je veliko pogostnejši v nadiškem kot briškem narečju, kar gre pripisati vplivu stičnih romanskih jezikov, kjer anaforičnega navezovanja ni, na drugi strani pa v briškem narečju vplivu slovenskega knjižnega jezika, ki ima to normirano. Pri krajevnem odvisniku odstopanj ni, pri časovnem je vredno omeniti le konektor *ko*, ki je v nekaterih primerih s stališča slovenskega knjižnega jezika uporabljen napačno, saj pokriva pomenska polja drugih časovnih konektorjev. Najpogostnejša izgovorna različica tega konektorja je *ki*, kar prinaša prekrivno izrazno podobo z nekaterimi konektorji drugih medstavčnih razmerij. Pri lastnostnih odvisnikih nisem našla primerov za sredstveni in izvzemalni odvisnik. Pri načinovnem odvisniku od knjižne norme odstopa konektorska zveza *brez da* 'ne da' ter izražanje načinovnega razmerja z nedoločniškim polstavkom. Ta struktura je v nadiškem narečju veliko pogostnejša kot v briškem, kar gre vnovič pripisati vplivu italijanščine in furlanščine na eni strani, na drugi pa slovenskega knjižnega jezika.

Pri vzročnih odvisnikih je prvi odklon od slovenske knjižne norme opaziti pri konektorjih *zarat teja ki*, *zarat ki*, *zattoo ki*, *zavojo tega ki*, katerih prvi del se v slovenskem knjižnem jeziku praviloma uporablja kot soodnosna beseda v glavnem stavku, v obravnavanih narečjih pa izključno kot del frazeologiziranega konektorskega sredstva v odvisnem stavku. Drugi odklon je povezan z besednim redom, ki je tak, kot bi ga uvajal priredni veznik,

kar pomeni, da do besednoredne inverzije zaradi podrednega veznika ne prihaja, kar je romanska interferenca. Pri namernem odvisniku se od slovenske knjižne norme nekoliko razlikuje konektorska zveza *za de*, ki ustreza knjižnemu konektorju *da*. Razlika je opazna še v možnosti izražanja namernega razmerja z zvezo *za* + nedoločnik (nedoločniški polstavek). Tudi v tem primeru je struktura, ki je romanskega izvora, veliko pogostejša v nadiškem kot briškem narečju. Pri dopustnem odvisniku sta opaznejša le nekoliko drugačna konektorja kot v slovenskem knjižnem jeziku: nadiški *an če* ter briški *tut če* z različico *pa tut če*. Pri pogojnem odvisniku sta odstopanji od slovenske knjižne norme dve: a) dosledna raba predpreteklika v nadiškem narečju; v briškem narečju je predpreteklik v rabi le pri starejših govornicah; b) raba povednega naklona namesto pogojnega; tudi to je bolj značilno nadiško narečje, čeprav v briškem prostoru struktura ni neznana. Predvidevamo, da gre za romanski vplet. Pri podrednih razmerjih je potrebno omeniti še večpomenskost veznika *ki*. Termin večpomenski pravzaprav ni ustrezen, saj gre za več različnih konektorskih sredstev s prekrivno izrazno podobo. Pri prirednih zvezah se je za najpogostejšo izkazala vezalna zveza, kar je po svoje razumljivo, saj vezalno razmerje ne pokriva samo pomena obstajanja in zaporedja, kot je to definirano v Toporišičevi *Slovenski slovnici*, ampak se znotraj vezalnega pomenskega polja skriva še vrsta podpomenov. Interpretacija pomena je največkrat prepuščena sprejemniku ali pa razvidna iz konteksta. Posebni vezalni konektor v nadiškem narečju je *antà*, ki najbrž izhaja iz zveze *in tedaj*. Pogosto je uporabljan tudi prislovni konektor *potlè*. V pregledanih besedilih sem našla veliko primerov predvidoma implicitne vezalne koneksije. Pri protivnem razmerju se je nabor ustreznih konektorjev izkazal za precej skromnega predvsem zato, ker vse podpomene protivnega razmerja, tj. nasprotje, razliko, zamenjavo in izvzemanje, ki jih v slovenskem knjižnem jeziku uvajajo različni konektorji, pokrije prevzeti konektor *ma*. Pri vzročnem priredju je v nadiškem narečju napogosteje rabljen konektor *zak*, ki najbrž izhaja iz *zakaj*, v briškem pa *ki*. Slednji se rabi predvidoma tako namesto prirednega *zakaj* kot podrednega *ker*. Tega pravzaprav ni mogoče ugotoviti zaradi pravila, po katerem prisotnost podrednega veznika ne vpliva na besedni red v podrednem stavku. Pri sklepalnem priredju predstavlja odklon od knjižnega jezika konektor *in*, ki lahko stoji skupaj s sklepalnim *zato*, vendar so zveze, kjer je *zato* le impliciran, pogostejše. Najbrž gre to pripisati splošnosti oziroma pomenski odprtosti konektorja *in*. Pogosto v rabi je tudi prevzeti konektor *alora*. Potrebno je omeniti, da se pogostost v rabi prevzetih konektorjev med obravnavanima narečjema ne razlikuje. Pri pojasnjevalnem priredju je razločevalna lastnost med briškim in nadiškim narečjem v rabi pojasnjevalne frazeologizirane zveze *na primer*. V briškem narečju je ta zveza pogosta, v nadiških besedilih je nisem zasledila. V tem primeru lahko predpostavljamo, da se je konektorska zveza v briškem jezikovnem sistemu ustalila pod vplivom slovenskega knjižnega jezika. V obeh narečjih pa je poznan prevzeti pojasnjevalni konektor *ben* v pomenu 'torej'.

Pri besedilni gradnji se zdi smiselno omeniti še t. i. brezosebne povedi. Struktura je v obravnavanih narečjih izjemno razširjena. Glede na to, da v slovenskem knjižnem jeziku stilistično izročilo praviloma prepoveduje tak način izražanja splošnega vršilca dejanja, če je glagol prehodan v tožilniku, pogostost te strukture v omenjenih narečjih razumemo kot odklon od slovenske knjižne norme, katerega vzrok najbrž tiči v romanski interferenci. Nekaj razlik med slovenskim knjižnim jezikom in obravnavanima narečjema je še v načinih zanikanja, kjer se kaže vpliv furlanščine.

Pomensko-skladenjski prenosi so obsežno raziskovalno področje, ki povezuje več jezikoslovnih področij, in sicer semantiko, kontaktno jezikoslovje in skladnjo. V poglavju so prikazani pomenski in skladenjski prenosi, ki so nastali znotraj diasistema slovenskega jezika, ter pomenski in skladenjski kalki iz zemljepisno stičnih romanskih jezikov. Poleg tega sta predstavljeni še dve obliki jezikovnega vplivanja, in sicer vpliv na pogostost rabe že obstoječe strukture zaradi rabe enake strukture v isti funkciji v stičnem jeziku ter pridobitev nove funkcije skladenjske strukture po analogiji z rabo enake strukture v zemljepisno stičnem jeziku.

6.2 THE SYNTAX OF THE NATISONE VALLEY AND THE BRDA DIALECTS

The main aim of this monograph was to present selected chapters from the syntactic issues of Slovene dialects, using the Natisone Valley and Brda dialects as examples.

For the analysis, two peripheral Slovene dialects were selected, which originate from the same dialect base and today belong to the same dialect group, however, the territories in which they are spoken have been the predominant part of history in different political and administrative frameworks. The aim of the study was therefore, in addition to a contrastive comparison of selected syntactic aspects of the dialects with the standard Slovene, also a contrastive comparison between the dialects themselves, especially with regard to the influence of the Romance contact languages Italian and Friulian on the Natisone Valley dialect and of the standard Slovene on the Brda dialect.

After reviewing the selected text corpus, three areas of syntactic description proved to be the most interesting from the point of view of Romance influence: word order, text structure, especially the construction of complex sentences, and semantic-syntactic shifts. In identifying the differences between standard Slovene language and the dialects under consideration in these three areas, I came across peculiarities in the functional sentence perspective. Although it was clear from the beginning that the functional sentence perspective of the spoken text differs from the functional sentence perspective of the written text, it seemed necessary to me to gain insight into this syntactic problem. Functional sentence perspective and word order are closely related linguistic elements because they involve a relationship between a function and its expression. This means that they are interdependent; the change of the first leads to the change of the second and vice versa.

The original assumption that the syntactic systems of the Natisone Valley and Brda dialects differ from the syntactic system of the standard Slovene language, mainly due to the influence of the contact Romance languages, has been only partially proven true. Therefore, the original aim of the monograph, i.e. to show deviations from the standard Slovene in the Natisone Valley and Brda dialects at the syntactic level, which are due to the Romance language influence, has been extended to the study of peculiarities in the syntax of the Natisone Valley and Brda dialects, which differ from the normative syntax of the standard Slovene language and are not necessarily the result of language contact. Some supposedly Romance structures in these dialects turned out to exist or at least to be known in standard Slovene language or in other Slovene dialect spaces (e.g. postnominal position of an agreeing attributive adjective). Some are known only to a small extent (e.g. the use of the indicative mood in the past conditional), but they do exist in Slovene. In such cases it would be difficult to speak of the interference of the phenomenon. It would be much more reasonable to assume that it is not a question of language acquisition, but a Romance influence on the frequency of use of a phenomenon that is already known in the diasystem of the Slovene language. However, we cannot claim that the Romance language was the trigger for its formation. This is the first fundamental finding of the present work.

The second basic finding relates to the differences that arise from the rules of spoken language as compared to written language. In the case of the auxiliary verb, for example, different

rules apply in the standard Slovene language than in the spoken Slovene language. In spoken language, the auxiliary verb can introduce the utterance, but in written language it cannot, except in the case of the omission of a conjunctive or accented word or phrase, which precedes it. In Italian and Friulian, the auxiliary verb can be placed at the beginning, or such a position is even standardised, so interference is possible in geographically connected Slovene dialects. But the initial position of a clitic or clitic cluster does not come from here, but from the rule of the spoken Slovene language that allows it. However, one can speak of interference when an utterance begins with a modal verb. This is possible, although not very frequent in spoken Slovene, but standardised in Italian and Friulian.

The third fundamental finding concerns the comparison between the syntactic phenomena studied in the dialects under consideration. As mentioned above, the starting point was the assumption that the syntactic systems of these dialects differ due to different linguistic influences. This assumption turned out to be only partially correct, mainly because I did not find any supposedly borrowed syntactic structure in the Natisone Valley dialect (we are talking here about syntactic structures with word order, complex sentences and semantic-syntactic shifts) that was not also present in the Brda dialect or known to Brda speakers and vice versa. Only the frequency of use of the calqued syntactic structures proved to be a distinguishing feature; in the Natisone Valley dialect the calqued structures from Italian and Friulian are used more frequently than in the Brda dialect, where structures otherwise used in the Slovene-speaking area compete with them in the last seventies, when the influence of the standard Slovene language increased significantly.

Let us take a closer look at the conclusions of the individual chapters.

In the chapter on word order in the dialects discussed, the deviations from standard Slovene language in noun phrase, position of free clitics in the clause and position of free clitics in the clitic cluster were analysed in more detail. In addition, some other dialectal word order features were examined. In the case of a noun phrase, the position of an agreeing attributive adjective in the respective dialects differs from its position in the standard Slovene language. It may be in post-nominal position. This phenomenon is also found in the texts of other dialect groups and in the marked word order position also in the standard Slovene language, but the frequency of post-nominal position in the texts from the Brda and Natisone Valley indicates the influence of the Romance contact languages, where the post-nominal position of agreeing attributive adjectives is even standardised, and in the case of qualitative adjectives it is more natural (especially in Friulian), i.e. preferred. A peculiarity in the dialects concerned is the use of post-nominal prepositional phrase instead of agreeing possessive, proper and participial adjectives, which is partly due to the influence of Italian and Friulian. As far as the position of free clitics and clitics in a clitic cluster is concerned, standard Slovene language follows the Wackernagel rule, according to which a clitic must not be in the initial position of the utterance, but after the sentence element or its first part. This rule does not apply to the Natisone Valley and Brda dialects. Auxiliary verbs and atonic personal pronouns may be placed in the initial position, as well as modal verbs and accented forms of personal pronouns. The deviations from the standard Slovene position of clitics in a clitic cluster are in the position of pronouns after the verb, in the position of singular pronouns, and in the position of the word *ne* 'no'. In a sentence beginning with an adverbial adjunct or particle, a clitic or clitic cluster is not in the second position of a

sentence, but is attached to the verb. The same position of the clitics is also characteristic of both parts of a complex sentence when the subordinate clause precedes the main clause. In these cases, the point is to follow the Tobler-Mussafia rule rather than the Wackernagel rule for the position of the clitics or a clitic cluster. The subject and adverbial adjunct of the main clause can be detached from it and placed before the dependent clause. It is a case of an exposed sentence element, but unlike in standard Slovene language, where the exposed sentence element is repeated in the sentence. As far as particles are concerned, their position in the dialects concerned is freer than in standard Slovene, where there are preferences regarding their position in the sentence. In the case of some of the listed deviations of word order from standard Slovene, we assume that they are the result of Romance interference and have their origin in another linguistic system, while in the case of others I believe that they are autochthonous and originate in the same linguistic system.

The aim of the functional sentence perspective analysis was to investigate how the functional sentence perspective of the dialect text differs from the functional sentence perspective of the standard Slovene text. I started from the assumption that the functional sentence perspective of a spoken discourse differs from the functional sentence perspective of a written discourse. The fundamental difference arises from the uniqueness and unrepeatability of the spoken discourse as opposed to the possibilities of later correction or later decoding of passages in the written discourse that are more difficult to grasp. The functional sentence perspective analysis of the dialect text that was carried out is based on Daneš's types of thematic progression. The theory of thematic analysis developed by Halliday in his functional grammar was also taken into account, supplemented by van Dijk's insights into the explicitness or implicitness of previous information, the definition of the topic, the thematic introduction, the discourse topic and the cognitive basis of the information process. The analysis of functional sentence perspective according to Daneš's types of thematic progression was carried out on ten other texts. It has been shown that these types of thematic progression are most frequently used in discourse as a text formation process: 1a and 1b, i.e. the connecting thematization of the rheme (focus) and the connecting deriving thematization of the rheme, and 3a and 3b, i.e. the thematic connection with the previous theme (topic) and the derivation of the previous theme (topic). In an unmarked written text, the theme (topic) is the element placed at the beginning of the utterance. In a spoken text, this is not necessary. The speaker may say the most important thing first, and only then the less important. The positions of the theme and the rheme can be changed in the dialect text without affecting the (in)markedness of the text itself. In the text I found confirmations for some findings of Daneš, Halliday and van Dijk, namely:

1. Any sentence element may appear in the theme, and the same is true of the rheme, provided that the intonational focus of the utterance is in it; the thematic structure cannot always be identified with syntactic functions (e. g. theme = subject).
2. The thematic structure of the utterance cannot be identified with the information structure; the conceptual pairs given and theme : new and rheme often overlap, but not always. The given information can also be in the rheme and vice versa; the new information is in the theme when the context requires it or when it fits the communicative purpose of the speaker.

3. The course of communicative dynamism in a dialect text differs from the course of communicative dynamism in a written text. The latter is characterised by the fact that in the basic, i.e. in the linear functional sentence perspective type, the communicative dynamism increases from left to right, from the thematic part to the rhematic part, with the last stressed element of the utterance having the highest degree of communicative dynamism, which is usually the centre of the rheme. This element is usually also the carrier of the intonational focus of the utterance. In dialect text, the centre of the rhyme may also be in the middle of the utterance or even at its beginning. The course of communicative dynamism corresponds to this; the last stressed element is not necessarily the carrier of the intonational focus of the utterance and therefore does not necessarily have the highest degree of communicative dynamism. This may be an element at the beginning or in the middle of the utterance where the centre of the rheme is located.
4. Functional sentence perspective plays a much less important role in spoken language than in written language. This is due to the ability of spoken language to do with intonation what in written language is the task of functional sentence perspective. Spoken language is a much freer medium of communication. In written language, because of the audibility of the tone in the individual parts of the speech chain, the communicator can arrange its components more freely in terms of actuality than in written language.

In the chapter on text construction, I examined the formation of coordinate and subordinate clauses within sentences and identified where the deviations from standard Slovene lie. When determining the connectors used, it turned out that speakers of these dialects mostly use the same connectors as in standard Slovene, mostly in a different pronunciation version. Some connectors are also adopted from neighbouring Romance languages. In a subject clause, the Natisone Valley connector *tek* ‘who’ and the Brda connector *tisti ki* in the same meaning differ from the standard Slovene. The latter differs from the former in that it has an explicitly expressed cataphoric function. In the object clause, one notices the use of the infinitive clause, which is more frequent in the Natisone Valley dialect than in the Brda dialect and which can be attributed to the influence of Italian or Friulian. A possible deviation from the standard Slovene can also be detected in the sequence of tenses in the object clause narrating a past simultaneous action; in the standard Slovene, the present tense of imperfective verbs is usually used in such cases, while in the Natisone Valley and the Brda dialects the past tense is also used. As far as its occurrence is concerned, the Brda dialect follows the standard Slovene more often than the Natisone Valley dialect. A more noticeable deviation from the standard Slovene with an adjective clause is the ellipsis of the anaphoric pronoun in the main clause. In addition to the connective function, relative connectors in the standard Slovene also perform an anaphoric function, which in the case of a connector *ki* is explicitly expressed by a pronoun in the main clause (the only exception is the elliptical nominative pronoun form). This pronoun is not used in the Natisone Valley and Brda dialects. The phenomenon is much more frequent in the Natisone Valley dialect than in the Brda dialect, partly due to the influence of the Romance contact languages, where there is no anaphoric link, and in the Brda dialect due to the influence of the standard Slovene. In the subordinate clause of place there are no deviations, in the temporal clause only the connector *ko* is worth mentioning, which is sometimes used incorrectly from the

point of view of standard Slovene, as it covers the semantic fields of other temporal connectors. The most common pronunciation version of this connector is *ki*, which results in an overlap expression with some connectors of other interclause relations. In the case of a qualitative clause, I have not found any cases for instrumental (Sln. *sredstveni*) or restrictive (Sln. *izvzemalni*) clauses. In a subordinate clause of manner, the connector *brez da* deviates from the standard Slovene and the expression of the manner relation with the infinitive clause. This structure is much more frequent in the Natisone Valley dialect than in the Brda dialect, which is due to the influence of Italian and Friulian on the one hand and standard Slovene on the other.

In the case of causal clauses, the first deviation from the standard Slovene can be observed in the case of the connectors *zarat teya ki*, *zarat ki*, *zatuo ki*, *zavojo tega ki*, the first part of which is normally used in the standard Slovene as a relative word in the main clause and in the studied dialects as part of the phraseologized connector in the subordinate clause. The second deviation is related to the word order in the utterance, which is the same as if the utterance was introduced by the coordinative conjunction, i.e. the word order inversion by the subordinating conjunction does not take place, which is a Romance interference. In the case of an intentional clause, the connector *za de* deviates slightly from the standard Slovene norm, which corresponds to the written-language connector *da*. The difference is also noticeable in the possibility of expressing an intentional relation with the conjunction *za* + infinitive or infinitive clause. Again, the structure, which is probably of Romance origin, is much more common in the Natisone Valley dialect than in the Brda dialect. In a concessive clause, only slightly different connectors can be seen than in standard Slovene: Natisone Valley dialect *an če* and Brda dialect *tut če*, *pa tut če*. In a conditional clause, there are two deviations from the standard Slovene: a) the consistent use of the past perfect in the Natisone Valley dialect; in the Brda dialect, the past perfect is only used by elderly speakers; b) the use of the indicative instead of the conditional mood; again, this is more typical of the Natisone Valley dialect, although the structure is not unknown in the Brda area. We assume that this is a Romance influence. In the case of subordinate relations, the ambiguity of the conjunction *ki* should be mentioned. The term ambiguity is in fact not appropriate, since it refers to several connectors with an overlapping expression. Among the coordinative conjunctions, the conjunction *ki* proved to be the most frequent, which is understandable since the conjunction not only covers the meaning of existence and sequence as defined in Toporišič's *Slovenska slovnica* (Eng. Slovene Grammar), but also hides several sub-meanings within the copulative semantic field. The interpretation of the meaning is usually left to the recipient or results from the context. A special conjunctive connector in the Natisone Valley dialect is *antà*, which probably derives from the phrase *in tedaj*. The adverbial connector *potlè* is also frequently used. In the texts I have looked through, I have found many examples of a presumably implicit conjunctive connection. In the case of the adversative relation, the set of suitable connectors turned out to be rather modest, mainly because all the sub-meanings of the adversative relation, i.e. contrast, difference, substitution and exclusion, which in standard Slovene are partly introduced by different connectors, are covered by the adopted connector *ma*. In causal coordination, the connector *zak* is most frequently used in the Natisone Valley dialect, which is probably derived from *zakaj*, and in the Brda dialect *ki*. The latter is probably used both in place of the preposition *zakaj* and in place of

the subordinate *ker*. This cannot really be determined, since the presence of a subordinating conjunction does not affect word order in the subordinate clause. In conclusive coordination, the deviation from the standard Slovene is represented by the connector *in*, which can stand with the conclusive *zato*, but connections in which *zato* is only implied are more common. This is probably due to the generality or semantic openness of the connector *in*. The adopted connector *alora* is also frequently used. The frequency of adopted connectors does not differ between the two dialects. In explanatory coordination, the distinguishing feature between the Brda and Natisone Valley dialects is the use of an explanatory phraseologized connector *na primer*. This connection is common in the Brda dialect, but I have not found it in texts written in the Natisone Valley dialect. Here we can assume that the connector has stabilised in the Brda linguistic system under the influence of standard Slovene. In both dialects, however, the explanatory connector *ben* is used in the sense of 'so'.

As for the structure of the text, it seems necessary to mention the impersonal sentences. They are widespread in the dialects studied. Considering the fact that in standard Slovene the stylistic tradition generally forbids such a way of expressing the general offender when the verb is transitive in the accusative, the frequency of this structure in the mentioned dialects is understood as a deviation from the standard literary norm, the cause of which probably lies in Romance interference. Differences between the standard Slovene and these dialects exist in the manner of negation, where the influence of Friulian can be seen.

Semantic-syntactic shifts represent a broad field of research that links several linguistic areas, namely semantics, contact linguistics and syntax. In this chapter, semantic and syntactic shifts originating in the diasystem of Slovene are presented, as well as semantic and syntactic calques from geographically neighbouring Romance languages. In addition, two other forms of linguistic influence are presented, namely the influence on the frequency of use of an existing structure through the use of the same structure in the same function in the neighbouring language and the acquisition of a new function of the syntactic structure through analogy with the same structure in the geographically neighbouring language.

6.3 LA SINTASSI DEI DIALETTI DEL NATISONE E DEL COLLIO

L'idea alla base di questa monografia è quella di esporre alcune questioni sintattiche relative ai dialetti sloveni a partire dal dialetto del bacino del Natisone e da quello del Collio. I due dialetti prescelti sono marginali e li rende ulteriormente interessanti il fatto che, pur discendendo essi dallo stesso ceppo dialettale e appartenendo oggi allo stesso gruppo dialettale, nel corso della storia i territori in cui si parlano fecero parte prevalentemente di unità politiche ed amministrative differenti. Perciò lo scopo dell'indagine è consistito tanto nel confronto tra il comportamento sintattico dei dialetti rispetto a quello della lingua letteraria, quanto nel confronto tra i dialetti stessi dal punto di vista dell'influsso delle due lingue romanze a contatto, l'italiano e il friulano, che è maggiore per il bacino del Natisone; per il Collio, invece, è più forte la pressione dello sloveno letterario.

Dall'esame del corpus testuale sono emersi per il loro interesse tre ambiti della descrizione sintattica: l'ordine delle parole, la costruzione del testo, del periodo complesso in particolare, e i transfer semantico-sintattici. Mentre rilevavo le differenze tra la lingua slovena letteraria e i due dialetti, mi sono imbattuta nelle peculiarità della prospettiva della frase. Pur essendomi chiaro fin dall'inizio che la prospettiva della frase nel parlato deve essere distinta da quella della scrittura, ho sentito la necessità di approfondire questo aspetto della sintassi. Tra l'altro la prospettiva della frase e l'ordine delle parole sono elementi linguistici strettamente interconnessi, trattandosi del rapporto tra una funzione e la sua espressione; ne consegue che i due elementi sono interdipendenti: la variazione di un elemento coinvolge pure l'altro e viceversa.

Il presupposto che i sistemi sintattici dei dialetti del Natisone e del Collio si differenzino da quello dello sloveno letterario soprattutto a causa dell'influenza delle lingue romanze a contatto è stato confermato solo parzialmente. Perciò lo scopo originario della monografia, quello di esporre le differenze sintattiche tra i dialetti del Natisone e del Collio rispetto alla lingua slovena letteraria causate dal contatto con le lingue romanze, è stato allargato allo studio delle peculiarità sintattiche dei due dialetti che li distinguono dalla norma sintattica letteraria pur non essendo attribuibili a fenomeni di contatto linguistico. Alcune strutture ipoteticamente romanze, infatti, si sono dimostrate note anche alla lingua slovena letteraria oppure ad altre aree dialettali slovene (ad esempio la postposizione dell'aggettivo attributivo pronominale concordato). Alcune di esse, pur riscontrandosi in piccola misura (per esempio l'uso anomalo dei tempi passati del modo indicativo nelle frasi condizionali), comunque sono presenti nella lingua slovena. In questi casi è difficile parlare di fenomeni di interferenza linguistica; piuttosto ha senso formulare l'ipotesi che non si tratti di un prestito romanzo, bensì di un incremento della frequenza di un fenomeno già noto al diasistema sloveno sostenuto dal contatto con le lingue romanze. Non possiamo affermare che la lingua romanza ne abbia innescato la comparsa. Questa è la prima acquisizione sostanziale esposta in questo lavoro.

La seconda acquisizione sostanziale è relativa alle differenze che oppongono le regole della lingua parlata a quelle di quella scritta. La posizione del verbo ausiliare nello sloveno letterario segue regole diverse da quelle dell'espressione orale. Nell'orale il verbo ausiliare può aprire l'enunciato, nella lingua letteraria non è possibile, tranne nei casi di ellissi della

congiunzione o della parola tonica o delle locuzioni corrispondenti che normalmente l'avrebbero preceduto. Invece in italiano e in friulano il verbo ausiliare può stare all'inizio ovvero la posizione iniziale è nella norma codificata, dunque è possibile l'interferenza per dialetti sloveni la cui posizione geografica permette il contatto. L'origine della posizione iniziale del clitico oppure del nesso di clitici non sta qui, bensì nella regola della lingua slovena parlata, che l'ammette. Però parliamo di interferenza per la posizione iniziale dei verbi modali che pur essendo possibile nello sloveno orale, non vi è molto frequente, mentre in italiano e in friulano è nella norma codificata.

La terza acquisizione sostanziale riguarda il confronto tra i rilevamenti di questa ricerca a proposito dei fenomeni sintattici attestati nei due dialetti analizzati. Come esposto sopra, l'ipotesi di partenza era che i due sistemi sintattici si distinguessero a causa dei diversi caratteri del contatto linguistico; l'ipotesi è stata confermata solo parzialmente, in quanto nel dialetto del bacino del Natisone non ho trovato nessun ipotetico prestito sintattico che non ci fosse pure nel dialetto del Collio e viceversa (ribadisco che ci occupiamo delle seguenti strutture sintattiche: ordine delle parole, costruzione del testo e transfer semantico-sintattici). L'unico dato rilevante è la frequenza dell'uso dei prestiti sintattici: nel dialetto del Natisone i prestiti sono usati più frequentemente che nel Collio, dove negli ultimi settant'anni, durante i quali la pressione dello sloveno letterario è sostanzialmente aumentata, i prestiti subiscono la concorrenza delle strutture prevalenti nel territorio nazionale sloveno. Passiamo ora alla rassegna delle conclusioni sulle singole questioni esaminate.

Il capitolo dedicato all'ordine delle parole approfondisce ulteriormente il complesso dei casi in cui i due dialetti differiscono dal comportamento della lingua letteraria, suddividendoli a seconda che si tratti di sintagmi nominali, della posizione dei clitici semplici nella frase o della posizione dei clitici nei nessi di clitici. Nel capitolo sono poi indagate alcune ulteriori peculiarità dialettali relative all'ordine delle parole. A proposito del sintagma nominale, i due dialetti si distinguono dalla lingua letteraria per la posizione dell'aggettivo attributivo concordato: l'aggettivo può seguire il sostantivo che lo regge, il che vale anche per altri gruppi dialettali sloveni e, nell'ordine delle parole marcato, pure per la lingua letteraria, eppure è proprio la frequenza di quella posizione nei dialetti del Natisone e del Collio a chiamare in causa il contatto linguistico con le due lingue romanze, nelle quali la collocazione postnominale degli aggettivi relazionali nel sintagma nominale è prescritta dalla norma codificata, mentre per gli aggettivi qualificativi è definita più naturale, dunque preferibile (in particolare per il friulano). La relazione e il possesso vengono espressi dai due dialetti esaminati mediante attributi preposizionali postnominali, il che si può parzialmente attribuire all'influsso dell'italiano e del friulano. I clitici e i nessi di clitici nello sloveno letterario applicano la legge di Wackernagel, secondo la quale essi non possono stare all'inizio dell'enunciato, ma seguono un costituente della frase o ne seguono la prima parte. Nei dialetti del bacino del Natisone e del Collio questa legge non è applicata. All'inizio di un enunciato si possono trovare clitici tanto verbali quanto pronominali, come pure pronomi tonici e verbi modali. Per quanto riguarda i nessi consonantici, si riscontrano differenze con la lingua letteraria nella posizione preverbale dei clitici pronominali, nell'inversione delle posizioni dei singoli clitici nel nesso nonché nella posizione della negazione *ne*. Nelle frasi che cominciano con un complemento avverbiale o con un avverbio i clitici e i nessi di clitici non si collocano nella seconda posizione, ma nella posizione preverbale. Una situazione

analoga a quella dei clitici si trova pure nel periodo complesso ipotattico, in cui la frase subordinata precede la principale. In questi casi viene rispettata la legge Tobler-Mussafia al posto di quella di Wackernagel sulla posizione dei clitici ovvero dei nessi di clitici. Il soggetto e il complemento della principale se ne possono separare collocandosi davanti alla frase subordinata. Si tratta di una focalizzazione di un costituente della frase, che però non corrisponde al comportamento dello sloveno letterario, nel quale il costituente focalizzato viene ripetuto nella frase. A proposito della collocazione dei clitici nella frase, i due dialetti sono più liberi della lingua letteraria, per la quale vigono delle collocazioni preferenziali. Per alcune delle differenze rispetto all'ordine delle parole nella lingua letteraria, riteniamo che siano derivate dall'interferenza con le lingue romanze, che la loro origine vada cercata in un sistema linguistico con caratteristiche diverse; considero le altre autoctone in quanto di origine coerente con il sistema linguistico sloveno.

L'analisi della prospettiva della frase si era posta l'obbiettivo di individuare le differenze della prospettiva nei testi dialettali in confronto con la prospettiva della frase nella lingua letteraria. Sono partita dalla premessa che, quanto alla prospettiva, il parlato differisce dalla scrittura. La distinzione principale sta nel fatto che il testo orale è unico e irripetibile, mentre quello scritto può venire modificato durante la scrittura e permette al lettore di rileggere i passaggi di più difficile assimilazione. L'analisi svolta sui testi dialettali dal punto di vista della prospettiva della frase si è basata sulla tipologia della progressione tematica di Daneš. È stata applicata anche la teoria dell'analisi tematica sviluppata da Halliday nella sua grammatica funzionale, integrata dalle acquisizioni di van Dijk, che sono legate in particolare ai diversi gradi di presupposizione delle premesse del discorso, alla definizione del tema, al tema del discorso nonché alla base cognitiva del processo informativo. L'analisi della prospettiva della frase secondo i tipi di progressione tematica di Daneš è stata condotta ancora su altri dieci testi. Ne è emerso che vengono impiegati nel discorso inteso come processo di composizione del testo i seguenti tipi di progressione tematica: 1a e 1b, cioè la tematizzazione lineare del rema oppure la tematizzazione lineare di un rema derivato, e 3a e 3b, cioè la costanza del tema piena oppure con il secondo tema derivato dal primo. Nei testi scritti non marcati, il tema è ciò che si trova al punto di partenza dell'enunciato, dunque all'inizio; nei testi orali non è necessariamente così. Il parlante può dire prima il contenuto più importante e appena dopo ciò che importa di meno. Nei testi dialettali, la posizione del tema e quella del rema si possono invertire senza incidere in nessun modo sul valore marcato o non marcato del testo. Nel testo ho trovato conferma di alcune acquisizioni di Daneš, Halliday e van Dijk. Eccole.

1. Il tema può contenere qualsiasi costituente della frase; altrettanto vale per il rema, ovviamente a condizione che vi cada l'accento focale. Ne consegue che le suddivisioni tematiche non si possono identificare con le funzioni sintattiche (del tipo: tema = soggetto).
2. Le strutture tematiche di un enunciato non si possono identificare con la struttura informativa: le coppie di termini scientifici noto/tema e nuovo/rema sono spessissimo coincidenti, ma non sempre. Un'informazione vecchia può essere collocata nel rema e, corrispondentemente, un'informazione nuova nel tema, purché lo richieda il contesto ovvero ciò serva allo scopo comunicativo dell'emittente.

3. L'andamento della dinamicità dell'enunciato nei testi dialettali è diverso dall'andamento della dinamicità dell'enunciato dei testi in sloveno letterario. Una caratteristica di quest'ultimo è che nel tipo tematico base della prospettiva della frase, quello lineare, la dinamicità aumenta da sinistra verso destra, dalla parte tematica a quella rematica, avendo infatti l'ultimo elemento tonico nell'enunciato il massimo grado di dinamicità nell'enunciato, costituendone in genere il centro rematico e portando l'accento focale dell'intonazione dell'enunciato. Nei testi dialettali, il centro rematico si può trovare anche in mezzo all'enunciato o addirittura all'inizio. Ciò è possibile proprio grazie alla dinamica dell'enunciato: non portando necessariamente l'ultimo elemento tonico l'accento focale, non raggiunge necessariamente nemmeno il massimo della dinamicità nell'enunciato. Può avere il massimo della dinamicità, a sua volta, l'elemento all'inizio dell'enunciato oppure quello centrale, costituendo così il centro rematico.
4. La prospettiva della frase nel parlato ha un ruolo meno significativo di quello che ha nella scrittura. Questo fatto si può attribuire alla capacità del parlato di realizzare con l'intonazione ciò che nella scrittura può esprimere solo la prospettiva della frase. Ne consegue che la lingua parlata è un mezzo di comunicazione assai più libero; infatti, essendo per l'udito percettibile l'intonazione (base) dei singoli membri in cui si articola la catena sonora dell'enunciato, l'emittente può disporre i costituenti più liberamente dal punto di vista della prospettiva della frase di quanto valga per la lingua scritta.

Nel capitolo sulla costruzione del testo ho studiato il tessuto linguistico transfrastico all'interno del testo ed ho rilevato dove siano le differenze con lo sloveno letterario. Lo studio degli strumenti della connessione ha mostrato che per lo più i parlanti dei due dialetti si servono degli stessi connettori dello sloveno letterario, naturalmente impiegando la corrispondente variante dialettale. Ci sono anche alcuni connettori costituiti da prestiti. Nelle complete soggettive entrambi i dialetti hanno ciascuno un connettore diverso dallo sloveno letterario *kdor*, cui nel bacino del Natisone corrisponde *tek* e nel Collio *tist ki*; quest'ultimo si distingue ulteriormente per la sua funzione cataforica esplicitamente espressa. A proposito delle complete oggettive, è notevole l'uso delle infinitive, più frequente nel bacino del Natisone che nel Collio, fenomeno attribuibile all'influsso dell'italiano ovvero del friulano. Un'ulteriore eventuale deviazione dalla norma letteraria potrebbe essere rilevata nella concordanza dei tempi quando esprima un'azione contemporanea nel passato: di regola lo sloveno letterario utilizza in questi casi il presente dei verbi imperfettivi, mentre i dialetti del Natisone e del Collio utilizzano anche il passato. In questo caso si osserva che il dialetto del Collio segue la norma letteraria più di quello del Natisone. Riguardo alle subordinate attributive, rappresenta una maggiore deviazione dalla norma letteraria l'ellissi del pronome anaforico nella frase principale. Infatti, nella lingua letteraria, i connettori relativi adempiono non solo la funzione di connessione, ma anche quella di ripresa, espressa esplicitamente per il connettore *ki* dal pronome nella principale (con l'eccezione della forma ellittica del pronome soggetto), che manca nei dialetti del Natisone e del Collio. Il fenomeno è molto più frequente nel bacino del Natisone, il che è attribuibile al contatto con le lingue romanze, dove la ripresa anaforica non c'è; d'altra parte nel Collio si manifesta l'influsso dello sloveno letterario, che ha codificato la ripresa. Per le subordinate locative non ci sono differenze con la norma letteraria; nelle temporali è degno di nota solo il connettore

ko, che in alcuni casi è usato scorrettamente dal punto di vista dello sloveno letterario, in quanto si sovrappone ai campi semantici di altri connettori temporali. La variante dialettale più frequente che corrisponde a questo connettore è *ki*, dunque è omonima di altri connettori transfrastici. Tra le subordinate circostanziali non ho trovato esempi riguardanti strumentali ed eclettive. Le subordinate modali si differenziano dalla norma letteraria per la locuzione connettiva *brez da* nonché per l'espressione del rapporto modale mediante complete infinitive. La struttura nel bacino del Natisone è assai più frequente che nel Collio, il che va ancora una volta attribuito da una parte al contatto con le lingue romanze, dall'altra alla pressione dello sloveno letterario.

Riguardo alle causali, la prima deviazione dalla norma letteraria si rileva per i connettori *zarat teya ki*, *zarat ki*, *zatuo ki*, *zavojo tega ki*, il cui primo elemento è impiegato di regola nello sloveno letterario nelle frasi principali come lessema conclusivo, mentre nei due dialetti figura esclusivamente come membro di una locuzione congiuntiva in una subordinata. La seconda deviazione per le causali è relativa all'ordine delle parole, coincidente con quello delle frasi introdotte da una congiunzione coordinante; dunque non vi si riscontrano le inversioni provocate dalla subordinazione, il che è un'interferenza con le lingue romanze. Nelle finali troviamo che la locuzione *za de*, corrispondente alla congiunzione letteraria *da*, differisce alquanto dalla norma letteraria. Una differenza ancora più notevole si vede nella possibilità di esprimere la finalità mediante il nesso *za* + infinito ovvero + infinitiva. Anche in questo caso la struttura, verisimilmente di origine romanza, è molto più frequente nel bacino del Natisone che nel Collio. Le subordinate concessive presentano alcuni connettori diversi da quelli dello sloveno letterario: nel bacino del Natisone *an če* e nel Collio *tut če* e *pa tut če*. Nelle subordinate condizionali ci sono due differenze rispetto alla norma letteraria: a) l'uso coerente del piuccheperpetto nel bacino del Natisone, che nel Collio è impiegato solo dalla generazione più anziana; b) l'uso dell'indicativo al posto del condizionale, anche in questo caso caratteristico del bacino del Natisone, benché non ignoto al Collio. La consideriamo un'interferenza romanza. Trattando la subordinazione è necessario menzionare pure la polisemia della congiunzione *ki*. A dire il vero, non è appropriato parlare di polisemia, perché si tratta piuttosto di omonimia tra diversi strumenti connettivi. Nel campo della coordinazione, il caso più frequente registrato è la coordinazione copulativa, fatto in sé comprensibile, tenuto presente che la coordinazione copulativa non include solo le relazioni di coesistenza e di successione, a differenza di quanto stabilito dalla *Slovenska slovnica* (Grammatica slovena) di Toporišič, trovandosi all'interno del suo campo semantico tutta una serie di altri significati. Nella maggior parte dei casi l'interpretazione del significato è lasciata al ricevente oppure è deducibile dal contesto. Un connettore copulativo caratteristico del dialetto del Natisone è *antà*, che probabilmente deriva dalla locuzione *in tedaj*. Spesso viene impiegato pure l'avverbio connettore *potlè*. Nei testi analizzati ho trovato, come ci si poteva aspettare, parecchi esempi di asindeto. Per la coordinazione avversativa l'inventario dei connettori raccolti è restato abbastanza ridotto, principalmente per la ragione che tutti i significati subordinati della coordinazione avversativa (contrasto, differenza, scambio ed esclusione), che lo sloveno letterario esprime con connettori specifici, sono coperti dal prestito *ma*. Per le coordinate causali, il dialetto del Natisone usa prevalentemente il connettore *zak*, probabilmente derivato da *zakaj*, mentre nel Collio si usa *ki*. Quest'ultimo, come previsto, corrisponde tanto alla congiunzione coordinante letteraria

zakaj come a quella subordinante *ker*. A dire il vero, su ciò non è possibile arrivare a una conclusione definitiva, perché la presenza di una congiunzione subordinante comunque non influisce sull'ordine delle parole nella frase subordinata. Riguardo alle coordinate conclusive, una deviazione dalla norma letteraria è costituita dal connettore *in*, che si può trovare combinato con *zato* conclusivo; per altro sono più frequenti i periodi in cui *zato* è sottinteso. L'ipotesi più probabile è che ciò sia dovuto al senso molto generico e flessibile del connettore *in*. Pure frequente è l'uso del prestito *alora*. Va menzionato che la frequenza nell'uso dei connettori entrati come prestiti non è diversa tra i due dialetti. Il dialetto del Natisone si distingue nella coordinazione esplicativa da quello del Collio per l'impiego della locuzione *na primer*: nel Collio la locuzione è frequente, nei testi provenienti dal bacino del Natisone non l'ho individuata. In questo caso possiamo ipotizzare che la locuzione si sia affermata nel Collio grazie all'influsso dello sloveno letterario. In entrambi i dialetti è comunque presente il connettore conclusivo *ben*, che costituisce un prestito.

A proposito della costruzione del testo, vale la pena di segnalare i testi con frasi impersonali, diffusi enormemente nei due dialetti. Tenendo presente che la tradizione stilistica letteraria generalmente vieta questo modo di esprimere l'esecutore dell'azione con i verbi transitivi, interpretiamo la frequenza della struttura in quei dialetti come una deviazione dalla norma letteraria causata verisimilmente dall'interferenza delle lingue romanze. Alcune altre differenze tra lo sloveno letterario e i due dialetti ci sono anche nel modo di negare, nel quale si vede l'influsso del friulano.

I transfer semantico-sintattici rappresentano un vasto campo di ricerca che collega più discipline linguistiche, cioè la semantica, lo studio del contatto linguistico e la sintassi. Nel capitolo sono presentati transfer semantici e sintattici che si sono svolti all'interno del diasistema della lingua slovena, così come calchi semantici e sintattici a partire dalle lingue romanze a contatto. Inoltre vengono presentate altre due forme di influsso di una lingua sull'altra: il contatto linguistico come stimolo per la frequenza incrementata di strutture già esistenti con le stesse funzioni in entrambe le lingue nonché l'allargamento delle funzioni espletate da una struttura sintattica in una lingua, sulla base dello spettro che una struttura analoga ha già in un'altra lingua a contatto per ragioni geografiche.

7 SEZNAM KRATIC IN KRAJŠAV

- ben. it. = beneško italijansko
 br. = briško
 daj. = dajalniški, dajalnik
 dol. = dolensko, dolensko narečje
 furl. = furlansko
 gor. = gorenjsko, gorenjsko narečje
 hal. = haloško, haloško narečje
 Imn. = imenovalnik množine
 issln. = izhodiščni splošnoslovenski
 it. = italijansko
 jezik A = ciljni jezik pri jezikovnem prevzemu
 jezik B = izvorni jezik pri jezikovnem prevzemu
 knj. bolg. = knjižno bolgarsko
 knj. it. = knjižno italijansko
 knj. mak. = knjižno makedonsko
 knj. sln. = knjižno slovensko
 kor. = koroško, koroško narečje
 nad. = nadiško
 nar. sln. = narečno slovensko
 pog. it. = pogovorno italijansko
 prekm. = prekmursko, prekmursko narečje
 prl. = prleško, prleško narečje
 Red. = roditelj ednine
 rez. = rezijansko
 Rmn. = roditelj množine
 rod. = roditeljski, roditelj
 rovt. = rovtarsko, rovtarsko narečje
 stcsl. = starocerkvenoslovansko
 tož. = tožilniški, tožilnik
 O = predmet (objekt)
 S = osebek (subjekt)
 T_{i+1} = tema naslednjega izreka
 V = glagol (verb)
 V_i = vsebina izreka
 $V_{B,BO}$ = vsebina besedila, besedilnega odseka
 \emptyset = izpust (elipsa)

8 VIRI IN LITERATURA

8.1 Viri

Novi Matajur, glasilo Slovencev Videmske pokrajine, letniki 1997, 1998, 2019, 2020.

SALAMONT, CLAUDIA (zbir.); POCOVAZ, MARINA (zbir.), 1996: *Sonce sieje, parve bukve za te male*. Špeter: Študijski center Nediža, Lipa, cop.

STANONIK, MARIJA; POTOČNIK, IVA, 2020: *Vartac, moja vas. Slovenska narečna besedila in risbe otrok iz Benečije, Rezije in Kanalske doline*. Glasovi 55. knjiga. Ljubljana: Založba ZRC.

Trinkov koledar, letniki 1997, 1998, 2012, 2013, 2019, 2020.

ZULJAN KUMAR, DANILA, 1999: Govori Brd (narečna besedila). V: Stres, Peter (ur.), *Briški zbornik*. Prva knjiga. Dobrovo: Občina Brda. 449–468.

ZULJAN KUMAR, DANILA: Narečna besedila (100 strani rokopisnega gradiva).

8.2 Literatura

AIKHENVALD Y., ALEXANDRA, 2006: Reflections on language contact, areal diffusion, and mechanisms of linguistic change. V: Caron, Bernard (ur.); Zima, Petr (ur.), *Sprachbund in the West African Sahel. Afrique et Langage* 11. Paris: Peeters. 23–36.

AIKHENVALD, Y. ALEXANDRA, 2007: Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Perspective. V: Aikhenvald Y., Alexandra; Dixon, R. M. W., *Grammars in Contact. A Cross-Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press. 1–55.

ASCOLI, GRAZIADIO ISAIA, 1883: Saggio di morfologia e di lessicologia soprasilvana. Riduzione fonetica e formale di basi lessicali romane. Materia romana e spirito tedesco; materia tedesca e forma romana; rude materia tedesca. *Archivio glottologico italiano* 7. 556–578.

BAJC, URŠKA, 2020: *Besedni red v govorih Vipavske doline*. Magistrsko delo (mentorica dr. Vera Smole). Ljubljana: Filozofska fakulteta.

BAJEC, ANTON; KOLARIČ, RUDOLF; RUPEL, MIRKO; /ŠOLAR JAKOB/, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana. 328–329.

BANCHIG, GIORGIO, 2013: *Benečija: ko se mala in velika zgodovina srečata*. Cividale del Friuli/Čedad: Most; Združenje-Associazione don Eugenio Blanchini: Svet slovenskih organizacij, Confederazione organizzazioni slovene.

BANCHIG, GIORGIO, 2021: »Proč z Avstrijo!« Zakaj so se Beneški Slovenci opredelili za Italijo. V: Zuljan Kumar, Danila (ur.); Kolenc, Petra (ur.), *Simon Rutar in Beneška Slovenija*. Ljubljana: Slovenska matica. 93–109.

BAYER, MARKUS, 2006: *Sprachkontakt deutsch-slavisch. Eine kontrastive Interferenzstudie am Beispiel des Ober- und Niedersorbischen, Kärntnerslovenischen und Burgenlandkoratischen* (Berliner Slawistische Arbeiten 28). Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.

BEAUGRANDE, ROBERT DE; DRESSLER, WOLFGANG ULRICH; DERGANČ, ALEXSANDRA; MIKLIČ, TJAŠA, 1992: *Uvod v besediloslove*. Ljubljana: Park.

BEAUGRANDE, ROBERT DE, 1994: Functionalism versus Formalism in East and West. V: Čmejrková, Svetla (ur.); Štícha, František (ur.), *The Syntax of Sentence and Text*. A Festschrift for František Daneš. Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe (42). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

BEGUŠ, INES, 2015: *Avtonomija in ekonomija Nadiških dolin*. Koper: Univerzitetna založba Annales.

BENACCHIO, ROSANNA; RENZI, LORENZO, 1987: *Clitici slavi e romani*. Monografie. 1. Padova: Quaderni Patavini di Linguistica.

- BENACCHIO, ROSANNA, 1988: I pronimi clitici nelle lingue slave dell'area balcanica. *Europa Orientalis* 7. 451–469.
- BENACCHIO, ROSANNA, 1995: L'articolo nel dialetto resiano: sulla questione della determinatezza nelle lingue slave. V: Benacchio, Rosanna (ur.); Fici, Francesca (ur.); Gebe, Lucyna (ur.), *Problemi di morfosintassi delle lingue slave* 5. Firenze: Università degli Studi di Firenze, Dipartimento di Linguistica.
- BENACCHIO, ROSANNA, 1996: A proposito dell'articolo determinativo in sloveno. V: Benacchio, Rosanna (ur.); Magarotto, Luigi (ur.), *La testimonianza del Catechismo resiano del Settecento*. Studi slavistici in onore di Natalino Radovich. Venezia: Università degli Studi Ca' Foscari di Venezia.
- BENACCHIO, ROSANNA, 1998: Oblikoslovno-skladenjske posebnosti rezijanščine. *Slavistična revija* 46/3. 249–259.
- BENACCHIO, ROSANNA, 2003a: L'influsso dell'italiano sulle parlate delle minoranze slovene del Friuli. V: Breu, Valter (ur.), *L'influsso dell'italiano sulla grammatica delle lingue minoritarie. Problemi di morfologia e sintassi*. Atti del Convegno Internazionale Costanza, 8–11 ottobre 2003. Calabria: Università della Calabria, Centro Editoriale e Librario.
- BENACCHIO, ROSANNA, 2003b: Zone di contato slavo-romanze in Friuli: i dialetti di Resia, Torre e Natisone. V: Costantini, Enos (ur.); Gaberšček, Silvester (ur.); Boškin, Sara (ur.): *Slovenia. Un vicino da scoprire*. Udine: Società Filologica Friulana. 413–432.
- BENACCHIO, ROSANNA, 2007: Slovansko-romanski jezikovni stik v molizanski hrvaščini. *Jezikoslovniki zapiski* 13/2. 33–41.
- BENINCA, PAOLA; VANELLI, LAURA, 1984: Italiano, veneto, friulano: fenomeni sintattici a confronto. *Rivista italiana di dialettologia* 8. 165–194.
- BENVENISTE, ÉMILE, 1964: *Les niveaux de l'analyse linguistique*. The Hague: Mouton.
- BIBER, DOUGLAS; JOHANNSON, STIG; LEECH, GEOFFREY; CONRAD, SUSAN; FINEGAN EDWARD, 2000³: *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
- BIZJAK, DAVID, 2012: Sintagma za izraz zanikanega velelnika: interferenca med furlanščino in zahodnoslovenskimi narečnimi govori. V: Marušič, Franc (ur.); Žaucer, Rok (ur.), *Škrabčevi dnevi 7. Zbornik prispevkov s simpozija 2011*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. 3–9.
- BREU, WALTER, 2011: Language contact of minority languages in Central and Southern Europe: a comparative approach. V: Kortmann, Bernd (ur.); van der Auwera, Johan (ur.), *The Languages and Linguistics of Europe*. Volume 1: *The World of Linguistics*. Berlin: de Gruyter Mouton. 430–451.
- BREU, WALTER, 2019: Morphosyntactic changes in Slavic micro-languages: The case of Molise Slavic in total language contact. V: Danylenko, Andrii (ur.); Nomachi, Motoki (ur.), *Slavic on the Language Map of Europe. Historical and Areal-Typological Dimensions. Trends in Linguistics. Studies and Monographs*. Berlin: De Gruyter Mouton. 385–431.
- BREZNIK, ANTON, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Ljubljana.
- BREZNIK, ANTON, 1982: *Jezikoslovne razprave* (ur. Jože Toporišič). Ljubljana: Slovenska matica.
- CADORINI, GIORGIO, 1997: Appunti sulla declinazione del pronome clitico di terza persona in italiano. V: Wiđlak, Stanisław (ur.), *Italianità e italianistica nell'Europa centrale e orientale: Atti del II Convegno degli italianisti dell'Europa centrale e orientale: Cracovia, Università Jagellonica, 11–13 aprile 1996*. Krakov: Jagelonska univerza. 17–24.
- CADORINI, GIORGIO, 2004: Furlanština a její typ. *Časopis pro moderní filologii* 86. 65–78.
- CAHARIJA PIZZOLITO, VERA, 1992: Interference z italijanščino v pisnih izdelkih učencev srednje šole v Nabrežini. *Jezik in slovstvo* 37/8. 217–225.
- CARROZZO, ALESSANDRO, 2021: Notis sintaticis. V: *Furlan nivel C*. Udine: Forum (v tisku).
- CAZINKOVIĆ, ROBERT, 2001: Oziralni prilastkovi odvisniki. *Jezik in slovstvo* 46/2. 29–40.
- CLYNE, MICHAEL, 1987: History of Research on language contact. V: Ammon, Ulrich (ur.); Dittmar, Norbert, (ur.); Mattheier, Klaus J. (ur.), *Sociolinguistics/Sociolinguistik: An international*

- handbook of the science of language and society*, vol. 1. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 452–459.
- CVETEK-RUSSI, LJUDMILA, 1984: Nekaj metodičnih smernic za učenje slovenščine italijansko govorečih. *Jezik in slovstvo* 29/4. 132–134.
- CVETKO OREŠNIK, VARJA; OREŠNIK, JANEZ, 2009: Slovenski oziralni odvisniki v naravni skladnji. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 7. 77–94.
- ČERMÁK, FRANTIŠEK, 2007: *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- DANEŠ, FRANTIŠEK; GREPL MIROSLAV; HLAWSA, ZDENEK, 1987: *Mluvnice češtiny* (3). *Skladba*. Praha: Academia Praha.
- DARDANO, MAURIZIO; TRIFONE PIETRO, 2001⁵: *La nuova grammatica della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- DE BRAY, REGINALD GEORGE ARTHUR, 1969: *Guide to Slavonic Languages*. London: J. M. Dent & Sons LTD, New York: E. P. Dutton & Co. INT.
- DIJK, TEUN A. VAN, 1992: *Text and Context. Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*. London and New York: Longman Linguistics Library.
- DOWNING, PAMELA, 1995: Word Order in Discourse: By Way of Introduction. V: Downing, Pamela (ur.); Noonan, Michael (ur.), *Word Order in Discourse*. Typological Studies in Language 30. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 1–27.
- ERAT, JANEZ, 2007: *Furlanska slovnica. Gramatiche furlane*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici. Dostopno 2021 na: http://sabotin.png.si/~jezik/furlanscina/Erat_2006_furlanska_slovnica.pdf.
- ERTESCHIK-SHIR, NOMI, 2007: *Information Structure: The Syntax-Discourse Interface*. New York: Oxford University Press.
- FRANKS, STEVEN; KING HOLLOWAY, TRACY, 2000: *A handbook of Slavic clitics*. Oxford: Oxford University Press.
- GABROVŠEK, DEJAN, 2018: Podredno izraženi protivnost in pojasnjevalnost. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 49–57.
- GELIYKENS, RONALD, 1999: It Takes Two to Cohere: The Collaborative Dimension of Topical Coherence in Conversation. V: Bublitz, Wolfram idr. (ur.), *Coherence in Spoken and Written Discourse: How to Create it and How to Describe it*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins. 35–53.
- GIVON, TONY, 1993: Coherence in Text, Coherence in Mind. *Pragmatics and Cognition* 1/2. 171–227.
- GOMIRŠEK, TANJA, 2020: Cultural landscape of the Gorica Hills in the nineteenth century: Franciscan land cadastre reports as the source for clarification of the classification of cultivable land types. *Open Geosciences* 12. 1392–1405. Dostopno 2021 na: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/geo-2020-0191/html>.
- GORJANC, VOJKO, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46/4. 367–387.
- Grant Dizionari Bilengâl Talian Furlan*, 2000. Udine: Centri Friül Lenghe, ARLEF. Dostopno 2021 na: <https://arlef.it/grant-dizionari-bilenghe-talian-furlan>.
- GREPL, MIROSLAV; KARLÍK, PETR, 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- GROSJEAN, FRANCOIS, 2001: Individual Bilingualism. V: Mesthrie, Rajend (ur.), *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Edinburgh: University of Edinburgh.
- GROŠELJ, ROBERT, 2016: Skladenjski opis slovenskega govora v Lipalji vasi. V: Gliha Komac, Nataša (ur.); Legan Ravnikar, Andreja (ur.), *Lipalja vas in njena slovenska govornica*. Ljubljana: Založba ZRC, Ukve: Slovensko kulturno središče Planika. 91–109.
- HALLIDAY, M. A. K., 1973: *Explorations in the Functions of Language. Explorations in Language Study*. London: Edward Arnold (Publishers).
- HALLIDAY, M. A. K., 1994²: *Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K.; HASAN, RUGAJA, 1976: *Cohesion in English*. London: Longman.
- HEINE, BERND, 2008: Contact-induced word order change without word order change. V: Siemund,

- Peter (ur.); Kintana, Noemi (ur.), *Language Contact and Contact Languages*. Hamburg Studies on Multilingualism. Volume 7. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 33–60.
- HEINE, BERND; KUTEVA, TANIA, 2008: Constraints on contact-induced linguistic change. *Journal of Language Contact. Evolution of languages, contact, discourse*. THEMA series 2. 57–90.
- HRBÁČEK, JOSEF, 1994: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia.
- ILC, GAŠPER, 2008: O zanikanju in nikalnici v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 53/2. 65–79.
- JAKOP, NATAŠA, 2000: Vežanost poudarnih členkov na določeno besedno vrsto oziroma stavčni člen. *Jezikoslovni zapiski* 6/1. 67–80.
- JUG-KRANJEC, HERMINA, 1981: O POMENSKI IN STILNI VLOGI BESEDNEGA REDA PRI OBLIKOVANJU SPOROČILNE PERSPEKTIVE POVEDI. *Jezik in slovstvo* 42/2–3. 37–42.
- KENDA-JEŽ, KARMEN, 2005: Narečna besedila iz Ovčje vasi. V: Komac, Nataša (ur.); Smole, Vera (ur.), *Ovčja vas in njena slovenska govorica: raziskovalni tabor Kanalska dolina 2003 = Valbruna e la sua parlata slovena: stage di ricerca Val Canale 2003*. Ukve: Slovensko kulturno središče Planika, Kanalska dolina = Centro culturale sloveno Stella alpina, Val Canale; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU = Istituto per la lingua slovena "Fran Ramovš" CRS ASSA: Založba ZRC = Casa editrice CRS. 129–190.
- KENDA-JEŽ, KARMEN; SMOLE, VERA; GROŠELJ, ROBERT, 2016: Govorjena besedila iz Lipalje vasi. V: Gliha Komac, Nataša (ur.); Legan Ravnikar, Andreja (ur.): *Lipalja vas in njena slovenska govorica*. Ljubljana: Založba ZRC, Ukve: Slovensko kulturno središče Planika. 19–92.
- KLEMŠE, VLADO 2015: *Na medanskem griču. In monte Medani* (ur. Danila Zuljan Kumar). Brda: Občina Brda.
- KODRIČ, SNJEŽANA, 1995: *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. Dostopno 2021 na: http://bib.irb.hr/datoteka/426507.Kordic_Relativna_recenica.pdf.
- KRAJNC IVIČ, MIRA, 2005: *Besedilne značilnosti javne govorjene besede: na gradivu sej mariborskega Mestnega sveta*. Maribor: Slavistično društvo.
- KRANJIC, SIMONA, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- KRANJIC, SIMONA, 2004: Besedni red, usvajanje prvega in učenje drugega/tujega jezika. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 145–157.
- KRANJIC, SIMONA, 2006: *Poglavja iz skladnje otroškega govora*. Mengeš: Založba Izolite.
- KUMIN HORVAT, MOJCA, 2018: *Besedotvorni atlas slovenskih narečij: kulturne rastline*. (Zbirka Jezikovni atlas.) Ljubljana: Založba ZRC.
- LAKOFF, ROBIN 1971: If's, And's, and But's about Conjunctions. V: Fillmore, Charles J. (ur.); Langendoen, D. Terence (ur.): *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, Rinehart, Winston. 114–149.
- LOGAR, TINE, 1975: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- LOGAR, TINE, 1996a: Prispevek k poznavanju nadiškega dialektala v Italiji. V: Kenda-Jež, Karmen (ur.), *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 148–150.
- LOGAR, TINE, 1996b: Slovenska dialektična metatonija. V: Kenda-Jež, Karmen (ur.), *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU in Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 154–156.
- LOUCKÁ, HANA, 2005: *Introduction à la linguistique textuelle*. Praha: Universita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum.
- LOVEC, NINA, 2018: *Besedni red in členitev po aktualnosti v slovenščini in italijanščini*. Doktorska disertacija (mentorica dr. Martina Ožbot). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MAIDEN, MARTIN; ROBUSTELLI, CECILIA, 2000: *A Reference Grammar of Modern Italian*. Bologna: NTC Publishing Group.
- MARCHETTI, GIUSEPPE, 1952: *Lineamenti di grammatica friulana*. Udine: Società filologica friulana G. I. Ascoli.

- MARUŠIČ, BRANKO, 1987: Beneška Slovenija. *Enciklopedija Slovenije 1 (A–Ca)*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 227–235.
- MARUŠIČ, BRANKO, 1999: Brda in državne meje (1797–1947). V: Stres, Peter (ur.), *Briški zbornik. Prva knjiga*. Dobrovo: Občina Brda. 116–130.
- MARUŠIČ, BRANKO, 2013: Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih. Ob 140-letnici briškega tabora. V: Kumar Zuljan, Danila (ur.); Gomiršek, Tanja (ur.), *Brda in Brici*. Dobrovo: Občina Brda. 107–128.
- MATHESIUS, VILÉM, 1939: O tak zvaném aktuálním členení vetném. *Slovo a slovesnost* 5. 171–174.
- MATRAS, YARON, 2009: *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MURKO, MATIJA, 1891: Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja. V: Bartel, Anton (ur.), *Letopis Matice slovenske za leto 1891*. Ljubljana: Matica slovenska. 1–65.
- MURKO, MATIJA, 1892: Enklitike v slovenščini. II del: Skladnja. V: Bartel, Anton (ur.), *Letopis Matice slovenske za leto 1892*. Ljubljana: Matica slovenska. 51–86.
- NAZZI MATALON, ŽUAN, 1977: *Marilenghe. Gramatiche furlane*. Gurize, Pordenon, Udin: Institut di studis furlans.
- OREŠNIK, JANEZ, 1985/86: O naslonskem nizu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 31/8. 213–215.
- OŽBOT, MARTINA, 2009: Nekaj kontrastivnih beležk o italijanščini in slovenščini in nekaj opazanj o jezikovni produkciji pri govoricah slovenščine v Italiji. *Jezik in slovstvo* 54/1. 25–47.
- OŽBOT CURRIE, MARTINA, 2019: Slovenski doktorandi dunajske romanistike. V: Smolej, Tone (ur.): *Zgodovina doktorskih disertacij slovenskih kandidatov na dunajski Filozofski fakulteti (1872–1918)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 111–129.
- PELLEGRINI, GIOVAN BATTISTA, 1972: *Saggi sul ladino dolomitico e friulano*. Bari: Adriatica.
- QUIRK, RANDOLPH; GREENBAUM, SIDNEY; LEECH, GEOFFREY; SVARTVIK, JAN, 2008: *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow, Essex: Longman.
- REINDL, DONALD F., 1997: Hierarchical Ambiguities in Copula Coordinate Structures in Slovene and Other Slavic Languages. *Slovenski jezik/Slovene Linguistic Studies* 1. 24–39.
- REINDL, DONALD F., 2015: Slovenian brace constructions and German separable-prefix verbs. V: Wölke, Sonja (ur.), Bartels, Hauke (ur.), *Einflüsse des Deutschen auf die grammatische Struktur slawischer Sprachen. Internationale Konferenz des Sorbischen Instituts Einflüsse des Deutschen auf die grammatische Struktur slawischer Sprachen*. Cottbus, Chóšebuz: Sorbisches Institut. 188–197.
- ROMAINE, SUZANNE, 2004: Language Contact Studies/Sprachkontaktstudien. V: Ammon, Ulrich (ur.); Dittmar, Klaus (ur.); Mattheier, J. Klaus (ur.); Trudgill, Peter (ur.), *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Book of the Science of Language and Society. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. 2nd completely revised and extended edition. Volume 1, 1. Teilband. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 49–58.
- ROŽAC, TINA, 2013: Besedilne vrste v vsakdanjih narečnih pogovorih. V: Žele, Andreja (ur.), *Družbena funkcijnost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*. Obdobja 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 351–357.
- ROŽAC, TINA, 2016: Diskurzni označevalci v besedilnih vrstah vsakdanjih pogovorov: študija primera Rakitovca v slovenski Istri. *Annales: Series historia et sociologia* 26/4. 727–740.
- RUDIN, CATHERINE; KRAMER, CHRISTINA; BILINGS, LOREN; BAERMAN, MATTHEW, 1999: Macedonian and Bulgarian li Questions: Beyond Syntax. *Natural Language & Linguistic Theory*. Volume 17. 541–586.
- RUPEL, ALDO, 1988: *Tabor Brda* 88. Trst: SLORI in NŠK.
- SAUSSURE, FERDINAND DE, 1916 (1995): *Cours de linguistique générale*. Paris: Editions Payot & Rivages. Dostopno 2021 na: https://monoskop.org/images/f/f1/Saussure_Ferdinand_de_Cours_de_linguistique_generale_Edition_critique_1997.pdf.
- SGALL, PETR, 2006: *Language in its Multifarious Aspects*. Prague: Charles University in Prague, The Karolinum Press.

- SGALL, PETR; HAJIČOVÁ, EVA; PANEROVÁ, JARMILA, 1986: *The Meaning of the Sentence and its Semantic and Pragmatic aspects*. Boston, Lancasret, Tokyo: Publishing Company Dordrecht.
- SIEMUND, PETER, 2008: Language contact: constraints and common paths of contact induced language change. V: Siemund, Peter (ur.); Kintana, Noemi (ur.), *Language Contact and Contact Languages*. Hamburg Studies on Multilingualism. Volume 7. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 3–11.
- SIEWIERSKA, ANNA, 1988. *Word Order Rules*. London, New York, Sydney: Croom Helm.
- SKALIČKA, VLADIMIR, 1948: The Need for a Linguistics of 'la parole'. *Receuil linguistique de Bratislava* 1. 21–38.
- SKUBIC, ANDREJ, 1999: Ogled kohezijske vloge slovenskega členka. *Slavistična revija* 47/2. 211–238.
- SKUBIC, MITJA, 1970: Primer sintaktičnega kalka. *Jezik in slovstvo* 16/3. 68–70.
- SKUBIC, MITJA, 1984: Romanski jezikovni vplivi v tržaški knjižni slovenščini: jezik Borisa Pahorja. *Linguistica* 24/1. 315–334.
- SKUBIC, MITJA, 1990: Skladenjski kalki romanskega izvora v zahodnih slovenskih govorih. *Razprave* 13. SAZU Ljubljana. 153–161.
- SKUBIC, MITJA, 1991: Interferenze sintattiche di origine romanza nelle parlate slovene occidentali. La strutturazione del sintagma aggettivale, della frase, del periodo. *Linguistica* 31. 361–365.
- SKUBIC, MITJA, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- SKUBIC, MITJA, 2001: Romansko-slovanske jezikovne interference: sosledica časov. *Slavistična revija* 49/4. 229–236.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC. Dostopno 2021 na: <https://fran.si>.
- SMOLE, VERA, 2001: Zahodna slovenska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 15. Ljubljana: Mladinska knjiga. 35–38.
- SMOLE, VERA, 2007: Šmarski govor. V: Müller, Jakob (ur.), *Šmarska knjiga: jubilejna monografija ob 500-letnici solstva v Šmarju*. Šmarje-Sap: Kulturno-raziskovalno društvo Turenček. 369–392.
- SNOJ, MARKO, 2015: *Slovenski etimološki slovar*³. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC. Dostopno 2021 na: <https://fran.si>.
- STEENWIJK, HAN, 1992: *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio*. Studies in Slavic and General Linguistics. Amsterdam: Brill Rodopi.
- SVOBODA, ALEŠ, 1989: *Kapitoly z funkční syntaxe*. Praha: Statní pedagogické nakladatelství Praha.
- ŠEKLI, MATEJ, 2009: Zaimkovno podvajanje predmeta in osebka v rezijanskem narečju slovenščine (s stališča jezikovnega stika s furlanščino). V: Лидија Аризанковска (ur.), *Трета македонско-словенечка научна конференција. Македонско-словенечки јазични, книжевни и културни врски/Мakedonsko-slovenske jezikoslovne, književne in kulturne zveze*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“. 133–155.
- ŠEKLI, MATEJ, 2018. *Lingvogeneza slovanskih jezikov*. *Linguistica et philologica* 37. Ljubljana: Založba ZRC.
- ŠKAPIN, KATJA, 2014: *Besedni red v gorenjskem govoru Podgorice in obsoškem bovškem govoru*. Diplomsko delo (mentorica dr. Vera Smole). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ŠKOFIC, JOŽICA, 2007: Terminologija izginjajoče/izginule obrti – sekirarstvo v Kamni Gorici na Gorenjskem. V: Jesenšek, Marko (ur.), *Besedje slovenskega jezika*. Zora 50. Maribor: Slavistično društvo. 214–234.
- ŠKOFIC, JOŽICA, 2019: *Krajevni govor Kroke*. *Linguistica et philologica* 38. Ljubljana: Založba ZRC.
- ŠKRABEC, STANISLAV, 1994 (1909): *Jezikoslovna dela* 4 (ur. Jože Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- ŠKRABEC, STANISLAV, 1995: Knjižna novost. *Jezikoslovna dela* 3 (ur. Jože Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 284–286, 416–418.
- ŠUMENJAK, KLARA, 2013: Priprava gradiva in standardizacija nivojev zapisa za potrebe dialektološkega

- korpusa GOKO. V: Žele, Andreja (ur.), *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*. Obdobja 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 443–449.
- ŠUMENJAK, KLARA; VIČIČ, JERNEJ, 2012: Izzivi pri izdelavi dialektološkega korpusa GOKO. V: Krakar Vogel, Boža (ur.), *Slavistika v regijah – Koper*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije: Znanstvena založba Filozofske Fakultete. 79–87.
- THOMASON GREY, SARAH, 2008: Social and linguistic factors as predictors of contact-induced change. V: Nicolaï, Robert (ur.); Comrie, Bernard (ur.), *Language contact and the dynamics of language. Theory and implications. Journal of Language Contact. Evolution of languages, contact, discourse*. THEMA series 2. 42–56.
- THOMASON GREY, SARAH; KAUFMAN, TERRENCE, 1988: *Language contact. Creolization and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1967: Besedni red v slovenskem knjižnem jeziku: *Slavistična revija* 15/1–2. 251–273.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1995: Besedilna skladnja. *Slavistična revija* 43/1. 13–23.
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 2000⁴: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TRNKA, BOHUMIL, 1964: On the Linguistic Sign and the Multi-Level Organization of Language. *Travaux linguistiques de Prague* 1. 33–40.
- VACHEK, JOSEF, 1994: Vilém Mathesius as One of the Forerunners of Modern Textological Research. V: Čmejrková, Svetla (ur.); Šticha, František (ur.), *The Syntax of Sentence and Text. A Festschrift for František Daneš. Linguistic & Literary Studies in Eastern Europe* 42. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- VELČIČ MIRNA, 1987: *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.
- VIDAU, ZAIRA, 2012: Unresolved questions concerning the public use of minority and regional languages in interactions between municipal and provincial administrations and the public in the region of Friuli-Venezia Giulia in Italy. *European yearbook of minority issues* 11. 143–166.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 1993: Breznikov jezikoslovni nazor v njegovi razpravi o besednem redu. *Slavistična revija* 41/4. 497–507.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 1996: Tvornost razmerja med slovenskim in češkim jezikoslovjem 20. stoletja. 32. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. *Slovenski jezik, literatura in kultura in slovanski svet – medsebojni stiki in vplivi*. Separat.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 2006: Breznikova napoved jezikoslovne teme 20. stoletja – praška teorija členitve po aktualnosti. V: Toporišič, Jože (ur.): *Jezikoslovci in njihova dela v Škrabčevih očeh*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 127–135.
- WACKERNAGEL, JACOB, 2020 (1892): *On a law of Indo-European word order. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung*. Berlin: Language Science Press. Dostopno 2021 na: <https://langsci-press.org/catalog/book/270>.
- WEINREICH, URIEL, 1979: *Languages in Contact. Findings and Problems*. The Hague, Paris, New York: Mouton Publishers.
- WEISS, PETER, 1990: *Govori Zadrebčke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Glasoslovje, oblikoslovje, skladnja*. Magistrsko delo (mentorica dr. Zinka Zorko). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ZORKO, ZINKA, 1994: Besedni red v severovzhodnih slovenskih narečjih. V: Hladnik, Miran (ur.), *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 4. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 47–55.
- ZORKO, ZINKA, 1995: *Narečna podoba Dravske doline*. Maribor: Kulturni forum.
- ZORKO, ZINKA, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo Maribor.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 1997: Gradno. Govor Gradnega. *Briški časnik* 2/6. 38–39.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 1999: Golo Brdo. *Briški časnik* 4/14. 44–45.

- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2001: *Narečne interference v skladnji beneškoslovenskih besedil*. Magistrsko delo (mentorici dr. Breda Pogorelec, dr. Zinka Zorko). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2002a: Stava členkov v beneškoslovenskih govorih. V: Jesenšek, Marko (ur.); Rajh, Bernard (ur.); Zorko, Zinka (ur.), *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Zora 18. Maribor: Slavistično društvo. 98–107.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2002b: Pomensko-skladenjski premiki v briškem in nadiškem narečju. *Jezik in slovstvo* 47/5–6. 193–200.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2003a: Nekaj besednorednih posebnosti v nadiškem in briškem narečju. *Jezikoslovni zapiski* 9/2. 59–80.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2003b: Vpliv italijanščine in furlanščine na gradnjo zložene povedi v nadiškem in briškem narečju. *Riječ* 10/2. 105–119.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2007: *Narečni diskurz: diskurzivna analiza briških pogovorov*. Linguistica et philologica 16. Ljubljana: Založba ZRC.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2008: Besedni red v govorjenih slovenskih narečjih. V: Toporišič, Jože (ur.), *Škrabčeva misel VI: zbornik s simpozija 2007*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 121–135.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2009a: Členitev po aktualnosti v govorjenem narečnem besedilu. V: Smole, Vera (ur.), *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Obdobja 26. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik, Filozofska fakulteta. 187–201.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2009b: Jezikovno preklapanje v jeziku v stiku. V: Novak Popov, Irena (ur.), *Slovenski mikrokozmosi. Medetnični in medkulturni odnosi*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 62–78.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2013: Neosebne glagolske oblike in gradnja podrednih stavkov v subjivskem terskem govoru. *Jezikoslovni zapiski* 19/2. 237–254.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2014a: Borrowing of forms and syntactic patterns in the Ter/Torre Valley dialect of Slovenian. *Europa orientalis* 33. 343–354.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2014b: Figurative expressions in the Slovenian Linguistic Atlas. *Dialectologia* 13. 107–119.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2014c: Podredne stavčne strukture v nadiškem in briškem narečju. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia* 24/2. 331–342.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2015: Narečja zahodnega slovenskega jezikovnega prostora. V: Dapit, Roberto (ur.); Ivančič Kutin, Barbara (ur.); Ledinek Lozej, Špela (ur.), *Le collezioni uniscono. Zbirke povezujejo*. Udine: Università degli studi di Udine. Dipartimento di lingue e letterature straniere. 175–197.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2016a: The influence of Italian and Friulian on the clausal constructions of the Ter/Torre Valley dialect of Slovenian. *Europa orientalis* 35. 521–530.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2016b: Narodna identiteta pri Beneških Slovencih in Furlanih danes. *Jezik in slovstvo* 61/2. 7–18.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2016c: Priredne stavčne strukture v nadiškem in briškem narečju. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije = annali di Studi istriani e mediterranei = annals for Istrian and Mediterranean studies. Series historia et sociologia* 26/4. 699–708.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2018a: Slovenski jezik v Nadiških dolinah. V: Žele, Andreja (ur.); Šekli, Matej (ur.), *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 108–122.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2018b: Identity Changes in the Slovenian and Friulian Linguistic Communities in the Province of Udine, Friuli-Venezia Giulia, Italy. *European Countryside* 10/1. 141–157.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2019a: Word order in Slovene dialectal discourse. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 12. 53–74.
- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2019b: Pragmatic functions of repetitions in spontaneous spoken dialect discourse. *Dialectologia et geolinguistica* 27/1. 123–141.

- ZULJAN KUMAR, DANILA, 2020: Identity and discursive practices of Friulians and Slovenes in the Province of Udine, Italy, in recent decades. *Dialectologia* 24. 273–296.
- ZUPANČIČ, JERNEJ, 2021: Beneška Slovenija: geografija zahodnega slovenskega roba. V: Zuljan Kumar, Danila (ur.); Kolenc, Petra (ur.), *Simon Rutar in Beneška Slovenija*. Ljubljana: Slovenska matica. 71–91.
- ŽELE, ANDREJA, 2001: Vezljivost kot pomensko- in strukturoskladenjski pojav. *Slavistična revija* 49/3. 137–161.
- ŽELE, ANDREJA, 2016: O razlikah med priredno in podredno izraženim razmerjem. *Jezikoslovni zapiski* 22/2. 31–43.
- ŽELE, ANDREJA, 2018: O aktualnostnočlenitveni stavi v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 59–73, 276.
- ŽELE, ANDREJA; KRANJC IVIČ, MIRA; KUSTER, HELENA, 2013: *Slovenska besedilna skladnja z jezikovnosistemskega vidika – temeljni pojmi*. Ljubljana: samozaložba.
- ŽELE, ANDREJA, KRANJC IVIČ, MIRA, 2020: *Sodobna slovenska skladnja: diskurzivni in slovnični vidik*. Zora 134. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

9 KAZALO SLIK

Slika 1: Beneška vas Topolovo (foto: Janja Košuta Špegel)

Slika 2: Briška vas Šmartno v Brdih z Julijci v ozadju (foto: Hijacint Iussa)

Slika 3: Nadiško in briško narečje na Karti slovenskih narečij (Vir: www.fran.si)

Slika 4: Nadiško in briško narečje

Slika 5: Samostan na Stari Gori nad dolino reke Idrije, mejne reke med Brdi in Benečijo (foto: Janja Košuta Špegel)

Slika 6: Samostan Stara Gora pri Čedadu (foto: Hijacint Iussa)

Slika 7: Beneška vas Srednje v objemu gozdov (foto: Hijacint Iussa)

Slika 8: O kako daleč, daleč si, Medana, ti moja tiha, mila rojstna vas! (Alojz Gradnik, V tujini)
(foto: Janja Košuta Špegel)

10 KAZALO TABEL

- Tabela 1: Strukturni in funkcijski pristop k proučevanju jezika (1)
Tabela 2: Strukturni in funkcijski pristop k proučevanju jezika (2)
Tabela 3: Primerjava med strukturalistično in funkcijsko shemo jezikovnih ravnin
Tabela 4: Tema, osebek in delovalnik (1)
Tabela 5: Tema, osebek in delovalnik (2)
Tabela 6: Tema, osebek in delovalnik (3)
Tabela 7: Tema, osebek in delovalnik (4)
Tabela 8: Prvine teme (1)
Tabela 9: Prvine teme (2)
Tabela 10: Primeri zložene in stavčne enodelne teme
Tabela 11: Primeri večdelne teme
Tabela 12: Primer razvrstitve posameznih elementov znotraj teme
Tabela 13: Tema v zloženem stavku
Tabela 14: Tema v odvisnih stavkih
Tabela 15: Vprašalni oziroma oziralni zaimki v temi odvisnega stavka
Tabela 16: Preplet tematske in informacijske strukture (1)
Tabela 17: Preplet tematske in informacijske strukture (2)
Tabela 18: Preplet tematske in informacijske strukture (3)
Tabela 19: Primer večdelne zložene teme v briškem besedilu
Tabela 20: Primer enodelne zložene teme (s časovnim odvisnikom) v briškem besedilu
Tabela 21: Stavčnočlenska analiza prvin v temi

11 STVARNO KAZALO

A

- aktualnostnočlenitvena analiza 13, 97, 99, 108, 165
- aktualnostnočlenitveni 95, 96
- anaforična funkcija 102, 172
- anaforični stavek 88, 89
- anaforični zaimek 104, 126, 144, 154, 157, 166, 172, 178
- anaforično navezovanje 126, 166, 178
- analogija 125, 143, 158, 159, 168

B

- beseda
 - kalkirana 154
 - naglašena 60
 - nenaglašena 53
 - polnopomenska (predmetnopomenska) 64, 65, 102, 106
 - prislovna 131
 - soodnosna 130, 133, 140, 166
 - vezniška 53, 57
- besedilna gradnja 37, 113, 114, 122, 163, 164, 166, 167, 181
- besedilna skladnja 95
- besedilna tema 99, 122
- besedilna zvrst 72
- besedilni element 86, 87
- besedilni kontekst 120, 121
- besedni red 13, 14, 27, 33, 35–42, 58, 61, 62, 64, 66, 67, 73–76, 79, 83, 85, 91, 96, 97, 104, 111, 120, 133, 144, 154, 163, 164, 166, 167
 - nezaznamovan 100, 103
 - zaznamovan 75
- besedna zveza 35, 37, 41, 43, 53, 54, 66, 71, 72, 75, 93, 94, 100–103, 105, 111, 140, 150, 153, 156, 163, 164
 - glagolska 143, 150, 152
 - kalkirana 150, 154
 - predložna 85, 105, 107, 154
 - pridevniška 125
 - samostalniška 46, 49, 50–53, 74, 78, 82, 85, 91, 107, 108, 110, 125, 128, 157, 164
 - stalna 45–47, 50, 53
- besedna vrsta 137

- besednoredna paradigma 27
- besednoredna različica 27, 35, 58, 68, 74, 96, 106, 108, 154, 156, 157
 - neustaljena 68
 - preferenčna 58
 - ustaljena 68
- besednoredna uresničitev 27
- besednoredno pravilo 27, 42, 59, 68, 120
- brezosebikova struktura 141

Č

- členek 35, 40–42, 59, 60, 62, 64, 65, 85, 123, 128, 140, 143
 - naklonski 42, 54, 56, 57, 64–67
 - navezovalni 137–140
 - nikalni 60, 67
 - poudarni 42, 54, 64, 66, 67, 102
 - vprašalni 123

D

- dano 85, 89–91
- dejavnik 16, 27–29, 41, 50, 73, 75, 76, 79, 81, 97, 116
 - besednega reda 74
 - jezikovni 124
 - nejezikovni 28
 - pragmatični 96, 116
 - semantični 96, 116
 - slovnični 96, 116
 - spodbujevalni 27
 - zaviralni 27, 28
- delovalnik 84, 100
- diskurz 14, 42, 71–73, 77, 89, 91–93, 99, 165
 - govorjeni 13, 42, 50
 - nezaznamovani 64
 - pisni 13
- diskurziven 95
- diskurzivna praksa 28, 29

E

- element
 - besedilni 86, 87
 - izkustveni 86, 87

medosebni 86, 87
 strukturni 87
 topikalni 87, 88
 elipsa (izpust) 54, 77, 86, 88, 89, 91, 95, 99, 143, 163, 181
 anaforičnega zaimka 126, 144, 154, 157, 166
 eliptični (izpustni) stavek 88
 anaforični 88, 89
 kataforični 88
 enklitičen 57
 enklitika 35–37, 53, 54, 56, 155

F

fokus 76, 89–94, 102
 frazeologiziran konektor 122, 132
 frazeologizirana zveza 119, 122, 128, 130, 134, 138, 140, 167
 funkcijska slovnica 71, 83, 165
 funkcijska šola 40, 73, 76, 83, 91, 94
 funkcijski pristop 72

G

glagol 13, 37, 42, 54–59, 61, 62, 65, 67, 74, 75, 79, 80, 90, 91, 94, 99, 128, 133, 136, 141–143, 150, 151, 153, 154, 157, 158, 163, 166, 167, 181
 modalni (naklonski) 56, 67, 87, 143, 164
 nedovršni 125, 166
 nepovratni 154
 neprehodni 141
 pomožni 59, 86, 87
 povratni 154
 prehodni 141
 primarni 140
 zanikanja 142
 glagolska končnica 126
 glagolska naslonka 35, 53, 57
 glagolska vezava 153, 154, 157
 glagolski čas 14
 glagolski primitiv 150
 glagolski vid 128
 glagolsko ujemanje 126

H

hiperrema 105, 110
 hipertema 77, 81, 82, 93, 96, 97, 104–106, 108

I

implicitna koneksija 117, 144
 pojasnjevalna 122
 protivna 120
 vezalna 117, 167
 vzročna 121
 informacija 29, 44, 45, 84, 89, 97, 99, 115, 125, 126, 165
 dana 36, 89, 102, 165
 eksplicitna 93, 106
 implicitna 93, 94, 106
 neznana 77
 nova 77, 78, 89–93, 97, 102, 103
 predhodna 105, 106
 stara 77–79, 89, 93, 97
 znana 77, 78, 102, 111
 informacijska enota 89, 102
 informacijska (sporočilna) struktura 36, 85, 89, 90, 91, 102–104, 111, 192
 informacijski proces 92, 165
 interferenca 13, 25–28, 30, 64, 125, 149, 151, 154, 158, 165, 167
 fonološka 26
 leksikalna 25, 32
 morfološka 26
 neustaljena 27
 ortografska 26
 pomenska 26
 pragmatična 26
 prozodična 26
 skladijska 25, 42, 126, 154
 skrita 26
 strukturna 26
 ustaljena 27
 interferenčen 13, 28, 66, 163, 164
 intonacija 26, 39, 64, 71, 72, 75, 85, 95, 103, 104, 111, 166
 intonacijsko žarišče 36, 42–44, 64, 66, 79, 86, 90, 92, 95, 97, 99, 101–105, 111, 156, 165
 istodobnost 125, 158
 izhodišče 13, 36, 41, 54, 56, 61, 62, 64, 66, 67, 76, 82, 94–96, 111, 125, 157, 158, 163, 164, 166
 izhodiščna točka 85, 89, 100, 102, 104, 111, 165
 izpeljan 47, 82, 105
 izpeljava 81, 82, 95, 96, 104, 108, 132, 140, 165

izpeljevalna tematizacija reme 81, 96, 99, 106, 108, 165
 izpostavljeni osebek 54, 63
 izpostavljeni stavčni člen 42, 63, 67, 157, 164
 izpostavljeno prislovno določilo 54, 63
 izpust (elipsa) 54, 77, 86, 88, 89, 90, 91, 95, 99, 126, 143, 144, 154, 157, 163, 166
 izpusten (eliptičen) 88, 91, 99, 100, 101, 104–107
 izpustni stavek 88

J

jezikovna raba 71, 73
 jezikovna ravnina 25, 71, 72
 jezikovni sistem 13, 24–29, 38, 74–76, 133, 150, 155, 165, 167
 jezikovni stik 13, 26–28, 32, 64, 124, 136, 144, 155, 159, 163
 jezikovno prevzemanje 27
 jezikovno vplivanje (jezikovni vpliv) 25, 26, 28, 124, 125, 149, 158, 159, 163, 168

K

kalk 63, 65, 143, 149, 154, 168
 kalkiran 61, 63, 66, 67, 130, 142,–145, 150, 152, 154, 157, 159
 kalkiranje 26, 149, 154, 158, 159
 kataforični stavek 88
 kohezivna vez 126, 135
 komentar 85, 91, 92, 94, 117
 konektor 95, 116–123, 125–129, 131
 podredni 115
 pogojni 135
 pojasnjevalni 122
 priedni 115
 protivni 118, 119
 sklepalni 121
 vezniški 121
 konektorska zveza 53, 119, 129, 132, 139, 166
 konektorsko mesto 53, 117, 125, 144
 konektorsko sredstvo 14, 115, 117, 119, 122, 123, 128, 131–134, 136, 138, 140, 144, 166, 167
 konjunktiv 136
 kontekst 53, 61, 77, 80, 83, 88, 90, 92, 93, 97, 102, 103, 106, 165, 167
 besedilni 39, 121
 besedni (jezikovni) 76–78, 103
 nejzikovni 77

položajni (situacijski) 39, 78, 106, 120, 121, 144
 sobesedilni 43
 sporočanje 92
 kontekstni način 80
 kontekstno nevezana prvina 78, 81
 kontekstno vezana prvina 78, 79, 105
 kopiranje
 pomensko 151
 skladenjsko 133
 slovnično 127

L

linearen 74, 79, 80, 81, 96, 132
 linearni tip členitve po aktualnosti 100, 103, III, 165

M

medjezikovna identifikacija 26, 27, 157
 pomenska 27
 strukturna 27
 medstavčen 116, 137, 144, 166
 medstavčno razmerje 115, 123, 144, 166
 mesto
 naslonk 41, 42, 53, 57, 67, 161
 naslonskega niza 41

N

načelo členitve po aktualnosti 36, 85
 načelo dodajanja 50
 načelo medjezikovne identifikacije 65, 125
 načelo povedne dinamike 75
 naklon 136
 pogojni 57
 povedni 135, 136, 144, 158, 163, 167
 velelni 153, 154
 vezni 136
 narečna osnova 13, 22
 narečna ploskev 22
 narečna raba 43
 narečna skladnja 9
 narečna skupina 13, 22, 50, 58–61, 66, 67, 143, 163, 164
 narečni areal 151
 narečni diskurz 13, 14, 42, 165
 narečni govor 14, 50, 61

- narečni jezik 13, 24, 35, 37, 41, 42, 59, 67
 narečno besedilo 13, 14, 66, 97, 99, 108, III, II7,
 118, 120, 165
 naslonka (klitika)
 glagolska 35, 57
 prosta 53, 54
 zaimenska 58, 67, 164
 naslonska oblika 57–61, 67, 154, 156, 164
 navezovalen 115, 123, 126, 127, 137, 166
 navezovalna tematizacija izreka 82, 96, 101, 108
 navezovalna tematizacija reme 79, 81, 96, 99,
 104, 106, 108
 navezovanje 81, 82, 88, 95, 96, 100, 105, 106, 108
 anaforično 126, 166
 nestično 82
 stično 82
 nedoločnik 51, 56, 57, 59, 133, 142–145, 153, 154,
 167
 nedoločniški 57, 135
 nedoločniški polstavek 124, 130, 144, 145, 154,
 158, 166, 167
 normirana raba 101
- O**
 oblika
 dajalniška 53, 57–59, 67
 dovršna 142
 glagolska 42, 53, 54, 56, 57, 60, 62, 65, 97,
 101, 105
 interferenčna 28
 naglasna 67, 154, 155, 164
 naslonska 35, 55, 57–61, 67, 154, 156, 164
 navezna 53
 nedovršna 142
 rodilniška 53, 57
 skladenjska 26
 sklonska 153
 odnosnica 37, 41–46, 49–51, 66–68, 101, 105, 126,
 164
 odvisnik
 časovni 101, 104, 107, 108, 117, 127, 128, 135,
 144
 dopustni 128, 134, 135, 167
 količine časa 127, 129
 lastnostni 129
 načinovni 129, 144, 166
- namerni 130, 131, 133, 167
 osebkov 123, 166
 pogojni 131, 135, 136, 144, 158, 163, 167
 posledični 129–131, 140
 predmetni 123–125, 144, 158, 166
 prilastkov 75, 91, 125–127, 136, 144, 154, 157,
 166
 neomejujoči 125
 omejujoči 125
 primerjalni 129, 130, 137, 144
 prislovni 115, 127
 prostorski (krajevni) 127, 128, 166
 vzročni 131–133, 136, 137, 166
 okvirni tip tematskega zapovrstja 83
 osebek 35, 37, 41, 54, 61–63, 67, 84, 86, 90–94,
 96, 97, 99, 100–102, 104, 106–108, III, 118,
 123, 141, 155, 156, 164, 165, 181
 izpostavljeni 54, 63
 logični 84, 100
 psihološki 84, 100
 slovnični 84, 100
 osebni zaimek 53, 58, 63, 67, 79, 90, 91, 99, 100,
 101, 104–107, 144, 153, 155, 156, 167
 povratni 55–58
- P**
 pastavek 88
 podrednost 115, 116, 119, 131
 položaj
 izhodiščni 54, 61, 68
 obglagolski 54, 61, 62, 64, 65, 67, 154, 164
 rematski 116
 skladenjski 118
 tematski 156, 157
 wackernaglovski (Wackernaglov) 64, 155
 pomenska identifikacija 27
 pomenska odvisnost 26, 116, 151
 pomenska organizacija 84
 pomenska podstava 79
 pomenska vloga 74, 117, 128
 pomenska vrednost 74, 79, 116
 pomenska zveza 89, 102
 pomenski kalk 148, 168
 pomenski prenos 26, 149–152, 168
 hiperbolični 150, 151
 metaforični 150, 151

- metonimični 150, 151
- pomenski obseg 125, 150
- pomensko polje 26, 116, 131
- pomensko-skladenjski prenos 14, 127, 147, 149, 150, 159, 163, 168
- poved
- brezosebкова 115, 140, 145, 167
 - glagolska 140
 - nikalna 59
 - trdilna 86, 133
 - večstavčna 54, 62, 67, 142, 154, 157, 163, 164
 - velelna 86
 - vprašalna 80
 - zanikana 65
- povedek 35, 37, 41, 54, 61, 94, 96, 142, 153
- povedkovo določilo 37, 54, 90, 94, 95
- povedna dinamika 74–76, 79, 80, 82, 90, 97, 103, 104, 111, 115, 116, 165, 166
- pozaimljanje 100
- predložna zveza 51, 52, 85, 90, 101, 105–107, 128, 133, 142, 144, 154, 157, 158
- predložni prilastek 51, 52, 66, 164
- predmet 35, 41, 58, 61, 78, 86, 92, 96, 97, 106, 107, 123, 140, 141, 153
- nepremi 154–157
 - premi 154–156, 158
- predpreteklik 135, 136, 144, 167
- pridevnik 42, 44–47, 49, 51, 94, 95, 104
- kakovostni 42, 44, 49, 50, 53, 66, 164
 - svojilni 42, 52, 53
 - vrstni 42, 44, 50, 52, 53, 66, 164
- prilastek 43
- pridevniški 37, 38, 41–47, 49, 50, 52, 66, 68, 101, 158, 163, 164
 - samostalniški 42, 51
- priređje 41, 94, 118, 131
- ločno 118
 - pojasnjevalno 121, 122, 138, 144, 167
 - protivno 118, 139, 144
 - sklepno (posledično) 121, 139, 167
 - vezalno 116–118, 144
 - vzročno 120, 136, 144, 167
- priređnost 115, 116
- prislovno določilo 37, 41, 42, 54, 61, 62, 67, 68, 90, 94, 127, 129, 131, 133–135, 164
- časa 54, 63, 128, 129, 138, 140
 - kraja 54, 63, 90, 91, 101, 105–108, 140
- proklitičen (predslonski) 57
- proklitika (predslonka) 53
- R**
- redundantna raba 101, 105, 106, 155
- rema 35, 45, 73, 76, 79–83, 85, 87–91, 94, 95, 99–106, 111, 156, 165
- izpeljana 81
 - razčlenjena 83, 100
- rematska struktura 92
- rematski 74, 80, 90
- ritmična zgradba povedi 74, 75
- S**
- samostalnik 43, 45, 47, 51–53, 61, 80, 84, 89–91, 99, 101, 102, 104, 106–108, 123, 141, 151, 155, 156, 158
- enzložni 47
 - večzložni 47
- slovnična struktura 102
- slovnična zgradba povedi 74, 75
- skladenjska ravnina 13, 26, 32, 130, 155, 158, 163
- skladenjska struktura 26, 79, 97, 100, 101, 102, 149, 153, 158, 164
- skladenjska vloga 35, 74, 92, 111, 165
- skladenjska značilnost 24, 75
- skladenjski opis 13, 14, 163
- skladenjski prenos 26, 149, 150, 152–154, 159, 168
- skladenjski sistem 13, 14, 163, 164
- skladenjsko kalkiranje 26, 149, 154, 158, 159
- skladenjsko mesto 57
- skladenjsko pravilo 9, 26
- sklonski sistem 35, 78
- diferencirani 35, 78
 - nediferencirani 35
- sobesedilni 96
- sosledje časov (consecutio temporum) 125, 166
- stava
- členkov 40
 - desna, pridevniškega prilastka 43–46, 49, 50, 53, 66, 163
 - izhodiščna 37, 56, 67, 139, 164
 - leva, pridevniškega prilastka 43–46, 49, 50
 - naklonskih členkov 42, 64, 65
 - naslonk 53–57, 66, 67, 75, 155

- naslonskega niza 54–56, 67, 155
 neprosta 37, 38
 nevtralna 43
 nikalnega členka 60, 67
 normativna 58
 normirana 50, 56
 poudarnih členkov 42, 64, 65, 102
 povratnega osebnega zaimka 56, 57
 predloga 42
 preferenčna 44, 56
 prosta 35–39, 42
 stalna 35, 37–39, 42, 50, 74, 122
 stilno nevtralna 42
 zaimenskih naslonk 58
- stavčna struktura 27, 38, 56, 61, 117, 144
 stavčni člen 37, 41–43, 54, 55, 63, 65–67, 86, 92, 94, 97, 101–103, 106, 126, 141, 142, 164, 165
 stavčnočlenski 27, 101, 108, 138, 154, 192
 stični jezik 13, 26, 30, 32, 42, 52, 55, 56, 64, 66, 67, 124, 125, 130, 144, 145, 150, 151, 158, 163, 164, 166, 168
 stično narečje 136, 164
 svojilnost 51, 52, 66, 164
- Š**
 širitev
 funkcije 125, 158
 pomena 125
 pomenskega polja 26, 149, 151
- T**
 tema 35, 45, 73, 76–91, 94–97, 99–111, 156, 165
 diskurza 79, 93, 165
 enodelna 85, 86, 101, 104, 192
 izpeljana 95, 96, 101
 izpustna 99, 100, 101, 104
 povzemačna 82, 96, 108, 109
 stalna 79
 stavčna 86
 topikalna 85–87, 103, 104
 večdelna 85–87, 101, 103
 zložena 101, 103, 104
- tematizacija (topikalizacija) 92, 93, 95, 96, 99
 tematska analiza 73, 165
 tematska struktura 36, 81, 84, 85, 88, 91, 92, 93, 97, 99, 100, 101, 104, 111, 165
- tematski 80, 103
 tematski položaj 156, 157
 tematski preskok 99
 tematski uvod (topikalni uvod) 93, 99, 165
 tematsko navezovanje 82, 100, 106, 108, 165
 tematsko zapovrstje (progresija) 79, 81, 83, 95–97, 99–101, 104–106, 108, 110, 111
 tip tematskega zapovrstja
 ena 82, 96, 99, 101, 104–106, 08
 dva 82, 96, 101, 108–110
 pet 96, 108–110
 štiri 82, 96, 104, 108
 tri 82, 96, 100–102, 105, 106, 108
- Tobler-Mussafijevo pravilo 55, 61, 67, 154, 164
 topik 85, 91, 93, 165
- U**
 ustaljena raba 61
- V**
 večpomenski 136, 167
 večpomenskost 120, 121, 136, 167
 večstavčna poved 14, 41, 54, 62, 67, 142, 154, 157, 163, 164
 velelna poved 86
 velelni 86, 143, 154
 velelnik 142, 157
 vrstnost 51, 52, 66, 164
- W**
 Wackernaglovo pravilo 54–57, 61, 62, 66, 67, 164
 wackernaglovski (Wackernaglov) položaj 64, 155
- Z**
 zaimek
 anaforični 104, 126, 144, 154, 157, 166
 kazalni 63, 81, 82, 101, 104, 107, 122, 133
 količinski 137
 osebni 58, 63, 79, 90, 91, 100, 104–107, 153, 156, 164
 oziralni 87, 88, 123, 126, 137
 poudarni 101, 105, 107
 povratni osebni 56, 58
 pridevniški 151
 samostalniški 99, 108

-
- svojilni 94, 126, 144
vprašalni 86, 87, 120, 123
zaimenska oblika 59, 61, 67
dajalniška 57–59, 67
rodilniška 57, 59
tožilniška 59
- zaimkovna ponovitev 155–157
zanikani glagol 65, 142, 143, 145
zanikani velelnik 142–145
zanikanje 115, 141–143, 145, 167

12 IMENSKO KAZALO

- Aikhenvald Y., Alexandra 124, 125, 136, 154
 Ascoli, Graziadio Isaia 149, 150, 182
 Bajc, Urška 42
 Bajec, Anton 40
 Banchig, Giorgio 18, 19
 Bayer, Markus 154
 Beaugrande, Robert de 35, 36, 71, 72, 76, 79, 81, 93, 95
 Beguš, Ines 17, 18
 Benacchio, Rosanna 18, 55, 56, 61, 136, 143, 155
 Benveniste, Émile 73
 Biber, Douglas 102
 Bizjak, David 143
 Breu, Walter 150
 Breznik, Anton 35, 36, 37, 38, 39, 40, 141
 Cadorini, Giorgio 45, 51, 52, 155, 156
 Caharija Pizzolito, Vera 149
 Carrozzo, Alessandro 50
 Cazinković, Robert 125
 Clyne, Michael 25, 26
 Cvetko Orešnik, Varja 126
 Čermák, František 73, 115
 Daneš, František 41, 73–83, 93, 96, 97, 99–104, 165, 171, 177
 Dardano, Maurizio 46, 124, 141, 156
 Dijk, Teun A. van 73, 79, 91, 92–94, 97, 99, 106, 165, 171, 177
 Downing, Pamela 35
 Dressler, Wolfgang Ulrich 35, 36, 76, 79, 81, 93, 102
 Erteschik-Shir, Nomi 77, 100
 Firbas, Jan 73
 Franks, Steven 54, 57
 Gabrovšek, Dejan 119
 Givon, Tony 89
 Gomiršek, Tanja 16
 Gorjanc, Vojko 117, 122, 131, 135, 137
 Grepl, Miroslav 73, 115
 Grosjean, Francois 26, 27
 Grošelj, Robert 14
 Hajičová, Eva 73, 79
 Halliday, Michael A. K. 36, 71–73, 77, 83–91, 97, 100–102, 115, 116, 165, 171, 177
 Hasan, Rugaja 115, 116
 Heine, Bernd 26, 27, 127, 151, 154
 Hrbáček, Josef 73, 95
 Ilc, Gašper 142
 Jakop, Nataša 102
 Jug-Kranjec, Hermina 41
 Karlík, Petr 115
 Kaufman, Terrence 26
 Kenda-Jež, Karmen 14
 Klemše, Vlado 53
 Kodrić, Snježana 125, 126
 Kolarič, Rudolf 40
 Krajnc Ivič, Mira 35, 41, 42, 80, 96, 116
 Kranjc, Simona 41, 95, 96
 Kumin Horvat, Mojca 52
 Kuteva, Tania 26, 27, 154
 Lakoff, Robin 115
 Logar, Tine 23, 59, 60
 Loucká, Hana 73
 Lovec, Nina 42, 96, 97, 141
 Maiden, Martin 46, 155, 156
 Marchetti, Giuseppe 101, 143
 Marušič, Branko 19, 20
 Mathesius, *Vilém* 36, 38, 39, 73
 Matras, Yaron 26
 Murko, Matija 36, 37, 56, 60, 155
 Nazzi Matalon, Žuan 46, 47
 Orešnik, Janez 57, 126
 Ožbot Currie, Martina 55, 61, 149, 154
 Quirk, Randolph 73, 83, 84, 86, 90, 97, 101, 115–117, 127, 128, 130–132, 134, 135
 Panerová, Jarmila 73, 79
 Robustelli, Cecilia 46, 155, 156
 Romaine, Suzanne 26
 Rožac, Tina 14
 Rudin, Catherine 55
 Rupel, Aldo 29
 Rupel, Mirko 40
 Saussure, Ferdinand de 71
 Sgall, Petr 73, 78, 79, 83, 105
 Siemund, Peter 151
 Siewierska, Anna 54

- Skalička, Vladimir 71
Skubic, Mitja 17, 26, 41, 56–58, 63, 125, 137, 143, 149
Smole, Vera 14, 23, 50, 59, 66
Snoj, Marko 154
Steenwijk, Han 141, 143, 155
Svoboda, Aleš 73
Šekli, Matej 23, 54, 55, 155–157
Škapin, Katja 42
Škofic, Jožica 14, 50
Škrabec, Stanislav 39, 40, 137
Šolar, Jakob 40
Šumenjak, Klara 14
Thomason Grey, Sarah 24
Toporišič, Jože 37, 39–43, 52–54, 57, 63, 77, 79, 88, 94, 95, 102, 115–123, 125, 128–136, 138–142, 149, 167, 173, 179
Trifone, Pietro 45, 46, 124, 141, 156
Trnka, Bohumil 71
Vachek, Josef 73
Velčič, Mirna 120, 121, 131, 132, 139
Vičič, Jernej 14
Vidau, Zaira 19
Vidovič Muha, Ada 38, 39, 41
Wackernagel, Jacob 54–57, 61, 62, 64, 66, 67, 155, 164
Weinreich, Uriel 27–29, 125
Weiss, Peter 13, 14
Zorko, Zinka 41, 50, 58, 60, 61, 66, 97
Zuljan Kumar, Danila 14, 20, 22, 23, 25, 26, 29, 30, 42, 50, 56, 58–61, 66, 80, 97, 110, 115, 149, 151
Žele, Andreja 35, 80, 81, 86, 95, 96, 98, 102, 116, 119

Linguistica & philologica

- 41 Varja Cvetko Orešnik: *Vzhodnoindoevropski jeziki in Brižinski spomeniki – dvoje stebrov v raziskavah starih jezikov*, 2021
- 40 Silvo Torkar: *Zgodovinska antroponimija in toponimija vzhodne Tolminske*, 2020
- 39 Oživljeni Vodnik: *Razprave o Valentinu Vodniku*, 2019
- 38 Jožica Škofic: *Krajevni govor Kroke*, 2019
- 37 Matej Šekli: *Tipologija lingvogenез slovanskih jezikov*, 2018
- 36 Januška Gostenčnik: *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*, 2018
- 35 Metod Čepar: *Praslovanski ijevski samostalniki moškega spola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, 2017
- 34 Robert Grošelj, Karmen Kenda-Jež, Vlado Klemše, Vera Smole, Matej Šekli: *Lipalja vas in njena slovenska govorica*, 2016
- 33 Luka Repanšek: *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora*, 2016
- 32 Metka Furlan: *Prispevki k slovenski in slovanski etimologiji*, 2016
- 31 Sašo Živanović: *Kvantifikacijski vidiki logične oblike v minimalistični teoriji jezika*, 2015
- 30 Nina Ledinek: *Slovenska skladnja v oblikoskladenjsko in skladdenjsko označenih korpusih slovenščine*, 2014
- 29 Majda Merše: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*, 2013
- 28 Kozma Ahačič: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem. Katoliška doba*, 2012
- 27 Andreja Žele: *Pomensko-skladdenjske lastnosti slovenskega glagola*, 2012

...

► <http://zalozba.zrc-sazu.si/p/A15>

Monografija je izvorno delo, ki prinaša nova spoznanja s področja jezikov v stiku, s posebnim poudarkom na skladenjskih vprašanjih, ki smo jim priča na območju slovansko-romanskega stika. Raziskava in njeni rezultati so nedvomno pomembni za slovensko in italijansko dialektologijo, pa tudi širše, za slovansko in romansko (obmejno) dialektologijo.

izr. prof. dr. Suzana Todorović

Monografija predstavlja prvo izvorno delo o izbranih skladenjskih vprašanjih kakega slovenskega narečja v stiku z neslovanskimi jeziki, in sicer primorskih nadiškega in briškega /.../ [ki] sta na obrobju slovenskega (slovanskega) jezikovnega prostora in v stiku s furlanskim in italijanskim jezikom. /.../ Ob razvijanju metod skladenjske analize (sistematična analiza besednega reda na ravni besedne zveze, stavka, prostih naslonk ter naslonskega niza, prikaz razvijanja tematske strukture, prikaz pomenskih odnosov znotraj prirednih in podrednih stavčnih struktur) [je] avtorica /.../ nadgradila model analize novih pomenov ali skladenjskih funkcij, ki so jih govorniki obravnavanih narečij razvili v svojem govoru pod vplivom stičnih romanskih jezikov. Dodana vrednost monografije je ugotovitev, da so nekatera skladenjska odstopanja od slovenskega knjižnega jezika in osrednjih narečij, za katera so različni avtorji predvidevali, da so romanske interference, dejansko avtohtone značilnosti obeh narečij ali govornega narečnega jezika na splošno, kar je primerno utemeljeno na obsežnem narečnem gradivu.

prof. dr. Vera Smole

